

Amstr. 5467 l

<36605219770011

<36605219770011

Bayer. Staatsbibliothek

ERDÉLY RÉGISÉGEI.

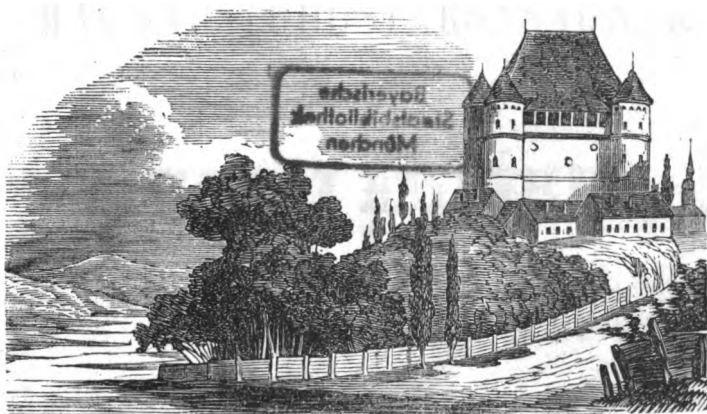
ADAMANTINE TROUSERS

W. H. L. 1/2

ERDÉLY RÉGISÉGEI.

IRTA

KÓVÁRI LÁSZLÓ.

Tizennégy fametszvény- s egy kőrajzzal.

PEST, 1852.

TILCSH JÁNOS TULAJDONA, KOLOZSVÁRTT.

A/71/506

Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál.

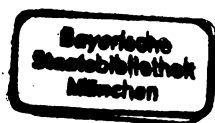
A
MAGYAR TUDÓSTÁRSASÁGNAK

MINT

A HAZAI EMLÉKEK

PÁRTFOGÓJÁNAK.

Erdély egy gazdag, de ismeretlen múzeum.

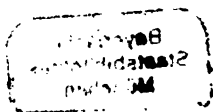

E I Ő S Z Ó.

Mit öt éve Erdély Statistikájában megígértem, ezen-
nel veszik olvasóim.

Czíme nem meríti ki a könyvtartalmát. Ha a hosz-
szú címeket szeretném, ezt kelle címlapjára nyomat-
nom: Erdély Régiségei, s a rólok fenmaradt ismere-
tesebb történeti események, népregék és tradíciók sta-
tistikája.

Bevégeztnék teljességgel nem tekintem: ily mű-
vet bevégezni soha sem lehet, legalább egyes ember-
nek nem. Tíz éve, hogy e könyvre az első papir sze-
letet elővettem, s hogy érdekében utazásokat teszek:
jónak véltem már gyűjteményemet közölve, az ügynek
új barátokat szerezni

Szebb feladata irodalmunknak most ennél alig lehet.

Hiányait senki se ismeri inkább mint én. S fájlalva kell mondanom, hogy azok egyrésze kiegészíthetéséről már is kétségbeestem. A családi s községi levéltárak még igen sokat segíthetnek.

Lesznek ismét hézagok, melyeket később fogók pótolni, azon mivekben, mit még adhatni reméllek, s melyek legelsője e czímet fogja hordani: Erdély természeti ritkaságai.

Pest, febr. 24-kén 1852.

a szerző.

TARTALOM

ELSŐ FEJEZET.

ÁTALÁN OSS Á G O K.

	Lap.
1. §. Átalanosságok	1

MÁSODIK FEJEZET.

A D Á K É S R O M A I R E L I Q U I Á K.

2. §. Előzmény	7
3. §. Dák reliquiák.	—
4. §. Romai reliquiák	11
5. §. Demüsusi templom (képpel)	15
6. §. Déva	18
7. §. Fejérvártt	—
8. §. Földváron	19
9. §. Gogány-váralja	—
10. §. Hévizen	20
11. §. Ilosván	—
12. §. Járában	21
13. §. Kecskékő	—
14. §. Kézdi-Vásárhelytt	44
15. §. Kis-csulánál	—
16. §. Kis-kalán fürdője	47
17. §. Kolozsvártt	—
18. §. Komollónál	—
19. §. Krivádia	—

	Lap.
20. §. Maros-útváron	48
21. §. Mikházánál	—
22. §. Orlya-boldogfalva	—
23. §. Orlya-váralja	—
24. §. Patánál	49
25. §. Petrosánál	—
26. §. Poklisán	—
27. §. Segesvártt	—
28. §. Sóváradon	—
29. §. Szamosujvártt	50
30. §. Szovátán	—
31. §. Strigy-vize	—
32. §. Tordán	52
33. §. Zalathnán	53
34. §. Várfalván	54
35. §. Várhegy	—
36. §. Várhely	55
37. §. Vaskapu	58
38. §. Veczel (képpel)	—
39. §. Verespatakon	59

HARMADIK FEJEZET.

A HÚNOK RELIQUIÁI.

40. §. Előzmény	61
41. §. Csik-szentmiklóson	62
42. §. Kadicsfalva	—
43. §. Rétynél	—
44. §. Rikában	63
45. §. Udvarhelytt	—

NEGYEDIK FEJEZET.

A VÁROS-KERITÉSEK.

46. §. Előzmény	65
47. §. Besztercze	66
48. §. Brassó	68

	Lap.
49. §. Kolozsvár	71
50. §. Medgyes	77
51. §. Segesvár (képpel)	80
52. §. Szász-sebes	84
53. §. Szeben	86

ÖTÖDIK FEJEZET.

A HASZNÁLHATÓ VÁRAK.

54. §. Előzmény	90
55. §. Csikszzerda vára	92
56. §. Dévai vár (képpel)	93
57. §. Fejérvár	98
58. §. Fogaras vára (képpel)	109
59. §. Hunyadi vára (képpel)	115
60. §. Maros-vásárhelyi vár	121
61. §. Szamosújvár	125
62. §. Töröcsvár (képpel)	130
63. §. Verestorony	132

HATODIK FEJEZET.

FELLEGVÁRAK.

64. §. Előzmény	135
65. §. Brassó fellegvára	—
66. §. Kolozsvár fellegvára	136

HETEDIK FEJEZET.

VÁRROMOK ÉS VÁRHELYEK.

67. §. Előzmény	137
68. §. Aranyi vár	138
69. §. Árokalján	139
70. §. Bágyi vár	—
71. §. Bereczk: Veneturné és Leányvár	140
72. §. Beszterczén, a Hunyadi vára	14
73. §. Bethleni vár	1
74. §. Bibarczfalván, Tiburczvár	

	Lap.
175. §. Bodolai vár	—
76. §. Bolya kastélya	145
77. §. Borberekén, az Ebernyik vára	—
78. §. Borosbocsárdon, a Kecskékő	146
79. §. Brassóban, a Czenki rom	—
80. §. Bréden, a Mojgrádi vár	147
81. §. Bükszádon: Sólyomkő, Vápavára, Kinczás	—
82. §. Csicsó-vára	—
83. §. Dézsen: Dézsvár, Óvár, a Czicz- és Bélahegy	149
84. §. Diód vára	150
85. §. Doboka vára	151
86. §. Ebesfalva kastélya	152
87. §. Feketehalom vára	153
88. §. Felvinczen a Zsidóvár	154
89. §. Földvár	—
90. §. Garádon, az Ungleberg	155
91. §. Glogoviczai vár	157
92. §. Görgény vára	—
93. §. Gyalu, a Geluvára	160
94. §. Hadad várhelye	161
95. §. Ikafalván, az Ikavár	162
96. §. Ilye vára	163
97. §. Kis-disznódon, a Michaelsberg	—
98. §. Kis-sebes vára	164
99. §. Kisselyk várhelye	—
100. §. Kolczvár, Malomvizen (képpel)	165
101. §. Koppánd várhelye	166
102. §. Kozár vár	—
103. §. Köhalmi vár	167
104. §. Körösbányai várhely	168
105. §. Kővár	169
106. §. Krizbán, a Heldenburg	171
107. §. Kudu várhelye	—
108. §. Kusaly várhelye	—
109. §. Magyar-létán, a Géczi vára	—
110. §. Magyarosnál, Szt László vára	172

	Lap.
111. §. Magyar-zsákod várhelye	173
112. §. Makfalván, Makravára	—
113. §. Martinuzzi kastélya, Alvinczen	—
114. §. Mező-bándon, Pogányvár	175
115. §. Nagy-almáson, a Dezsővára	176
116. §. Nagy-idai várhely	—
117. §. Nyénnél, a Kreuzburg	—
118. §. Ojtoznál, a Rákóczi vára	177
119. §. Orláti rom	178
120. §. Rapsonné vára, Ilyésmezején	—
121. §. Rikában, a Husztivára	179
122. §. Rozsnyó várai (képpel)	—
123. §. Szárhegy kastélya	180
124. §. Szász-csórán, várhely	—
125. §. Szászerked	—
126. §. Szász-kézd	181
127. §. Szász-zsombor várroma	—
128. §. Szelindeki vár	—
129. §. Szentlélek várai	182
130. §. Szeredfalván, a Rózsavár	183
131. §. Szilágycseh	184
132. §. Szilágy-somlyó várai	185
133. §. Talmácsi vár	—
134. §. Tartód és Firtos, Korondon	—
135. §. Torda várai	187
136. §. Torján, a Bálványos	188
137. §. Toroczkón, a Székelykö	193
138. §. Toroczkó-szentgyörgy roma (képpel)	194
139. §. Tótfaludon: Szt.Mihály vára	195
140. §. Udvarhelyen: Budvára, és Udvarhelyvára	—
141. §. Zsábenyiczán: Szalonnavár, Leányvár	198
142. §. Valkóvára	—
143. §. Váralja (Bálványos-)	199
144. §. Várhegy (Háromszéken)	—
145. §. Várhegy (Marosszáéken)	200
146. §. Verestoronynál: a Latorvár, és Trojai torony	—

NYOLCZADIK FEJEZET.

NEVEZETESEBB ÉP KASTÉLYOK.

	Lap.
147. §. Előzmény	202
148. §. Alsó-rákosi kastély	203
149. §. Bethlen-szt.miklós kastélyai	—
150. §. Bonczidai kastély	204
151. §. Bonyhai kastély	205
152. §. Fejéregyházi kastély	—
153. §. Gáldi kastély	206
154. §. Gyalui vár	207
155. §. Homorod-sztpáli kastély	208
156. §. Keresdi vár	—
157. §. Küküllővár (képpel)	210
158. §. Maros-ujvár	212
159. §. Radnóti kastély	213
160. §. Szt-demeteri kastély	214
161. §. Vécsi vár	215

KILENCZEDIK FEJEZET.

TEMPLOM-KASTÉLYOK.

162. §. Előzmény	217
163. §. Berethalom kastélya	218
164. §. Enyed kastélya	219
165. §. Holczmányi rom	220
166. §. Hőltővény kastélya	221
167. §. Medgyes kastélya	—
168. §. Szász-hermány kastélya	—
169. §. Szász-város kastélya	222
170. §. Úzon kastélya	223
171. §. Volkány kastélya	224

TIZEDIK FEJEZET.

RÉGI SZENT ÉPÍTMÉNYEK.

172. §. Előzmény	225
173. §. Almakereken, Apafi-émlék, a luth. templ. festvénye	226

	Lap.
174. \$. Besztercei piaczi templom	228
175. \$. Brassóban a luther. és unit. templ.	—
176. \$. Csik-somlyó kápolnája	229
177. \$. Czikmántor harangja (metszvényel)	230
178. \$. Darlacz temploma festvényei	—
179. \$. Dézsi reform. templ.	—
180. \$. Déván, reform. templ., s kálvária	231
181. \$. Enyeden a luther. templ. és kápolnarom	—
182. \$. Fejérvári cathedrela és síremlékei (képpel)	232
183. \$. Földvár temploma	237
184. \$. Gerend ref. temploma	—
185. \$. Hőltövényi templom	—
186. \$. Kerczi apátság	238
187. \$. Kis-torony temploma	239
188. \$. Kolozsmonostori apátság, kálvária	—
189. \$. Kolozsvár templomai	241
190. \$. Martonosi és fotosi templom	242
191. \$. Martontelki templom festvényei	243
192. \$. Medgyes temploma	244
193. \$. Nagy-kászon kápolnája	—
194. \$. Radna templom romja	—
195. \$. Segesvár temploma	246
196. \$. Szász-hermányi harang	—
197. \$. Szász-orbó templomromja	—
198. \$. Szász-sebes piaczi temploma	247
199. \$. Szeben luth. templ. síremlékei, festvénye	248
200. \$. Szék	249
201. \$. Tövis temploma	250

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

ANTI K VILÁGI ÉPITMÉNYEK.

202. \$. Előzmény	251
203. \$. Beszterczen : Hunyadi háza és a bazár	252
204. \$. Brassóban : bazár, luther. gymn. könyvtára	—
205. \$. Csucsá	2 ^r
206. \$. Dézsen : Rákóczi háza	

	Lap.
207. §. Enyed könyvtára és muzeuma	254
208. §. Fejérvártt: a püspöki épület	255
209. §. Fogaras hídja	256
210. §. Kolozsvártt: Mátyás kir. születéshelye	—
211. §. Maros-vásárhely könyvtára	257
212. §. Ofenbányán, régi kohok	258
213. §. Szász-sebesen, fejedelmi szállás	259
214. §. Szeben, Bruchenthal-kép- és könyvtár	—
215. §. Szőkefalván, Verbőczy háza	260
216. §. Torda	261

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

HADJÁRATI EMLÉKEK.

217. §. Előzmény	263
218. §. Alparét, népzendülés nyomai	264
219. §. Bodzai sírhalmok	265
220. §. Brádi sír	266
221. §. Csik-szentdomokoson, Báthori sírja	—
222. §. Dézs emlékei, a magyarok kijöttéről (képpel)	267
223. §. Ditron, a Tatárhalmok	270
224. §. Eresztevény neve	—
225. §. Esküllön, a Tuhutum hadjárata nyomai	—
226. §. Goroszlói csata	272
227. §. Hid-almási sánczok	273
228. §. Holdvilági sírdombok	—
229. §. Kentelki kún sírhalmok	274
230. §. Kenyérmezei emlékoszlop (képpel)	—
231. §. Kolosmonostori emlékoszlop	275
232. §. Kozmatelkén, Barcsai fejd. sírja	276
233. §. Körösfalvi sírdomb	—
234. §. Mádéfalvi sír	277
235. §. Nagyszőlősi harczy emlékek	—
236. §. Sellenbergi sírdomb	279
237. §. Szentimrén, Hunyadi és Kemény Simon	—
238. §. Zsibói sánczok, Rákóczi hegy	—

ELSŐ FEJEZET.

Á T A L Á N O S S Á G O K.

1. §.

Erdély egy gazdag, de ismeretlen muzeum.

Alig hiszem, hogy lenne egy más 1000 □ mértföldre földtekénknek, hová természet és emberkéz ennyi ritkaságot egymásra halmozott volna.

Ezen gazdag ismeretlen muzeum propylaeumába kívánom vezetni olvasóimat. S mit ezennel feltárok, az a régiségek osztálya. A dák, romai s hún reliquiák, őseink várai, várainak romjai, összedült oltáraink, az elvérzettek sírdombjai, miket felmutatok.

A keresztény időszámítás kezdetéig megy fel Erdély története: azon túl csak rege és homály. E két ezredév lesz vizsgálódásunk korszaka.

Krisztus születése a dák nemzetet találta Erdély földén. E nemzetet Roma s a népvándorlás megbuktatá. Erdély majd egy ezredévig emelkedő és elbukó új birodalmak színtere lett: míg végre kijött a magyar, s Erdélyben állandó hazát alkotta magának. Hogy mennyi és minő emlékeket hagyának e nemzetek magok után, ezt fogom keresni.

Mikor kezdette a dák Erdélyt lakni, azt nem tudjuk. Ma már e nemzet többé nincs, elsepré az idő vihara. De mert téreinket vérével öntözte, mert várakat emelt, hogy a földet magának megtarthassa, s mert mikor legyőzték is, vérben úsztatá a győzelmeseket:

kétségbeesett harcza dicsőségében most is él, nevét kardjával metszé be e hon földébe.

Utána Erdély Roma kezébe került. Kr. után 105. évben kezdődik mintegy a romai uralkodás. Ekkor sújtá le Trajanus caesar, Decebal dák királyt. E nép sincs többé; de mit 170 évi itt uralkodása alatt épített, azt másfél ezredév sem tudá eltörölni. S e nép emléke úgy él e hazában, mintha csak tegnap szállt volna sírjába. Ugy jó, mintha még most is velünk bírná e földet.

Roma a goth nemzet előtt vonult el innen, 274. táján. E nemzet is letűnt; de mert izlése volt, vagy tán egy lángészt birt az építészetben: bár művet nem hagyott fen, nevét megmentette a feledékenység tengeréből.

A gothot Erdélyből a hún nyomá ki, 373. körül. E nemzetnek még azon szerencséje se volt, hogy egy századig birhassa, mint a goth. Nehány tradition kívül, mit se hagyá ránk; de másfél ezredéves tetteire ma is mégdöbbenve gondol az utód; s Attila neve úgy hangzik, mintha sírját még fű se nőtte volna be.

A húnok után négy századon át a népvándorlás özöne dult. Csak rombolt, és nem épített. S mert szellemét önkezével nem fejezte ki, csak hírből tudja a történet is, hogy Erdély földét egykor gepida, longobard, avar, s ki tudja minő ismeretlen népek lakozák. De nevöknek nyomatéka nincs; nevökre a szív nem üt sebesebben. Nem mert a mely nemzet csak haszonbérloként nézi hazája szent földét, az ha elenyészik, nevét is utánsepri sírjába az enyészet.

Mert minden nemzet önmaga alkotja meg saját emlékoszlopát. Csak ön műveiben van a nemzet fennmaradása, nemes tetteiben fel-támadása.

Mikor a magyarok a IX. században győztes fegyveröket ide felüték, az oláh nemzet lakta. Egy nemzet, melynek eredete, ide-telepedése homályban van; de mit a dákok és romai gyarmatosok elegyedésének szeretnek tartani. E nemzettől vette át a magyar Erdély kormányát, benne találta a székelyt, behozá a XII. században a zászt: s együtt emelék az emlékeket, mik ezen ezredévre esnek.

Ha végig nézünk e kis hazán, mely egyébiránt csak oly kis birtok, hogy hat királyság van Európában nálánál kisebb; ha mon-

dom a jelen nemzedék elnéz ősei multján: édeskeserű megelégedés szállja meg keblét.

Mily és mennyi emléket akartak e hon ősei reánk hagyni: azt a sok rom beszéli minékünk. De mit tehettek ők, ha az emléket, mit a pár békés napon emeltek: a háborús évek eltörlötték. Ismerni kell e hon történetét, hogy átlássuk, mi óriási küzdelem volt e hon így is megtartani. Csoda, hogy kő kövön áll e hazában.

Mindjárt, hogy a magyarok elfoglalák, már feltámadt a vihar. Alig tették le őseink házok szegletkövét, már jött a rabló kún és tatár; s kihányta azt, benne rejtett kincset keresett.

Alig építettük fel keresztény templomainkat, jött a pogány török; vallási vakbuzgóságának egész dühével ostromozta: csoda, hogy pusztán nem hagyták e földet.

S mit mondjak a vész napokra, melyekben Austria a törökkel küzde hazánk felett? Egy lángözüne volt ez két tűznek, mely multjaink építményeit, emlékeit, két oldalról rombolta.

S mégis ennyi ellenséges elem közepette, ennyi vihar után is oltáraink, emlékeink, váraink, várfalaink állanak a multakból. Alig van egy század beléptünk óta, mely valamit ne hagyott volna reánk.

A IX. századból, inkább csak traditioink vannak. Árpád kijöttéről Dézsen kődarabunk van, melyen kapitányaival tanácskozott. Esküllön ismerjük a halmot, melyen állt Tuhutum, mikor Erdély itt talált népe neki esküt és kezet nyújtá. S ott van Híd-almásán a sáncz, melyet Gelu Tuhutum ellenében ásatott.

A X. századból sincs még tiszta emlékünke. Mondják azonban mikép Nagy-kászon kápolnája, pogány korunkból jőne le.

A XI. századból megyei osztályunk, alkotmányunk, hitünknek kívül: leakarják hozni Földvár templomát. Birunk Kentelkén sírdombokat, hova Salamon király a cserhalmi győzelemben kúnokat temete.

A XII. században, a szászok bejöttével városaink kezdenek épülni. Templomok is alapulnak: mint Déván 1109-ben, Höltyövényen 1136-ban.

A XIII. században, II. András király Barczaságot a német lovagrendnek adományozza. Ők építik Feketehalom, Krizba várát. Birunk még erősségét Enyed kastélyában 1239-ből, Gerend tem

plomát 1290-ből; s egy nagyszerű templom romot Radnán, mit rommá 1241 döntö.

A XIV. századból már nagyobbyszerű emlékeink vannak. Szász-sebess várfala 1388-ból; Fogaras vára 1310. Töröcsvár 1377. Enyed luther. temploma 1333. Brassóé 1390-ből.

A XV. század, minden századok között legdúsabb gyűjteményt hagyta fen. Nagy Lajos király olaszhonbani táborozása építészeti stílyt, a török nyomulása pedig buzgóságot, templom építési vágyat öntö Erdély fia keblébe. Innen születtek Erdély legnagyobb templomai: mint Kolozsváré 1404. Szchené 1431. Medgyesé 1488. Segesváré 1492.

E században építö Hunyadi a szentimrei győzelem zsákmányából Fejérvár, Szentimre, és Tövis templomát 1445. Ekkor Hunyadvárát 1452.

A török e században beütéseit megkezdé Erdély földére. A városokat Zsigmond király köfallal rendeli körülvétni. Így kezdik köfalaztatni Kolozsvárt 1405. Brassót 1450. Beszterczét 1465. Így Segesvart és Medgyest.

E századból több harang felíratot is bírunk. Sőt a csaták vihára közt a művészet műsáját is megjelenve látjuk. Festvényeket látunk a szebeni templomban 1445-ből. Ugyan e művésztől mást Martontelkén; s egy csatatéri emlék-oszlopot az 1479-ki kenyérmezei csata helyén.

A XVI. század már messze marad az előbbitől. Mégis vannak belőle váraink. Mint Szamosújvárt 1540-ből, a brassói fellegrvár 1552, a bonyhai kastély 1545-ből. Templomokat Beszterczén 1522, Kistornyon 1548, Brassóban egy bazart 1578. De bírunk már sírdombot is, hol mieink fekszenek, mint Sellenbergen 1599-ből.

A XVII. század még alább száll. Látszik hogy a fejedelmi kor által felidézett harczos idők, minden kezét a fegyverhez fordítának. E században csak kastélyokat látunk épülni: Alsó-rákoson, Radnóton, Bethlen-szentmiklóson. Épül két tekintélytelenebb vár is: egyik Csikszeredán, a más Marosvásárhelytt. A művészet is felmutatja magát a szobrászat körül. Birjuk e nemben az Apaffi emléket Almakereken, 1666-ból. De oly emlékeink is kezdenek sűrűdni, melyek alá egyegy fejedelmi fővel ezreink temetődtek.

Ilyek a nagyszőlősi, hol Kemény János, a kolosmonostori, hol II. Rákoczi György fejedelmünk veszté csatáját, életét.

A XVIII. század elein, Károly császár alatt az építészet leáldozó napja még viaszszálgárzik. A verestornyai út töle van. Fejérvár várát alatta építik 1715—38-ban; alatta Kolozsvár fellegrátát 1721—23-ban. Templomok is emelkednek, mint Kolozsvárt a piaristáké 1718, az unitariusoké 1796. De harczi sírjeink mind inkább szaporodnak. Holdvilágon 1704, Ditrón 1707, Mádéfalván 1764, Brádon, Körösfalván 1784-ben emelkednek mind szomorubb sírhalmaink.

A XIX. század, ez még a miénk, ez még a jelené. Különbö se tudom, mit foghat sírnál egyebet felmutatni.

Ennyi épszerűt birunk a múlt századoktól. A romokat itt nem említők. Azokat nem birjuk, azok már az enyészetei. De gondolom, eleget soroltam elő, hogy átlássuk, mennyi minden korbéli emlékünknél van még, mit meg kell óvnunk az enyészettől.

A romaiaktól birunk egy templomot, fürdőt, vár- és városromokat; ott hagyák nyomukat bányáinknál, ott van az útnyom, mi hálóként futotta be e hont. S vannak részéről még mozaikok és szobrok; tisztán áll még fővárosa amphitheatrumának piacza, róla szinte csak néző, és gladiator hiányzik. Évezredünkötől is áll még hét kerített város köfalá; igen kilencz használható vár. Várromot százánál jóval többet fogok felmutatni; fel egy sereg kastélyt s antik épületet; fel őseink sírdombjait csatatérein, s a néhány emlékoszlopot; fel mindenesetre annyi mindent, hogy mi utodokul aránylag annyit nem hagyunk unokáinkra. S mutatok különösen annyi szép tradíciót, népregét, népmondát, mennyiből gyanítani foghatjuk, mi gyönyörű volt őseink költészete.

Eleink korukat műveik által eléggé képviseltetik. Szent lelkesedéssel fogták fel saját koruk szellemét, kívánatait. Nem tartották elégnak érezni a hazáért: ők érzeményeiket tettben fejezték ki. Ugy szerették e földet, mint férfinak szeretni kell, kitől nem elég köny és sohaj. Ha jött a lovagkor, hegycsucsainkra lovagvárokat emeltek; ha jött a tatár, mely a népet rabszárjában akará el

perni : váraikat szaporították, s kerített városokat állítanak ; ha jött az Izlam, fanatismussal a kereszténység ellen : ők a népben vallási fanatismust költének fel ellene, pompás templomokat emelvén. Most itt a XIX. század a mivelődés korkivánataival : hol van az emlék, melylyel felfogjuk mutatni, hogy Erdély is megértette kora szellemét.

S apáink nem csak erődítményben tevék le lelkesültségöket. Építményök nem csak massiv, de egyszersmind a művészeti fenségget, azon kor jellegét is kifejezte. A Hunyadi váránál még e mai napig nincs egy építmény, mely izlésben felebb emelkedett volna. A mily szobrászati vésményeket kaptunk a károlyfejérvári és szebeni templomban, a melyet látunk Szászsebes temploma külső oszlopain, s az almakereki Apaffi-emléken : oly művek, melyeket szobrászatról emlékeztvén, büszkén felmutathatunk.

És birunk festvényeket, oltárképeket Szebenben, Martontelkén a XVI. századból, melyek nagyszerűségben e kort jóval hátrahagyják.

Sőt még a mult század se maradt el. A század, melyben egy Katharina czárné szelleme, könyv- kép- s ilyszerű gyűjtemények felállítását hozta volt divatba, még e század is képviseli magát hagyományaiiban. Szeben kép- és könyvgyűjteménye, Maros-vásárhely nyilvános könyvtára : oly nagyszerűek rövid időre, hogy lehetlen a gyűjtők szellemét, kifáradhatlanságát el nem ismernünk.

Minden, minden kor képviseli magát ; még a fejedelmi viharos korszak is fenhagyá mit emelt, a harczy sírokat : mit és mennyit fogunk mi hagyni, hogyan fogjuk e századot képviselni ; az a jövő titka. De fájdalom semmi terv, semmi előkészület. Legalább Erdélyben beteljesedik a jóslat, mikép a XIX. század semmi nagyszerűt sem fog teremteni. Szegények vagyunk pénzben, gondolatban.

S miután itt állunk, mi marad szentebb kötelességünk, mint ha újat nem hagyhatunk, legalább biztosítsuk, mit őseink fen hagyának. Nincs ország, mely természet és történet kezéből több anyagot nyújthatna egy muzeumra, mint Erdély ; gyűjtsük össze mind azt mi régi, mit most lábainkkal tapodunk : s eljő a mivelt útas, fel fog kiáltani, mily kincsre talált abban, mit mi hanyódásból emeltünk ide ; eljő a nálunknál fogékonyabb utókor, s áldani fogja emlékünket.

Muzeumat minden áron. Egyletet, mely imaszerű kötelességévé tegye tagjainak, mindent megóvni e honban, mi antik; s mindent összegyűjteni, mi gyűjthető. Az egész Európába hordják régi emlékeinket, a világ gazdagszik, mi naponként szegényedünk. Körülünk bár merre járunk, a muzeumok telvék Erdély kincseivel, csak nekünk nincs gyűjteményünk. Csak megjelenik egy egy biztos, mint a mult század elején gr. Ariosti, felszedi az antik szobrokat s magával viszi. S minket nem érdekel! Legszebb várromjainknak neki vetette csakányát egy egy hatalmas fő- vagy viceispán; leontá, házat épített puja lelkének belőle: elnéztük, segítettük, a szép rom összedült. . . Mit nekünk, minket nem érdekel! Csicsó, a legszebb várrom, malomkö anyagra épült, alatta felügyelet nélkül vágják a malomkövet; csucsát átfurdalák már, a várat ledöntéssel fenyegetik. . . Mit nekünk, minket nem érdekelt, s már annyira kiűriték, hogy egész fal darabok leomlottak alá a völgy messziségébe, s a legszebb sasfészekből oda fent majd mi sem áll, holnap tán semmi se álland. . . A Báthori kenyérmezei győzelme emlékeül épült kápolnából szemünk láttára hídat építenek. Mi elnéztük, idegen ha megkönyezte.

Mit nekünk mind ez: a nagyrészt nem érdekli. Mintha csak szállásul tartanók e szent hazát. Pedig töröltessétek el a multak emlékeit, mikre most a fiatal kebel feldobog; egyenlitsétek le a sírt, hová most a nép könyezve egy követ még oda vet: s akkor nem lesz többé édes e szó: haza.

Aztán mégis csodálkozunk, ha e szépségekben dús haza gyermeke, festő ecsetjének idegen honban keres tárgyat; csodálkozunk ha a költő idegen honban kutat népregét, mi keblének húrjait műve dolgozásánál rezgésbe tartsa; csodálkozunk ha a nép érzékellen historiai multja iránt. Ily lelketlen eljárás mellett, nem lehet ez más-kép. Ha az értelmiség nem fog kezét, azon kevés melegebb kebel-lel, mely a hon kincseit buvárkodva éli sovány napjait: akkor lefognak ezen emlékek dűlni; simává gyalulja az idő, hol egykor e nemzet szent köveket tapoda, s szolgakenyeret fog teremni a sírdomb, mely alatt annyi nemes kebel hasztalan porhad.

Muzeum és egylet! Hogy ha e század magát nem képviselheti, legalább emeljen templomot a mult kincseinek, mely kiragadja még a mit lehet az enyészet lipró lába alól. . . S ha tán reményer-

hiú, ha tán e kor még nem elég fogékony, nem bír elég kegyelettel ősei hagyományai iránt, s nem oltározza még úgy mint kell, a művészetet és tudományt; s nem bánja, ha historiai multját, az apák ereklýeit elfuija is a szél... akkor állj meg oh romboló enyészet még... ne fáradjon ki béketúrased... tán jöni fognak utánunk utódok, melegebb kebelrel, több pietással.

De még se gondolnám, hogy Erdély, mely Szent István anyját szülé, s így nemzetünk kereszténynyé létének bölcsője volt; mely a török ellen a Hunyadiakat termé, s így a két hon megdicsőülését eszközlé; mely a reformatiot egy csepp vér nélkül elnézte, s annak Bethleneket ada; nem gondolnám, hogy e hon, mely minden korkérdést oly mély tapintattal felfogott, hol minden felmerült koreszmének egyszerre megérték lobogóját: hogy nemzeti létünk, fenyegető közös ellenségünknek, az emlékeinket dúló romszellemének útjátállani ne siessen.

MÁSODIK FEJEZET.

A DÁK ÉS ROMAI RELIQUIÁK.

2. §.

E l ő z m é n y.

E két nemzet hagyományait együvé kell soroznom. S egyszersmind meg kell jegyezmem, mikép igen hibás nézet az, hogy a tudós világ minden magyarok kijötte előtti régiséget a romaiak kezéből származtat le. Holott a dákok Daciája korából is sok érdekesebb birunk.

Meg kell ugyan vallanunk, mikép a dák és romai hagyományok világában tiszta határvonalt felállítani nem lehet. De azért nem következik, hogy a dák nemzet történetét ignoráljuk, műveit másra ruházzuk át.

Ezen vélemény oda vezetne, mintha a romaiak itt egy pusztaságot találtak volna, mi teljességgel nem áll. Meg kell azért a két nemzetet a dicsőségben osztogatnunk. Ugy is együtt lakák e földterületet.

3. §.

D á k r e l i q u i á k.

Majd két ezredév. homályát kellene áttörnünk, hogy egész bizonyossággal kimondhassuk: im ezt valósággal a dákok hagyják nekünk. Mert a dáknak történetírója nem volt, a görög és romai történészek is csak akkor tesznek róla említést, ha saját nemzeteikkel kardja összeért.

De ha végig pillantunk a dák történet töredékein, meg kell adnunk, mikép e nemzet nem volt minden miveltség nélkül, csakban pedig nagy szerepet játszott. Hogy városai és várai voltak, az kétséget nem szenved.

Egy hontalan népcsoport nem küzdött volna annyit a hódítók ellen, kiknek Erdély örökké a vetély aranyalmája volt. Hogy Darius egészen eddig hozzá hódító fegyverét, tanúja a néprege is, mely a Darius kincsét maig is keresi.

Nagy Sándor hódítása Sarmizt találta a dák trónon. Csakhamar e hódító vaspálczájától is megmenekültek. S. Sarmiz, Dacia ez új alapítója, hogy fővárosát kiemelé, s azt saját nevére Sarmiz-aegethusának nevezé: azt többé kétség alá se vonja senki. E főváros romja most is ott áll Várhelyen.

Nagy Sándor halála után Erdély szomszédságában Lysimakus kapott osztályrészt. Dacia meghódításához ő is hozzá fogott, de veszteségével.

E hadjárat elszórt aranyait, a Lysimakus és Kozon aranyokat, maig is legsűrűbben találják Erdély földén.

Hogy ez után Cotiso dák király még Roma alatt jár, sőt hogy később Decebal király Romát évekig adóztatja: romai írók jegyezték fel. De fellépett Romában Trajanus, Decebalnak hadat hozza. Decebal a csatát Dierna nevű városánál, a mostani Tordánál, fogadta el, s oly kétségbeesett harczot vívtak, hogy a győzelmes Trajanus sebesült katonái sebeire saját öltönyét is szaggatá. *) E harcztert maig se feledik, s a román nép e rétet sokáig Pratu Iuj Trajannak hívta. A főváros csak ostromnak engedett: s várait lerontatá, s Decebalt adófizetőjévé tette.

De alig ment el Trajanus, Decebal várait építeni, népét fegyverzeni kezdé. Itt mondják ki Romában Dacia gyarmatosítását. Trajanus ismét megjelent, s Roma sasát, 105 körül, a bevett Sarmiz-aegethusára felütötte. Ezen győzelem emlékére emeltetett Romában a Trajanus-oszlop. Dacia lehuny, az oszlop ma is áll. Ott látható rajta a megaláztatott Decebal; ott a nép, mely mérget iszik, hogy rabságra ne jusson; s örökítve vannak a dák nők, kik a fogásba ejtett romai katonákat megégették.

*) Dio Cassius, Libro LXVIII.

Ilyen nagyokat beszél a történet a dák reliquiákról.

De van egy más történet is, azt se szabad felednünk. Résezméről úgy találom, hogy hazám írt története mellett, egy más történet is szövődik a nép ajkán. A nép-történet tradíciók és mondákban beszél. E történet fonalát kisebb nagyobb mértékben mindenütt feltalálom. S miként a más történetnek, úgy ennek is megvannak aerái, korszakai.

Igy látom váraink történetében, hogy ezen nép hagyomány legrégibb várainkat tündérek, utána ördögök, végre szentekkel építteti, s rontatja le.

S úgy találom, mikép a tündérek világa a romai világ előtti időkre; az ördögöké a romaiak után a magyarok bejöveteléig; a szenteké az Árpádházi férfiak kihaltáig terjed.

A romaiak korát a mese nem szőtte be; azzal, hogy mi romai, mintegy a nép is tisztában van. S mikor láttam, hogy ős várainkat a tündér világba viszi vissza a népajka: lehetetlen volt azon gondolatot elvetnem, mikép e várakat tehát még a dákok hagyák ránk. Ilyen várak az arany, dévai, kecskeköi, firtosi, tartodi s a többek között még a torjai. Melyek később ujja épültek, s ezért a várhelyek s várromok között fogom többire megemlíteni.

4. §.

Római reliquiák.

Trajanus mintha varázsvesszővel illette volna e földet, azonnal egy virágzó gyarmattá változott. Számtalan római gyarmatosokat telepítte át. *) A gyarmatok, városok, utak egyszerre elterjedtek a földet. Arany és sóbányáink egyszerre kezdének aknáztatni. S már Marcus Aurelius korában, a második század közepén, ott állt az összes Dacia, hogy benne, Ptolomaeus 43 várost számít elő.

Hogy a Ptolomaeus által megemlített városokból, melyek estek Erdélyre, tudjuk leírásából. De hogy voltaképp hol feküdtek, csalhatlanul kimondani lehetetlen.

Ptolomaeus után félszázaddal egy földabrosza is készült az akkori római birodalomnak, melybe Erdély is befoglaltatott. E ka-

*) Eutropius Libr. VIII. Cap. 3.

tonai földabrosz fenmaradt a bécsi udvari könyvtárban, s Peutingeri táblák czíme alatt a tudós világ előtt ismeretes. E táblák az erdélyi romai útakra, s gyarmatok fekvésére igen sok fényt árasztanak.

Ezen virágzó korból, már csak romokat mutathatunk fel; és ez olly messzi időből igen sok. Hogy mennyi maradt fen, arra engedjük meg, hogy ne mi, hanem a franczia Gerando feleljen meg, ki azt mondja Erdélyrőlíi útíeírásában, mikép Roma ennyi emléket sem Gallia, sem Hispania, sőt a hozzá közel feküdt Italiában sem hagyott.

Bár merre is járunk e hazában, mindenütt romai nyomok. Alig lehet a földbe ásni, hogy romai téglák, cserepek, urnák, pénzek ne merüljenek fel. Sóbányászatának nyomai Tordán, Marosútvártt és Patán; aranybányászatának Verespatakon és környékén, Járában maig is láthatók. Fel van számítva, hogy Roma annyi sőt kimerített, mikép annyi nem merült ki ez ideig. Ki van mondva, mikép hetenként 2 mázsa 8 font arannyal szegényíté hazánkat. *)

Ugy látszik, Roma az egész Erdélyt gondja alá vette. Útjának, s gyarmatainak nyomait olly helyeken találjuk, hol most ezredéves erdőségek emelkednek. A déli határszéli hegyek, s a maroszéki s csiki havasok tanui ennek. Hol most csak vad tanyáz, ott egykor a romai civilisatio tanyát ütött volt.

A peutingeri táblákon Romából 12 út sugárzik ki a gyarmatokba: egyike Erdélybe jött. A Vaskapunál csapott be a főváros-höz. Onnan, ma is láthatólag feljött csaknem Tordáig, hol kétfelé ágazott. Az egyik ág folytatá útját fel a patai sóbányáknak, Kolozs-várhoz, onnan a Szamos mellett lecsapott Besztercze felé, hol Bethlennél most is látható.

A Tordánál kiszakadt más ág Földvárnál felcsapott a székelyföld felé. Ugránál Marosvásárhelynek ment, hol ismét kétfelé szakadt. A balág a Maros jobb partján Pokánál, Szászrégennél, Vécsnél látszik; a más ág a Nyárádmentin Jobbágyfalva, Mikházánál hagyá nyomát; felment Szovátának, hol a megye erdején átvág a

*) Hene's Beiträge z. Dacischen Geschichte. Hermannstadt, 1836. 96. lap.

Rapsonné várához ; s azon túl a csíki havasokon évek előtt útcsinálás közben fedezték fel folytatását.

Ezen emlékek mellett annyi öntvény, metszvény, faragvány, annyi szobor került már napfényre, hogy képes lett volna Erdély egyedül felderíteni a romai művészet homályát. De meg kell valánunk, ezeknek szinte csak lajstromát birjuk. Ki ismerni akarja azon több ezerekre menő tárgyakat, útalom Dr. Neigebaurnak épen most megjelent munkájára. *) Az én vizsgálódásom tárgya csak az, mi még a földhez vagyon ragadva.

Csak a pénzek és emlékiratos kövek már egész könyveket adnak. Annyi régi pénz jő Erdélyben napfényre, hogy az erdélyi ember inkább ismeri, mint Europa idegen országai pénzét. Ily aranyokat, mint pecsénymókat széltiben láthatni. S néha oly mennyiségben tűnik némely vidékeken elő, hogy több család egyszerre csak elgazdagul. E pénznemek egyrésze görög, a más romai ; a közönség természetesen mind romai czím alá sorozza. A görögöké inkább arany, a romaiaké inkább ezüst. A görögökből leggyakoribb a lyzimak és a veretése helyéről nevezett kozon arany. Ezeken kívül gyakoribbak a Darius, a macoed. Filep, Milo, Nagy Sándor, Pergamus, Semiramisféle pénznemek. A romaiak közt leggyakrabban jön elő Commodus, Domicianus, Gordianus, Constantinus Magnus, Deocletianus, Maximinianus pénzeiből. **)

A feliratok gyűjtését, leírását, mondhatni VI. Károly császár kezdeté meg. Erdélybe küldé gróf Ariostit 1723-ban azon útasítással, hogy az ottani feliratos köveket összegyűjtse, leírja, s mit lehet, Bécsbe szállíttasson. A küldött ügyesen megoldá célját: teméntelent összegyűjte, Bécs felé indítá; de a tudomány nagy vesztességére egy hajó Szegednél elsülyedt. Mit felvittek, azok ott vannak a bécsi udvari könyvtár épületébe falazva. De a felszállító előre lemásolta volt tartalmukat ; s e pótolja a vesztiséget. ***) Ugy látszik e tény Erdély tudósait figyelmenntette. Többen kezdeték

*) Czime: Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen Topographisch: zusammengestellt von Dr. J. F. Neigebaur. Kronstadt, 1851.

**) L. Tröster. Dacia. 473. lap.

***) L. Inscrizioni antiche trovate, e raccolte tea le Rovine della Transilvania l'anno MDCXXXIII.

a romai kort tanulmányozni, s ennek következtében Seivert 299 romai feliratot teve közzé. *) Mária Thresia is megbízta e tárgyban őrnagy b. Hohenhausent, ki a feliratokon kívül minden egyéb régiségre is kiterjeszté figyelmét. S vizsgáldásai eredményét egy festett képekkel világosított munkában közölte. **) Következöleg a feliratok egy része, mind a mellett is, hogy a Seivert műve egy egés miatt igen ritkává lett, mondhatni meg vagyon mentve.

De nincsenek az egyéb ritkaságok. Rajzban majd mit se bírnunk. Eredetileg pedig úgy el vannak s lesznek szórva, hogy egy részét a tudomány már is elvesztette. A forradalom előtt ily nagyobb gyűjteményt bírt a Bruchenthal muzeum Szebenben, Fejérvártt a püspöki könyvtár, Enyed kolegyoma; egyeseké közül említendő Ackneré Hammersdorfon, Dr. Fodoré Déván, gr. Gyula Lajosé Németiben, gr. Kemény Józsefé Gerenden, Nopcsa Lászlóé Farkadin és Zámon, Pogányé Poklisán, és a Váradi Ignác tanácsosnéjé Déván. De ez csak a forradalom előtt volt: alatta az Enyedé tökéletesen tönkre tétetett.

Épen e pusztulás hirdeti tűznyelvével azon igazságot, hogy a nemzeti kincsek egyesek, felekezetek gyűjteményében veszélyben forognak. Csak országos épület, országos muzeum mentheti meg őket biztosan és örökidőkre. . .

Most már áttérek saját mezőmre, a gyarmatok helyére. Mondám honnan tudjuk Dacia gyarmatai nevét; azt ismételnem kell, hogy fekvésöket a tudós világ bár sokat írt róla, megalapítani nem tudá. Én csak államtani szempontból veendem fel e gyarmatokat. Engem itt csak az érdekel, hol vannak Erdély földén romai maradványok? S minthogy egyedül Neigebauer 89 ily helyet említ meg: én mellözve a csekélyebb jelentőségűeket, csak a tekintélyesebb még látszó romokat kezdem czennel elősorolni.

*) Ily című művében: *Inscriptiones Monumentorum Romanorum in Dacia mediterranea. Viennae. 1773.*

**) E mű czíme: *Die Alterthümer Daciens, in dem heutigen Siebenbürgen. Wien. 1775.*

5. §.

Demsus.

Románul Dimsus.

E falu Hátszegvidéken, a Vaskapu s Dácia fővárosa romjai számszedságában fekszik. A falu északi oldalán van az egyesült göröghitűek temploma. E templom hazánk legcsodálatosabb, s alkalmasint legrégibb épülete. . . . Im homlokzata előttünk.

A papi lak felett, dombon, szilvás és temető között áll e templomszerű kis épület. Körüle régi és újabbkori kopott feliratu sírkövek, s tördelt oroszlánok hevernek. Nagysága még oláh templomnak is kicsiny. Egy része rom. Használható része mindjárt azon sajátságos látványt adja, miszerint a templomhoz képest ropant tornya az építmény közepéből emelkedik ki. E toronynak és

templomnak sem cserép, sem zsindely fedele nincs; hanem a faragatlan lapos kövekből alkotott boltív külső oldala fedelezi. Más sajátsága az, hogy a templomra kívülről fellehet mászni, s a köfedelen el lehet jutni a toronyhoz, melynek ablakán a torony üregébe lát az ember. S ekkor átlátja a vizsgáló, hogy nem torony, hanem inkább egy nagyszerű kéményhez hasonlít. Csakhogy e toronynak, tetejéig három sorban ablaka van; s benne sem lépcsőzet, sem harang nincs. S hogy nem is férne, azt tán felesleges is említenem. Egyébiránt a torony 7—8 öl magas lehet. Minél felebb, mind keskenyebb; s hol keskenyebbre megy, ott összeívelt téglából párkányzata van. Ily ívelés van rajta három. E torony a templomhoz képest igen új, s igen mesterkelt; míg a templom jóval durvább. A torony alkalmasint a IX—X. századból eredt, a bizánczi styl első korszakából . . . Ilyen kívülről.

A mint a templomba lépünk, egy kis kápolnának látjuk, melynek meg van a maga oltárhelye és oltára. Hossza lehet 5, széle $3\frac{1}{2}$ öl. Képzeltetni mi csekély juthat a templom piaczául, s azt is a torony kiemelkedő oszlopai foglalják el.

A templom piacza közepéről négy oszlop indul, ezen oszlopok félölös szélesek; felebb összefolynak, toronynya lesznek, s úgy mennek ki a templom boltozatán. A vizsgáló a torony üregét szemével egész tetejéig kísérheti.

Ezen oszlopok oldalain féldombor metszetű lovak, s romai síriratok vannak, melyek némelyike azonban nem olvasható. Az északnyugoti oszlopon ez áll:

D. M.

C. LONGINO

MAXIMO

VIX AN LVII

JVLIA AFRO

DISIA CONI

B. M. P.

Ugyanez oszlopon áll:

D. M.
A CANDIDAE
VIX AN XXVI
SEV CHARIS
SIUS CONIVGI
BENE MERENTI
P.

A délkeleti oszlopon:

VALERIA CARA
VIX AN XXIX
T FLAVIVS APER
SCRIBA COL
SARM CONIVGI
RARISSIMAE P.

Alább ismét ez:

D. M.
C OCTAVIO NEPOTI
VIX AN LXX IVLIA
VALENTINIA HERES CON
IVGI PIENTISSIMO
FACIENDVM PROCV
RAVIT H S E.

Még van egypár feliratos kő, de olvashatlan; mindazáltal Seivert s mások a mint találták, mégis lejegyezték.

Mi volt eredetileg ezen épület, az megfejtetlen kérdés. Tudósaink egy része romai, a más goth templomnak hiszi; a harmadik vélemény szerint sírbolt vala, mit a romaiak Longinusnak építettek. S meg kell adni, hogy e harmadik véleménynek a romai történetkönyvekben nyoma is van.

Dio Cassiusból említők, mikép Trajanus tronra léptével sietett lemosni azon szennyet, miszerint Roma egy Daciának adózott. Seregét felkölté, eljött Daciába. Decebal dák királyt legyőzte, lefegyverzé, s Romát az adózástól felmentette. Decebal győzője haza-

vonultával, ismét készüléteket tett. Trajanus megtudta: ismét Decebalra jött. E jövetel az egyébiránt lovagias Decebalt készületlen találta. Jó előre Trajanushoz küld, s kéri hogy leghívebb emberét küldje hozzá, mert alkudozni akar. A császár Longinust, derék vezérét választá ki. Decebal megfelejtkezett lovagiasságáról, Longinust letartóztatá, s császáranak azt ízené: kiadja Longinust úgy, ha visszamegy sergével, s Daciát nem háborgatja. Longinus úgy viselte magát, mint romai férfihez illet, nehogy Trajanust terveiben zavarja: magát megmérgezte. A császárt ez események még ingerültebbé tévék. Kettőzött ellenszenvvel csapott Decebalra. Véres csaták után országát romai tartományyá tévé. *)

S miután a romai úr leve, Longinus testét barátai felkeresték, s mint irva van, eltemeték, ad densas. S úgy vélik, mikép a densas-ból lett a Demsus név; s hogy e templom a porai felibe emelt sírbolt lenne.

6. §.

D é v a.

Déva városa körében több romai maradványt találtak már. Egy romai út is látható, mely innen az aranyi vár felé tartott. Fellette, magas hegycsúcson vár emelkedik. E várat a néprege tündérek, a hagyomány pedig Decebal által építetteti. Mások romai várnak gondolják, minthogy régi falába s egy régi pinczéjébe romai téglá van beépítve.

Még pedig Deceballal olly messze megy a szóhagyomány, mikép azt állítja, hogy legyőzése után, magát itt gyilkolta volna meg. Némelyek még nevét is Decebalról származtatják. Ezek szerint miután Decebal feje Romába vitetett, teste itt temetettetett el, s innen lett Decidava, magyarul Decebal hegye. A várat a várak rovatában adandom.

7. §.

F e j é r v á r t t,

Történetbúváraink után már a dákoknak városa volt, nevét

*) Dio Cassius. Libro LXVIII.

Tharmisnak hiszik. Miután Roma tette reá kezét, Apulumot alapítá ide, s hinni szeretik, mikép öt stadiumra terjedt.

Annyi igaz, hogy Fejérvártól le Portugisig egy porba omolt város nyomai maig is látszanak. S hogy Apulum lehetett, arra több adataink vannak. A feliratok, s az Ompoly vize közelsége szinte kétségtelenné teszi, tudva azt, hogy az Ompoly neve akkor Apulus volt, miről Ovidius is következőleg emlékezik:

Danubiusque rapax et dacicus orbe remoto
Apulus.

A fejérvári püspöki könyvtárban több romai régiség közt, van négy Mitras-tiszteletre vonatkozó relief.

8. §.

Földváron,

Székely-földváron, Torda közelében, a falu szélén romai vár és út nyomai látszanak. Ugy vélik, hogy a vár az itt elmenő út biztosítására épített egyik vigilia volt.

Helyén ma is igen sok faragott követ, s romai téglát kaphatni. Legtöbb kő félig négyszeg; félig kerekre van faragva. A téglák nagya, kettőt összetéve, akkora, mint egy házajtó. S hogy a téglát párjával összeilleszteni annál könnyebb lehessen, rajtok két téglára felosztva, egy körvonal látszik, mi egy vonással át vagy on szegezve. Apróbb tégláin a XIII legio száma van. Sok mindent találtak még, mi maig ismeretlen maradt. Többek közt láttam egy carniol pecsétnyomót, mellyre három sisakos fő úgy vala metszve, hogy akárhogy nézzük, a gyűrűfőn egy fővel mindig szembeállunk.

Aranyosszék adomány-levelében e vár, 1289-ben, Feuldvár név alatt még említettik.

9. §.

Gogány-váralja.

Ezen váralja a Kisküküllő balpartján esik. Felette magas hegyen van egy várhely, a Gogányvár helye.

Strabo görög történetíró, fenhagyta történetkönyvében, mikép a dák nemzetről Zamolxis Pythagorához ment tanulni. S mikor

a görög bölcstől hazajött, hozott bölcseségiért Dácia királyai magok mellé vévék uralkodóul. Zamolxis a néphitben nagy reformokat tett, az isteni tiszteletet megalapítá; s egy barlangban három évig mulatván, onnan a lélekhalhatatlansága eszméjével lépe ki. E barlangban jósszéket állíta; s íft laktak Zamolxis papjai, s innen kérék a királyok is a tanácsot. S miként Strabo vallja, mindez még korában is megvolt. S a szent hegyet és a mellette elfolyó vizet szerinte Cogeonnak nevezték. *)

Zamolxisnak Pythagorásnáli tanulásáról s hazajötte után a barlangba lett rejtezéséről Herodot is emlékezik; de igen regényesnek találja. **)

Strabo ilyszerű szavaiból hazai történetíróink az öreg Bonfintól ***) le Benkő Jósefig, azon hitben élnek, miszerint Gogányvár az említett pogány istentisztelet helye és hegye lett volna, s hogy Gogány nevét a Strabo által említett Cogeon nevezetből kapta.

10. §.

H é v i z e n ,

A székelyföld szomszédságában, az Olt partján, e falunak meleg forrása van, mely télben nyárban malmat hajt, soha sem fagy be.

Roma igen szerette meleg forrásainkat, mindenikhez telepítte. Az itt találtató kövek, romai pénzek, egy telep itteni létezését kétségtelenné teszik. A gyarmat a falutól az Olt felé feküdt, ott találják a maradványokat. Ugy hiszik ennek volt neve Colonia aquarum vivarum.

11. §.

I l o s v á n ,

Alsó-ilosván, a Nagy-szamos jobb partján, az Aelius várát keresik. Ezen falu és Keresztur között nagyszerű romai nyomok látszanak. Egyik egy erősség mélyedése, s a földből feltűnő kőfala. Ezen felül, az Ilosva pataka balpartján egy város rom, hol még a házak fekvését is mind ki lehet még venni.

*) Strabo Libr. VII.

**) Herodot. Libr. IV.

***) Decad. I. Libr.

12. §.

J á r á b a n,

Felesleges is mondani Alsó-járában, mert egy ellenséges dulás óta Felső-járában kukuricza terem ; tehát Jára határán romai épület-alapokat ásnak. Bányatelep lehetett. Látszanak még a földhányások, miket Roma bányászai hagynak ; s köztök folytonosan kapják a vaskalapácsokat, melyekkel a már kiégett köveket tördelék ; ott mélyed a hegyek oldalán egy óriás vízvezető, mely a havas több apró vizeit összevezetvé előbb, s úgy hozta a járai bányászathoz.

13. §.

K e c s k e k ő.

A Maros jobb partján, Enyed és Fejérvár között kezdenek a nyugoti havasok kiemelkedni. E havas egyik előfokán, a boros-bocsárdi határon, nyújtja fel fejét Kecskékő, s rajta a Tündér Ilona vára.

E vármaradvány ma is igen regényes. A hegy aljában gyönyörűséges forrás, a hegy oldalán egy lépcsőzet víz fel, mely vágva van, de mely már igen el vagyon kopva. A hegytetőn a vár fala több helyt még ölnyi magasságban áll, elhagyatva, dudvától benőve.

Építési koráról a történet nem szól, a nép a Tündér Ilonáénak mondja. Ki volt az erdélyi tündérek e legszebbike, egy rege tartja fen, miben a nép csak tündérregét lát ; de a történetbuvár látni fogja, mikép abban Daciának Romávali eseményei, Dacia elfoglalása van előadva.

E regét, mit Italia krónikái tartának fen, s magyarban a ponyvairódonban találtam, mind történeti érdekessége, mind költői becse miatt, czélszerűnek láttam egész terjedelmében megmenteni.

I.

Ős regék beszélnek egy tündérországról,
E tündér országban egy híres királyról :
Akleton királynak hitta őt hű népe,
Sok vagyonnak, fénynek uszott özönébe.

E híres királynak volt három gyermeke,
Ezeknek Argyrus volt a legszebbike.
Mind három született a szép Medenától,
Akleton királynak életepárjától.

Épen háta meggett tündöklő lakának,
A királyné tartott egy kertet magának:
A legszebb izléssel volt a kert rendezve,
Fényes kőfalakkal volt körülövedzve.

Volt a kertben csermely, díszes szökő kutak:
Nyíló virágokkal párkányozott utak:
Oly szép vala minden e kert környékében,
Hogy a szem kifáradt annak nézésében.

A kert közepében áll a egy ősi fa,
Ezüst virág terme s arany alma rajta;
Levelei oly szép smaragdok valának,
Hogy nincs annyiit érő kincse a világnak.

Mindennap kinyíltak ezüst virágai,
Éjfélíg megérték arany narancsai:
Reggelenként ha a király leszedhetle,
Akkor a világot csak félvállról vette.

E volt a királynál ősek hagyománya,
Általa gazdag volt népe és országa.
Ámde egyszer mi és mi nem történt vele,
Örkezek esének a fának kincsére.

A király a dolgot a mint észrevelte,
Fel lőn háborodva szívében feletle:
Éjji örökkel a fát körülfogatta,
S a szoros vigyázást pontosan meghagyta.

A kelő reggelre már alig várhata,
Ugy kívánta tudni, mit szül az éjszaka:
Hitte hogy az őrség híven áll a résen,
És a mennyi kincs kell, fáján annyi lészen.

Ámde megcsalá őt biztató reménye,
Mert midőn kertjébe jó reggel kiméne:
Szedve volt gyümölcse kincstermő fájának,
Örei alatta mélyen szuñyadának.

Felriasztá őket bosszusan álmukból,
Kérdé mért alusznak oly mélyen, s mi okból?
A megrémült örök hogy felriadának,
A híres királyhoz eképen szólának:

Felséges királyunk nézz e drága fára,
A föld kerekségén nincsen ennek párja.
Nem látánk éltünkben annyi fényes kincset,
Mennyi itt e fának ágain tündöklelt.

Látánk rajta fénynyel ragyogó almákat,
Aranyos virággal aranyos rózsákat,
Smaragd, záfír, rubint fényle körülettek,
Levelein gyémánt madárcák csevegtek.

Mig gyönyörködénk mi a fa termésében,
S nagy vala az öröm mindnyájunk szívében:
Jött egy lanyha szellő melytől földre rogytunk
S egy szempillantásra mélyen elaludtunk.

A király bánkodva tére kastélyába,
Nem tudá a csinynek hogy álljon utjába:
Hasztalan fürkészett s puhatolt mindenkit,
Kire gyanakodjék nem találá senkit.

Csak hamar Filarent hívatá magához,
Folyamodott e nagy bűvész jóslatához.
Kérte őt hogy járjon titkosan végére,
Ki tehette kezét ősei kincsére.

Elpuhult, oh király, néped és nemzeded,
Kincseid ezekkel meg nem őrizheted;
Hatalmas tündérek keze nyult a fához,
Sok küzdéssel jutsz te annak birtokához.

De lehet reményed egyik hős fiadban,
Csak majd szíved meg ne törjék bánatodban;
Mert sok bujdosásnak lesz fiad kitéve,
Mig szert teszen ismét e fának kincsére.

Filaren ekép szólt, s a királyt elhagyta,
Eltávozott gazdag ajándékkal rakva.
A király parancsol nagyobbik fiának.
Hogy őrizze kincsét a tündéres fának.

A királyfi elment holdvilágos éjjel,
Járt kelt jó reménnyel a fa közelében:
Nézte a sok drága újuló virágot,
A smaragd lombokat, aranyló almákat,

Nem jött bezzeg álom éjjelig szemére,
Oly nagy volt szívének öröme és kéje.
De éjfélkor lanyha szellő lenge rája,
S az álomtól összeragadt szempillája.

Jött a reggel újra, de sikertelen volt,
A királyfi mélyen alvék, mint ki megholt.
A kincstermő fának nem volt egy virága,
Nem bár egy gyümölcse, nem bár egy almája.

A közép királyfi állá őrt más éjjel:
Őt is előlé az álom szellőjével.
A királyt a bánat s bosszuság kínoztá,
Szertelen haragját vissza nem tarthatta.

Filarent a bűvészt rögtön elítélte;
Mert jövendölését álnokságnak vélte.
A szegény öreg jóst mindjárt hevenyébe,
Meggötözve küldé a bakók kezébe.

II.

A királyné bősziült férjét vigasztalta,
Bár erős dühétől ő maga is tarta.
Vágasd ki azon fát férjem, jó királyom,
Ugy is nem egyéb az, átok lett e házom.

Ámde a királynak legkisebbik fia,
Argyus, kiről szól e szép historia,
Anyjához belépve, ígyen szólt hozzája,
Szavai közt szépen mosolyogván szája:

Atyám, egyet szólok, keltő lesz belőle,
Én is el kimegyek örködni a kertbe.
A jóst jóslataért, hallom, megöletted;
Biz azt édes atyám, nem igen jól tetted.

Nem csak két fiadról szólt az ősz Filaren ,
A harmadik fiad volnék még talán én.
S bár ha bátyaimtól futott a szerencse ,
Lehetek talán én istenek kegyencze.

Az éjjel is édes álmat álmodoztam :
Ősi kincseinkért messze elbújdostam ;
Inséggel tusáztam , szép leányt szerettem ,
S őseimnek fényét mind visszaszereztem.

A király megrendült hangon szól fiának :
Ne tedd ki magadat a nehéz próbának.
Oly álmat beszélész , mely miatt míg élek ,
Az ősz Filarennek jóslatától félek.

Ha te bujdosója leszesz a világnak ,
Mi lesz sorsa itthon atyádnak , anyádnak ;
Az aggodás s bánat sírba visz bennünket ,
Inkább hadd veszítsük el minden kincünket.

Ámde Argyrus szólt : bár mi lesz belőlem ,
Végrehajtom a mit jósoltak felőlem.
Ha szenvedek s küzdek , jó lesz annak vége ,
Férfiás küzdecsnek dicsőség a bére.

Ment a szép királyfi atyjának kertébe ,
Bársony gyepre dült le a fa közelébe.
Szabljáját , tegezzét elvivé magával ,
Hogy megvívjon a szép kincsek tolvajával.

Drága lombok nyíltak már a faágokon ,
Gyémántos virágok , s rózsák a lombokon ;
Kezdeének az arany narancsok is érni ,
A királyfi alig bíra rájuk nézni.

Keble lánggal ége , és hevült a vágytól ,
Hogy számotkérhessen a kert tolvajától.
Nem zárá szemét be bár egy pillanatra ,
Hogy a mi az alatt történnék ne lássa.

És im gyenge zúgás lesz e pillanatban ,
Szárnyok csattogása hallszik a magasban.
Feltekint Argyrus , s nagy bámulására ,
Tizenkét szép hattyú száll a tündér fára.

A tizenharmadik leszállót hozzája,
Könnyedén leszárnyolt ágya vánkosára.
A királyfi ívét gyorsan megfeszíti,
S a bűvös madárkát célirányba veszi.

Ámde a szép hattyú szárnyait megrázza,
Csókhöz volt hasonló szárnya csattogása.
Szeme a napsugár fényével volt rakva,
S ajka nyilék ilyen emberi szavakra:

Kedves ifjú, ne vonj fegyvert életemre,
Nem hozok én bűt és bánatot szívedre:
Távol messzi földről a te országodba,
Jöttem szép királyfi látogatásodra.

Igy szólván, a hattyu újra megrázkodott,
S azonnal szép tündér leánnyá változott.
Oly szép volt termete, oly szép az orcája,
Argyrusnak elállt rajta szeme szája.

Ki vagy bájteremtő, szépségek szépsége,
Angyalok virága, rózsák ékessége;
Aranyfürtű tündér, honnan jöttél hozzám;
Élek, vagy az álom szellője fuvalt rám?

Én vagyok a tündér lányoknak királya,
Kincsekkel van rakva népem szép országa,
De szívem nem boldog, ölnék rég a vágyok,
Téged szép királyfi látni óhajtálok.

A lélek a vágyat vágyokkal cseréli,
A mit a sors meghoz, azzal be nem éri;
Van koronám, kincsem, fényem, gazdagságom,
De nélküled nincsen semmi boldogságom.

Messze földről jöttem, jó hogy végre látlak:
Én hordám el ősi kincseit atyádnak,
Gondolám, hogy majd te őt állasz felette;
S feltalállak itt e fának körülötte.

Nem csalódtál, angyal, Argyrus ekép szól;
Oh én jól ismerlek kedves álmaimból.
Lelkemet régóta epesztik a vágyak,
Mégsem hittem azt hogy egykor feltalállak.

Jöjj te angyalszépség, égő kebelemre,
Szívem nyugtalan lett, mennyet érzek benne.
És e mennyországot ezer lélek lakja,
Mindeniknek te vagy édes gondolatja.

Szólt Argyrus, s a szép lánykát átkarolta,
A lány aranyhaja keblét végig folyta;
Isteni szép arcza szende pirtól ége,
Szerelmes lett volna a világ beléje.

A nyájas királyfi boldog volt, a milyen
Nem lehetne senki e földkerekségen.
Mert nem szórt az isten annyi bájt leányra,
Mennyit ráhalmazott Tündér Ilonára.

Csók és szerelem közt vigan folyt az éjjel,
Nem cseréltek volna semmi földi lénnyel.
Szerelmet vallának, hűséget fogadtak,
És egymásnak még csak jegygyűrűt is adtak.

Az első szerelmi boldog órák után,
Elaludtak hajnal felé egymás karán.
Álmuk bárha szép volt, még a szépnél is szebb,
Nem lehetett ébrenlétöknél édesebb.

III.

Jó reggel Akleton ébredvén álmából,
Kertjébe tekinté háza ablakából:
És a fára esvén bámész pillantása,
Ott a fény gyümölcsét mind épségben látja.

Zaklat egy vénasszonyt, egy udvari dámát,
Hogy sietve nézze jól meg kerti fáját.
Hozzon hírt fiáról, s hogy miként tehette,
Hogy a fa gyümölcsét úgy megőrizhette.

Indul az öreg nő, sőt megy gyorsasággal,
De hirtelen megáll néma bámulással:
Látja a királyfit istenült arczával,
Szenderülni a szép Tündér Ilonával.

Költené álmukból, ámde nincs merénye,
Oly varázsló a lány szépségének fénye ;
Oly bájló teremtetést a föld nem szülhetett :
Istenasszonynál az egyéb nem lehetett.

Mégis halk léptekkel közelit hozzájuk,
Észrevette azt, hogy méjjen álmodának :
S hogy a király előtt legyen bizonyossága,
A szép lány hajából egy fűrtöt levága.

Ezzel a királynál megjelent sietve,
S elbeszélte neki, mit látott a kertbe :
Egy szép istenasszonyt a királyfi mellett,
Kinek az aranyfűrt hajzatában termett.

A király szívét az öröm elragadta :
Szaladott nejéhez, és azt karonfogta ;
Sietett a kertbe, hogy lásson utána,
Mily tündér teremtés szeretett fiába.

Eközben a lányka felserkent álmából,
Legott észrevette, hogy vágta hajából.
Egy setét gunyt sejtett, ő meg volt gyalázva :
Sirni kezde, arcza sűrű könnyől áza.

Felriad Argyrus kedvese hangjára,
Hogy búját kitudta, vér tolult arczára.
Szóla a leánynak : bocsáss meg kedvesem,
Azt, ki téged sérte, bizony megbüntetem.

Legyen az testvérem, legyen jó barátom,
Véres boszut állok rajta, szép virágom ;
Csak te, oh ne könyezz, légy nyugodt, szerettem ;
Feledd el a sértést, feledd el érettem.

Mind haszontalan volt Argyrus beszéde,
Vigasztalás nem szált Ilona szívére.
Felkelt búsan s büszkén bársony gyepágyáról,
Íly szavak fakadtak kláris ajakáról :

Sokszor jöttem hozzád, mig fellelhetélek,
Egy néhány óráig boldog voltam véled.
Kivántam királyfi szivedet, kezedet,
Talán szerettél is úgy, mint én tégedet.

Mégis el kell válnunk, oh ne szólj hiában,
Nem lakhatom veled atyád udvarában :
Orvokot küldött ő kertjébe postának,
A kik megraboltak, s rám szégyent hozának.

Argyus a lánykát hévvel átkarolta,
Arczát, nyakát, vállát, s hókezét csókolta :
Oh ne hagyj el angyal, öld világod velem,
Boszutállok értted, isten úgy segítjen.

Igy szólott Argyus, lobogott orczája,
De hajthatatlan volt Tündér Ilonája.
Ne kísértsed ifju állhatatosságom,
Bár nőnek születtem, de szavam megállom.

Menj, szólt a királyfi, ámde én követlek,
Az egész világon bár hol felkereslek.
Csak még egy kegyeddel boldogítsd barátod,
Mondd meg a világon, hol vagyon lakásod.

Lakásom, jó ifjú, messze van tetőled :
Zárt helyen, bércek közt keresd szeretődöt.
A Feketeváros az én fő lakásom,
És a változó vár nyári mulatásom.

Bájoló szép völgyek és erdők tanyáim,
Aranynyal ezüsttel gazdagok bányáim.
Hatalmam kiterjed messze, sok hazára,
Adozóm volt nekem országod királya.

E fának kincseit nekem adóztátok,
Békejobbot nyujtva jöttem ti hozzátok.
És ti gyalázatot hoztatok fejemre,
Könyeket szememre, bánatot szívemre.

Isten hozzád, engem ne keress hiába,
Sők tündér keresett, de fel nem találta.
Szólt Ilona, s bárha köny volt még szemében,
Szárnyra kelt, és eltűnt szép hattyu képében.

A királyfi küzde kótségszűrésessel :
Leborult ágyára, nem birt bús szívével.
Kit ő úgy szeretett, ki őt úgy elhagyta,
A szerelemteljes Ilonát siratta.

A király s királyné a kertbe jövének,
 Hogy kedves fiokra majd reálesnének.
 De mind kettőjöknek nagy lőn bámulása,
 Hogy szemök az ifjat könytől ázni látta.

Argyrus atyjának mindent elbeszéle :
 Elmondá, minő nagy Ilona szépsége ;
 Mily szép arany fűrtje van a tündérlánynak,
 S mily édes zengése az ő szép hangjának.

Végre dühösön szólt az öreg asszonyról,
 A ki őt megfosztá Tündér Ilonától,
 A ki megrabolta bájoló aráját,
 S összedulta azzal földi boldogságát.

A király, fiának részt vett bánatában,
 Osztozott dühében és boszuságában :
 S a nőt elítélni neki át is adta,
 Ki a nyomorultat ízekre vágatta.

Ezzel elbujdosott Argyrus honából,
 Érzékeny búcsut vett atyjától anyjától.
 Szerfelett nagy volt a jó szülők keserve :
 Amde Argyrusnak mégis menni kelle.

A király is a fát mindjárt kiásalta,
 Annak minden ágát rakásra hányatta ;
 Derekát máglyába rakva meggyújtatta,
 S világánál eltűnt jó fiát siratta.

IV.

Bujdosik Argyrus hegyeken völgyeken,
 Erdős és kősziklás kiellen helyeken :
 Szárazon vízen át megy pályafutása,
 Sem éjjel sem nappal nincsen nyugovása.

Mindentől a kit csak feltalál útjában,
 Kedveséről kérdez hírt, de csak hiában.
 Szívét mind szüntelen gyötri a búbánat,
 Mert nyomát se sejtí Tündér Ilonának.

Beérkezett végre Tündérországaiba,
Holott bujdokolván kies völgy hosszába :
Egy hegyoldalon nagy pásztortüzet látta,
Arra venni útját helyesnek találta.

A mint közelednék úgy nőtt bámulása :
Tűz előtt heverve egy oriaszt látta.
Felállva hinnéd őt százados tölgyfának,
Lefeküve ember hosszú árnyékának.

A nagy ember mozdult, s feldült könyökére ;
Argyus felnéze annak nagy szemére.
A nagy ember kérdi, kicsodák volnának ?
S zeng a föld hangjától az ő nagy szavának.

Argyus felelt, és így szóla merészen :
Bujdosók vagyunk mi ezen a földrészen,
A Feketevárost kellend feltalálnunk,
Kérünk útasíts, ha nem jó után járunk.

Hm ! szólt a nagy ember, ifju jó barátok,
Bizom fejszéteket nagy fába vágátok ;
Ha felállok én a Retyezát tetőre
Ellátok a földnek legnagyobb részére :

Látok saslábokan forgó kastélyokat,
Aranykerttel függő fényes légvárokat,
Látom mi a földön és az ég alatt van,
A Feketevárost még sehol sem láttam.

Hanem édes fiam, már a reggelt várd el,
Sok tájról sok tündér lesz itt holnap reggel ;
Megkérdem, s ha lesz ki útba igazítson,
Elküldem azt veled, mint saját biztosom.

Szóla a nagy ember, s hogy jó szívvel lássa,
Vendégeit, egy nagy vadat huza nyársra.
S míg a vadat jobbról s balról sütögette,
Argyus kilétét, sorsát kérdezgette.

Hősünk mindent monda a nagy óriásnak,
Csakhogy annál inkább megsegítse másnap.
Az óriás is úgy beléje szeretett,
Hogy ön sapkájából neki ágyot vetett.

Reggel a tündérek rendre megjövének,
Egy se hallá hírét a város nevének ;
De egy sánta tündér jött meg utoljára,
Ez tudá a várost, ott tört el a lába.

Szóla most az orjás : tündér, bizom benned,
Ez ifjuval útítársul el kell menned.
Idegen földről jön, vele jót kell tenni,
Tudom hogy jó neven fogja ő azt venni.

Kénytelen kellettlen útnak eredének,
Hosszasan, mind nappal mind éjjel menének,
Végre egy salombos bérczvadont találtak,
Melynek tetejéről egy városba láttak.

Szólt a sánta tündér : ím előtted a hely
Mit kerestél, isten hozzád, járj békével.
A Feketeváros ott fekszik a völgyben,
Ama fényes és szép folyónak mentében.

Argyrus köszönve a tündér jóságát
Ment, szem előtt tartva a város irányát.
Csakhamar be is ért belső piaczára,
Hol egy özvegy asszony hitta szállására.

Egy perczig kinyugvá úta fáradalmát,
Ő volt csak eszében, kiért annyit kelt járt.
S csakhamar az özvegy nőt kérdőre fogta,
Tőle a változó várat tudakozta.

Nincs felette messze, szólt az özvegyasszony,
Nincs félóra járás gyalog és lóháton ;
Igen kellemes a várnak külalakja,
De belől sokkal szebb, mert szép leány lakja.

Csoda szépség nemde, szólt Argyrus lánggal,
Ki is versenyezhet Tündér Ilonával ?
Aranyfürtű tündér, oh mi rég kereslek,
Vajha végre mégis egyszer fellelhetlek !

Megérté az asszony Argyrus szavából,
Hogy a tündérlányért szerelemmel lángol ;
S minthogy őt meglepte az ifju szépsége,
Gyult Ilona ellen szörnyű irigységre.

Szét kell tépnem ezt a páratlan szerelmet,
Bár mi áldozattal, csak találnék tervet.
Szólt az özvegy asszony; gondolt, s nőtt reménye,
Argyus szolgáját keríté kezére.

Argyus cselédjét vonta be cselével,
Biztatván azt szép kis leánya kezével:
Megigérte, urrá teszi őt e földön,
Csak segítse idves czélja érdekében.

A cseléd elszédült a sok ígérettől,
És egy bűvös tömlőt átvett az özvegytől.
Álomszellő volt a tömlőben elrejtve,
Mely kit meglegyintett, álomba meríte.

Még adott az özvegy a pártos cselédnek
Kenőcsöt, melytől az álmodó felébred.
S megtanítá, hogy s mint bánják majd urával,
Hogy az ne szólhasson Tündér Ilonával.

V.

A királyfi reggel ágyából korán kelt,
Keblet vágy hevité, szíve hallhatón vert:
Enni sem tudott ő, a változóvárhoz
Ragadá szerelme, Tündér Ilonához.

A midőn a várnak belépett kertébe,
Elragadta annak tündéri szépsége.
A liliomoknak szerelmét sugdosta,
A rózsák kelyhében kedvesét csókdosta.

A kert közepében ligetek valának,
Aloék és balzsamfák illatozának;
A czedrusfák árnya nyujta édes enyhet
A nap melegétől ellankadt kebelnek.

Egy rózsaligetben volt egy szép nyoszolya,
Aranyból ezüstből van szöve fátyola,
Sok briliánt s opál fénylett a párnákon,
Itt pihent Ilona az esti órákon.

Argyrust véréig felzavarta vágya,
Fáradtan ledüle a puha nyugágyra.
Kertjében akarta kedvesét meglepni,
E lugosban vágyott azzal együttlenni.

Hűtelen szolgája használá a perczet:
Felnyitá a tömlőt, mit magához rejtett;
S mint a kit a halál vasvesszője ére,
Oly álom borult a királyfi szemére.

Nem sokára teljes fényében bájának
Jött tündérasszonya a változóvárnak.
Hat tündérleányka emelé uszályát,
Igy jött célul tartva enyhe nyoszolyáját.

Mily felette nagy volt az ő bámulása,
A midőn pihenve ott kedvesét látta.
Ráborult ágyára, ölelte csókoltja,
Eszméletre mégis Argyrust nem hozta.

Fut a szempillantás, serkenj fel szerelmem,
Csak egy óra miénk, akkor el kell mennem.
Hasztalan volt annyi terhes bujdosásod,
Kedvesed ha most nem, többé soh' se látod:

Szólt a szép tündérlány, s könnyei hullának,
De hatása nem volt serkentő szavának.
A királyfi alvék, mint a sír halottja,
Nem gyanítva hogy őt kedvese siratja.

Az óra perczei gyorsan lefutának,
Távoznia kelle Tündér Ilonának;
Még egyszer leborult a kedves ifjúra,
S akkor szolgájához ilyenképen szóla:

Mondd uradnak, hogyha felébred álmából,
Vigyázzon, még kétszer lejövök a várból;
De ha őt akkor is álom közt találom,
Kereshet mig föllem engem e világon.

Elment a tündérlány, Argyrus cseléde
Kenetet tőn alvó urának szemére.
Argyrus hogy álmát jól kitörölhette,
Legelőbb kedvese nevét kérdezgette.

A cseléd elmonda holmit úgy a mint volt,
Argyus bújában szinte szinte megholt.
Érezé kedvese karának melegét,
Még se láthatá meg szíve egyetlenét.

Másnap délbe újra a várkertbe mentek,
S a fák árnyékában csendesen pihentek:
Argyus szolgája újra rést talála,
Álomszellőt hozni ábrándos urára.

Harmadik nap újra a kertben valának,
A királyfi jártkelt, hogy üzné az álmat;
Jártkelt, s szerelemtől égő szívvel vára
Az angyal szépségű Tündér Ilonára.

A cseléd sokáig nem jutott urához,
Oly elővigyázó volt a kis király most;
Végre mégis egy szép ösvénynek végébe
Sikerült vihetni őt a kelepczébe.

A királyfi érzé lábait gyengülni,
Mig nem kénytelen volt a gyepre ledülni.
A midőn Ilonka érkezett a kertbe
Argyrust már akkor az álom leverte.

El volt a tündérlány mélyen keseredve,
Sejté, hogy valaki kedvesét rászedte;
Mert az összekulcsolt bájos szempillákon
Nem természetes volt ez a hosszú álom.

Elhagyád érettem, kedvesem, hazádot,
Még sem lelhetéd fel sírig hű arádot.
De hagyál keservet s bánatot szívemben,
Mert nem foglak látni többé életemben.

Akaratom a sors szeszélyének rabja,
Mennem kell e tájról, mert az úgy akarja.
Nem lehet bevárnom, hogy ébredj álmodból,
S életet szívhasak szép pillantásodból.

Oh bár csak még egyszer láthatnám szemedet,
Hallhatnám fülemmel nyájas beszédedet;
Tán majd elregélnéd, mit tűrél miattam,
Mit szenvedtél érttem bujdosásaidban.

Szólt a tündérlány, s az ifjat átölelte,
Csókokkal halmozta, fájt érte a lelke;
Késő estig ott volt, álmát virasztotta,
S föl nem keltheté őt, bár miként siratta.

Végre szóla: mondd meg, hű cseléd uradnak,
Válnunk kell, parancsa egy főbb hatalomnak;
Nem bírhattam őt, mert elmerült álmába,
Ne gondoljan ő is többé rám hiába.

Az elválás nekem fáj legkínosabban,
De tudom, neki se lesz öröme abban;
Bárcsak soha mi egymást ne láttuk volna,
Könyünk árja akkor örökre nem folyna.

Mondd uradnak, álljon boszut könyeinkért,
Megtört vágyainkért, szenvedéseinkért;
A kisebbik szegről vegye el szablyáját,
És a nagyobbikra akassza fel kardját.

Szólt a tündérasszony jóslatos szavakkal.
A cseléd nem érté, hogy mit mond azokkal.
S hogy a tündér eltűnt, s Argyrus felébredt,
Ennek tettetésből mindent elbeszélett.

A királyfi a jósigéket értette.
Fegyverét kivonta, magasra emelte;
Szóla szolgájához: imádkozz istennek,
Te valál árulóm nekem s kedvesemnek.

Megrettent a szolga, és hullván térdére,
Felbőszült urának mindent elbeszéle.
Remegő hangjával végig elmondotta,
Házi asszonyuktól mint volt elcsábítva.

Összekulcsolt kézzel kért, esdett kegyelmet,
Ám büniért neki mégis halni kellett,
A megcsalt királyfi boszuját állotta,
S kardját a csalfának szívébe mártotta.

Dult kebelrel tére vissza a városba,
Ott gazdasszonyára terhes átkot monda.
S ment maga sem tudta merre leszen útja,
Szerencse lesz vele, vagy a balsors sujtja.

VI.

Magánosan bolyga a szív üldözöttje,
Ezer szenvedésnek s nyomornak között,
Napok évek teltek vészterhes útjába,
Mégis a királyfi célra nem találta.

Tündér Ilonáját nem csak nem láthatta,
De többé soha csak hírét se hallhatta.
Végre a céltalan küzdés közt lankadott,
S ily kétségbeesett szavakra fakadott.

Mért éljek, mi célja van már életemnek?
Bejártam a földet, s nem szánt istenem meg.
Inséget hordoztam, nyomorral küzdöttem,
Mégis szívem üdvét se lelhettem.

Szent hazám, szülőim hírvesztett hazája,
Érted bujdosová tett éltem pályája.
Azt hittem, hogy egykor dussá tehetnék
Csalt reményem, s többé hozzátok nem térek.

A te királyidnak koldus lett utóda,
Sirat téged messze földön bujdoskolva.
Jobb sorsát kereste, de fel nem találta,
Őt azért hazája többé meg nem látja.

A férfinak első kincse hona legyen,
Ki honáért nem tud tenni, élte szégyen.
Érted kerestem én fényes házasságot,
Czélt nem értem, s lelkem már a mennybe szállhat.

Isten hozzád, oh hon, és kik benne laktak,
Legyetek örökre nálam boldogabbak.
Édes atyám, anyám, drága két testvérem,
Tartsatok szívetek emlékezetében.

Nem fogtok ti látni, nem soha engemet,
Meggyalázva élni, szégyen az fejemnek.
Utamról, honnan ti reményekkel vártak,
Megcsalva s koldusként térjek-e hozzátok?

Nem, soha e szégyent rajtatok nem teszem,
S nyomoru éltemet e perczben bevégzem.
Igy szólván Argyrus, szabljáját ragadja,
S a keblében vérző szívnek irányozza.

E perczben kezét egy lány kéz visszatartja,
Feltekint Argyrus és kilángol arcza:
Egy kedves leányka állt ott előtte,
Isteni szépség volt rajta végig öntve.

Szép királyfi, szólt a bájló leányka,
Ámbár nincs ugy minden, mint szived kívánta;
Mégis tán sietsz a kétségbeeséssel,
Csüggedni nem illik férfi szívvel s észszel.

Czélt tűzél elődbe, menj a pályatéren,
Bár ha kifáradtál, de csüggedni szégyen.
Öngyilkos leszesz-e? Az élet nem tiéd:
Élted azon czélé, melynek felszenteléd.

Nem szabad csüggedned: küzdj mindig előre,
Czélt érsz ha nem hamar, czélt érsz majd későre.
Vagy ha élted czélja istenek ellen van,
Istenekre bíz, hogy pályád megszakadjon.

Igy szólván, a tündérlányka elenyészett,
Argyrus utána elbámulva nézett.
S tán a mai napig mind utána nézne,
Ha egy zajos lárma nem téríti észre.

Megy a lárma felé kandi pillantással,
Három óriást lát birkozni egymással.
Kérdező okát e szörnyű versengésnek,
És a felelettel ők sem sokat késnek.

Három fiai ők egy elhunyt atyának,
Most épen az ősi kincsen osztozának.
Argyrust hívák fel, mondjon ítéletet,
Melyik kincs közülek kit s miként illethet.

Saru, palást, ostor, e kincsek valának,
Oly csodás erővel bíró hagyományak,
Hogy a ki azokat felölté magára,
Elrepülhet merre a lelke kívánja.

Ezek egymás nélkül semmit sem érének ;
S még egy nagy baja volt a három testvérnek,
E bűvös kincs titkát a középső tudta,
S a repülőt földre csak ő szállíthatta.

Felkérék Argyrust vegye fontolóra
Ezt az egész ügyet, és fordítsa jóra :
Hozzon, mint királyok magzatához illik,
Olyan ítéletet, és ők elismerik.

Jól van, szólt Argyrus, csak figyeljetek rám,
Három hegy van kelet dél és észak táján,
A ki hamarabb megfutja e hegyeket
Annak ítélelmem ez ősi kincseket.

Az órjasok rögtön futásnak eredtek,
A királyfi összeszedte a kincseket :
A sarút s palástat felölté magára,
Kezébe vevé az ostort, s felkiálta :

Hip, hop, bűvös kincsek, ősi hagyományok,
Repítsetek engem hova régen vágyok,
Repítsetek el a föld azon tájára,
Hol reá talállok Tündér Ilonára.

Repült a királyfi magasán, a légbe,
Ámde a középső óriás beérte :
Leszállítá őt a messzi magasságból,
S mindent visszavett az ősi hagyományból.

A királyfi búsan szétnézett a tájra,
A hová reptéből kénytelen leszálla.
Egy vad rengetegben állt ő csak magára,
Hol egy útát látott, mely nem rég volt járva.

Elindul az útan, s megy nagy sűrűségbe ;
Végre egy kőszikla s vár tűnik szemébe.
Kandian tekinget a tündöklő varra,
Melynél bájosabbat szeme még nem látá.

A meredek szírtén a vár büszkén állá,
A vár alatt egy kert nyult el messze tájra,
A kertben pataksák s tótükrök ragyogtak,
A vizek partjain rózsák mosolyogtak.

Mig így szerteszélyel álmélkodva néze,
 Egy tündérleányka közelit feléje.
 A lány a királyfit ismerősen nézi,
 S elszalad sebesen a mint megismeri.

Hű cseléde volt ez Tündér Ilonának,
 Elfutott hogy jó hírt vinne asszonyának;
 De midőn Argyrus jöttét elmondotta,
 Felgerjedt asszonya a lányt arczulcsapta.

Mért hazudsz te nekem hihetetleneket,
 Csalfa reményekkel mért gyötröd szívemet?
 Mért beszélész nekem szép Argyrusomról?
 Kit rég elvesztettem örökre, tudom jól.

Újra két nőcseléd fut be lelkindezve,
 Argyrusnak hírét hozzák örvendezve.
 Ilona egyiknek sem hajtott szavára,
 S mint első cseléde, mind kettő úgy jára.

Végre a sok hírre mégis nyugtalan lett,
 Keble belsejében volt egy előérzet:
 Mesének képzelte mind a mit mondának,
 Mégis elejébe indult mátkájának.

Argyrus ép ekkor lépett be várába,
 Tánczolni kezdett a szív szép Ilonába,
 Nem tudott szólani csak sírt és nevetett,
 Argyrus ölében, csókjai közepett.

Látom, szólt Ilonka, a király fiához,
 Hogy te végrehajtod, mit szíved határoz.
 Látom hogy derék vagy, hű és rendületlen,
 Hiszem már hogy idvem fellelem szívedben.

Jöjj kies váromba, légy otthon házomnál,
 Öltözz újra, és ha fáradt vagy, nyugodjál.
 Enyhítsed éhséged drága gyümölcsökkel,
 Csilapítsd le szomjad töltött serlegekkel.

Nem, szép szerelmesem, nem kedves Ilonám,
 Addig át nem lépek fényvárod kapuján,
 Mig nem esküszöl meg angyalszép szemedre,
 Hogy enyim leszesz már ezután örökre.

Tiéd vagyok, édes, még ma legyen nászunk,
Hiszem hogy egymásban mindent feltalálunk :
Szerelmet, jószágot, leghűbb barátságot,
S mindent a mi széppé teszi a világot.

Igy beszélgetének, s egymásra borultak,
Szerelmök virági mind mind kiújultak.
Eltűnt arcaikról a sok könyvek nyoma :
A ki híven szeret, nem bánja meg soha.

VII.

Mig a szolgálányok vacsorát készítenek,
A vár udvarára virágokat hintnek,
Poharakat mosnak, és asztalt terítnek,
Czimbalmost, hegedűst, és lantost kerítnek :

A szerelmesek a kertben le s feljárnak,
Nézdelvön szépségét minden szál virágnak,
Szívök elmerülve volt a szerelemben,
S a szép természet is osztozott kedvökben.

A fellángolt ifju mond sok édes szókat,
Halmoz kedvesére sok szerelmi bókát,
Nem bámulja a szép virágok pompáját,
Mert lát szebb virágot, Ilona orcáját.

A násznap várta percze elközelget végre,
Örömmel nyílt ajkuk hűségesküvésre.
Boldogságuk nagy volt, mert a hit szavának
Általa is ők egymáséi valának.

Tömérdék sok vendég jött a fényes várba,
Ott maradtak mind a cifra vacsorára.
A tündérkirályné fénynyel volt öltözve,
Aranyhaja elfolyt nyakán szép fürtökbe.

A királyfi hogyha nem szeretette volna,
Mégis most előtte térde meghajolna :
Oly szép volt Ilonka tündér pompájában,
Annyi kellem rejlett égő orcájában.

S mégis elborult lön Argyrusnak arcza,
Ugy látszik szívével esze szálla harcra.
Ismeré ő külső szépségét nejjének,
Ámde nem ismerte belsejét szívének.

Egy bölcs történetét forgatá eszében,
Ki fogolyként élván ellenség kezében,
A haláltól csak is úgy menekülhetett,
Ha egy nagy kérdésre ad hű feleletet.

A feltétel az volt, hogy a törvényszékre
Hozza magával ki legkedvesb előtte,
Hozza a leghűbbet, a legigazabbat,
És a legroszabbat a leggonoszabbat.

A fogoly kezére vette fiacskáját,
Maga után inté kedves hű kutyáját,
Nejét sem hagyá el, karjain vezette:
Igy jelent meg ő a bírák közepette.

Fiam legkedvesebb, szóla a bíráknak,
És leginkább bírom hűségét kutyámnak.
A férj végszavait a nő zokon vette,
S panaszok közt könnyét hullatni kezdette.

Ezt látván, a férfi nejét arczulcsapta,
Lábaival ebét durván félrerugta;
A nő felsikolta, gyilkos, jaj, megöltél,
Bosszuállást kérek, in foly rólam a vér.

Mig a nő eképen kérte a bírákat,
Az eb hízelegve gazdájához mászott;
Mig a nő férjére vérboszut kiálta,
Az eb bőszerű urának lábait nyaldosta.

Bírák, monda, ugy-e hamar megmutattam,
Hogy leghívebb az eb, s legroszabb az asszony.
Szólt a bölcs fogoly; és a bírák egy szájjal
Megelégedtek a férfi válaszával.

Ilyen nőm ne legyen, gondolá magában
A királyi mély elandalodásában.
S e szempillantásban égő arczczal néze,
Az asztalfőn ülő bájos hitesére.

A vendégek vidám kedvvel ittak ettek
Tányérok zörgének, poharak csengettek:
Egyszerre Argyrus mint egy önfelejtett,
Ilona arczára egy kézcsapást ejtett.

A násznagy zavarral néz a szép arára,
Kinek lángtól égett angyali orcája.
Ámde nem panaszlott, könnyesepp jött szeméből
Azt is elrejtette szép vőlegényétől.

Argyus a dolgot félbe itt nem hagyta;
Ilonát másodszor ismét arczulcsapta:
Mélyen fájt ezen tett a kedves arának,
De szelid ajkai most is hallgatának.

Mintha tréfa volna az, mit Argyrus tett,
A megsértett ara színlele jókedvet.
S mondá: ő elnézi Argyrus szeszélyét,
Ne zavarja fel a vendégek kedélyét.

Ezzel a királyfit meg nem térítette,
A mit kétszer megtett, harmadszor is tette.
A tündér arának vesztlve lőn türelme,
Felszökelt székéről s szóla hangemelve:

Kétszer békén türlem gorombaságodat,
Te nem méltányoltad alázódásomat,
Meggyaláztál engem, kínomat se szántad,
Válnunk kell, bár milyen hűn érzek irántad.

Kedvesem, bocsáss meg, szólt Argyrus hévvel,
Te az én próbáim nagylelkűn türéd el;
Most már megkisértém igaz hűségedet,
Megpróbáltam szelid eltűrő lelkedet.

Meglakoltatálok, mert hírem hallottad,
S kik hírem megvitték, őket arczul csaptad.
Ha te nem adsz másnak mindig igazságot,
Tanuld békén tűrni a méltatlanságot.

Meggyőződtem most, hogy boldog leszek veled,
Gorombaságomat tudom, hogy elnézed.
A te életednek szíved a virága,
És a szelid szívnek nem tart bosszúsága.

Igy szólott Argyrus. — Kedves szép arája
 Megbocsátó szívvel hajolt hő karára.
 Hűséget esküdtek újból is egymásnak,
 Életök végeig boldogok valának.

Ki nem látja e költői allegóriában a történet fonalát? A rege ott kezdődik, hol Dacia Romát Domitianus alatt adóztatá: ez az aranyalma minden éjjeni eltűnése.

Az aranyalma megőrzése, az adófizetés lerázása. Tündér Ilona keresése azon esemény, miszerint Trajanus Daciába jött, hol az első hadában Dacia tündérasszonyát bírni nem sikerült; de második hadában tökéletesen magáévá tette.

Italia kronikaiban jövőn legelőbb elő, látszik rajta azon önhit-ség, mintha Roma provinciájává lehetni, a népek dicsőségnek tartották, s mintha erre Dacia tündérleánya is ohajtozott volna.

A nász alatti arczsapások nyomát látjuk a történetben, azon lázadásokban, melyeket a dákok elpróbáltak. S mintegy jelképezi, mikép Romában a provincia és nő, az ur ellenében egy rangban állott még.

Különben Argyrus neve, görögül ezüstet jelent; Akleton dicsőségtől megfosztottat; Medena, a királyné neve, üressé lettet. Már a nevekben ki van fejezve mikép-Italia, mert a dákok adófizetőjévé aljasult, dicsőségitől aranyaitól megfosztatott; s hogy Trajanus, ezen ezüst gyermek a még-ellenség fegyverétől meg nem hódíthatott szüz Daciát, s vele aranyhegyeink tündérleányát, meghódítá... . Az említett Feketeváros a mai Fejérvár.

A szép regét magyarban legelőbb Gergely Albert dolgozta; később 1781-ben Piskolti István, a mint Olaszországban katonas-koda. A jelen alak Piskoltié, de Dózsa Danival jónak láttam némely kifejezésiért újba dolgoztatni.

14. §.

Kézdi-vásárhelyen,

Háromszék ezen városától keletre, egy vársánczozat ormója és mélyedése nyúlik el: ezt itt a nép romai várhelynek tartja. Különböző időkben, főleg 1844-ben több romai tárgyakat leltek itt már, mi romaiságát kétségtelenné teszi. Az itteni gyarmat nevét Praetoria Augustának gondolják.

15. §.

Kis-csulánál,

Hátszegvidéken, a falu felett, a csulai patak jobb partján egy romai őrtorony romja van.

16. §.

Kis-kalánál,

A Strigyvize partján, miut Szászvárosról Hátszegre megyünk, a falun túl, balra, van a kis-kaláni melegfürdő. Ez elhagyatott fürdőben van hazánk legszebb régiségei egyike.

Igazán, bámulva kell e fürdőre tekintenünk, s csodálnunk kell a gondolatot, mely ezt teremtette. Három ölnyi magas szikladomb emelkedik ki a sima földből: e szikladombra ha felmegyünk, lábainknál egy hat öl hosszú fürdőszobát látunk, tojásdad alakban, mibe egy öl hosszú bejárás kigyószik be. S ott van a medenceze fenekén a tiszta, 22° R. melegvíz. A folyosón még most is ott vannak a vésések, melyek segedelmével a vizet bezárták.

Mikor vésték e fürdőt, nincs reá adatunk. Hanem a néprege mintegy kijelelni látszik.

A néprege szerint azon három tündérleány egyike ásatá, kik felfogadták vala a dévai és aranyi vár építését. Ezen harmadik tündér egy naponi építésre ezen fürdőt vállalta. S képzelhetni mi munkába került, mikor a rege azt mondja, hogy a dévai vár építője hamarabb kész volt, s ráérkezett még az nap idejöni, s itt a kőszülőfélben kapott fürdőbe megfürdeni. S e boszontásra a tündérleány, ki itt szemben Kőboldogfalván lakott, lóra pattant, s haragjában egy ugrással épen a kőmedenczére ugrata. Lovának patkóhelyét a nép most is látja.

Egyébíránt a fürdő kimetszett ürege, mint emlitém, bejárásával együtt 11—12 öl hosszú, fenekétől tetejéig három ölös lehet. Alakja egy elgörbödött kalánhoz hasonlít.

17. §.

Kolozsvártt,

A hagyományok mind a dák, mind a romai korból egy egy városról beszélnek.

A dákok idejéből némelyek Zeugma, mások Patroissát tesszik ide. A romaiak idejéből egyik Claudiát, a más Napucat.

A dákok korából azon történeli hagyomány maradt reánk, mikép Decebal itt, a hídkapu előtt kardjába ereszkedett volna. Hogy magát meggyilkolta, arra ezen ismeretes feliratot szokták idézni:

VICTORIAE AVG
NONNE TIBI DIXI
DECEBALE
FUNESTVM EST
HERCULEM LACESSERE
NON RECTE FECISTI
TVA IPSE
QVOD JACES MANV SED
TE VTCVNQVE VICIT CAESAR
TIT SEMPRON AVGVR
AVGVSTALIS.

E feliratot Várhelynél találták. *)

Hanem hogy hol gyilkolta meg magát Decebal, azt még a hagyomány is kétségbe hozza. Egyszer azt mondja, Kolosvártt a hídkapunál; másszor, hogy a dévai várban.

Napjainkban Fejérvár környékén egy 12 latos tallérszerű, s 16 probás ezüst romai pénzt találtak. Ez Decebal öngyilkosságához érdekes adatot hoz. A tallért magam is láttam. Annyira ép, hogy eredetiségén szinte jő kételkednem.

E pénz egyik oldalán Trajanus vonul győzelmi szekeren, köhíd felett. Alatta négy betű, miből csupán az U. T. látszik.

A más oldalán, az ábrázolat több részből áll. Felső része hálfelén a bövség szarva, jobbfelén egy vár. Alattok Decebal ereszkedik kardjába. Azon helyzetben ábrázoltatik, mikor épen hajol, s koronája fejről bukófélben van. Alatta e szavak: Occupata Dacia;

E pénz ábrái mind a két hagyománynak hízelegnek. Dévaváránál is ott van a Maros, itt pedig a Szamos: tehát a kérdés még döntetlen marad.

A hagyományok továbbá azt tartják, mikép a dákok Zeugmá-

*) Seivert. Inscriptiones monumentor. 5. lap.

ját a romaiak leronták, felhagyták. S hogy Claudius római császár alatt a romladozott dák vár köveiből építék a római várost; mit némelyek csak azért is Claudianak hisznek, hogy Kolozsvár latin nevét, *Claudiopolis*, belőle származtathassák.

Kolozsvár közelében, a monostori erdős hegyeken van még egy terjedelmes rom. A nép tündérvárnak nevezi, a hagyomány pedig dák várnak tartja.

18. §.

K o m o l l ó n á l,

Brassó vidékéről Kezdivásárhely felé menve, az úttól jobbra, hegyfok csap a völgybe; e hegyfok vége nagyszerű sánczozat által a hegy végétől el van metszve: rajta várhely van, melynek alapját még korunk is ásá, s hordá a mellette elmenő út kövezésére. A nép római várhelynek tartja.

A vártól az országút felé, egy kis mélyedésen vág ki az út, e mélyedést az országút most is átmetszi, s bár híd nincsen rajta, azt a nép mégis rézhídnak nevezi. S azt hiszi róla, hogy ott rézhíd volt, s helye kincset rejt.

19. §.

K r i v á d i a,

Egy oláh falu, fekszik a vulkáni szorosban. Mellette, a Krivádiapataka felett egy kerek crösség emelkedik ki; mi még jó karban vagyon. Magassága mintegy 5, átmérője mintegy 16 öl. Épült azon hegy márványkövéből, melyen áll. Kőfalának szélessége 7 láb.

Azon oldala, mely a mélység felé fordul, ablaktalan. Más oldalain a földtől két öl magasra, 6 kis ablaka, melyek 2 láb magasak, szélességük még keskenyebb. Ajtaja is látszik még, a földtől egy öltre.

A fal lölyukakkal van ellátva. Az első sor a földtől alig $1\frac{1}{2}$ ölnyire vonul kereken, egymástól ölnyi távolságban. Ezen felül, egy ölnyire ismét más sor lölyuk környezi, olyszertűlég vágva, hogy az alsó lyukaktól középhe esnek. A földtől 4 öltre harmadik sora vonul a lölyukoknak, melyek azonban már négyszögletűek.

Az erősség igen festőileg fekszik. Történetéhez adataink nincsenek. Tulajdonosa a Mara család.

20. §.

M a r o s - ú j v á r o n

Már a romaiak is vágták a sôt. Mikor itt a mostani bányákat nyiták, 1790 körül, felfedezték a romaiak ásásait. Ők nem bányákban dolgoztak, hanem fenről hajták lefelé, a rabszolgák felfelé hátukon hordák. Hogy ezen sókutakat a Maros és Bácsavize áradása be ne iszapolhassa, ellenök 5—6 öl sánczot húztak. *)

21. §.

M í k h á z á n á l,

Mi Marosvásárhelytől keletre esik, romai útvonal megy el. Mikházától egész Jobbágyfalváig látható: Mikháza és Demjénháza átellenében pedig mondhatni, Erdélyben minden romai utak között, legjobban kitűnik. Ma már igen keskeny s járhatlanná van mosulva; de néhol félöl magas. A nép ördögutjának nevezi.

E falutól nem messze, a Bekecshegy tetején, vár nyomai látszanak. Kiterjedése mintegy 600 □ öl lehet. Kőfala romjait s sánczmélyedéseit fű nőtte be.

22. §.

O r l y a - b o l d o g f a l v a

Hátszegvidéke alsó felében fekszik. Az út, mi Várhelytől itt keresztül ment, annyira jól látszik, hogy a romai utak legszebb példányai közé tartozik. Az igen szép fekvésű Kendeffi udvarban, és az itteni egyházban több régiség van befalazva.

23. §.

O r l y a - v á r a l y a.

Az előbbi falu szomszédjában, a felette emelkedő hegyek egyik meredék csúcsán antik torony áll, mely körülsánczolva látszik. Magassága 6 öl, körmérete is ugyan annyi lehet. Belső fele

*) Magyar Orvosok és Természet-vizsgálók Kolozsvárt tartott gyűlése munkáiból 191. lap.)

nyolczszegü. Falának vastagsága majd $1\frac{1}{2}$ öl. A Várhelytől erre vezető út e toronynak tart. A nép romai toronynak tartja; Lenk, lexiconában Decebal által építetteti.

24. §.

Patánál,

Kolozsvár közelében, azon romai út, mely Tordáról Kolozsvárra vitt, a hegy élén, még igen jól látszik. Valamint igen a romaiak itteni sóbányászatának is maradványa: a kimerített bányák mélyedései; mit az újabb időben a kamara őriztetni kezdett. Azt hiszik, mikép az itteni Colonia nove: Vicus Patavicensis.

25. §.

Petrosánál,

Zalathna szomszédában keresik némelyek Patroisát. A falu alatt keskeny völgyben egy patak foly; a völgy tele faragott kődarabokkal, melyek némelyike oszlopszerű kerek, a más része négyszegü lapos.

A nép azt tartja, hogy azokkal a tündérek akarták a patakat megdugni. A traditio pedig azt, hogy ott a romaiaknak kőbányájuk volt, s azon köveket a Marosan építendő hídhöz faragák.

26. §.

Poklisán,

Hátszegvidéken Várhelytől 1 mértföldre, e falun a romai út most is használható állapotban vág át Totesd felé. Itt a Pogány család udvarában, feles romai régiségek vannak összegyűjtve. Nevezetes köztök a nőszobor, melynek feje is megvayon. Szinte egyetlen szoborpéldányunk, fővel. A szobor igen művészileg van vésvé.

27. §.

Segesvár

városától félórára, egy hegyen várrom van, a Sandau vár romja. Helyén görög és romai pénzekre találnak. Közelében Stila nevű hegyen több kőfal maradványok, hol 1847-ben ásatásokat tettek, s több romai maradvány került napfényre.

28. §.

S ó - v á r a d o n ,

Sóváta közelében, a faluban az országút egy magasabb helyt metsz át egy vár helyét. Keletről a sáncz oldala jól kivehető. Rajta nem rég romai edényeket, s hamvas urnákat találtak. S többek között egyik akkora volt, mint egy véka, szépen faragott kőből.

Még más vára is van Váradnak, a hegytetőn.

29. §.

S z a m o s ú j v á r

városa mellett két régi várhely. Egyiket a nép tündér várnak nevezi.

A más a Szamos jobb partján esik, a város közelében Kolozsvár felé, hol egy híd visz a folyón keresztül. Sánczolatát 200 lépés hosszúságban most is láthatni. Benne feles romai maradványokat találnak. Aligha nem a dákok alapították. Némelyek Napucát itt keresik. E vár neve ma, Devlavára.

30. §.

S z ó v á t a

Parajd szomszédjában fekszik. A falun feljül, a sóhegyről le csap egy útdomborodás, mit a nép ördög útjának nevez. A sóhegygyel szemben emelkedő oldalon, a megye erdejében néhány száz lépésre még jól ki van emelkedve. Magassága fél, szélessége három ölnyi lehet. Kövei sok helyt kifordultak; kövezete közül több százados tölgy hajtá ki ágait. Összeköttetésben látszik egy várral, a Rapsonné várával. E vár most rengeteg havasok között áll egyedül. Tul rajta ez utat, mint Oláhfalutól Csikba utat vittek, ismét feltalálták, fenyves nőtte vala már be.

31. §.

A S t r i g y v i z e.

Latin neve Sargetia, németül Strehlbach, románul Riu-Strejuluș.

A Strigy egy kis folyóvíz, mi Hátszegvidékéről jő, s a Marosba a piski hídnál szakad. A történeti hagyomány azt tartja, mi-kép Decebal bele rejtette kincseit.

Ugy írják, hogy midőn hallotta volna Trajánus kemény közéletét, a Strigy vizét, Boldogfalva körül, hol a viz egy erdős hegyet metsz át, s mi fővárosától pár órára esett, rabszolgák által régi árkából elvétette, a vízmeder fenekére egy boltívet rakata; s e boltív alá rejté aranyát ezüstjét, s a vizet újra reá bocsátotta. És hogy fel ne fedeződjék, a munkát véghez vitt rabszolgákat leölette, úgy hogy egy Bicilis vagy Biculus nevű hív emberén kívül róla senkinek tudomása nem maradt.

Azonban úgy vélekednek, mikép a Decebal esete után, ezen hív embere, hogy Trajanus császár kedvébe jöjjön: a kincs hollétét neki felfedezte, s miután megkapták, el is takarították. Ezen felfedezés emlékére gondolják hogy van vésve a következő, még 1519. előtt Várhelyen találtatott felirat:

IOVI INVENTORI
DITI PATRI TERRAE MATRI
DETECTIS DACIAE THESAURIS
DIVVS NERVA TRAIANVS
CAES AUG
VOTVM SOLVIT.

Igy áll a traditio könyveinkben. *)

Ezen hagyomány Pliniusnál, a Trajanus historicusánál nincs meg. Hasonlóan nincs meg Dio Cassiusnál, ki Trajanus után 120 esztendővel élt. Legelőszőr egy Dio Cassiusra 900 év után irt commentárban jön elő.

Hanem mit fedezett fel Roma, mit nem, azt nem tudni; hanem hogy a Strigyvizében Izabella királyné alatt teméntelen aranyat kaptak, azt történetíróink egyhangulag fenhagyák. A lelt aranyokat Martinuzzi bibornok, mint a haza kincstárnoka, nem csak lefoglaltatta; hanem belőlők 200 darabbal I. Ferdinánd királynak is kedveskedett. **)

Egy azon időben élt író, a tárgyról még világosabban emlékezik. Szerinte a Strigyben egy ől átmérőű öreg fa dől ki, s a mint gyökerei kifordultak volna, egy boltívet lepleztek le: s felbontatván,

*) Hene's Beiträge zur Daciſch. Geschichte. 82. lap.

**) Wolf. de Bethlen Histor.

alatta lelték az érintett aranyokat. Hogy Martinuzzi lefoglalta, ezen író is említi. *)

Az itt lelt aranyakon legnagyobb részén a Lysimachus nevét, vagy ezen görög szót ΚΟΣΜΩΝ találták. Az utolsók azon kozon aranyok, melyeket veretésök helyéről, Tracia egyik városáról, így nevezének.

32. §.

T o r d a n

Mind a dákoknak, mind a romaiaknak vagyon emléke: a dákoknak itt Dierna, a romaiaknak Salinae nevű városát említik. Helye mind a kettőnek megvagyon.

Torda városától délnyugotra, két hegyfok nyulik elő az Aranyosvize partjára; a közelebb esőnek neve: Vár, a távolabbinak: Pardéj. Az ott széltiben talált, s napfényen heverő kövek, téglák, két vár létezését mutatják. Vegyük a dákokét.

Hogy Dierna vára itt létezett, azt könyveink nem tagadják, csakhogy azon tévedést követik el, hogy azt a várban, a Salinae helyén gondolják. Nézetem szerint e várnak a Pardéj élén, a mostan is Tündérnek nevezett szőlő felett kellett állani. E volt azon vár, honnan a nép szerint Decebal kirohant a keresztes mezei csatára, hol az ismert véres csatát állta.

Miután Trajanus Dacia ura lett, ide Salinae nevű szép várat építtete, mely azlán várossá emelkedett. E vár Torda felett nyugotra egy ovál hegy egész tetejét elfoglalta, melynek hossza mintegy 1400 s széle 700 lépés lehetett. A nép ma is várnak hívja, s rajta török buzát termeszt; de alig van év, hogy valamelyik földbirtokosnak kedve ne jöjjön egyegy nagy épület körakást halmozni földére. A miért helyét meggyalulta az idő, de azért kövei, téglái, pénzei minden szántáskor omlanak fel. Sőt déli oldalán, a várfalalap és sáncza maig is ott van. Ezen alapot is korunkban földig leonták, faragott kövei most is ott hevernek.

Ez oldalán, még a XVII. századig fenállt egy kapu. Majd másfél ezredéves fenállása után 1657-ben omlott össze. Mint tordai hadnagy, Miklós László, 1781-ből, s mások is fenhagyák: e ka-

*) M. Sarepta II. Predigt. 22. l.

pu felett Pallás kőszobra állt, fegyveresen, Gorgon-fejes paizsszal. S e nőszoborról e várat a későbbi időben a nép Leány-várnak nevezte volt.

A vízvezetőt, mely Koppánd szomszédos hegyeiről, föld alatt a várba vizet hozott: azt is felfedezték.

S nem csak ennyi, mi itt egy romai város emlékét fentartja. A mint a romai várból az Aranyos partjára szállunk le, ott az út mit tapodunk, romai út: a szőlők közt sár rajta soha sincs. Onnan a Tündér nevű szőlőhegy alá menve, az Aranyos balpartjára, lehetetlen nem látni egy összedült város köveit, s utczáinak végtelen hagyott mélyedéseit. S láthatni a mellette befolyó patakmarc homlokában egy a patak által kimosott romai utat.

Sőt e romai külváros helyétől keletre, az ugynevezett város berkére átnézőleg 1833-ban, az Aranyos egy híd alapköveit mosá ki, mit kisedének. A feles faragott kődarabok között egyen felirat volt, de olvasni nem lehete. Találtatott egy köre metszett béka is; mind kettőt egy hid falába rakaták.

Tordán ily feliratos köveket, urnákat, metszvényeket, romai pénzt több értelmes háznál lehet találni. A városház folyosóján szép több féldombor metszvény van befalazva. Az ótordai ref. lelkész is bir egy követ, melyen féldombor metszvényben három togás alak áll, kezökben göreb; megettők két gyermek.

S még egyéb nyomai is vannak itt Roma uralkodásának. Ezen emlékek Tordától keletre vannak, az ugynevezett bányákban. Ez sóbányászatának helye. Hasonlít egy elsüllyedt térhez. Bányái helyén most sóstavak vannak, mit a város fürdőnek használ. Képzeltetni mennyi sót küldének el innen, míg e hegyet, egy óranegyed hosszában, ily völgygyé furhaták.

33. §.

Zalathnán,

A nyugoti havasak városában, Erdély fő bányász helyén, dák és romai nyomokat találunk.

A dákok korabelinek azon várat gondolják, mi a várostól délre, azon magas hegycsúcson fekkent, mit ma is Zsidóvárnak neveznek. Azt hiszik, hogy azt azon zsidók építették és lakták vol-

na: kkket Decebal Jeruzsálem pusztulásával hozott be, s telepített le, hogy velök mint Roma ellenségeivel magát erősítse.

A zalathnai romai nyomok épület maradványokban állanak, melyek a városan alól vannak elterjedve. A Colonia Perendanesiorum helyének gondolják. Egyébiránt, hogy Romának is itt lett volna fő bányászhelye, hogy itt volt a bányászati kormány, a Collegium aurariarum: azt kétség alá se kívánják bocsátani. A forradalom előtt, egy kertben Gerando még több antik szobrot, sírkövet és basreliefet látá. *) Van itt egy rét, melyről azt tartják, hogy rajta Trajanus győzelme után lakomát adott volna.

34. §.

V á r f a l v á n,

Aranyósszéken, az Aranyos jobb partján néhány száz láb magas hegyfok nyulik be a folyóra. A hegyfok teteje lapályos és sáncczal van környezve. Az egészen egy vár nyoma látszik. A hagyomány szerint ezen vár faragott kőveiből épült a falu temploma. Jelenleg is többször ássák ily kővekért, s ilyenkor többféle romai régiséget találnak. Ezen kőveket, úgy látszik, Mészkörről hordták ide.

E vár alatt régi aranymosás nyomai látszanak. A szóhagyomány azt tartja, hogy e várban Trajanus egy aranymosatót tett, ki idővel az aranypor beadását megtagadta, s ezért fegyverrel hányattott ki belőle.

A vár későbbi korából a rege azt beszéli, hogy a vár egykor két leány birtokába került, kiknek egyike a gazdaságot vezette, a más pedig csatákra járt.

35. §.

V á r h e g y.

Az Erdélyi déli határhegyeket most csak kecskék s pásztrok járhatják, ormain most csak vadon és rengeteg erdőség: s ki hinné, hogy egykor itt civilisált város fénylett. A többfelé látszó maradványok középpontja úgy látszik Várhegy, mi Gredistye nevű falutól pár órára fekszik.

*) Gerando I. Cap. 1.

Az itteni nagyszerű romokról 1803-ban lett tudomása korunknak. Egy egész város nyoma ez, mely az itt elfolyó két patak között fogta el. Sánczolata még mindenütt látszik, melynek köre mintegy 1200 lépés. A vár fala, mi négyszögű kövekkől volt, még pár láb magasan kivehető. Déli oldalán még ott tátong a várkapu helye is.

Körülötte szerteszéljél több épületek romja maradt fen. Többek közt töle éjszak-keletre egy circusé, melynek átmérője 15 öl. A környező kőfalak ott vannak összeomolva. Itt e század elején mintegy 1000 darab kozon aranyat találtak. E régiségeknek egészen más jellege van a romai korétól. A görög pénzek, a téglák nagysága, az építészet, minden arra mutat, hogy ez még a dákok korából származik.

36. §.

Várhely,

Románul Gredistie. Egy kis oláh falu a Vaskapu alatt, Hátszegvidéken.

És mégis alig van hely Erdélyben, mely a keblet annyira megrázza, elszomorítsa, lesujtsa: mint Várhely. Sehol se látszik az emberi nagyság úgy lealázva, mint itt. Dacia fővárosa áll előttünk, romban, összeomolva; távolról hasonlít egy egyenetlen temetőkerthez.

Itt e romok felett állt Sarmis-aegethusa, előbb a dákok, azután a romaiak Daciája fővárosa. A nagyszerű város várfal-alapja, a várkapuk helyei, a vársánczok: még jelelik a belváros körét. A várban az utcák menetét, egyes házak mikénti fekvését, még mind kivehetni. Ott hevernek a faragott kapu- ajtó- ablakfelek kövei; ott tátognak még a pinczék kőből alkotott boltívei: minden ínt, hogy egy roppant városnak tapodjuk romjait. S kívül a váron az amphitheatrum helye úgy áll, mintha csak a nézők hiányzanának. Szomorító példánya a mulandóságnak. . . A porba omolt paloták felett vad virág, emésztő moh terem; az amphitheatrum, villák, fürdők kéjhelyein, most ökor legel.

A vár, mint sánczai mutatják, lehetett akkora, mint bár melyik kerített városunk. Csak fele fekszik szem előtt: a többire a falu épüle. Téren feküdt.

Történeteink nyomán, Sarmis dák király alapítá, s maga ne-

véről nevezte Sarmis-aegethusának. Itt volt aztán Sarmis korától, ki Nagy Sándorral élt egy időben, a királyok lakhelye, a dák birodalom pusztulásáig. Decebal e város alatt Trajanussal két nagy csatát vívott: egyiket K. u. 101-ben, mire meggyőzötven, lefegyvereztetett; a másikat 105-ben, mikor aztán Trajanus életének s birodalmának véget vetett.

Trajanus a csaták által megrongált fővárost helyreállítá. Dáciajának fővárosává emelé; s önnévéről Ulpia Trajánának keresztelé. S az építésben, rombolásban óriási Roma keze, maig is ott látszik a romok között.

Két nevezetes építészeti műdarab maradt itt reánk, melyek alkalmasint a romai kor teremtményei. Egy amphitheatrum helye s mozaikok.

Az amphitheatrum a külvárosban, a várostól északra, néhányszáz lépésre. A tojásdad küzdhomok, körülötte az építmények összeomolva, koreken most is gyűrűt képeznek. Ha a földpárkányzatra, mely mintegy $2\frac{1}{2}$ öl magasság, s öt ölnyi szélességben futja körül, felmegy a buvár: szomorun pillantja meg lábainál a 80 lépés hosszú, s 50 lépés széles küzdhomokot kukoriczával bevetve. Gabona terem, hol a gladiator elvérzett; s összeomolt a páholy, honnan a romai hölgy, ha szépen vérzett el, még meg is tapsolá. Négy oldalán a négy kapu, egymással aránylagosan szemben, most is tárva áll. S ha benne köért leásnak, a veres főveny, mellyel Roma küzdhomokait szokta volt hinteni, hogy az ömlő vért elpalástolja: még most is felmerül, még mind vöröslik.

A mozaikok ben a faluban maradtak fen. Kettő maradt: egyik a cancellár Nopcsáné utódai birtokán; a másik egy volt zsellér, Duduczon Juon telkében, egymástól pár száz lépésre.

A Nopcsánéféle birtok fekszik, Vaskapu felé menőleg az út mellett jobbra, a falu alszegében. Egy félbehagyott épületet láthatni ott, ezen épület két szobája lábpadlázatát tévé az egyik mozaik. Fájdalom, már szinte csak tévé, mert gondatlanság és kíváncsiság annyira szertehordá, hogy 1849. tavaszán, csak az arabeszk párkányzatából találtam egy pár lányit. Ez fejmárványból volt, úgyhegy nagyságu kockákból.

Ez 1823-ban fedeződött fel, a mint a félben hagyott fogadónak alapját leásnák: s belőle ma már semmi sincs. Két szobát tölte

meg : azon szoba, melybe belépünk 20 láb hosszú, 19 széles ; a belső szoba valamivel hosszabb.

Szerencsénkre, derék tudósunk Ackner, 1825-ben lerajzoló, és kiadá. Ebből mondhatom el olvasóimnak, mit vészte benne házáánk. *)

Egyik szobában, egy lábnyi arabeszkkel körülszegélyezve, az Iliászból azon pillanat volt ábrázolva, hol Priamus trójai király Achillestől kéri ki fia, Hektor holttestét. Achillest, mint a herósokat szokák, clamisban öltözve, széken ülve ábrázolá ; Priamus cölötte térdelt.

A második szobában Paris biráskodása volt letéve. Paris, fején frigiai sapkával ül, megette látszott Merkur. Paris előtt Venus, már kezében tartá az aranyalmát, utána Juno és Minerva állt. Mint említém, e műdarabok többé nincsenek.

A más mozaik a falu keleti felében esik, a falu utolsó házai egyikénél ; mint mondám, egy volt zsellér telkén. Ez jelenleg be van félőlnyi magas földdel temetve, s a telekről kinyulik az ott eljáró utca alá. Ezen telek korunkig curialis gyümölcsös volt.

Ezt is kiásatta volt Ackner 1832-ben, ezt is lerajzoló, s ismét betöltetvé.

Ackner úgy találta, hogy e mozaik 24 láb hosszú, 19 láb széles. Minőségére nézve azon szomorító tudósítást teszi, mikép nagyon meg van rongálva, sőt egyik fele alább süllyedve.

Ezen mozaik szóléni három Amorról arra lehet következtetni, hogy a közepén Venus volt, vagy a gráciák.

A látszó geniusok két nagyobbika, koszorúval és szalaggal van ékesítve. A felső genius szárnynyal van, jobbában virágkoszorú, baljában pálmaág. Az alsó genius jobbában fekete szalagat tart. . . . A többi rész össze van rombolva.

Ackner fürdő aljának tartja, mit annyival inkább következtethetni, mivel egy kristály patak töle néhány öltre csörgedez.

Hogy miféle, és mennyi régiséget rejthet még a hely, azt tudni nem lehet. Azt látjuk, mikép a vár keleti oldala 600 lépés, s hogy négyszegletű volt ; de hogy maga a vár a faluba, mi ráépült, meddig nyúlt, meddig nyúltak a külvárosok: azt megmondani ma már bajos.

*) L. Abbildung von zwei alten Mosaiken, welche im Jahre 1823. zu Várhely im Hunyader Comitato entdeckt worden. Hermannstadt. 1825.

37 §.

V a s k a p u.

Ezen Várhelytől, a hegyekre fel egy országút megy kis partak völgyén: ez a vaskapui szoros, mi Bánátba viszen. E szoros tetejét a dákok sánczok, s erődítvényekkel látták el: s tán ezért nevezik Vaskapunak. A nép hinni szereti, hogy valaha ott kapu lett volna vasból.

Egyébiránt Erdélyben több vaskapu nevezetű hely van. Ilyen van a tordai határon, mint Kolozsnek megy az út; egy más Egregynél a Meszesen.

Decebal Trajanust első jövetelekor 101. K. u. a Vaskapunul fogadta, s megharczott vele: de ütközetét elvesztette, s Trajanus utána benyomult.

38. §.

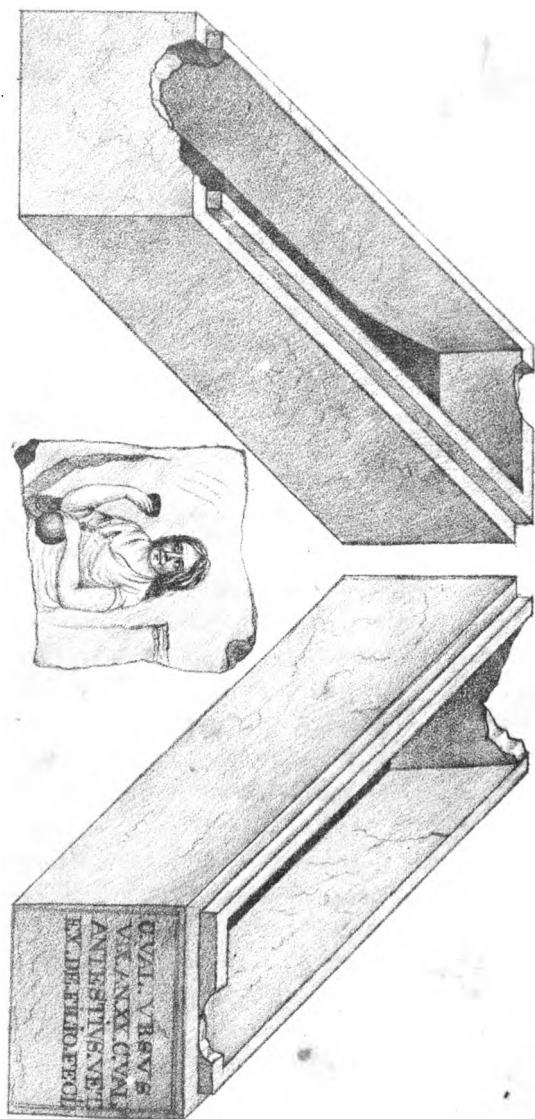
V e c z e l

Déván alól másfél órára fekszik, a Maros balpartján. A falu mellett az Aradra menő országút és a folyó között, egy összeomlott romai vár nyomai látszanak, mit némelyek még a dákok korából származtatnak. Ezen vár fala e század elejéig másfél öl magasságban állott. Ekkor itt országútat vontak, s köveit az országúthoz s a Maros ellen emelt háromszáz ölnyi kőfalhoz hordták. Kik ronták le ezen becsés régiséget, ott egy felirat fogja fentartani 1806-ból. Szép négyszegű kövekből volt emelve.

Bármennyire dultak felette, a vár körét egykét öl magasság még mind jelöli. Északi oldala 200, a keleti 380 lépés.

A vár terén, valamint a vár körül igen sok becses romai régiséget találnak, melyek részint Zámon, részint Némethiben és Déván vannak összegyűjtve. Azok közül, melyek tanácsos Várad Ignáczné birtokában vannak, kettőnek rajzát ide mellékeljük. Mindkettőt korunkban találták. Egyik egy sarcophag gránitkőből, oly nehéz, hogy húsz ökör szállítá szánon Dévára. Benne Cajus Valerius feküdt fegyverzetben: mit azonban az oláh nép összetört, szétyelszört.

A más ábra eredetie fél öl magas kődarab. Rajta az alak bal

kezében egy korszót tart, jobb kezével kehelyt visz ajkához. E rajzot a birtokos urnő már régebben készítette volt, s meghallván e mű készülését, Bruz L. kezén át hozzánk küldé, s úgy vesszük szívesességéből olvasóink.

39. §.

Verespatak on,

Az erdélyi aranybányászat e legclassicaibb helyén, úgy látszik Roma is nagyban dolgozott. Hegyein mindenfelé látszanak a fenről lefelé bányáskodás nyomai. Igen a bányáskodási modor, mit Pliniusként *igno et aceto* üztek; s miről Livius azt mondja: *ardentia saxa infuso aceto putrefaciebant*. Ugy tetszik, a romaiak bányáskodása abból állt, mikép tüzelték a sziklákat, s a tüzelés után eczettel öntözték: ez volt az ők puskaporuk. S mint a Járánál talált sok apró kalapácsokból gyanítják, azokkal tördelék a már megcczetezett sziklákat. E tökélytelen bányászati mód, mennyi kezét foglalatoskodtatott, megmérhetni Polybius után, ki fenhagyta, mikép csak a spanyolhoni bányákban Roma 40,000 rabbal dolgoztatott.

A romai aranybányászat sok nyomát hagyá Verespatak körül, mint Vulkojon is, de kétségkívül legszebb példánya itt vagyon: ez a két Csetátya. Az egyik, sziklahegy tetejébe vajt várszerű üreg, csinos ívekkel. Falába nyugpad, ablak, ajtó, lépcsőzet van bemetszve. Ma is, mint romai emléket, még a nép is tiszteletben tartja.

A verespataki bányákban több iratos fatáblát találtak már. Jelesen egyet 1788-ban, mely három fenyőtáblából úgy van összecalkotva, hogy a két szélső a harmadikat magába zárja. A két külső táblának belsőfele s a belezárt harmadik tábla két oldala teszi a bennelévő irat négy lapját. Ezen táblák hossza 8, széle 5 hüvelyk, s így együtt egy kis könyvet képeznek.

Ezen oly híressé vált viaszos táblákat egyik akkori bányatulajdonos az erdélyi unitáriusok püspökének Lázár Istvánnak adta, mint sógorának. Ez felekezete kolozsvári főtanodája könyvtárába tette le, honnan a püspök utódai 1811-ben kivették, minek következtében a püspök egyik unokája 1834-ben magyarhoni antiquarius

Literáti Nemes Sámuelnek eladta. Literátitól Jankovich Miklós vette meg 1835-ben 100 pengővel. Később a pesti nemzeti muzeum 2000 pengővel váltotta magához, és most az birja.

Mi van ezen táblákra írva, Dr. Massmann fejtette meg Münchenben, kinek Jankovich küldte volt 1835-ben. Massmann szerint ez egy romai okirat 167-ből K. u. Benne az oklevél kétszer van gyon meg.

Jankovich Dr. Massmannak a táblák feltalálása helyéről és idejéről, oly hiányos adatokat küldött, hogy midőn megfejtője a táblák magyarázatát világ elé bocsátotta, két franczia régiségbuvár a Journal de Savants 1844-diki szeptemberi füzetében nem foghatta meg, hogyan lehetett ily nagy ritkaság félszázadon által titokban. Nem akarták a táblákat valódiaknak hinni. Ezen kétséget Jernei János a 1842-ki Tudománytár novemberi füzetében oszlatta el. S azt a német világgal Dr. Venzel ismertette meg.

Ily ritkaságokat hoz napfényre Erdély földé, Elmondám hosszú történetét, hogy hazámfiak a régiségek becsét méltányolni anulják. Igen csalatkoznék ki azt hinné, hogy e táblák azért lettek oly drágákká, mintha azokra valami fontos volna írva. Mi rajta írva van, igénytelen temetésről oklevél.

HARMADIK FEJEZET.

A HÚNOK RELIQUIÁI.

40. §.

Előzmény.

Roma nem számított, hogy 171 év mulva Erdély új hódító keze alá jő. Vértó szívvel hagyhatá itt építményeit, s gyarmatosai egy részét.

274-ben az északról lenyomuló goth leve úr e hazán, ki itt épen egy századig dult, rabolt, pártoskodott. Végre a keresztény vallás miatt belháborúba keveredett: s e közben lepte meg őket a hún.

374-ben léphetett Erdély földére e magyar faj. A gothok egy része elvonult, más meghódott, s megalapult a hún birodalom.

Hogy e birodalom a Feketetengertől fogva Bécsen felül terjedt, *) azt tudjuk: de hol volt középpontja, homály fedi. Magyarhon Budán keresi, az erdélyi hagyományok a székelýföldön.

Ethele neve itt igen ismeretes. Igénylik, hogy innen járt csatláira. Hogy ő Theodosius napkeleti császárt adófizetőjévé tette volt, az bizonyos; s hogy a tőle kapott adó aranyait Erdély földére szállíták, arra korunkban azon esemény merült fel, mikép a Firtosson Ethele igényelt udvarhelye szomszédában 1831-ben egy ősfa kidőlt, s teméntelen Theodosius-aranyat hoz a napfényre.

Azért, hogy a húnokról ránk valami maradt volna, történeti

*) Meynert's Geschichte Oesterreichs 5. l.

hitelességgel nem állíthatjuk. Tráditio után beszélve, némely reliquiákat említhetünk.

E reliquiák a székelyföldön esnek, mint a húnok maradékai földén. A magyar törzs ezen harczos faja, történetíróink nyomán, Ethele birodalma elpusztulásakor maradt itt. Csak abban látszik történészeinknél kevés különbözés, hogy három vagy harmincz-ezeren maradtak-e? Ők a húnok legrszeb, leghitelesebb reliquiái.

Akarja ugyan a hagyomány azt is tudni, hogy Bánfi-hunyad neve is a húnoktól jöne le, kik itt magokat besánezolták volt; valamint a Maros balpartján, Balamér nevű falu nevét is Balambér hún vezértől szeretik származtatni; e két hagyomány helye a magyar földre esnek.

41. §.

Csík-szentmiklóson,

A templomról azt igénylik, hogy falán egy felirat volt, mely valóságos hún betűkkel lett volna. Ma a templomban ezen feliratnak semmi nyoma, a múlt században még fen volt. Történetbuváraink lejegyzése szerint a felirat e vala: Urnk mgt tgy fogvan irnk zr öt száz gy sztenőben Matys Janos Stytam Kovats tsealtk. Matyas mestr Grgly tsealtk. Hogy egyébaránt a húnoknak saját betűalakjuk igazán lett volna, azt bebizonyítani még nem tudák.

42. §.

Kadicsfalvát,

Ezen Udvarhely mellett eső falu nevét, onnan kívánják származtatni, mintha Kadicha, hún vezérnek udvara e faluban lett volna, közel az Udvarhelyen követelt Ethele udvarához.

43. §.

Rétynél,

Háromszéken egy nagyszerű árok kezdődik, s Magyaros felé a Bodzának tart: ezt a nép homárkának, történetbuváraink húnok árkanak szokták nevezni.

Ma az árok sánczozata betölt, csak a földhányás ölnyi magas emelkedése jeleli az árok futását.

Benkő József, legnagyobb buvárunk, róla úgy vélekedik, hogy

az Udvarhely felé folytatódott; mi Vargyasnál csakugyan látszik is, s kakasborázda név alatt ismeretes. Sőt szerinte kiment Magyarhonba, s egyesült azzal, mit ott a nép ördög-árkanak, a történészek pedig avarok-árkanak neveznek. *)

Hogy itt hajdonában csakugyan árok, s tekintélyes árok húzódott el, azt a mellette fekvő faluk nevei bizonyítják. Ily falunévek Erdélyben: Árkos, Áropatak; Magyarhonban Árokszállás, Ároktő. s a t.

A Rétynéli homárkában nem rég egy arany csákányt találtak, minek értéke 300 darab arany. Háromszék levéltárában van letéve.

44. §.

A Rikában,

Ezen három □ mértföldnyi erdőségben, az országút mellett, a Brassó felőli hegyaljban, patak partján, az út és patak között, a nép egy pár ölnyi széles és magas kődarabot mutat; s azt mondja oda van temetve az Ethele neje.

Buváraink ide Ethelének Réka nevű nejét temettetik, ki itten halt el. S ez erdőség Rika nevét is Rékáról származtatják.

A kövön semmi vésőnyom, úgy van a mint termett. Igaz, hogy a biblia fenhagyta, mikép a hajdonkori sírkövek vésőtől illetlen állítatának.

45. §.

Udvarhelyt,

Székely-udvarhelyt van a húnokrólí népmondák fészke, közép pontja; mint a melynek nevét onnan származtatják, mintha itt lett volna Ethele hún király udvara s királyi széke.

Ezen hagyományt egyszer azzal kívánják támogatni, mit a Réka s Kadicha emlékéből kivonhatnak. Másszor azzal, hogy itt a város határán, tőle északnyugotra várhely van, mit a nép Budvárának nevez. S ebből oda akarnak következtetni, mintha az a Buda, Ethele testvére vára lett volna.

Sőt a hagyomány, mit leginkább a csiki kronika alapít meg, s mi Székely nemzet constitutioi című könyvben van kinyomva, azt

*) Budai Esaiás Histor. I. 32—33 l.

állítja, mikép a húnok itt maradt ivadéki, Udvarhelyt tovább is megtarták fő gyűlőhelyöknek.

A kronika szerint a húnok maradékait rabonbánok, horkázok és gyulák kormányozták, s a főrabombán székhelye a Budváránban lett volna. Ezen kronika e várat Bond-varának mondja, s úgy tartja, hogy azt Bonda Nabon Philein rabonbán építette. S hogy utána minden fő-rabonbán itt lakott.

Van a Sándor család egyik ivadékanál ma is egy kokusdió kehely, s úgy tartják, evvel áldozott isteneinek a húnivadék, s hogy ezen áldozópohár itt e várban tartatott, s itt folyt az áldozat. Nem csak, sőt a Mátyás András hagyománya szerint, Zandírhám rabonbán innen megy Árpádhoz, elviszi a székely törvényeket, Árpáddal megerősített; s úgy hozza vissza ide köre metszve. E rabonbán fia, Opulet, Csikban vett lakást. A várat 1039 tájt a tatárok elronták. Minek következtében Opulet utóda Sándor István főrabonbán a kehelyt e várból belől vitte a hét erdők havasain, Csikba; miért közte s a több tribusok közt véres harcz kerekedett. De jött Béla király 1063-ban, s lecsilapítá, s hogy a pogányhitről elvonja őket: eltörle a rabonbánságot, s el minden pogány szertartást; s nyelvészetünk pótolhatlan veszteségére, a faluk régi neveit szentek neveire keresztelé. S ekkor kapá e nép polgári szerkezete mostani alakját, ez időben változa át székelylyé.

A húnok birodalma 454-ben, Ethele halálától 15 nap alatt feloszlott.

Erre Erdélyben a gépidák alkottak országot. Rájok jöttek a longobárdok, s folyt köztek a viszály; erre 564-ben a magyarok második raja, az avarok megjelentek, s Erdélyt is magokhoz hódíták.

E nemzet birta 796-ig, mikor Nagy Károly önállóságuknak véget vete.

E vandal korszakat a történet jegyezni elfeledte; sőt hagyományaink sincsenek. E négy század úgy vonult el Erdély felett, mint vad orkán, mely csak rombolt.

A történet és reliquiák fonala csak a magyarok beléptével, a IX. század végén kezdődik újra.

Mit épített, mit hagyott a rákövetkezett tíz század, ezennel sorolni kezdjük.

NEGYPEDIK FEJEZET.

A V Á R O S - K E R I T É S E K .

46. §.

E l ő z m é n y .

Erdélynek hét kerített városa vagyon. Innen jő, hogy németül Siebenbürgennek nevezik.

Ezen kerített városokat a szászok építették. Innen van, hogy Erdély czímerében a szász nemzet czímere, hét vár.

Kerített városaink neve: Besztercze, Brassó, Kolozsvár, Medgyes, Segesvár, Szász-sebes és Szeben. Kolozsvárt kivéve, mindeniket a szász nemzet birja. Mindenike egyszersmind királyi város.

Eredetileg Kolozsvár is szász telep volt. A szászok emelék várossá, és sokáig úgy tekintetett, mint a hetedik szász város. Azonban Kolozsvár elmagyarosodott. A XVI. században pedig, mikor az unitaria vallásra tért, a lutheranusnak maradt többi szász város, a nyelvben s hitben elhajlott Kolozsvárt, a szász városok számából kihagyá. S hogy a szász nemzet hét várból álló czímere bántatlan maradjon, helyébe hetedik szász várossá a kerítés nélküli Szászvárost emelé.

E városok építtetése a szászok bejövetelével, mi a XII. század közepére esik, kezdetett meg. Szeben kezdé épülni legelőbb, s legutoljára Besztercze, 1206-ban.

Mint az ember, mely gyermekből lesz ifjú, s ifjúból férfi: úgy e városok előbb faluk, később városok, s csak végül lettek

kerített városok. Például, Kolozsvár 1178—1192. között kezd épülni, 1270—72-ben lesz város, királyi város pedig csak 1405-ben, mikor kőfalt kapott.

Hogy hazánk a városok kőfalaztatását elrendelé, arra egy Európát felrázó esemény ada ösztönt. Miként jelenleg északról, úgy a XV. században délkeletről egy óriási katonai hatalom fenyegette Európát: e rettegett óriás a török vala. Ellene emeltetének Zsigmond király korában. *) S ím négy század után, az óriás hatalom a várfalakkal együtt, közelebb áll sírjához mint bölcsőjéhez. Vegyük e városokat betürendben.

47. §.

B e s z t e r c z e.

Német neve régebben Nösen, most Bisztricz; románul Orăsu-Bisztrici; latinul Bisztricium. A népmondaként nevét egy Beszter nevű magyar martyról vette, kit az első magyar királyok alatt a nép ölt meg, midőn egyszer kedve jött vala e nemzetnek pogány hitére visszatérni.

A mint az út Kolozsvártól Bukovinának tart, csaknem a határszélen, két hegyláncz között, a Besztercze-vize egy kellemes völgyet alakít. E völgy torkolatában füstköd — s gyümölcsfáktól fedetten setétlik Besztercze. Távolról roppant tornya, temploma mind az, mi gyaníttatja.

Beszterczét a hét kerített város közt legutoljára kezdék építeni. Építtetése kezdetét Bonfinius 1206-ra teszi. Városi kiváltságokkal I. Lajos király itt mulatása alatt látta el, 1366-ban.

Miként Besztercze levéltára fentartja, itt e kőfalzat előtt, még volt egy várszerű erősség, melyet fa közé emelt földhányás képezte.

Kőfallal 1465-ben kezdék körülvenni; mint a mely évben Mátyás király engedélyt ad a beszterczeieknek, hogy a Várhegyeni várat leronthassák. Ennek kőveiből épült a város várfala.

Idő folytán e fal sokat szenvedett. Mignem Teutscher Mátyás nevű papja, egyszersmind kir. bírása, a XVI. század közepén merőben megújíttatja.

*) Zsigm. kir. II. decret. 3. §-ában.

Várfala most is ép. Alakja hosszudak négyszeg. Csaknem az egész várost magába foglalja. Bástyája van 10, melyekből nyugotra, honnan az ostrom könnyebben jöhet, 6 esik. Eredetileg kapuja három, most négy van. A víztartó, 40—50 lépésnyi szélességben, ott mélyed még a várfal körül: völgyületében azonban nyugotoncsáté terem; más részein veteményes kertekké alakíták.

Besztercze várfala harczos időkben sokszor menhely. Történeti adataink mégis oda mutatnak, hogy minden kerített városaink közt, Besztercze volt legkevesebb ostrom alatt. Ennek két oka van. Egyik, mivel a berohanó ellenségeknek nem esett útjában; más az, hogy kik e tájon támadának is hazánkra, azoknak is a radnai völgyen kelle bejönni; mivel régebben a radnai útszoros volt az, mi most a borgói.

Tatártól s moldvai sergektől szenvedett legtöbbet. Így pl. Péter, moldvai vajda 1630-ban beüt, Beszterczét is kiraboltatja. A tatár pedig 1717-ben, a Kukuréászán keresztül Radnának jöve: a vidéket elönté, rabolá, pusztítá; mignem gr. Steinville, Erdély főhadi kormányzója, sereggel jött, s a tájt a rablóktól megtisztította.

Hogy Beszterczét és várfalát jellemezzem, megemlítek egy ostromot 1602-ből.

Báthori Zsigmond fejedelmünket ingatagsága s olasz szíve oda vitte, hogy Erdélyt Rudolf császárnak előbb oda alkudta; később pedig megbánta tettét, fegyverrel akarta visszaszerezni. Rudolf cs. Bástát küldé a hont átvenni, de fegyveres népre talált, melynek élén éppen a változékony fejdelem állá.

Básta győzelmes serge várról várra száll. 1602 januára végén Besztercze alatt van, hova Vitéz Miklós vezérlete alatt oltalmazó sereg, s feles menekült magyarság vona magát.

Básta ostromot kezd, a várost és várfalát löveti: Vitéz keményen tartja. Febr. 10-kén északon a várfalát Básta betöreti: a város mégse adja fel magát. Kiáll 21 napi borzasztó ostromot, s ez alatt Bogáti Bástához jö, mint a fejdelem békekövete, s e várat is Erdély több váraival feladja.

Vitéz még ekkor is oly bátorságban érezte magát, mikép csak azon feltét alatt adá fel, ha maga, s vele minden menekült szabadon elmehet. Básta beleegyezett.

A várat febr. 24-kén feladák. Vitéz népével Budak felé meg-

indult, csupán nő 87 szekérrel lévén vele. De alig haladtak egy mértföldet: Básta hajdui vért és zsákmányt szomjuhozván, megtámadják. Vitéz a rablókat tüzzel fogadja: kétségbeesett viadal támad. Vitéz, a vezér, elesik. A többieket Beszterczére visszahurcolák, honnan Básta elbocsátja.

A városiaknak megparancsolák, hogy minden drágaságait vigyék be Bástához. Bevették, s kezdődött a zsákmány. *)

A forradalomban e várfalnak egyik párt se vette hasznát. Használák a várost, mint e vonal főhadi szállását; de magát benne egyik se kívánta tartani. Honnan a harczi koczkával a lobogók színe is mindegyre változott felette.

48. §.

B r a s s ó.

Német neve Kronstadt; románul Brassou; latinul Corona.

Német neve koronavárost, latin neve koronát jelent. A város czímere is egy koronás gyökér, mi a várfalán is festve látható. Honnan jött e korona Brassó nevébe és címerébe, történeti adataink reá nincsenek. A hagyomány úgy vélekedik, hogy ezen emlékezetessé vált koronás gyökér, egy lengyökér lett volna, mit a város építéskor a helyen találtak, hol jelenleg a tanácsház áll. Más írók ellenben azt tartják, hogy ezen koronás gyökér, a földben termékaranyból találtatott.

Brassó Erdélynek legnagyobb, legfestőbb, legműiparosabb városa; mintegy 25,000 lakossal. Az Oláhország és Erdély közötti kereskedés főpontja. Egyedül őt lehet kereskedő-városnak tekinteni.

Brassó Erdély délkeleti végpontján fekszik, néhány órára a határszéltől. Tőle délre már csak hegy és erdőség emelkedik. A déli határhegyekről patak foly északnak, e patak egy szoros völgyet alakít: e völgy szorulatban terül Brassó.

Felséges tájképet ad. A völgy torkolatában egy fellegvár áll, hegyen; megette a város; a várostól jobbra szikláshegyek; balra a 3136 láb magas Czenk emelkedik, s meredek, erdős oldalával mintegy a városra látszatik borulni; a kép hátrészén ott sejtlenek fellegekig emelkedő magosságban a déli határhegyek.

*) Simigianus és Bethlen. Libro. XI.

Brassó Bonfinként 1203-ban kezd épülni. Kőfállal ezt is csak Zsigmond kora véteti körül.

Az a vélemény, hogy még 1384-ben elkezdek falazni; de csak Hunyadi kora után végezzék be.

A város ó- és új Brassóra oszlik. Új-brassó van várfallal bekerítve.

Országút a városba a hegyek miatt, csupán észak felől jár. Csak az elővárosan át juthatni a kerített városba. Maga a kerített város a Czenk és a vele szembe fekvő hegy között, oly keskeny völgy-szorosban fekszik, hogy a várfal kétfelől a hegyek lábaira van építve. Következésképpen a vártól keletre és nyugotra épület nincs, csak is hegy emelkedik. A városon áthaladva, a déli hegyek lábain szép külváros terül, a Bolgárszeg. A hegyek miatt tehát csak észak felől lehet ostromolni.

A várkerítés alakja, a völgy-menethez képest, hosszukó négyszög, mi azonban délen annyira keskenyedik, hogy a déli oldal úgy állhat az északihoz, mint 1 : 2-hez. Körmérete tehet egy kis órát.

Falai ma is fenállanak, de néhol több ölnyre merőben lerontva, sokhelyt megrongálva. E rontások leginkább a keleti és nyugoti oldalára esnek; mit azonban forradalmunkra sokhelyt kigazitottak, vagy fa-pallisádokkal beverték. A fal magassága 4—5 öl.

Északról, honnan a roham jöhet, kettős várfala volt és van. A két fal között gyümölcsösök vannak ültetve.

Délen és északon most is ott mélyed a víztartó, többire farakhelyül használják.

Korunkban két szép várkaput építettek hozzá: egyet az északi, mást déli részére.

A vártól nyugotra emelkedő hegy oldalában, egymástól bizonyos távolságra két őrtorony áll. Elejük lapos, hátrészök kerekded. Ez őrtornyok fedél nélküliek, s néhány öl magasságra nyulnak. Adatunk róla csak annyi, hogy a fejeértornyat 1494-ben építék; a fekete tornyot pedig, hogy 1599-ben mennykő sujtotta volna le.

Brassó, torkában esvén az Oláh-honba vivő szoros-útnak, a harc-os időkben sokat szenvedett. Közelében négy szoros tárja ki kapuját a berohanni akaró ellenségnek: a bodzai, ósánczi, tömösi,

és töröcsvári. Ezen szorosok közül akármelyiken jött a dúlótömeg, Brassót mindig meglátogatta. A mint a törökség hazánkat sujtolni kezdé

1421. apr. 3-kán már itt ront be Amuráth szultán. A Barczaságot ellepi, az elébe állt erdélyi tábornok itt szélverti. Brassóra üt, Weyrauch királybiráját fogságra hurczolja. A polgárság pedig, mely magát a Czenketőni várba huzta: az ostromot jul. 4-kén derekason visszaverte. Ugy látszik Brassó ekkor még nem vala kőfáltól biztosítva.

Egyébiránt Brassó nagyszerű ostromat nem igen állá. Báthori Gábor fejedelem, mint tőle elpártolót, megkísérté ugyan 1611-ben; de a vár magát fentartotta. A fejedelem martiusban kezdé ostromát; azonban a brassóiaktól segélyül hívott Serban Rádul, oláhoni vajda, alatta jul. 12-kén, közel papírmalmához a fejedelmet megtámadta, megverte, s Brassót az ostrom alól felszabadítá.

A forradalomban Brassó falai elvalának ugyan készítve, de azért ostromot el nem fogadott. Ezen készülétek a városnak ropant költségébe kerültek. Legelőször 1849. mart. 20-kán jelentek meg alatta a forradalmiak. A katonaságtól elhagyott város Bemnek elébe küldé, befogadá. A forradalmiak birták e naptól jun. 20-ig, mikor is az oroszok a fellelgyárt egy napi ostrom után bevévén, a várost visszafoglalák.

Egyébiránt Brassó köre egyike a legbecsesebb hadi positioknak. Különösen a kívülről berontó ellenség, itt gyakran megkísérté szerencsáját; mert hátát erdőnek s az útszorosoknak vehetné. Más előnyül szolgálja a 14 □ mértföldnyi térség, Erdély legnagyobb térsége, mi Brassó előtt terül: hol e vandal csapatok, kik többire lovassággal jöttek, lovasságukat igen czélszerűen használhaták.

Igy látjuk itt már:

1236. 1345-ben a tatárokat,

1421. 1438-ban Amuráth szultánt,

1432-ben Wlad Drákul, oláhhoni vajdát, Amuráth nevében: mindenik kénye szerint dult, ölt, rabolt.

1508-ban Józsa, temesvári parancsnok a töröket itt csakugyan megveri.

1527-ben Péter, moldvai vajda dúl a Ferdinándhoz pártolt Barczaságon, Zápolya részére.

1529-ben Brassó is Szeben példájára, várából kiűzi Zápolya katonáit, mint usurpatorét : Ferdinánd mellé nyilatkozik, ki ide serget küld vala. Azonban jön Péter, moldvai vajda, s e serget Földvárnál jun. 22-én a Zápolya részére megverte.

1530-ban ugyan e serget Mozes, oláhoni vajda veri meg.

1534-ben Gritti, a porta kegyencze, Zápolya protectora jö erre az Ojtozon. Innen parancsol, hogy Erdély nagyjai jöjjenek lenni a hódolatot.

1599. oct. Mihály oláhoni vajda a Bodzán bejő, s itt tábornok ut.

1601. Brassó, a Goroszlónál csatát vesztett Báthori Zsigmond fejedelemnek, ki Moldvába menekült : feles pénzt és ezüstne-műt küld ajándékban. S ugyanez év novemberében Báthori segély sereggel Brassóba jö.

1603. jul. 17. Serban Rádul, oláhoni vajda, a trónkövetelő Székely Mózes, Rudolf részére megveri.

1611. jul. 12. mint említők, Báthori Gábort.

1690. aug. 21. gr. Tököli Imre, mint I. Apafi utáni trónkövetelő, Zernyestnél veré meg az erdélyiekkel egyesült német sergeket.

A forradalomban is sok vér ömle Brassó körében : Földvárnál 1848. nov. 30, Hermánynál dec. 5-én, s 1849. febr. 4-én, a tömösi szorosnál 1849. mart. 21-én és jun. 18—19-én.

49. §.

K o l o z s v á r.

Német neve Clausenburg, román Klus, latin Claudiopolis.

Nevezetes pontja Erdélynek. A harczos időkben védbástyája a fő útnak, mely Magyarhonba visz ; a nemzeti fejdelmek kedvencz mulatóhelye ; 70—80 országgyűlés színtere ; a mult század végétől 1849-ig az ország fővárosa ; a magyarság és a főurak közép-pontja ; a rom. katolikusok és unitáriusok legfőbb tanodájának fészke . . . mint ilyen, nagy szerepet játsza Erdély történetében.

A magyarságnak egyedüli kerített városa. Bár Kolozsvárt is szászok kezdék építeni, mégis idővel odament, hogy már Mátyás király fellépésénél, 1458-ban, a város kormányát az elszaporodott magyarsággal meg kelle osztani. *) Idővel, a szászok

*) Deutsche Fundgruben v. gr. Jos. Kemény I. 75—79. l.

és magyarok között a vetély nyilvánosan kitört. Különösen János Zsigmond alatt oda fejlett, hogy a szakadásnak létre kelle jőni. Kolozsvár a lutheranus vallást elhagyta, tehát se nyelv se vallás nem kötötte őket többé a szász nemzethez. Innen 1560-ban, a többségre vergődött magyarság pereit nem kezdte a szebeni szász egyetemhez felebbezni, hanem a fejedelmi táblára. Sőt a kisebbségben maradt lutheranusok nagy temploma ellen is követelést emelt. Az ügy János Zsigmond elé került, ki azt 1568-ban oda dönté, hogy a templom mit közösen birtak ezután azon évben, melyben magyar bíró lesz, legyen kiválólag a magyaré, melyben szász bíró lesz, legyen csak a szászoké. *) Mikor e határozat költ, a szászok birtokában volt a templom; de papja Dávid Ferencz más évben, mikor a magyarság vette át a kormányt, magyar pappá lett. S így a templom magyarítását magához ragadta. Ennek következtetésében mint említők, a hét kerített szász város sorából kimaradt, s ma már egészen magyaros.

Kolozsvár felett emberi emlékezet óta a történetnek bizonyos fonala szövődik. Történet és történeti hagyomány oda mutat, hogy mióta csak ember él e honban, e város tere is lakva volt. A hagyomány úgy tartja, hogy Decebal utolsó dák király, itt a hid utcai kapu előtt ereszkedett volna kardjába. A romaiak korából pedig épen gyarmatat keresnek; s e gyarmat nevét némelyek Claudiának, vélik.

E hagyományok szerint Kolozsvártól nyugotra, a hegyeken a dákoknak egy várostelepök állt, akarják hinni, hogy e vár köveiből építették a romai telepet; s hogy Claudiusról lenne neve Claudio-polis. Sőt a néprege tovább is megy. Tudni akarja, hogy a romaiak buktával a telep is romba dült, erdő nőtte be; s hogy az erdőségben, a magyarok bejötte után jóval, egy kecskéjét kereső pásztor akadt volna rá. S hogy a pásztor kolozsi volt, s általa a kolozsiak kezébe jött, kik felépítették, s úgy nevezék Kolozsvárnak.

Történet-búváraink is beleegyeznek, hogy a magyarok itt romot találtak: de a XII. századig róla adataink nincsenek. Ekkor jönnek Erdélybe a szászok, városokat kezdenek alapítani: e romot is felfogják, s úgy veték meg Kolozsvár alapját III. Béla kir. alatt,

*) D. Fundgruben I. 81. l.

1178—1192 között. Sőt azt tartják, hogy az óvárt épen a romaiaktól maradt romokból emelék.

Természetesen Kolozsvár is egyelőre csak falu volt. Várossá V. István király alatt (1270—72.) alakul; tőle kapott legelőbb kiváltságokat. Azonban jogaikból az idők kiforgaták, úgy folyamodnak Károly királyhoz, ki 1316-ban városi kiváltságait helyreállítja. *) Jus gladii 1331-ben kap. Királyi várossá Zsigmond király tette 1405-ben, mint a mely év júliusában egyszersmind azt is elrendelte, hogy a város kőfallal kerítettessék.

E szerint Kolozsváron két várkerítésnek vannak fen kőfalai. Egyik az óváré, melyet a későbbi várfal magába foglalt. Nevezetét a város északi felében maig is tartja. Sőt déli falai néhol épületektől eltakartan most is fenállanak. Azért már ma külön várat nem képez.

Más várfala, mely tulajdonkép Kolozsvárt környezi. Mint említém, Zsigmond király rendeli el építését; építhetésére három lisztelő, két ványoló, s egy csertörő malmat adományoz, melyek addig Léta várához tartozának. V. László kir. alatt építtetése foly; s hihetőleg csak Mátyás király idejében végeztetett be. S már a XVI. században Veráncz Antal esztergomi érsek, ki Erdélyben sokáig lakott, s Reychersdorfer hazánkfia, I. Ferdinánd titoknoka, Kolozsvárt mint kőfallal teljesen kerített várost említik irataikban.

A XVI. és XVII. század, vagyis a nemzeti fejedelmek harcza, e falnak majd ez, majd amaz oldalát rontá le s hozzá ismét építés vagy újítás alá. Így épült 1581-ben Báthori Kristóf fejedelem-ségében azon falrész, mely a monostor-kaputól a Szamos felé vonul. Bethlen Gábor fejd. délkeleten építé azon bástyát, mely a lak-tanyával szemben vagyon, 1627—9 között. I. Rákoczi György alatt 1641-ben, a monostor-kapunál újraépíték mit Báthori Kristóf épített vala; 1646-ban építés alá jött egy más rész a tordakapunál. Még a XVIII. században is építenek rajta: 1709-ben a Bethlen-bástyán, 1717-ben a szénútcza felé. Utoljára javíták 1784-ben, a hóravilág ellen.

Azonban e lázadás után, a béke olajága alig kezd virúlni: az örök békére számító Kolozsvár azonnal pörölyt emel e falak el-

*) Archiv des Vereins II. B. 2. Heft. 237—242. l.

len. Már a múlt század utolsó tizedében a vár külső falai leromlának.

Nem volt elég, kimondák a halált a belső falra is. S a vár, mely 1405-ben kezdett épülni, 1805-ben, tehát négyszázad mulva, mikor épen százados ünnepét kell vala ülni — rontatni kezdetett. Belőle épült többek közt a laktanya, épül a piaczi nagyszerű torony: s ha mind így, egy század nyomát is eltörlendi a várnak, mely csak a forradalomban is annyi félelemtől kimélte volna meg a várost a havasi nép ellenében.

A forradalomban a várfal javítására semmi se tétetett: akkora rései vannak, hogy igénybe venni nem lehet. Kapuja is ma már csak kettő áll fen, a magyar és hídkapu. Alakjok négyszegű torony alak. A hídkapunál még láthattuk a roppant lánczot, melylyel a közlekedést szokták vala elzárni.

E vár fekvésénél fogva sokáig tekintélyes hadi positio vala. Azon völgy torkában fekszik, mely Erdély szívéből Váradra visz. Hol épült, a völgy, két hegyláncz között annyira megszorul, hogy azt e vár csaknem egészen elfoglalta. Csupán a mellette északról elfolyó Kis-szamosnak engede útát; melyből hogy vízzel kerítetett, annak nyomát nyugoton ma is láthatni. Bomba ellen ugyan mit se ért, mert a hegyek dominálják; de van ellen s van fegyver, mi ellen sokáig szolgálhatott volna.

Hogy jellemezzem e város és várfal multjának tekintélyét, hogy rajzolhassam mennyiszor daczolt az ellenség vad haragjával, a következő történeti adatokat említem:

1467. Veres Bálint Kolozsvárról egy lázadást intéz el a honban, Mátyás király ellen. Mátyás sereggel bejö alólról; mikor a Keresztes-mezejére ér Torda mellé, Kolozsvárról a lázangók szétfutnak. Főnökei kimennek a lázangó moldvaiakhoz. Mátyás utánok: Románnál csatára kerül, a főnököket elfogja, némelyeket másutt, Zekel Mihályt, Vizaknai Aladárt és Miklóst pedig itt — lefejezteti.

1526-ban Zápolya János itt táboroz 40,000 emberrel, nem akarván a mohácsi csatára megérkezni. Ugy lett, mint ohajtá: a csata napján még csak Szegednél járt.

1551-ben jul. Izabella magyar királyné a piaczi nagylemplomban uralmáról a Ferdinánd részére mind maga, mind fia nevé-

ben szomorúan lemond. A koronát, királyi pálczát stb. a Castaldo tábornok kezébe teszi, mit Posonba felküldenek.

1556. oct. 22. Izabella, kit Erdély rendei a szászsebesi hongyűlésről a fejdelemségbe visszahittanak, Lembergől fényes kísérettel ide érkezik, nov. 25-én hongyűlést nyit, hol a kormányt 16 éves fia részére átveszi, mit öt évig folytatata.

1575. aug. 8. Borzasztó jelenetnek volt Kolozsvár tanuja. Báthori István fejdelem meggyőződén az ellenében német pártfogás alatt trónkövetlő Békes Gáspárt, pártfőnökei közül Kabos Farkast, Bogáti Gáspárt, Pokai Jánost, Barcsai Miklóst, Csanádi Jánost, Ősi Miklóst, Csányi Miklóst a nagypiacon lefejezteti.

1581. apr. hongyűlés volt, hol a gyermek Báthori Sigmóndot, Boldizsár fejdelem fiát, fejdelemmé választják.

1594. aug. 27-kén, ezen ember hongyűlést nyit. Másnap 13 főurat börtönbe vet. Már 31-én a piacon vérpadat állít fel, s közülek a hon mentorát Kendi Sándort, Kendi Gábort, Ifju Jánost, Litterátí Gergelyt s Forró Jánost — lefejezteti. Lefejeztetvén e török pártoni férfiakat, a hont az osztrák udvarnak átadja. Maga kimegy a honból.

1598, aug. 20. miután magát Öppoliában megunta, barát öltönyben Kolozsvárra jő. Nejével kibékül. . . . Fejdelemségét újra felveszi; de csakhamar más jut eszébe, fejdelmi székére Báthori Endre bibornokot hívja be; ki

1599. febr. 20-án ide megérkezik. Báthori Endre átveszi a kormányt, azon év novembereig viszi, mikor aztán a sellenbergi csata után a bibornok-fejdelmet a székelyek legyilkolják. Mire Báthori Sigmond újra visszajő.

1601. apr. 2. lengyel és moldvai sereggel ide érkezik, s az ország hódolatát ismét kicsikarja. Azonban

1602-ben Rudolf részére viszont lemond. Itt hat nap bucsuzik, s végkép kimegy.

1605. Bocskai István Rudolf ellen felkél, vallást meg-szorító rendeletei ellen a népet hadi lábra teszi. Apr. 18-án őt Magyarhon és Erdély fejdelmének kiáltják. Magyarhonból Erdély felé tart. Caprioli, Basta alvezére, Kolozsvárról előle, kihuzódik. Bocskai bejő, s sept. 10-én Kolozsvárt az ország esküjét elfogadja.

1607. febr. 8. hongyülés van, hol Rákóczi Sigmondot, a meghalt Bocskai következőjévé választják s 11-én beigtatják.

1608. mart. 3. a fejdelemséget viselni nem akaró Rákóczi helyébe, a piaczi templomban, Báthori Gábert választják el. Kinek önkényű uralkodása ellen többen felkelnek, kifutnak a portára, honnan

1613. Bethlen Gábor 80,000 törökkel jő, az itt tábornok Bátor Gábor ellen. Bethlen közeledtére ez Nagyváradra fut. S helyébe oct. 23-kán Bethlent ültetik a fejedelmi székbe.

1623. aug. 14. Bethlen Gábor Kolozsvárról, hova roppant serget vona össze, kiindul Magyarhon felé, Ferdinánd sergei ellen.

1630. aug. hongyülés van, honnan Fekete Lászlót Szamosújvárra küldik Bethlen Gábornéhoz, Brandenburgi Katalinhoz, hogy rávenné a fejdelemségről lemondásra. Le is monda, sept. 7-én.

1652. ismét fejdelem-választási hongyülés van: II. Rákóczi György beteg lévén, 8 éves kis fiát következőjévé választatja.

1658. A szultán tatárokat küld az engedetlen II. Rákóczira. A tatár Kolozsvár alá jő, s 30,000 tallért kér váltságul. Auner Márton királybíró elhozza felét. Más felét a cham őt letartoztatja, s Kolozsvár alá küldi, hogy lefizetését sürgesse. Aunert elhozzák a vár alá, ő felkiált: oltalmazások magatokat, ha bemehet a tatár, ki fog rabolni. Erre elvivék a vár alól, s rabságra hurczolák. Azonban a tatárfőnök meg akarván próbálni, igazán nem fizethet-e a város: egy drága öltönyét beküldi, s olcsón árultatja. Egy kereskedőné meg is vette. Ekkor ostromot kezd a cham, s 100,000 tallért fizettete sarczúl. *)

1660. maj. Seid pasa jő II. Rákóczi ellen. A pasa Kolozsvár kapuin akart a várostól pár órára táborozó Rákóczi ellen menni. Azonban a város kapuit megnyitni nem akará. Seid Szamosfalvától fenyegetések közt utána küld a királybírónak. Linczig János társával megjelenik. A hóhért előállittaták, azért a város kulcsait át nem ígérék. A pasa erre felszedi sátrait, megindul Kolozsvárnak. Linczignek eloldják lánczait, előre küldik jancsárokkal, hogy a várost kapui megnyitására bírja. Linczig a vár alá jő, s mit felkiált az, hogy meg ne nyissák. A jancsárok sejték a szavak értelmét, Linczigeket át akarák verni. De rongy életöknél többre becsülték a

*) Deutsche Fundgruben. v. Gr. Jos. Kemény. II. 156. I.

nemes halált. Végre hátravivék a pasához, halálnál egyébről egy sem álmodott: s ím a pogány nem hogy megöletné, hanem erényökért bámulta; kaftánnal ajándékozta meg őket, s hazabocsátá. És elhaladt Kolozsvár mellett a nélkül, hogy ostromolta volna.

1661. sept. 15. Montecucolli, osztrák tábornok, a tronkövetlő Kemény Jánost Kolozsvár alá hozza. A német tábor 36,000, a mellett Keményé 11,000 főből állt. Azonban a tábornok látva, mikép Keményt rosszul fogadják, hogy népszerűsége nincs: táborával visszament. Kolozsvártt csupán 1600 főnyi őrséget hagyta.

1662. april 1. Apafi fejd. és Kucsuk pasa benne a német őrséget ostromolja: a vár még olly erős, hogy az ostromot kész elfogadni. Végre csakugyan Apafi kezére jött.

1687. october 16. Miután az osztrák a törököt meggyengíté: Károly, lothringeni herczeg e napon Kolozsvárra jő ... Onnan tovább megy, folytatván Erdély elfoglalását.

1705. nov. 12. Miután Rákóczi forradalmi seregét Zsibónál megtörék, az osztrák seregből Klökelsberg táborával ide érkezik; kit később Herbeville dandára is követett.

A forradalomban, mint a kormány székvárosa, a forradalmiak kezében volt

1848. nov. 17-éig. E napot megelőzőtt estve kevés csata volt a város előtt, mire a forradalmiak azon éjjel kivonultak, s úgy vonult e napon belé tábornok b. Wardener és alezredes Urban táborába ... Ez év dec. 25. napján, karácson első napján, Bem, forradalmi vezér, vonult beléje.

1849. aug. 15-én tartott előőrsi csata után, a forradalmiak belőle éjjel kivonulván: másnap reggel a győzelmes orosz-osztrák sereg lépé el Kolozsvár utczáit, s így a kormány végkép felüté benne lobogóját.

50. §.

Medgyes.

Németül Mediasch; románul Medgyes.

Medgyes Erdély közepe felé, a Nagy-küküllő völgyében fekszik. A folyam épen alatta foly el, tőle északra.

Mihelyt a százszok bejöttek, Medgyest azonnal kezdek építeni, 1146-ban. Mikor vevék várfalba, arról nincs adatom; alkalmasint

a többivel egy században. Azonban az első várfal ma nem létezik, az főleg a Rákóczi-forradalom által földig rontatott. Ott látszik ma is a kőből épült egykori fal maradványa, mint a melyre a mult században egy új falat vontak. Új fala gyenge, téglából való, s csak fél ölnyi vastag: szinte csak czifraság. Alakja kerek, mely azonban kerekké apró szegletekben törik.

E vár hajdon nevezetes erődítményi pont. Oly pont, hol négy út találkozik, s keresztet képez. Egyike ezen útnak a székelyföldről jő, a Küküllő völgyén le, s megy Fejérvárnak; a más út jő Maros-vásárhelyről s megy Szebennek. Mint ilyen hely igen sok és nevezetes csatáknak, s egyéb eseményeknek volt színtere.

Fekvése annyiban szerencsés, hogy a völgy felett áll néhány öllel, egy a völgybe nyúló hegyfok lábán. De a körüle emelkedő hegyek igen dominálják.

Hogy fontosságát rajzoljam, néhányat említek az itt átvonult főurak közül.

1534-ben, Gritti, török kegyencz, előbb Zápolyának protectora később árulója, bejött vala egy török sereg élén. Brassótól parancsul adja, hogy a hon nagyjai hódolatukat letenni hozzá siessenek. Azonban Cibak Imre püspök, és erdélyi hatalmas vajda, a hódolatot betiltván, serget gyűjte, s övéihez így szólt: valamint e főveg két főt nem fedezhet, ugy e honnak két ura nem lehet. A merész szavakat megvitték Grittinek. Gritti a büszke szavakra lángra gyul. Jól van — szólt — ha nem fedezhet a hon fővege két főt, egyiknek el kell bukni.

Dóczi Felmernél, Brassó közelében, éjjel a Cibak sátrába küldte, s ezt órgyilkolva megöleté. Így esett el a nemes fő, aug. 9-én.

A pártfőnökök a Cibak vérébe kardot mártottak, a véres kardot ős szokás szerint, a honban mint fegyverrekeles jelét, szét-hordozák, s kevés időre Majláth István alatt 40,000 erdélyi táborba szállt, megboszulni Cibak ártatlan véréét.

A kegyencz, üldözdi elől előbb Brassóba, azután Szebenbe akarta magát bevenni, de egyik se bocsátá be. Medgyesre futott tehát, hová a városiak akarata ellen betört. De alig pihent meg, ott volt sergünk. Medgyest sept. 28-án bevevék. Grittiéket megfogák. Dóczi a nép dühének lett áldozata. Grittinek pedig reggel kezét,

délben lábát, estve fejét üttették el. Így szállt le a színpadról e férfi, ki magát Magyarhon protectorává akarta feltolni. *)

1576. jan. 28. Medgyes roppant pompának volt tanuja. Hongyulás volt, hová megjöttek a lengyelek követei, meghívák Báthori István fejedelmünket Lengyelország trónjára, mit elfogadott.

1614. jan. 18. Ismét véres jelenetek színpada. A kéjvadász Báthori Gábor fejedelmet saját czimborái megölték vala Nagyváradon (1613. oct.). Következője, Bethlen Gábor, hongyulást hirdet, hol a Báthori hívei azt kívánák, hogy a gyilkosok törvényszék elé állíttassanak. A vita oda került, hogy Szilassy és Nadányi, a két fő részes magát a Báthori darabontjai ellen a szt. ferencziek tornyába vette, onnan oltalmat kísértének. Azonban a darabantok a tornyot bevették. A szerencsétleneket onnan ledobák, s a nép alant összedarabolá.

1629. Újlag viszályos hongyulás. A haza Bethlen Gábor halála után, ennek neje és testvére közt pártokra szakada. Mindenik saját kegyenczét ohajtá fejedelmül. A viszály oly magas fokra hágott, hogy a gyűlés termében szinte vér ömlött. Miként Kemény János önéletírásában fenhagyá, Magyarhonból a rátkai ördög is jelen volt, ez izgatá a pártokat.

1658. Miután II. Rákóczi Lengyelhonban elveszti sergét, vele a porta kegyét és trónát, itt az új fejdelem Rédei Ferencz határozatokat hozat a gyűléssel. Azonban a tronvesztett Rákóczi székely sereggel hirtelen reája üt. A fris fejedelmet székéből kiugratja, maga foglalja el azt.

1705-ben Medgyest gr. Forgács ostromolta, s Rákóczi részére be is vette. Az ostromot Damoiseau mérnök intézte, egyike azon mérnököknek, kiket a francziák küldének.

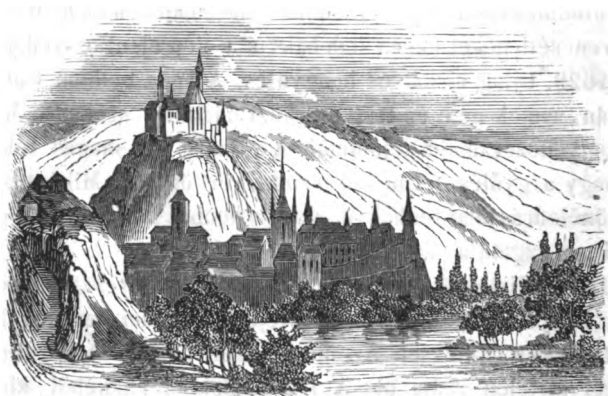
Medgyes a mostani forradalomban sok kézen ment át. A császáriak bírták egész 1849. jan. 19-éig; mikor is Bem, a Gálfalvánál jan. 18-án tartott csata után kezébe kapja. Bem belőle Szeben felé ment. Jött b. Heydte, dragonyos kapitány sergével, a magyar őrséget belőle kiüzte. Pár nap mulva a vizaknai csatánál (febr. 4.) Zsurmay, Vilmos-huszárnagy elszakad Bemtől, b. Heydtét újra kinyomja belőle. Bem a piski csata után ide vonul; hol magát rendbeszedi. Mart. 1- és 2-kán a várostól délfelé egy óranegyedre, hol

*) Wolf. de Bethlen Histor. Libr. II.

a hegy amphitheatralszerű félkört képez: a Szebenből elénymuló császáriaktól az ajánlt csatát elfogadja, s változó szerencsével küzd; mignem 2-án estve innen elvonul fel Segesvárnak. A város ekkor újra a császáriak kezére jő. Mart. 9-én Bem hirtelen elhagyja Segesvárt, s rajta Szebennek tartva újra áthuzza táborát. Szeben bevételétől (mart. 11.) Medgyes a forradalmiak kezébe esett, s ott maradt a muszkák bejövetele utáni időkg, mikor is e táj egy kard-csapás nélkül végkép visszamaradt.

51. §.

S e g e s v á r.

Németül Schaesburg, románul Segisoare.

Azon folyam völgyületében esik, melyben Medgyes; tőle kelet felé mintegy 6 órára. A székelyföldről Fejérvárnak tartó ellenség ellen, ő volt az előbástya. Olyszerűn fekszik mint Medgyes, délről északra benyúló hegyfokon, mely azonban itt jókora magasságban végződik. E magasságon kezdődik az erősség, s oldalán, lelejt a Küküllő partja felé.

Segesvár igen festői képet ad. Északról közeledve, az útas hegy fokkal megy szembe, melyre a völgyből várfal fut fel; a hegyoldalt nagy épületek, tetejét a luth. gymnasium és nagyszerű antik templom foglalja el. A külváros a hegycsúcs alatt gyűrűzetet képez; s nyárban a kertektől zöld alváros mint egy zöld levelekkel átfűzött fehér és veres rózsakoszoru futja körül; a nélkül azonban,

hogy délfelől összeérne. A képet a fenéktéren hegyek, az előtérben az alatta folyó Kis-küküllő egészíti ki.

A lakosság bënne igen iparos, főleg takácsai és kötélverői elsőek a hazában. Valamint Brassó és Szeben posztóval, úgy Segesvár gyapolszövevvel látja el a nép középosztályát.

Segesvárt a szászok 1198-ban kezdék alapítani.

Vára, az erdélyi várkerítések között legkisebb és legelviseltebb. Falai annyira meg vannak rongálva, hogy ótalmi tekintetben, mit sem érnének. Csupán nyugoti oldalát kímélte az enyészet, mint a hol még bástyái is feállanak. Más oldalai több helyen földig omolvák. Északon szinte csak nagyszerű kapuja figyelmeztet, hogy a várba léptünk.

A vár legmagasabb pontján, a hegy tetején, egy kövekkel boltozatos folyosó merült be a hegy gyomrába: szája most is ott látong, az ottani templomtól és síroktól délre. Néhány ölnyre még belé lehet hatolni. A nép azt tartja, hogy e földalatti alagútan ott lehet hajdon kijutni, hol jelenleg a várostól nyugotra egy emlékoszlopszerű toronyka áll.

Mikor építék e várat, arról nincs adatunk. Annyi bizonyos, hogy 1513-ban nem csak állt, hanem már lakni is felhagyták vala. S ez évről egy oklevelet ad ki II. Ulászló, Budán, Gerendi Miklós előterjesztésére, melyben elrendelék, hogy újra lakottá tegyék; s hogy lakóinak kedvezzen, hét évre adómentesekké tette.

Segesvár roppant sok vihar, sok ostromnak volt kitéve, mint-hogy a völgyet tökéletesen dominálta. És e kis vár az ostromoknak mit se engedett. Így látjuk alatta 1528-ban a Zápolya J. sergét, 1530-ban ismét, 1603-ban a tronkereső Székely Mózes, 1605-ben Gyulafit Bocskai részére, 1662-ben Kemény Jánost. Mindenik ostromolja, de egyiknek se sikerült bevenni.

Elérte mégis Segesvárt is a szerencsétlenség 1601-ben. Miután Báthori Zs. Goroszlónál veszt, a Bástia katonái aug. 3-án Segesvár alá jönnek, nagy öszveg pénzt követelnek, s mire nem adtak, egy kapuját ostrom alá vették; de csakhamar kielégítve elmennek.

Ugyanez év novemberében Báthori Zsigmond Moldvából visszajő, serget gyűjt Bástia ellen. Ennek egy része Makó György alatt Segesvárra jő, hol az alvárosba be is eresztik. De a seregnek a vár is kellett volna. Hadi cselhez folyamodtak. Haller Gábornak,

ki a császárral tartá, a várban borai voltak, ezt a katonák magoknak kikérték, a város kiigérte. Dec. 14-én, reggeli templomozás alatt a szekereket beküldik, a borokat felrakják, s leindítják. Azonban, mire az alsó várkapuhoz érnek, a szekereket egyszerre csak megállítják úgy, hogy a kaput tőlök betenni nem lehet. Erre a már kész sereg a várba berontott. Utánok beront a sereggel volt közárság, kik neki estek a nagy templom kincseinek: a kehelyek mellett, az akkori művészeti emlékek veszteségére, elrabolták a tizenkét apostol életnagyságban ezüst szobrát. S a sereg e naptól más év júliusáig a várban marada. *)

Segesvár palladiuma alatt később nagy fordulatot vett Erdély története. Miután Ali pasa I. Apafit fejdelemmé emelé, őt Segesvárra hozta, hogy Kemény János, a volt fejdelem ellenében bátorságba helyezze. 1661. oct. 2-kán tartá bemenetét, ágyulövések közt. Nem sokára bejött a fejdelemné is. Azonban Kemény János, német segélylyel ellene indul, de azért Apafit nov. 20-án, Kiseselyken beigtatják. Az új fejdelem 1662. jan. 12-én beveszi magát Segesvárra, hova Szentpáli, Kemény csapatvezére is azonnal megérkezik január 16-kán a Kemény írásával Apafit kikérte. Jan. 18-án maga Kemény is már Nádasnál van, honnan Segesvárhoz más felkérő iratot intéz. Jan. 19-én megérkezik, főhadiszállását Fejér-egyházára tev. Jan. 20-án Kemény Segesvárt körüllovasolja, vizsgálván, honnan lehetne sikeresebben támadni. Apafinak serege csekély volt, nem érezhette magát bátorságban; Keménynyel pedig szép német sereg. De még az nap megérkezik a döntő hír, miszerint a várbeliek segélyére, a török már Medgyesig érkezett. Apafi a hírt nem tudta. Kemény az ostrom helyett, jan. 21-ét minden haszon nélkül eltöltötte. S 22-én az érkező Kucsuk pasa elől elvonult Nagyszőlőstre, hol 23-án megtámadtatott: ott veszté fejdelemségét, sergét, és életét. S Apafi e naptól vetélytárs nélkül uralkodék.

A Rákóczi forradalma hozta rá a legterhesebb csapást. Csáki András 1706-ban elfoglalta: bástyáit kőfalait lerontatta; s alkalmasint ő juttatá mostani állapotjára.

Országgyűlései közül négyet emelünk ki:

*) Deutsch. Fundgruben. II. 94-6. 1.

1562-ikben notáztatá s fegyverezteté le a székely nemzetet János Zsigmond, lefejeztetvén a Nagy György féle lázadás főnökeit. J. Zsigmond legyőzvé űket, Segesvárra jött, mint olly erősségbe, melly a székelyekhez legközelebb esett; itt mulata egy évnegyedet. Ez alatt hirdeté a híres hongyülést, melyre a székelységet is salvus conductussal meghívta. A jámbor székelyek semmit se kértelkedve, megjelentek. A gyűlés folyt, színhelye volt a várbeli alsó templom. Egy napon Csáki István cancellár csak belépett, felolvasá a székely lázadás főnökei nevét. Azonnal megfogattak, s kegyetlenül kivégeztettek. *) E gyűlés adta az első halálos döfést a székelység jogának... Ezen kívül itt három fejdelem-választó hongyülés volt:

1630. nov. 14. Bethlen István helyébe megválaszták Rákóczi Györgyét;

1657. őszén II. Rákóczi György helyébe a török feltolja Rédei Ferenczet.

1658. oct. 10. Barcsai Ákost teszik meg, miután Mehemet pasa már kinevezte volt.

A közelebbi forradalomban Segesvár nagy szerepet játszott. A mint a mozgalmok kitörték, császári őrséget, később ágyukat kapott. October végén az itt levonuló székely tábort már ágyuval idévzi.

1849. febr. 16-án. Miután báró Heydte, dragonyos százados őrsége kivonulna: Forró, a forradalmiak részére elfoglalta. A megyesi csata után, mart. 3-án Bem egész sergével belévonul. A várostól nyugotra b. Puchner ellen hét ágyura redouteot hányat. A főhadi parancsnok báró e positiót kerülve, délről megakarja kerülni. Bem észreveszi: mart. 9-én korán reggel kivonul Szebennek. A császáriak délután 2 órakor Bemnek csak hűlt helyét találják, s útól nem érhetvén, Szebent elvesztik.

E napok óta Segesvár a forradalmiak kezén maradt, az osztrák-orosz sereg be és előnyomultáig. Mignem Segesvár alatt, tőle keletre

1849. jul. 31. napján Bem a székely föld felől jöve, három zászlóalj, és 11 ágyuval csatát rögtönöz. A csata délelőtti ölestve

*) Chronica Civit. Schaesburgensis. Fundgruben. II. 93.

feléig változó szerencsével folyt. Scariatin, orosz tábornok ágyutól elbukik. Végre a kozákok rohannak, s a forradalmiakat, mire centrumok négy ágyuja már elpattant, elszorják, szétverik.

52. §.

S z á s z - s e b e s .

Németül Mühlenbach, románul Sebis.

Fekszik a Sebesvize partján, mely nyugoti külvárosán által foly. Nevét is e folyóról vehette.

Ha valaki Szebenből Fejérvárnak, akár Szebenből Bánságnak tart: az Szászsebest el nem kerülheti. Honnan e város harczos időkben tán minden város közt leginkább ki van a vésznek téve. Kedves fekvése van, a kenyérmezei térség délkeleti szegletében.

A szászok beköltözése után azonnal épülni kezd, 1150-ben. Szászsebesi jegyző, Conrád József, 1784-ben a város történeti eseményeiről egy hivatalos jegyzéket szerkesztett, s ebből látom, hogy egyelőre csak sánczozat és favár tevé erősségét. De meghallván a törökök beütni akarását, 1388-ban két emberöket felküldék Budára, Zsigmond királyhoz, hogy a városnak kőfallal leendő körülkerítettése iránt engedményt nyerjenek. Az engedélyt megkapták, s a várost azonnal kőfalba vették. S mikor Amurath, török szultán beütéseit elkezdé, már Szászsebest kőfalban találta.

Nem sokat használt; mert, miként a brassói nagy templom faláni kronika fenhagyá, Amurath 1438-ban e várost bevette, kirabolta, felégette, várfalát földig rontotta.

Szászsebesnek azért ma vára, még pedig a legépebb vára van. Ugy hogy még koronája is kevés helyen hiányzik. Azonban e vár nem az első. Ezt Izabella királyné alatt, a XVI. század közepén emelék, még pedig fejedelmi költségen.

Az első vár kettős fallal volt; a mostani csak egygyel. Anyagja kő, s még keményen áll. Mint váraink mindenike, ugy ez is 4—5 öl magasra nyúlik fel a föld színétől.

Alakja tojásdad. A legkisebb városkerítések közé tartozik. Csupán két kapuja van, melyek egyikén mint belép az útas, a vele szemben levő más kapun kilát. A belváros is tulajdonkép csak egy fő utcából áll, melyen az országút áthalad. Ezen fő utcát egy más metszi keresztül, mintegy kereszt alakban: ezen kereszt-

utcák végén is bástyák állanak, de csak gyalog kijárók számára. A belváros hossza 600—700 lépésnyi. A két fő kapu körét kettős fal védi. Víztartója is ott mélyed kereken a vár egész környezetében; de ma nem víz hanem csinos veteményes, mit benne láthatunk.

Ugy kell lenni, hogy e különben gyenge vár, nem sok ostromot fogadott el, másként ily ép nem maradhatott volna. Alkalmassint minden fegyveres erőnek megnyitotta kapuit. Így látunk például a XVI. században egy évtizedet, melyben ötször cseréltetik benne a hatalom.

1551. jun. Izabella királyné van benne;

1551. octoberében már Castaldo, Izabella ellene tűzte ki benne Austria lobogóját.

1556-ban ismét az Izabella vajdáját, Petrorichot látjuk bele vonulni.

Az osztrák vezér kezét ismét mindjárt ráteszi, mignem

1562-ben Orbai Miklós és Keserű István végre, a János Zsigmond, Izabella fia kezére kerítik.

Mint ily önállástalan erődítmény, sokat vesződött. Szenvedett is gyakorta, s tán legtöbbet a II. Rákóczi György trónából kivetni akaró török seregtől. Valamint

1706-ban Csáki András, kurucz vezér is keményen sújtolá.

Szászsebes Fejérvártól egy órára fekszik. Honnan a fejedelmek, mint székvárosukból igen szerettek ide kijöni, mi végre itt szállást is tartának. Zápolya János, e városban hala el 1540-ben. Izabella, neje, 1551. jun. míg Fejérvárt ostromoltatá, e városban tartá szállását. S mikor gr. Steinville, Erdély főhadiparancsnoka Fejérvár mostani várát építtetné: az építés ideje alatt lakhelyét Szebenből ide tette vala. Szállásául a város egy épületet rögtönöztete, mely ma katonai laktanya.

Korunk forradalmában Szász-sebes kevés, de nagyszerű jeleneteket látott. Ellenségét, a forradalmiakat, legelőbb 1849. febr. 6-án látta, megveretve, szétszórva, a vízaknai csata után. Puchner, főhadi kormányzó, a császári egész erővel benne őket utólérte. Bem magát bezárta, s míg sergét rendbe nem szedte, a császáriak 6 fontosairól, mik a keleti kapura most is látszó nyomokat dörgé-

nek, hallani sem akart. Belőle még az nap kivonúlt, s lett a piskii csata.

Ugyancsak ez év aug. 6-án, Bem, Szeben alatt aug. 4—5-én újra lesúlytatván, Szászsebesen ismét átvonul. S lett a fegyverletétel.

53. §.

S z e b e n.

Melléknévvel Nagy-szeben, németül Hermannstadt, románul Szibi, latinul Cibinium.

Mint az erdélyi szászság fővárosa, s így a szász kormány és egyetem székhelye, s mint a műipar második gyúpontja: mindig nagy szerepet játszott. A lutheranus vallást, mit most az egész nemzet vall, innen kezdék, 1522-ben terjeszteni.

A nemzeti fejedelmek kora után, az osztrákház ide tévé a katonai főparancsnokságot; ide a főkormányszéket, mit azonban később Kolozsvárra hoztak volt, s mit félszázad múlva jelenben újra Szebenbe visszatevének. Ide tétetett volt le a hazai kincstár, s több hivatal: mi Szebennek nagy politikai fontosságot szerze. Az itt néhány évtől állított jogacademia a szász nemzet összpontosulásának veté meg alapját.

Mikor kezdődött e város valósággal építletni, bajos megmondani. Némelyek úgy hiszik, a szászok bejötte után, 1160-ban.

Azonban a történeti hagyományok ez állítást megzavarják. A hagyomány szerint már Szent István király korában, Hermann, azon német lovagok egyike, kik e király nejét Gizellát Bajorhonból bekísérték: itt telepet állíta. E telepet nevééről Villa Hermaninak hívák, s később hogy várossá lett, e Hermannról Hermannstadtnak nevezék. Így szól a hagyomány.

És ma is úgy vélekednek Szebenben, hogy a Villa Hermani, hol most a katonai kóroda van, a kaszárma körében lett volna. Hallottam olyat is, ki Hermann villáját ép azon ponton gondolá, a piacz délkeleti szegletén, hol a templariusok, apró tornyocskáktól csodálatos épülete jött le korunkig.

Tartson a hagyomány valót vagy költeményt, elég, hogy Szeben kis alapjából nagyszerű város, s tekintélyes erősség ke-rekedett: oly erősség, mit a török soha bevenni nem tudott.

Szeben kényes helyt esik, a verestornyai szoros torkában;

dé fekvésének mivolta a legszerencsésebben van választva. Ponkra épült, s körüle szép térség.

A vár a ponkról lenyulik a térségbe. Alakja nem tiszta négyszeg. Nyugot-északról, honnan a megtámadás inkább jöhet, ketős várfal övedzi. Régebben viztartója volt, hol Reychersdorffer a XVI. század elején halastót látott.

A tulajdonképi várfal, ma nem a régi. A hajdoni, mit kőből emeltek földig omolt; maradványa ott látszik sok helyt az új fal alatt. E kőből alapon emelkedett újabb fal téglából van építve. Sőt van oldala, mint a déli, hol merőbe építetlen maradt; s helyén ma lakházok állanak. Keleti oldala igen ép, négy bástyával. A nyugoti is erős, s rajta át a belső várba hosszú boltíves két kapu viszen be. Délkeleti szegletén pusztá; forradalmunkban pallissadokkal volt kiegészítve.

E tekintélyes erősség igen sok viharral daczolt. A török többször megkísérté, de mivel tán erejét kímélte, ostromát mindannyiszor félben hagyta. Történt, mint 1442-ben, hogy ostromolni meg nem szűnt, míg Hunyadi alája nem jött, s az ostromló Mezőthéget, alóla el nem verte (mart. 18.).

Szeben csakhamar az ostromok egy szomorító sorát költötte fel maga ellen. Nézetei az ország többségétől külön váltak, s emiatt gyakran látjuk a hazai sergeket ellenében. Mint Erdély Magyarhontól külön vált

1531-ben Báthori István vajdát látjuk alatta, ostromolja a Zápolya részére.

1535-ben Majláth Istvánnal löveti. Annyi áldozat után

1536-ban, minthogy I. Ferdinánd segélyt még se küldé, magát Zápolyának feladá.

1599-ben Báthori András, Mihály vajda elől ide fut. Előtte a várkapui becsapattak, minek következtében a fejedelmet futtában agyon verék. Ezért aztán

1610. dec. 10-kén, Báthori Gábor magát Szebenbe csellel bevette, s a Báthori András be nem eresztéséért annyira sulytolá, hogy, mint Kemény József Fundgrubenében írva van: Szeben pusztá lett, lakosai úgy oda hagyák, s népetlen maradt utczáin szántottak, s kölest természetnek. *) Innen járt a lázangó Barczaságra

*) Fundgruben I. 264. l.

csatázni, míg végre 1613-ban a porta megsokalván bűneit, serget küldö be, hogy a Bethlen G. részére székéből kivessék.

1613. Mert a fejevári fejedelmi palota le volt égve, Bethlen Gábor fejd. benne telel, s lakosaival kibékül.

1659-ben Barcsai fejd. veszi bele magát télire, török segélylyel; II. Rákóczi György, volt fejdelem, alája érkezik, s egész télen löveti.

Szeben ezen legnagyobb ostroma, megérdemli hogy bővebben elmondjuk. Barcsait behozta a török, s II. Rákóczit kiüzé. De beállott a tél, s a törökségnek téli szállásra vissza kelle vonulni. Ír tehát a vezér Szebennek, hogy Barcsait a vele volt nemcsekkel, s 1500 jancsárral fogadja be; mert ha II. Rákóczi ostromolni jő, 8 nap alatt benterem. Ha pedig be nem fogadja, a jövő évben vissza tér, s Szeben eltörli. A szebeniek hosszas tanácskozások után, jó választ adnak. Így érkezik bele Barcsai 1559. dec. 18-án. Azonban dec. 23-kán II. Rákóczi is megérkezett. Azonnal Szeben körül, minden major, csűr meggyújtott, hogy Rákóczi általok hasznót ne vegyen; s minden gyümölcsfa kivágatott. Rákóczi Sellenbergben üté fel tanyáját.

Az új év 7-ke éjjelén sánczat vonat, bele 5 ágyút, s 8-kán elkezdé ágyuzásait. Golyói 5 8 12 26 28 fontosok valának. Jan. 14-kén a városból kicsapásokat kezdettek a sánczokra. Jan. 28-kán Rákóczi tüzes golyókat kezd behányatni; de ágyuzása kevés kárt idéze elő. Kemény tél volt, a mellett a vizet a városba folyhatástól elrekesztette, malnait elrontotta; hogy ben kásaörlő kézimalmakra szorultak. Éjjenként a várost felágyúztatá, fellármáztatá; mindenkép nyugtalanítá. Fejevárról elhozatá Erdély legnagyobb ágyuját, a híres farkast, s febr. 20-kán 40 fontos mély hangjával indul, az apróbb ágyuk hangjait kíséni. Alig volt nap, melyen néhányat ne lövetett volna. Maj. 14-kén tevő utolsó lövéseit, s erre megszűnt. Jött a budai vezér ellene, s ő sebes léptekkel ment Kolozsvár felé, hol még azon hó 22-kén megütközött, mi életébe került. S Szeben, miután 1290 ágyulövést kiállott, 23 héti ostrom után felszabadult.*).

1688. Erdély élete legnevezetesebb napjai itt folynak le.

*) Siebenb. Ruin. Fundgruben II. 174—209. I.

Életbe léptették a rendek azon határozatukat, mikép a töröktől végkép elszakadva, hazánkat a kétféjű sas szárnyai alá bocsássák. Mire aztán Caraffa tábornok, a meghódító, kiment Erdélyből, s gr. Veterani maradt parancsnok. Új párok módjára hazánk is csakhamar összezándoradott vala kormányával a Rákóczi forradalom által; de

1705-ben a zsigárdi csata után itt hongyülés leve, a fejdelemmé választott Rákóczi Ferenczről lemondtak, s új fogadást tettek. Azért a forradalom még 1711-ig folyt.

A Kossuthféle forradalomban Erdélyben Szeben vitte elől a császári lobogót. A főhadi kormány, és a békitő comité innen adá rendeleteit, innen a szászok grófja. A város falait megerősítette, magát védelmi állapotba helyezé, s a forradalmiak 1849-ben jan. 21-kén intézett megtámadását visszaverte. S élvezé is nyugalomát 1849. mart. 11-eig, mikor is Bem csellel a főerőt kikerülván, a tartalékkal alatta megharczolt, s a várost elfoglalta. A forradalmiak kezében maradt e naptól ez év júliusa elejéig; mikor aztán ezek az osztrák-orosz erő közeledtére a várost ott hagyák. Bem aug. 4-kén, miután most az egyesült erőt kerülte volna ki, utczai véres csata közt, újlag elfoglalta. De másnap, 5-kén belőle kinyomatott. S Szeben felett a béke ismét helyreállt.

Szebentől fel a déli havasok felé, egy maig is látható sáncz vonul: ezt némelyek romai sáncznak tartják; de biztosabb azon vélemény, mikép Szeben vára építésekor azért vonatott, hogy a beléje vett Szabenvízen a várhoz anyagot szállíthassanak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

HASZNÁLHATÓ VÁRAK.

54. §.

Előzmény.

Volt egy idő e haza felett, hol alig nézhetett el a honfia, hogy tekintete várral ne találkozott volna. A folyamok felett elvonuló hegylánczok csucsait, mindenfelé lovagvárak koronázzák. Mi szép, mi szabad, s mi erős lehetett akkor e haza.

E várak ma többire romban hevernek; a csigaútakat, melyeken fel s alá járt a harczos dalia, százados erdő nőtte be. S a várkörnyéke, melyen egykor a magyar hölgy tekintete büszkén nyugodott, Kőlcseiként többé nem a régi. A várak leomlásával köre is kihalt; népe nem hordja többé oly magasan fejét.

Száznál több várerősségre támaszkodott egykor e hon: belőlek 9 gyenge vár maradt ránk. A többi rom, vagy helyén ma gabona terem.

Meddig csak a történet visszaemlékezik, nincs egy kor, nincs egy század, mely e hon erősítésében ne fáradozott volna. S mégis minden századdal csak gyengülénk.

A dák, romai, és a régi magyar sásfészskeiket égbe emelkedő hegyormokra, a szabad légkörben rakták le: szabad légkört ohajtottak.

A mint a harczias szellem törpült, aként kezdék őseink mind alantabb helyeken váraikat. Mig nem eljőve a kor, hogy völgyekbe szálltunk alá. S ma szédeleg az utód, ha a költőként — ősei saslakára néha felpillant.

Eleitől fogva voltak váraink. Azonban mégis azt hiszem, a német rend Erdélybeni fellépése, epochát hozza a várak építésében.

II. András király a Barczaságot 1211-ben a német rendnek adományozta (*Cruciferis de hospitali Sanctae Mariae.*). Őket, hogy Erdély délkeleti pontja védelmére alkalmasokká tegye, több szabadsalmmal látta el. *)

E rend erélyesen hozzá is látott feladatához. A Barczát várakkal kezdé megrakni. A Heldenburgot Krizba, Kreutzenburgot Nyén felett, ők emelék. Törösvárat ők fogák fel; Feketehalom és Földvár általuk birja erősségét.

Ugy kell lenni, e rend divattá tévé azon korban a várépítést.

Azonban az ügyet csapás érte. A lovagrend nem akará magát az erdélyi püspöknek alávetni. Magát egyenesen a pápával tévé érintkezésbe: ki nem szűne meg a rendet még a királyi parancsok ellen is ingerelni. Következtében még II. András, az adományozó, tőlök a Barczát 1222-ben visszavette. **) S bár egyelőre a királyi parancsnak nem engedelmeskedtek, három év mulva, 1225-ben, kénytelenek voltak engedelmeskedni a királyi fegyvernek.

A várak később, hatalmaskodó urak, sőt rablók tanyáivá váltak: s e tény nagy veszteséget hozza rájuk. Sok várat mint a csicsóit, kecskekőit királyi parancs ontatá le.

A várak még a fejedelmek alatt is nagy szerepet játszanak. Különösön a zászlós uraságok középpontjai, még mind kis királyságot képeznek. Álladalom valának az álladalomban. A megyei ispánokat váraik vidékére be nem bocsáták. Rablót, szőkölt jobbágyot ki nem adának, ők hozának rájuk ítéletet, milyet tetszett; a megyéken velők perelni nem lehetett. Kivezeték banderiumaikat a csatákra, s aztán nem sokat függöttek. Innen a fejedelmi kor a zászlós uraságoknak írtó háborut izent. Így látjuk, hogy 1607. jun. 10. Kolosvártt tartott hongyülésben új végzést hoznak ellenök; elmondják, mikép jöllehet az ország a liberbaronatusokat eltörlötte, mégis Görgény, Vécs, Déva, s több hely nem tartja magát, az articulus-hoz; tehát eltörlötetésüket újra kimondják. Bár Fogaras még sokáig tartá magát; de a várak fényének mégis szárnya szegetett. ***)

*) Lásd. Fejér Cod. diplomat. Tom. III. volum. 1. pag. 117.

**) Fejér. Cod. dipl. Tom. III. pag. 370—4.

***) Erd. Történetei tára. II. 105—6. l.

A második nagy csapást a török, a harmadikat a németek hozzák. De alig volt gyászosabb korszak felettök, mint a Bástaé és a Rákóczi forradalmáé: e viszályok közt sirva nézünk utána, mennyi sok szép váraink omlának porba.

Mik még állanak, vegyük betürendben.

55. §.

C s í k - s z e r e d a v á r a.

Németül Szeklerburg.

Első és utolsó erődítvénye a székelyföldnek. Tulajdonkép igen gyenge valami.

Esik Csíkban, azon szép térségnek, melyet a csíki hegyek az Olt partján begyűrűznek, keleti részén. A keleti határhegyekből hegyfok nyulik a völgybe: ennek lábán épüle, csekély emelkedettségén. Azonban a hegy, melynek kifolyásán áll, magasabban fekvén dominálja.

A vár négyszegletű, s újabb erődítvényi szabályok szerint, felemelkedő köfal nélkül van állítva, de csillagszegletei nincsenek. Mikó Ferencz, csíki főtszít és történetírónk tevé le alapját 1620 körül, s róla Mikó-varának is nevezik. Mostani alakját gr. Steinville adá.

A Mikó halálával, és nem notáztatásával, mint sokan gondolják: Csikszékre viasszaszállott. A törökök 1661-ben összeronták: s úgy senyvedett, míg 1714-ben, gr. Steinville erdélyi főhadi kormányzó, helyre nem állítá. Végre a székely határszéli katonaság felállítatásakor, 1764-ben, az I. székely gyalogezred ezredesi szállásává tétetett.

A vár erősségét, egy 30—40 lépésnyi széles sánczozat képezi; melynek azonban köfalai igen omladozottak. A sánczon belől derék földtöltemény. Négy szegletén négy földvárfo. S az így körülkerített erődítmény közepéből egy laképuet emelkedik ki, mely más oldalain egy, az északin pedig két emeletes.

A vár egy egy oldala 100 lépés lehet. Északi oldalán a tölteményen fákkal árnyolt sétány van.

Az épüeten belől négyszegletű udvar; rajta kút.

Hogy e vár valaha ostromot állott volna, arról nincs emlékezet. Korunk zavaraiiban mint erősség nem játszott.

Felmerül ugyan Csíkszereda, mint népzendülési középpont ; de ekkor még vára nem volt. Báthori Zsigmond mikor 1595-ben a törökre indula, hogy a székely népet megnyerje, a János Zsigmond által elvett jogaiba visszahelyezé. De a hadakozás végével a szabadságnak is, még azon évben vége lett. A nép ezért felkelt, Szeredába gyülekezett. De mielőtt magát szervezte volna, rájuk küldék Ravazdi Györgyöt, s nemcsak szélyelverte innen őket, de sokakat kivégeztetett, másokat orrban, fülben megcsonkíttatott. *)

56. §.

A dévai vár.

Németül Schloszberg.

Erdély délnyugoti felében, a Maros bal partján terül a kis Déva városa. Belőle nyugotra kerek hegy emelkedik a magasságba, előfoka egy előnyuló hegygerincznek : ezen vagyon Déva-vára. E vár gyönyörű látványt nyújt, hazánk legszebb tájképei egyikét. A Marosparttól messze-fen, mint egy oda ejtett korona, mint sasfészek setétlik. Alatta országot megy el.

E vár őskora ismeretlen. Azon várak közé tartozik, melyeket a nép tündérek által épített. A néprege szerint a tündérek itt most is minden hét évben megjelennek.

A hagyomány Decebal, dák királyt tartja építtetőjének. A tán. utolsónak nevezhető sáncz-káplárné 1849. tavaszán egy titkos fa-

*) Istvánfi. Libr. XXX.

lázatot mutatott kelet felől, azon megjegyzéssel, hogy Decebal Trajanustóli legyőzése után, midőn e várban is körülvétetnék, e titkos úton akart menekülni. S miután látta hogy nem sikerül, magát itt meggyilkolta. Ezen hagyomány akkora hitellel bír, hogy azon helyen egy a köszirtbe simított kőláblát is mutata, mint a melyre mérnök-őrnagy Góró ezen hagyományt akarta volna korunkban metszetni; de halála meggátolá.

Vannak olyak is, kik romai várnak tartják. Egyébiránt rajta semmi régi felirat, semmi építészeti styl nincs, miről keletkezése korára lehetne következtetni. Bethlen Farkas I. Lajos és Zsigmond korára teszi keletkezését. *)

A történet muzsája sokáig hallgat róla. Legelőbb a Hunyadiak korában említetik, mikor is Erdély erősségei közé számíttaték. Ugy tartják, hogy magyar származásu királyaink idejében a vajdák lakhelye lett volna. Legalább 1553-ban I. Ferdinánd Dobó István egyik vajdája lakhelyül Dévát jelelte ki; más vajdája Kendi Ferencznek pedig Gyergyót, minthogy azon gyanuja volt felőle, mikép Izabella királyné partjával egyetértésben él.

A nemzeti fejedelmek korában az első erősségek közé tartozott. Sokszor látjuk, mint nagyjaink menhelyét üldözőik ellen. Basta osztrák tábornok Báthori Zsigmondot, lemondása után elakarta fogatni: az üldözött fejedelem sokáig itt tartózkodott.

1612-ben Bethlen Gábor is, mint Báthori Gábor elleni pártos, egyelőre ide menekült. Innen mene ki 50 barátjával a temesvári pasához, honnan mint fejedelmi jelölt tere meg.

1659. sept. 2-án Barcsai Ákos fejedelem fut bele Fejérvárról, II. Rákóczi elől. Maga csakugyan kimegy a temesvári pasához; de nejét egész télire itt hagyá, mint erősségbn. Bethlen Miklós és az ifju Barcsainé közt igen naiv jelenetek folytak ezen idő alatt; mit Bethlen életírásában láthatni, valamint a vár akkori állását is.

1662-ben, Kemény János, Nagyszöllősnéli csatavesztése után, várnagya Keresztesi Ferencz, a győztes I. Apafinak feladja.

1695-ben August Frigyes, szász herceg, a Lugos és Káránszabas közt elvesztett csata után, az osztrák serget e várba vont a vissza telelni; maga Kolozsvárt szállásolt.

*) W. Bethlen Histor. Libr. XII.

Legelső, ki e váron tudtunkra igazított, Gezti Ferencz, kinek Báthori Zsigmond fejdelem adta. Tőle egy északra nyíló ajtón e felirat maradt: Franciscus Gezti de eadem. •

Bethlen Gábor fejd. a vár belső kerítéséhez egy kerek bástyát ragaszt; hihetőleg azt, mely délről most is áll, s mit ma börtönnek, s a torturák helyének szeretnek tartani,

1713-ban az országra 50,000 forint rovatolt ki várak építése s javítására. Innen

1719-ben gr. Steinville, erdélyi főhadi parancsnok, többek közt kutját is kijavíttatja, s ajtajára ezt iratá:

Me aedificat Steinville, illis ut porrigam undam,

Sincere qui cupiunt Turcas arcemque tueri

Fortiter indomitos quoque debellare rebelles.

Ugyan csak Steinville a vár keleti és nyugoti felére egy egy bástyát ragaszt, kaszamákat, lakházokat, és sütőházat állít.

Az északi épület ajtajára, mint a chronosticon mutatja, 1751-ben, ezt iraták:

QVae teMpora DestrVXerVnt VLIsses TransILVanIae GeneraLls soLertla restaVraVIt.

Igy fáradozott körül a XVIII. század, így gr. Steinville, ki maga is 1720 oct. 21-én itt hala el.

1800. csapással kezdé Dévát köszönteni. Akkori főhadi parancsnok, Mitrowszky, az udvarhoz azon nézetét jelenté fel, miszerint e várra kár a fentartási költséget vesztegetni. Erre felhatalmaztaték felhagyására, s a főhadi parancsnok a várbeli használhatóságok elárvereztetését elrendelé. Pogány Francisca kisasszony juta birtokába 150 bankó forintért, ki azonnal kapuit ajtait, ablakait, vasdarabjait lehordatá, s a várat átadá az enyészet kezébe.

I. Ferencz császár fejdelmünk 1817-ki Erdélyben jártakor, megtekinté Déva várát is; a vár főleg felséges neje, Károlina Augustának annyira megnyerte kegyét, hogy felépíttetését kieszközlé. Ugy rendeltetett helyreállítására évenként 1800 forint. A javítás, miként a kapu feletti felírat bizonyítja: 1830-ban kezdetett. S már annyira vitetett volt napjainkig, hogy a keleti épületek, s az északnak is egy része, már lakhatóvá lett, s benne egy sánczkáplár s 7 közvitéz tartá az őrséget. A várjavítás meglehetősen ízetlen alakban exequáltatott, de azért köszönet a felségnek.

Milyen volt a vár hajdon, milyen most, meg nem mondhatom. A régi korból nem maradtak teljes leírásai; mióta pedig a Kossuth-forradalom utolsó perczeiben aug. 9—10 tájt egy része puskapor által a benne őrködött magyarság vigyázatlansága következtében, légbe repült, azóta nem láttam.

Az 1849. év következőleg találta. A magas hegyre csigaút s három kapu vezetett. Ezen csigaút mekkoraságára megjegyzem, mikép csupán a legkülső kaputól a másodikig 856 lépést keringe... A vár falához felérve, nyugotra egy mélység felett az ut mintegy 50 lépésnyi hídon vive át, hol felvonó hídja volt.

A kapun belépve, pár ölnyi előudvar nyílt fel, hol az őrség várdázott. Belebb egy négyszegű, körül épített tágosabb udvara volt, melynek földje simitalan szikla. Ezen udvar hossza 50 lépésnyi, szélessége jóval kevesebb. Az épületek fekvése nem tökéletes négyszeg. A déli épületek felvalának építve, az északiaknak is egy része; más két oldala rom volt. A déli keleti és északi oldal fedél alá volt véve, még pedig úgy, hogy az esővizet róla mind befelé vezetéek, s kulba fogák fel. Következőleg a várépületből kívülről egy 10 öl magasságu falnál egyéb nem látszott. A vár épületén kívül, kereken, egy 3—4 öl szélességű tér foly körül, mit egy törpébb várfal övedz, melynek kör alakja nem egészen tojásdad. Ezen várfalon kívül, a csigautakat is kőfal védette.

Visszatérve az épületekbe, északkeleti szegletében, még ott romladoztak a rendetlenül összeépített apró szobák. Mutatták még a kincstár szobát; a déli oldal alatt a földben ben a kápolnát; tovább az álladalmi börtönt, hol többek közt Dávid Ferencz az erdélyi reformatio korának typusa, ki mint katolikus született, azután lutheranus, később reformatus végre unitarius lett; s mint első unitarius püspök, vallásbeli újításért a tordai és fejérvári zsinattól haláláig való rabságra ítéltetve, 1579. jun. 6-án elhalt.

Mondják, hogy egy alagútja is lenne, melyen át a hegy alatt fekvő katonai sütőházhoz lehetne kimenni.

Ótalmi tekintetben, mostani löszereink ellen nem volt valami nagyfontosságú. Mikor a császáriak 1849. tavaszán Erdélyt idehagyák, benne egy 200 főből álló őrséget hagynak, három ágyúval. Előbb b. Bánfi János cerniroztatá, később Forró épen ostromolni kezdette. A várbeliek sokáig fentarták magokat; mignein annyira

jutottak, hogy vizök mosásra már nem is juta; élelmökben, főleg sóban is megfogyatkoznak. Forró végre apró ágyui helyébe egy 18 fontost vonata délfelől azon hegyre, melynek e hegyfok kifolyása: s erre az őrség magát szabad elmenetel, de lefegyverzés feltetele alatt, pünkösdben, maj. 27-én megadta. A puszkapor pár hónap mulva augusztusban, fellobbant; s a vár, mely a Maros partjának oly sokáig kulcsa, s mely a zászlós uraságok (liber baronatus) egyik sasfészke volt: ismét romba süllyesztett.

Déva gyakran látta az ősidőkben nagyszerű jeleneteket.

1550. a budai pasa Izabella királyné segítségére Erdély felé közelgetett, előcsapatját Fervagán már Déváig vezérlette. Itt Török János, kinek atyja Bálint, konstánczinápolyi fogságban hala el, atyjáért-boszut állandó, éjjel a török táborra csap; Fervagánt serge nagy részével lemészárolja. — Mit a budai pasa hallván visszatért, a dolgot Izabella részéről árulásnak tulajdonítja.

1551-ben Izabella királyné újlag behívja a törököt. Az ekkor már Izabellától Austriához áttért Martinuzzi bibornok és kincstárnok, Erdély népét ellenök felkölti, s a felkeltekkal a törököt Dévánál, a velök jött oláh-honiakat Hátszegnél, a moldvaiakat Kézdivásárhelynél széllyelvereté.

Báthori S. Erdélyről Rudolf részére többször lemondta. Mire ő kiment, Erdély 1603-ban Székely Mózes alatt kele fel; de saját vesztére, mert legyőzetett.

Vége volt a csatának: Székely elesett, főnökei Tömösvárra futottak. Básta sept. 9-én Déván országgyűlést tart. Az erdélyiek egy része még az erdőken tévelygett, kevesen jelentek meg. A gyűlés helye a vár alatti udvar. Benne Básta azon kérdéssel lép elő: kegyelmet akarnak-e vagy igazságot? Időt kérnek, s feleletjökben magokat bűnösöknek nem ismerék el; s kimondák, hogy miután Básta őket fedezetlen hagyta, csak a kényszerűségnek engedelmeskedtek akkor, midőn a Székely Mózes győztes sergével tartottak. E hang a vezér haragja minden mennyköveit felkölté. Jól van — szolt indulatjában — mivel igazságot akartok, tehát legyen igazság. Négyszer esküvétek Rudolf császárnak hűséget, s négyszer szegétek meg. Hohér! kötelet és bárdot elő.

A termet katonaság vette körül, s a bakók megjelentek. A rendek halálra készültek.

Azonban Senyei Pongrácz, Básta tanácsosa, az ajtóöröken át a vezérhez tör. Így lássam-e elhullani azokat — szólt a derék tanácsos — kiket a harc megkimélt? Hohérbárd alatt lássam-e kimulni hontársaimat, kiket a köztemetkezés fenhagya? ez embereket nem csak kegyelet, nem csak rokonság, hanem a haza szent neve is lelkemhez fűzé: ha ők buknak, velök akarok meghalni. Híven szolgáltam Rudolf ő felségét, ha azzal jutalmazza meg szolgálatomat, ám legyen, de hazámfiai vére ontásába bele soha sem egyezem.

Básta e férfi fájdalmaira meglágyult. Látom — ugymond — emberekkel van bajom, kik sem a szabadságot, sem a szolgálataért nem hordozhatják; kiket sem jutalom, sem büntetés korlátok között nem tart. Felmentem tehát őket, ha jók lesznek jószágom, ha rosszak büntetésem utol fogja érni. *)

Pár év múlva, 1605-ben, Bocskai elényomult. Erdély várai kezére jöttek. Déva őrsége küldöttséget küldö, hogy e várat is vegye által. Nagy Albert mene fel, az osztrák őrség főnöke elébe lépett, s fegyverét átnyujtván szólt: vedd e fegyvert, melyet e várba léptemkor vettem kezemhez. Jó katona vagy; de ne viseld nagyobb hűséggel fejedelmet, mint én hordoztam császárom iránt. A katonai becsület e szavaira Nagy fővege ékét nyujtá át emlékül, s ünneppélyesen váltak el egymástól. **)

Itt folyt le 1849. aug. 18-ka is, mikor a forradalmi erdélyi sereg Beke alatt a fegyvert a muszkáknak letette. Bem és társai Dévától a hegyeknek vágának lóháton, s úgy menekültek ki.

57. §.

F e j é r v á r.

Németül Carlsburg, románul Belgrád, latinul Alba Carolina.

Sok az öröm, de sok a fájdalom is, melylyel e hely a' honfi szívét eltölti. Mint régi nagyságunk temetője: áll Fejérvár a gondolkodó képzetében. Ki Erdély multját nem ismeri, s nem tudja, hogy Fejérvár nyolczszázad óta a kath. püspökség székhelye, hogy a vajdák korában zászlós uraság, hogy a fejedelmi kor székhelye,

*) Wolf d. Bethlen. L. XII.

**) Libr. XIV.

temetkezője volt; s feledi a sok fényt, pompát, mi annyi időn előzönlötte; nem fogja érteni, ha valaki köveit tapodva tán elsohajtja a költővel: régi dicsőségünk hol késel az éji homályban!

Fejérvár, míg csak a történet emlékezete felmegy: mindig nevezetes pontja volt Erdélynek.

Történetbuváraink azt tartják, hogy itt már a dákoknak Tharmis nevű városa volt.

S miután Roma Dacia urává lett, úgy vélik Apulum épült reája.

Roma után a népvándorlás romboló kora jött, s Fejérvár is romba dült. Legalább a néprege azt akarja tudni, mikép a magyarok bejöttével, Gyula vezér vadászat között talált erdőtől benőtt romjaira; s hogy úgy építtette fel, s nevezte önnevére Gyula-fejérvárnak.

Annyi történetileg kimutatható, hogy a magyarok bejötté után csakhamar lakhatóvá, később erősséggé tétetett: s alája város kerekedett. Milyen volt a régi erősség, megmondani nem tudjuk; de bár milyen volt is, a IV. Béla király alatt dúló tatárok 1242-ben bevették, leronták. S miként Rogerius váradi kanonok írja, mikor a tatárok rabságra hurczolásából megszökve ide került, itt nem talált egyebet, vérrrel festett romot, fejetlen holttestet, embercsontot.*)

Bethlen Miklós korlátnok életírása szerint, Hunyadi János alatt ismét felépült. De 1658-ban a Rákóczi fellázadásait megbosszulni jött törökség és tatárság Fejérvárt tűzzel vassal majd fenekestől fel forgatá: az erősséget lerontá, s a fejdelmek sírboltjainak sem kegyelmezett. Ugy hogy I. Apafi fejdelem alatt alig tudák országos költségen valamennyire helyreállítani. S Bethlen Miklósként alig nevezetethetett erősségnek: magát a fejdelmi kastélyt is csak rongált töltés és két bástya oltalmazá.

Még csak azt jegyezzük meg, mikép két kapuja volt, egyik Szentgyörgy, a másik Szentmihály nevére nevezve. Egyébiránt Bethlen Farkas is leírja. **)

Az a vár, mely jelenleg Fejérvárt áll, a régi vártól egészen megkülönböztetendő. Ez VI. Károly császár és fejdelem alatt épült;

*) Carmen Miserabile super destructione R. Hungar. Cap. XC.

**) Histor. Libr. XI.

még pedig a réginek alapjából lett kihánytatása után, egészen új terv szerint.

A vár tervét a híres hadvezér Eugenius herczeg adá. Végrehajtója gr. Steinville István erdélyi főhadparancsnok és gr. Kornis Zsigmond főkormányzó vala. Bevégezte pedig b. Weisz, mérnök.

Alapkövét gr. Steinville roppant pompával, felgyült úrrendek örömmünepe közt tette le. Az alap 1715. nov. 13-án vettette meg; s 1738-ban a vár a jelen alakjában egészen készen áll.

Az alapkö a következő 1715-től jelelő chronosticonc horda:
LUCe saCra CaroLI sIMILes ALba aCClpt ortUs

In soLIDa prImUs ponItUr arCe LapIs.

Délfelől egy bástya küloldalán márványtáblán ismét ez áll:

SVb Deo, et IMperante CaroLo seXto LapIs Iste bono signo optatVs posItVs. Tehát 1730-ban.

Ezekon kívül emlékére egy nagyobb és egy kisebb emlékpénz veretett, melyeken meg vala írva, mikép azon Steinville építteti, ki Déva és Csikszereda várát helyreállítá; valamint az, mikép eddig Gyula-fejérvár volt, de ezután Károly császárról, Károlyfejérvárnak fog hivatni. Az utolsó felirat így hangzik:

IULIa nata fUI CaroLUs VIM robUr et aUXIt

IULIa sI Libeat nUnC CaroLIa VoCer.

A vár egy kis hegyen fekszik, a szomszédos hegyek nem dominálják. Nagysága $\frac{3}{4}$ órai kerületű. Kettős, néhol hármos sánczozat teszi erősségét, melynek szélessége 84 láb. A sánczokat falazó kőfal szélessége alapjában 12, magassága 33 láb. Újabb építészeti styl szerint fenálló kőfal nélkül, csillagszegletekben van építve. Hét bástyája van, kapuja kettő, egy keletről, más nyugotról. Kapui kemény redoutteokkal vértézvék. A keleti kapun, a város felől, kőfaragványban ott ül Károly császár délczeg lovon, lábainál letiport törökök, maga pedig lenéz a vár alatt terülő városra. Ezenkívül láthatók többek közt még királyi pálczát tartó sas, és több hadiszerek.

Fejérvár városa a vár mellett alant fekszik; ez erősség, mint emlitém halmon. A város és vár különböző fekvéséről egy hitrege él. Szerinte, mikor itt a keresztény vallást terjesztenék, a pogány nép a kereszténynyé letteket megtámmodta: ezek a térítő barát háta mögé vették magokat; ki midőn szabadulásért inádkoznék, isten

azon helyet, hol a pogányok álltak alásülyeszté, s ők a várhelyén fenmaradtak.

Fejérváron kívül, Erdély több várait nem lehet erősségnek tekinteni. Mint ilyenek, sánczai tele vannak kaszamátákkal. Benne van Erdély fegyvertára, pénzverőháza ; benne van az ország káptalana, levéltára ; s itt van a katonaság ruha, s egyéb hadi készletei rakhelye.

A régi és új vár sok nagy esemény gyúpontja volt.

Szent István, első magyar király, ide alapítá az erdélyi püspökséget. Fejérvárt s több falut adományozá hozzá, s zászlós uraságra emelé. Mikor alapítá, nem mondják az oklevelek : történezeink 999-ben gondolják. De csak gondolják, mert 1106 évig, Kálmán király idejéig, azt sem tudjuk, kik valának a püspökök, ekkor jó elő legelőbb Simon püspök neve. *)

Miután Erdélyben a katolikusok száma a reformatio által kisebbségbe jött, s Izabella királyné alatt a papi javak világiakká tétettek : Fejérvár az álladalomra szállott. A püspökség épületét a fejedelmek lakták. S birta az álladalom egész 1715-ig, mikor is Károly császár az erdélyi kath. püspökséget helyreállítá, s jószágai egy részét új alapítvány czímmel, visszaadá.

A régi Fejérvárt nemcsak a püspökség, de gyakran a vajdák is lakák. Hunyadi János, Erdély legnagyobb vajdája, 1456-ban még holttestét is ide hozatta Zimonból.

1541-ben, mikor Budát Izabellától a török elfoglalná, s Erdélyt jelelné ki a királyné birtokául, Fejérvárra jött : fejedelmi székvárossá tévé, s az maradt nemzeti fejedelmeink egész korán ; mignem II. Apafi az utolsó nemzeti fejedelem innen Bécsbe kísértetett. A szűk és kényelmetlen lakot Izabella fia, János Zsigmond, megnevelte, s királyi fénynyel önté el. **) Ugyancsak e palotát Bethlen Gábornak is ki kelle a rombol emelnie, mert ő úgy találta, hogy első telét Szebenben kelle lagnia.

1551-ben még akép állt a régi vár, hogy midőn Martinuzzi Torda felől serget hozna alája, húsz napi lövetését, bojniczi Horváth Ferencz visszaverte. De fala majd mi se maradt. S úgy kapja

*) Antonii Szeredai Series Episcoporum. 2. I.

**) Wolf. Bethlen Histor. Lihr. XII.

a parancsot Izabellától, miszerint a várat adja fel. Izabella erre lemondott, s kiment a honból.

1556-ban Izabella ismét visszahivatott, Balassa Menyhárt 800 moldvaival, s magyarsággal ellene jő. S jubilate előtti vasárnapon Izabellának a vár magát feladja.

1558. sept. 1. gyilkosság színtere lett. Izabella parancsára Bebek Ferencz, Kendi Ferencz és Antal pártfőnökök ide hivattak fontos tanácskozmányra. Éjjel Balassa Menyhárt vezérlete alatt rájuk tört katonaság által szobájokban legyilkoltatának.

1559. sept. 15-én, az előbbi esemény után nem sokára, Izabella is meghal itt, 38 éves korában.

1571. mart. 13—14-e éjjelén hal el Izabella fia, János Zsigmond fejedelmünk.

1571. máj. 25-én választák el itt helyébe Báthori Istvánt, ki lengyel trónra juta.

1575-ben Báthori István fejdelem, mikor látná, hogy Békés Gáspár, mint trónkövetelő, ellenében serget gyűjt: ő is ide azt gyűjte. Ezen sereg vezérei Hagymási Kristóf, Gyulafi László, Bánfi Farkas és Kristóf, s szebeni királybíró Hedvig Ágoston valának.

1595. aug. 6. tartá itt menyegzőjét Báthori Zsigmond fejdelem Mária Kristina hercegnővel.

1598. apr. 10. hongyülés volt, hol a változó eszü Báthori Zsigmond fejdelem Erdélyt Rudolf császár s magyar királynak átadja. A király meghatalmazottai Miksa főherceg, és Básta tábornok valának.

1599. nov. 1. Mihály oláhthoni vajda, miután Báthori Endre bíbornokot és fejedelmünket pár nap előtt Sellenbergnél megverte: Fejérvárra diadalmi bemenetet tart.

1600. jul. 10-én az Erdély kormányát magához ragadott Mihály vajda hongyulást tarta, hol magának az országtól hódolati esküt csikara ki.

1602. Székely Mózes, Báthoriért Fejérvár alatt 5000 székely élén Bástával szembeszáll: de csatát vesz. Székelyeiből sok a Marosba ful.

1603-ban Székely Mózes folytatván harczait: Fejérvárt 18 napi ostrom után Bástától elfoglalja. S Segesváron kívül, mely

magát ellene keményen oltalmazta, á hon minden erősségét kezére keríti.

1613-ban Báthori Gábor fejdelem itt áll 10,000 emberrel; de Bethlen Gábort 80,000 török hozá Erdély trónára. A fejdelem tehát e sereg elől Kolozsvár felé elhúzódott.

1613-ban Bethlen Gábor megkezdi Fejérvároni működését, benne egy reformatus főiskolát, nyilvános könyvtárt, könyvnyomdát állít, hol egy oláh bibliát nyomtat.

1642. febr. 19. választá el itt a hongyülés I. Rákóczi György fiát Györgyét fejdelemnek, azon esetre, ha atyja elhalna.

1657. oct. 25-én II. Rákóczi György kényszerítetett a török által fejedelemségéről lemondani. De Rákóczi nem nyugodt meg, a fejedelemséget újra magához ragadta, honnan 1658-ban a porta nagy török-tatár serget küldé Erdélyre, kik a hazán a legvandalabb kegyetlenkedéssel vonultak át, Rákóczit keresve. A mint Fejérvárhoz érnek, benne őrségül csak köznépét, s néhány tanulót találnak. Igen könnyű vala rohammal bevenni. A mint belejutának, rombolnak, rabolnak, pusztítanak. S mily állapotban hagyák el, azt már említők.

Ily nagyszerű jelenetek színtere vala eleitől fogva Fejérvár; de soha se mérkőzött azon kor nagyságával, mit reá a fejdelmek derítének. Hogy azok korát rajzoljam, nem bányászom ki a kebel meleg szavait, hanem csak egyszerűen jeleneteket tárok fel ezen nemzeti pasák életéből. Elmondom, hogyan lépett egy fejdelem trónra; el, mi fénynyel nőszült azok egyike; s minő pompával ebédelt a másika. Hogy beszéljenek tények Fejérvár akkori keleties-ségéről.

A mint egy fejdelem meghalt, az ország rendei összegyűltek, s szabad választás alapján más fejdelmet választának. A megválasztott nevét, az ország akkori védurának, a török szultánnak, felterjeszték: a porta, mely beligazgatásunkba nem elegyedett, azt rendszerint megerősíté, s megerősítéséről athnámét, egy oklevelet küldé, s egyszersmind fejdelmi pálczá, kaftánt, vagy Bocskainak épen koronát. *)

*) W. de Bethlen Libr. XIV.

Az így megerősített fejedelmet egy más országgyűlés beigattatá. A beigattatás következő ünnepélylyel mene véghez. Hongyűlést hirdetének, hová Erdély minden nagyjai, hölgyei felgyűltek. A beigattatás napján Fejérvár hemzsegett a néptől, melynek közepette egy díszmenet rendezteték, hogy a fejdelem beigattatása helyére, a nagy templomba, kísértetnék.

Az ágyuk megdőrdültek, jelentvén, mikép a fejdelem indul. Erre a fejdelmi palota lépcsőzetein látható lett az ország fővezére. Utána jött a beigattatandó fejdelem, nehéz nemzeti öltönyben, kócsagtollas süveggel. A fejdelmet az ország cancellára követé, az országtanács tagjaival. E jelenetre képzelní kell a nép örömvöl-tését, melynek folyta alatt a fejdelem skofiumos aranytól ragyogó kocsiába felült, jobbán a cancellár, balján a fővezértől segíttette.

A díszmenet a templom felé indult volna, de mivel a fejdelmi palota és a nagy templom közötti tér csekély volt a díszmenetnek mozgást engedhetní : előbb egy fordulatot tettek a vár tere felé.

A mint a fejdelem palotájából a kocsihoz lépett : ágyuk, hangszkarok, harangok zudulának meg.

A díszmenet a következően volt rendezve. Legelől ment egy csapat válogatott katonaság. A katonaság után a fővezér, hozva a portától megerősítésül nyert díszjeleket ; többek közt buzogányt. Utána vezetének néhány jól választott, keleti gazdagságban pompázó hadi paripát.

Itt következett a fejdelem kocsija, benne a nap hőse.

A fejdelmet nyomban cancellára követé, kí a porta oklevelét, aranynyal áttört selyemmel takartan hozá utána.

A fejdelmet és a cancellárt az udvari nép vette körül fényes nemzeti ruhában.

A cancellár után következtek az ország nagyjai : a tanácsosok, fejdelmi tábla ülnökei, főispánok és főtisztek, megyék székek városok követei, kitelhetőségig fényes fogatokkal.

Mint látók, a fejdelem előtt a had, utána a törvény vala képviselve ; s miként megnyitá, ugy katonaság zárá be a menetet.

Igy érkeztek a templomhoz. Ott a fejdelem leszállt, hasonlóan segíttve le, miként fölsegíttetett. A templomba menetelt megnyitá. Őt nyomban a porta küldeményeit vivő országhivatalnokok kísérték.

Elfoglalván számára állított tronát, a templomban csend lön. Mire a külhatalmak követei megjelentek:

Megjelenésök után a cancellár beszélni kezdett, utána a fejdelem. Erre felolvastaték a megerősítő oklevél.

A fejdelem részéről tett beszédekre az országos elnök felelt, üdvözölvén a fejdelem felléptét a haza nevében. S felolvasá a feltételeket, miket a hongyülés igazgatása sinormértékeül elébe szab; s felszólítá a beigtatandót nyilatkozni: elfogadja-e a feltételeket vagy sem, s szándéka-e a három nemzet s négy vallás jogai, szokásai szerint kormányozni az országot?

Mire a fejdelem rendesen annyit felelt: igérem, esküszöm.

A beigtatás ezzel meg volt, s kinek tetszett, szónoklatot tartá.

Az ágyuk, hangászkarok, harangok ismét felharsogtak

A hazamenetel az előbbi pomvával megkezdődék ... Olthon gazdagon terített asztal várt reájok ... Hol miután kezöket keletiesen megmosák, a követek, főurak jobbfelől; a fejdelem, főhivatalnokok, főpapok pedig balfelől leültenek ... Ebéd után táncz s a vigalom egyéb nemei kezdődtek ... Így folyt le egy fejdelmi beigtatás.

Hogy fogalmat adhassak már egy fejdelmi ebéd ünnepeiről, I. Apafi Mihály ebédlési módját irom le, miként azt Apor Péter fenhagyá. *)

A fejdelmi asztal, arany és ezüsttel singnyi szélesen kivarrott színes abrosszal terítettett be, mellyre aztán egy más sima abrosz jöve.

Mire az ebéd készen lett, a konyha-mester darutollas süveggel, felékített paripán a konyhához lovagolt; hol az étel se-lyemmel varott kendőkkel fedve, étfogók kezében készen várta. Elöllovagolván az ételt felvivék. A lépcsőnél leszállt, felment udvarolni.

Ekkor jelenték be a fejdelemnek: mire az ajtó felnyílt. Elöl jött az udvarmester, kinek diszöltözetét egy magánál magasabb ezüstös nádpálcza egészíté ki; mire megjegyzendő, hogy ekkortájban ezüstös nádpálczáat csak egyedül neki szabada hordani.

Az udvarmester után jött a fejdelem és fejdelemné; a fejdelem fejét nyusztos zöld bársonysüveg fedé. A fejdelmi párt a főpo-

*) Metamorphosis Transilvaniae. Kézirat.

hárnok fogadá, ki mély meghajlás után kezeiket megmosá; mialatt az udvari pap, vagy jelen nem létében a pohárnok, az asztalímt fenhangon előlmondá.

E szertartások után asztalhoz ültek. Legfelül a fejedelmi pár foglalt helyt; rajtok alól kevés üreg hagyatott. Azon tul mindjárt ült az udvarmester, ha ott ebédelt; s ugy következtek a megmarasztott vendégek; kik fen nem marasztatának, azok az udvarmesternél terített asztalhoz voltak hivatalosak.

A mint a fejdelem helyt foglalt, a fegyverhordozó aranyos buzogány s más díszfegyverekkel, háta mögé állt: s ott maradt egész ebéd alatt.

Az első fogás elkeltével, a főkonyhamester étfogóival együtt mély meghajlás után, eltűnt: paripájára ült, s más ételért lovagolt. Mit minden fogásnál végig ismétele.

Sülnél a pohárnok megkezdé szerepét. Kezében ezüst tányérral jött, poharat és bort nyujta, előbb a fejdelemné azulán a fejdelemnek, ki borát a pohárnokkal előbb mindig megköstoltatá. Azulán megkínálta az asztal minden vendégét. De ha ő nagyságának kedve kerekedett, mint Apor mondja, a poharak megsűrűdtek, s vele mindennek versenyt kellett innia; s magas jó kedvében gyakran német gyalogjait az udvaron felállítá, s minden pohárra lövete.

Ebéd után az asztaláldás ismét elhangzott. A vendégek megkezdék a bemenetelt, s most a fejedelmi pár maradt leghátul. S ha kedve jött a fejdelemnek, az író kifejezése szerint, dudára csendesen, magyarmódra tánczolt. Mely táncz alatt az urak fel szoktak vala állani. . . Így ebédelt egy erdélyi fejdelem.

Hogy végre lássuk Erdély fejedelmét nejével szemben, előadom Bethlen Gábor nászát, ugy miként Kemény János fejdelem önéletírásában rajzoló, hol fejedelmünket egyszersmind a külső udvarokkal szemközt is látni fogjuk. *)

Bethlen Gábornak, mond a történetíró, 45 éves korában kedve jött másodszor házasodni. 1625. juniusában cancellárát s főkomornyikát illő kísérettel leánykérni indítá oly útasítással: hogy előbb kérnék meg a romai császár kisebb leányát; s ha azt nem adnák,

*) Lásd Rumynál II. kötet. 63—84. l.

mennének a brandenburgi választó fejedelemségbe, a mai porosz királyságba, s kérnék meg a fejedelem hugát.

Kordivat szerint a lóháton, kard és lódingosan, vagy is tarsolyason indult nászkövetség Bécsbe ért; de a császár kisebb leányát a nagyobb előtt, főleg reformatus embernek adni nem volt hajlandó: azért csak röviden Berlinbe vevék útjukat.

Megérkeztek. Az udvarnál jelenték magokat, s az elfogadtatás órája kitűzetett. A mint kihallgatásra mennének, a főkomornyik darutollát a szél kivétel süvegéből, honnan nem sokat reméltek. De nem úgy lön: mert követeinket az egész fejedelmi család köre fogadá. S a leány nem csak megígértetett; de a kérőket gazdagon meg is ajándékozá.

Fejedelmünk a követség eljárásával meg lön elégedve; mert Brandenburgi Katalin is királyokkal hozá sógorságba. De leginkább tetszett, hogy kora leghíresebb embere, Gusztáv Adolf, svéd királylyal rokonságba jő. Azért a fejedelmi ara behozatalára fényes küldöttséget indita, küldvén a menyasszonyajándék oklevelét, melyben számára Fogaras, Tokaj és Munkács vára volt kijelelve.

A küldöttség felért, s szívesen fogadtatott. A vőlegény személyese, id. Rákóczi György, a fejedelem nevében az esküt letette, s a fejedelemnétől is elfogadta. S a nősülés árnyékát — mint irva van — a fejedelemnével menyasszonyi ágyra ülésel véghez is vitte. . . . S ezzel a nász Magyarország felé útnak indula.

Mire a nász kíséret Felsőmagyarországon Kassához ért: Bethlen Gábor fényes kísérettel elébe ment. A fejedelem férfias természet virágos vont ezüst köntös, nyusztal bélelt galléros mente borította. Mind maga, mind drágán ékitett lova felett kócsagtoll lengedezett.

A téli idő daczára a fejedelmi pár találkozását, mikor egymással csaknem szemben volnának, egy kis komoly tréfa pár óráig feltartoztatá. Ugyanis a bajor és brandenburgi választó fejedelmek követei nem tudtak megegyezni egymás közt a felett, melyik legyen előbb szemben fejedelmünkkel. A bajor követ elsőséget követelt onnan, mert fejedelme a birodalmi ülésben előbb ül; a brandenburgi elsőséget onnan, mert ő a násznál atyát képvisel. A vitát a több hatalmasság kísérő követi elé terjeszték. S miután az elsőség a brandenburginak ítéltetett: a nász útját tovább folytató.

Mire a két nászkiséret a Hernádvize partján találkozott, a fejedelmi ara leszállt hintójából, a fejdelem le lováról: kezét szorítottak, s a kiséret dob, trombita, puskadörgések között, csókot váltának.

Hol találkoztak gyönyörű sátor emelkedett. A fejedelmi pár, királyi kiséretével a sátrakban pár perczig megpihent . . . Honnan újtók folytatására egyik szekere, más lovára ismét visszaült.

A fejdelemnő fogatán, mit Bethlen Gábor küldé utána, minden szem elbámult. A hintót bársony borítá, mit a fejdelem skofum arannyal Konstánczinápolyban varratott ki; a vas utolsó szege arany és ezüstben ragyoga. Hámaít bársony ékíté, arannyal vegyes se-lyem rojtokkal. Kocsis, felejtár bársonyban veresle; veres bársonyban körüle minden kengyelfutó. Fogatul a hintóba oroszlán módra üstökig festett, hat fejkék török ló kevélykedett. S a hintó két ablakában két lantos gyermek pengeté hurjait.

Az ünnepélynéli tűzjátékok, ökölviadalok s kelevéztá-ko-kat hosszas volna leírni. A többek közt egy önmozgásu diadal-szeker mulattatá a közönséget.

A lakomát tánczvigalom követé. Az első táncz a fejedelmi páré volt. A másodikat a fejdelemnével a római császár követe tánczoló, ki pap lévén, egy zsebkendő két végét fogva, tánczo-lának.

A lakoma végével a fejdelem az idegen hatalmasságok köve-teivel ajándékokat cserélt. S tölök elválva, számos hercegek, her-czeznők kiséretében Erdélybe indult, hol Fejérvárt a vigalom újra megkezdődött. . .

Ily ünnepélyeket látott Fejérvár. Hogy mily pompával temet-keztek a fejedelmek, azt is leírhatnók Bethlen Farkas története után, ki a Báthori Kristóf *) s Bocskai temetési szertartását fenhagyta.

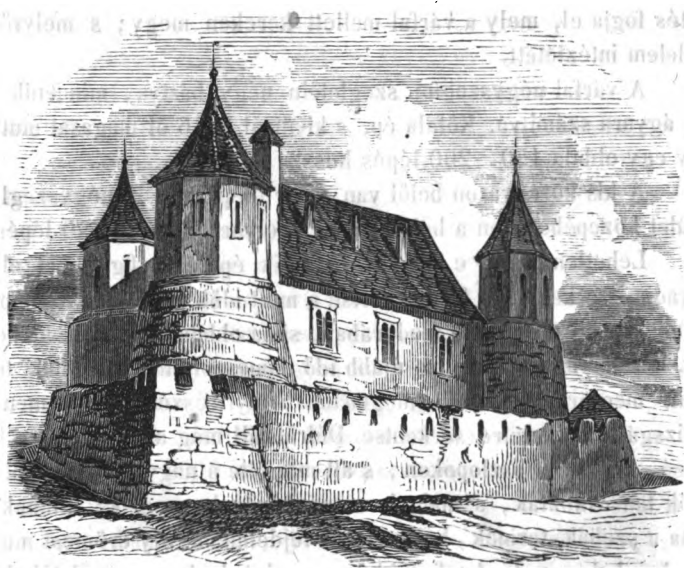
De leeresztem a kárpitokat. Hol ezek eljátszatának, idővel sok minden megváltozott. S az ős emlékeket, mik fenmaradá-nak, még korunk is segítette rombolni. A forradalomban e vár a császáriak kezében maradván, 1849. jun. 23- és 24-én a forradal-miak b. Stein által bombázták. A 30 és 60 fontos bombák, egy 18 fontos ágyu, röppentyük, Portus felől, azon hatásig emelkedé-

*) Wolf de Bethlen. Libro VI.

nek, miszerint az antik nagy templom, s a püspöki lak jun. 23-án meggyúlt és leégett. Azonban az egyesült császári seregk már benn valának, s a vár az ostrom alól csakhamar felszabadult.

58. §.

F o g a r a s v á r a.

Németül Fogarasch, románul Fegeras.

Erdély délkeleti felében, egy kies síkságot nagyszerű hegy-lánczok övedzenek : ez Fogaras földje. E síkság közepett fekszik Fogaras városa, s a városban Fogaras vára.

A mint az útas Brassóból Szebennek tart, az országút jobb-ján ott áll még hazánk egyik zászlós uraságának sasfészke, azon vár, mely mind régisége, mind épségére és erősségére, hazánk várai közt Fejérvár után azonnal sorozható.

A mint a vizsgáló feléje közeledik, körüle egy lövésnyi be-építetlen tért talál, a vár körében fasort, mint sétányt. Ezen belől ott mélyed kereken a mintegy 100 lépés szélességű víztartó ; mely azonban most nagy részt veteményes kert ; a víztartón belől emelkedik aztán a várfal.

Olvasóink a déli oldal képét veszik.

A várba hosszú híd vezet be keletről, mely darab helyen felszedhető. Ezen híd a víztartó árkán vezet át, mely veteményes ugyan, de szükség esetére a déli hegyek vizeit bele lehet vezetni. Ezen víztartó külső oldalának kőfala, fájdalom, sokhelyt omladozik.

A várba érve egy keskeny térre lépünk, mi a vár főépületét kereken folyja. Ezen körudvar egyrészt három ölnyi széles földtöltés fogja el, mely a várfal mellett kereken megy; s melyről a védelem intéztetett.

A várfal négyszegű; szegletein négy bástya, mindenik hat hat ágyura számítva. Kőfala ép, s kívülről 5—6 öl magasat mutat; egy egy oldala 150—200 lépés hosszú lehet.

A kis körudvaron belül van a vár főépülete. E négyszegletű épület közepében van a belső udvar, melynek átmérője 50 lépés.

Lehetlen, hogy e nagyszerű antik épület a figyelmet el ne ragadja, s a kebelben fel ne költse a múlt idők emlékeit. A roppant épület ott áll előttünk ó modorában, sima oldalak, s apró ablakokkal, két emeletben. Bár az újabb idő kimeszelteté, kiújítatá, tornyait megtörpíté; mégis megtartott annyi őszereűséget, mennyi a vizsgálót tiszteletre serkentse. Délről áll még a terjedelmes folyosó, kerekded oszlopokon; s áll mögötte a nagy terem, hol az ősök tanácskoztak, s maig is országházának nevezik; állanak a latta a szobák, termék, hol nemzeti fejdelmeink oly örömet mutatának; hol egy I. Apafi fejdelem, mint kedvencz mulatóhelyén 1690. apr. 15-én elhalt; ott állanak még a nagyszerű konyhák roppant tűzhelyei. Minden, minden visszaidézi még a multakat. Ott áll még a kápolna is, hol a fejdelemnék körében Erdély legszébb gyermekei imádkoztak. De ott sötétlenek északkeleti szeglete fenekén a börtönök is, ablaktalan koromfekete oldalaikkal, melyek hatszögű falaiban annyi megszakadt szív sohaja megtörött.

Azonban a nagyszerű ősemlék nem bírja többé régi fényét. Elnémult benne a fejdelmi zaj: most fegyver, s egyéb hadi készletek raktára.

E vár építőjének Erdély leghatalmasabb vajdáját, Opor Lászlót tartják, ki azt 1310-ben építtette volna. Még pedig a hagyomány úgy beszéli, mikép építői fapénzt, fagarast kaptak estvénként jegyül; szombaton e fagarasokat ércpénzzel cserélékbe:

s hogy innen lenne neve Fogaras, vagy miként ma ejtik, Fogaras vára. *) Ötszáz éven át természetesen csak nevezetes javításokkal lehete fentartani. Majláth 1538-ban nagyszerű újítást vitet rajta véghez. De alig javíttatott valaki alaposabban rajta, mint Bethlen Gábor fejdelem 1613-ban, kinek czímere falain most is látható; valamint láthatók a Báthoriak sarkányfogai, angyaloktól tartatva.

Ugy látszik, a mint Fogarasvidék lakhatóvá tétetett, e vár azonnal épüle. Fogaras földét IV. László király népesíté be 1285-ben egy oláhoni seregből, mely neki segélyére volt, s mely Erdélyben letelepedhetést kére. Fogarasfölde kezökbe ment, s csakhamar úgy elszaporodtak, hogy már 1310-ben belőlök Rádul, a fekete, egy telepet visszavezete Oláhországba. Látjuk továbbá, hogy 1395-ben, Zsigmond király Oláhhon fejdelmét, Mircsét, Fogaras urává nevezi. Így jelenik meg 1431-ben, Vlad, a Mircse fia, Oláhhon vajdája, mint Fogaras és Omlás ura.

Mily tekintélyes erősség volt a n. fejdelmek korában, annak kimutatására, néhány ostromot fogok lejegyezni.

Majláth István és Balassa Imre erdélyi vajdák pártot ütnek Zápolya János király ellen. Majláth Fogarast, mint birtokát, megerősíté, s magát belevonta. Zápolya alája küldi Török Bálintot és Báthori Andrást 5000 emberrel: ostromoltatá, de Majláth 300 emberrel a várat megvédé. Azonban Zápolya, mint Budáról Fogaras ellen útban lenne, 1540. jul. 21-kén Szászsebesen meghal. Nejét és fiát a porta kegyébe veszi. Majláthék erre Izabellától kegyelmet kértek, s az ostrom megszűnik. De alig szabadult fel a vár, Majláth ismét fellép Izabella ellen. A szultán le akarván sulytani a pártost, Erdélybe küldi nikápolyi pasáját: mire Majláth ismét Fogarasba huzódik. A pasa, táborát a vár alá szállítja s ostromot kezd. Azonban csakhamar átlátta, mikép ostromszerei hiányában, csak roppant véráldozattal veheti be. Hadicselhez folyamodott. Majláthtal alkudozásba ereszkedik, szép ígéretek tesznek neki, csak menjen ki hozzá tanácskozásra, biztosítván, míg nap lesz az egen, semmi bántódása nem lesz: Majláth hilt ellensége szavának, kezezt kérve magáért, hozzá kimene. A pasa jól fogadá, vendégelé; de mihelyt a nap lement az égről, s nem vala nap az

*) Jos. Benkő Milkovia II. 300.

egen megköltöztette; s a portára küldé, hol 10 év múlva börtönben halt el. *) A vár pedig jul. 22-kén Izabella királyné birtokába jött.

Majláth István fia, Gábor, Magyarhonban tartzkodott, nem mert Erdély földére lépni. A János Zsigmond fölléptével, 1560-ban, sógora, ifju János közbeveté magát, s a fiatal fejdelemtől nem csak a hazatérhetést nyerte meg; de egyszersmind minden atyai örökséget, s közöttök Fogaras várát.

A gyönyörű zászlósuraság Békes Gáspárnak megtetszett. Ez ember, ki apró nemesből a fejdelem legbelső tanácsnokságáig emelkedett, nagyravágyásának már se akart határt vetni. Célul tűzé, hogy Fogarast, az ország első erősségét s uradalmát kezére kerítse. Haza jön egykor a portáról, nagy titokban Majláthhoz megy, azt sugja neki, hogy a szultántól azon szomorú parancs érkezett, mikép őt, mint atya bűnének részesét a fejdelem fogassa el, ő pedig kísérje ki. Előadá mi szorongatott helyzetben van a fejdelem miatta: s tanácsolá, hogy mindnyájok megnyugtatóására, Fogarast adja el, s menjen ki Magyarhonba. A megijedt Majláth 1566-ban a hét mértföld hosszú fogarasi uradalmat 30,000 magyar forintért a fejdelemnek eladta, s kiment Erdélyből.

S csak hamar bekövetkezett, hogy Békes magának adományoztatá. **)

E szerint J. Zsigmond alatt, legkedvesebb tanácsosa Békes Gáspár kezére jő. Zsigmond után, 1571-ben, Báthori István foglalta el a fejedelmi széket, Békes azonban nem akarta élismereni, sőt mint tronkövetelő lépett fel. Reményt helyezve a prágai udvarba, magát Fogarasba vont. Báthori 1573-ban serget küld ellene, s ostromoltatni kezdi. A vár tartá magát, de Békes még se akará életét kockáztatni: egy éjjel titkon kiszökött. Kiment Prágába.

E szökését némelyek úgy vélik, hogy lova lábát posztóval bevonatá, s azon menekült suttomban; mások szerint hordóba vitette ki magát, s az Óltan egy halász csónokon evezett keresztül.

Békes meghagyta volt, hogy a várat oltalmazták, a Zápolya

*) Wolf. Bethlen Histor. Libr. III.

**) Wolf de Bethlen. Libr. V.

háztól feles kincse lévén benne. Gyulai Pál, kire bizta, még néhány napig tartá; de nem akarván a fejedelmet elkeseredett ostromra kényszeríteni: saját emberei számára kedvező feltételeket kötö, s a várat feladta. S Báthori István nem csak egy szép vár, de roppant kincsnek is jöve birtokába. *)

1605-ben Gyulafi László csaknem egész Erdélyt meghódítá már Bocskainak. A mint Fogaras felé tartana, Kaczánál egy katonai küldöttség jö elébe, mely jelenti, mikép a fogarasi német őrség, parancsnokát, Glantz Jánost segédeivel együtt megölte, s ha hátralévő díját, mit azok nem fizettek, kifizeti, s mellette 300 forintot ad — a várat ezennel feladják. Gyulafi jul. 10-én ért Fogarasba; másnap a várat átvette. **)

1631-ben Rákóczi György fejedelem, Brandenburgi Katától Fogarast, mit férjétől nászajándékba kapott, elvette.

1661-ben, midőn Kemény János, Barcsait fejedelmi székéből kivetette volna: ide küldé, hogy Barcsai Andrástól, a lemondott fejedelem testvérétől, a várat vegyék át. Barcsai nem igen volt hajlandó reá; de miután testvére több ízben ráírt, csakugyan feladá, s ő is Görgénybe ment. Egy nap Kemény vadászatra híjja: a két testvér kijő Görgény várából. Honnan gyanítottak volna vészt, mikor Kemény mind kettő életét hitével biztosította. De máskép történt. Kemény Barcsai Andrást megfogatta, Fogarasba visszahozatta, s felakasztatá.

Azonban még az év nyarán Ali pasa Barcsai segélyére jö, de mert már a fejedelem is meg volt ölve, Keményt Erdélyből kiszorítja. Vásárhelyre ér, ott Apafit fejdelemmé teszi. Onnan a Keménynyel tartó Csíkra megy, azt legyilkoltatja. Ugy érkezik Fogaras alá.

Felkérleti a várat, de parancsnoka, Bethlen Gergely, fel nem adá. A tél a törökségnek nyakán volt, kiakarának már vonulni; de mégis ostromot kísértének. A vár jól fel volt szerelve, víztartója vízzel tele. Elrendeli Ali a rohamot; de a nagy és apró golyóknak oly záporával fogadtatott, hogy jancsárainak hátrálniuk kellett. Fel-szedte tehát sátrát, s Szeben felé kihúzódott a honból. ***)

*) Istvánfi Historiarum. Libr. XXV.

**) Fundgruben II. 105 — 6. és W. Beth. L. XIV.

***) Joannis de Bethlen Commentarii. Libr. III.

1662-ben, miután Kemény Nagyszöllősnél csatáját és életét elvesztette: Bethlen is feladá a várat.

1688. maj. 9-ke adá vissza Fogarasnak nyugodalmát, mikor is itt országgyűlés tartatott, benne a rendek a portávali szövetségről lemondottak; s aláírták az oklevélet, melynélfogva magokat I. Leopold oltalma alá bocsáták. S ezzel Caraffa tábornok Fogarasvárában Erdélyt Austria kezébe tevő.

Pár év múlva, 1690-ben, Tököli még egy kísérletet tesz Erdélyt a porta alá visszavíni; de egy nyári uralkodás után Lajos, badeni herczeg által, októberben kinyomatott. A rákövetkező 1691. jan. 18—28. között Fogarasban országgyűlés lesz: hol Leopold hűségére ismét megesküsznek. Benne az ország kormányát is szervezik. Minthogy II. Apafi még kiskorú vala, az ország főhivatalait így oszták el: főkormányzó lett Bánfi György, a lefejezett Bánfi Dénes fia; Teleki Mihály helyét, az országtábornokságot Bethlen Gergely; az országos elnökséget Székely László töltötte be. *)

1704-ben a felkeltek és császáriak alatta megharczóltak. Ugyan e forradalom miatt újítások is tétettek rajta.

A mostani forradalomban Fogaras ostromot nem állott, egyik fél a másnak lövés nélkül adá kezébe. Magyar kezekben volt 1848. octobere végéig; ekkor jött Gedeon altábornagy Szebenből: s parancsnokát, Lukács Károly honvédet elfogatta, s a várat átvette. Kezökben maradt 1849 mart. 17-éig, mikor is előtte tartott kis csata után a császáriak odahagyák; míg végre az osztrák-orosz erő benyomultával a forradalmiak belőle végkép kivonultak. Egyik se próbálta védeni, de a 18 fontosokat nem is állaná sokáig.

Kúlja vize is igen ros.

*) Des. Gr. Tököli Einfall. Fundgrub. II. 270—3. l.

59. §.

Hunyadi vára.

Egy szellem-óriás építményéhez vezetem olvasóimat, a Hunyadi János várához. Oldjuk le saruinkat, mert e hely szent.

Hunyadmegye erdőborított hegyei közt, a Zalasd és a Cserna vizek összefolyásánál parányi tér nagyon, ezt foglalta el a kis Hunyad városa. A mint a város felé közeledünk, a város déli szélén kiemelkedő hegy oldalában, egy roppant épületet pillantunk meg, fekete veres színnel tarkítva, s bástyákkal körül szegélyezve: ez maga a vár.

A vár nyugoti talpát a Zalasd vize mossa, melyen a várba a mély vízmeder felett, egy 60 lépes hosszú vas híd vezet: A híd felőli rész azon meglepő képet adja, mit olvasóink metszvényünkben vesznek: mint a melyen két legpompásb szárnyát, egyiket délre, a mászt keletre terjesztve, előnkbe ragyogtatja.

Nincs Erdélyben egyetlen épület, sem új sem régi korból, mely annyi pompát, fényt, nagyszerűséget, s több ízlést hordana magán, mint e vár; de különösen a vár nyugoti oldala. Köfal kerítése nincs. Erőssége: nyugatról a Zalasd vízmedre, északról egy

40 lépésnyi sánczozat, mely ma veteményes. Épen azért a pompás nyugoti oldal szabadon, óriásilag emelkedik fel a Zalasd partja szikláiból. Külseje a legszebben faragott kő. Fenn emeleténél, apró szegletes bástyák ülnek ki, goth ízlésben, művészileg faragva.

A mint az udvarra lépünk, melynek földje maga a szikla, jobbra, az említett pompás szárny alsó felében, nagyszerű ajtón roppant terembe nyitunk, melynek boltíveit közepén öt márvány oszlop emeli. Ez az országterem. Hossza 15 öl. A közepéni márvány oszlopok átmerője négy láb, magassága 3 öl.

Ezen oszlopok elsején ott feketéslik goth betűkkel: Hoc opus fecit fier(i) mag(nific)us Johannes Hunyad Regni Hung(ariae) Gub(e)r(n)a(t)or A(nno) d(ni) MCCCCCLII.

Ezen szárny felső felébe lépcső vezet, melynek ajtaja a legvirágzóbb goth stílusban van faragva. *) Felmenvén egy terembe lépünk, melyben kereken ott vannak körben a magyar vezérek, királyok, Ethelétől korunkig. A festvény e század újításával jött bele; mikor egyszersmind az emelet egykori nagy teremét három szobává szaggaták. E teremből egy erkélyre mehetni, mely a vár külső felén folyosókép fut végéig, veres márvány padlazattal. A többi hely benne lakszobává van foglalva; s most benne a bányagazgató lakik. E szárnyban született Hunyadi László.

A másik szárny, melyet a hídról keletre folyni látunk, szélesebb; de nem faragott kő, s nem hordja a gyönyörű ízlést. E szárny alatt ott vagyon még épen a kápolna, hol egy Kapistrán szónokolhata; még ott setéttlik falán Hunyadi hollója, s neje, Szilágyi Erzsébet vadkecske címere. A kápolna karzata, goth stílusban, gyönyörű metszvénynyel van elöntve. S e szárny alatti, most hivatalos szobákban, a vár fénykorából még fen van egy vasláda, melynek nyolcz ütközős zárja, most is használható.

A vár csekély tere, 60 lépés hosszú, s 30 lépés széles lehet, s négyszegletben egészen körül van építve. A főhídon kívül, még két úton lehet a várból kijutni. Egyszer északra, egy pallon sánczozat felett; másszor egy délfelé fekvő őrtoronyba, mely a várral folyosó által van kapcsolatban. Ez őrtorony neve Neboisza, mi szlávul ennyit tesz: ne félj! Ezen őrtoronyból ott látszanak egy várfal

*) Lásd festve Szathmáritól: Erdély Képekben V. füzet.

maradványai, mit a templariusok építettek volt, s mi 1310-ban romla le.

E várat, mint feliratából láttuk, Hunyadi építteté 1452-ben. Legalább a közvélemény azon hiedelemben van, hogy az említett pompás nyugoti szárny a Hunyadi építménye. Iróink gyanítani akarják, mikép már a húnok itt erősséget hagytak, s neve is a húnokról származnék. Bethlen Farkas is úgy tartja, mikép itt Hunyadi már várromot kapott, mit még a vezérek építettek volna. Szerinte Hunyadi keveset épített benne; s a palotát Mátyás királynak, a várköri erősséget Korvin Jánosnak és Brandenburgi Györgynek, a Korvin János özvegye új férjének, tulajdonítja. *)

A kapu felett ott vagon írva 1480; hihetőleg újítási év.

A hídtól balra nyuló szárnyát Bethlen Gábor építményének tartják. Annyi igaz, hogy egészen más modor; s a felső bástyán olvashatni 1629, alább G. B. 1624. Bár elvitathatlan, hogy e számok és jegyek Bethlen Gáboréi; de azért mégis csak az hihető, mikép ő e részt csak újíttatá. E szárny alatt egy kutja van, mi 30 öl mély.

A vár nemzeti fejedelmeink kora után elhagyatottan romladozott; mignem I. Ferencz fejedelmünk 1817-i erdélyi útjában, itt harmad napig mulatván, figyelmére méltatá, s felépíttetésére 30,000 forintot rendele. A helyreállítás, miként egy felirat mondja, 1827. végeztetett be. **)

Igy áll jelenleg a vár, hol 1456-ban Erdély legnagyobb fia, Magyarhon főkormányzója, azon vészteljes hírt vette: mikép Mahumed szultán a napkeleti romai birodalomnak véget vetett. . . . Konstantinápolynak ura lett . . . s most 400,000 emberrel tart Magyarországnak. Itt vette e gyászos hírt, s vele együtt azt, hogy az ifju király e hírekre Bécsbe futott. E várból szállt ki Nándorfejérvár alá, hol a magyar történet legóriásibb győzelmét aratá. A termeket, hol a nagy férfit e hír meglepé, most hivatalosok lakják; s az országterem ma vaskészletek rakhelye; s az egész vár, mely egykor oly harcziasszint viselt, most vásáru hely a kincstár kezében. Így változnak az idők.

Miként jött Hunyadi e vár birtokába, a történelem még nem

*) Wolf. de Bethlen Histor. Libro XII.

**) Kovácsóczi Arpádiája I. 68. 69.

hozta tisztába. Buváraink véleményét nem feledjük elölni; de e tárgyra előbb egy regét mondunk el, mi így hangzik.

Zsigmond magyar király, ki a német császárságot is viselte, egykor Erdélybe jöve. Eshetett, mikor Oláhban járt az ellene felázott vajdát engedelmességre téríteni, 1392-ben.

Hadjáratában menet és jövet kiszállt Hunyad megye aranykalászu földére, a szép oláh leányok hazájába. Áruhába öltözött, s alnév alatt magának kalandokat szerze. Kalandjai között Csolnokok nevű faluba ér, hol megpillant egy oláh eredetű nemes leányt, Marzsinai Erzsébetet. A leány fiatal és szép volt. Mint magyar előkelő család gyermekéhez, milyen volt minden megnevesített nagyobb oláh család, a deli lovag igen közel fért. A kalandor király szerelmet színlelt, minthogy egy nemét érezte is; mindent ígért, mi egy gyenge hölgyet kecségtet. A leányka szerelmes lett: s mint szokott fiatal gyermek, feláldozta volna mindenét szerelmének, mert hitt és bizott, nem ismerve még a csalódást.

Zsigmond könnyelműsége igen messze ment: elrabolta a lány legszentebb kincsét. Erzsébet epedve kezdé várni a megígért nászt; de a lovag nász helyett egy nap csak bucsuzik, mert, ugymond, kötelességei elszólítják. A leány sírt, zokogott: az ifju részt vett bánatában, de már nem segíthetett. Hanem levont ujjáról egy gyűrűt, általadta azon meghagyással, ha tán meg nem térhetne, menjen fel Budára a királyi várba, ott mutassa elő a gyűrűt, s hozzá fogják vezetni.

Ekkor ismerte a leány, csalatása egész terjedelmét. Vigasztalhatlan lett, mert éreznie kelle, hogy könnyelműségének nyomait el nem foghatja titkolni, bárha eltitkolná is bánatát.

Idő telt, Erzsébet anyává lön. Szomoruan nézett az apátlan szép fiura, s két év múlva azon gondolatra jő, megkísérteni a gyűrű erejét. Gáspár nevű fitestvérevel felindul Budára.

Nyár volt, meleg idő. Egy napon útjuk fáradalmát pihenni, a hőség elől zöld gyepre, faárnyba vonulnak. Elköltik úti ebédjüket, s engednek a kínálkozó álm hatalmának. Csak a fürge fiu vala ébren, gondtalanul játszadozott: játékszerűl a talányos gyűrűt használá. Így folynak a csendes perczek, mire a gyermek egyszerre ijedten felsikolt: az alvók felrebbennek. Mit látnak? A gyermek egy holló után emeli félénk tekintetét, mely éppen töle látszott fel-

repülni. S keserű látvány: a holló szájában maga fénylett a jegygyűrű.

Végtelen volt a kétségbeesés, mi Erzsébet kebelét kezdé szaggatni. Egy percz alatt elvesztve látta szerelmesét, el gyermeke apját. De testvére megtartá lélekjelenlétét, ívet ragad, jól íranyoz; s a falombok közt büszkélkedő holló lábaikhoz esik, s a gyűrűnek ismét birtokában valának.

Ily veszélyteljes jelenet után Budára érnek. A királyi várban embert keresnek, kinek a gyűrűt előmutassák. Találtak ki megismerte, s bevezeté őket. Szerelmesét találta ott, a kalandor vonásai-val, de koronával fején. Helyzetét felfogni nem bírta: öröm és fájdalom majd megrepeszté kebelét. A nő bánat- az anya örömkönyeket hullatott, mert mit ő elvesztett, tul felől fia szerencsájében feltalálni vélte.

Zsigmond jól fogadta őket, mindent igyekezett kárpótolni. A gyűrűt visszavette, s hogy egész értékét megmagyarázza, a fiu számára egy adománylevelet nyujta át, melyben Hunyadat hatvan faluval neki adományozza; s az alapítandó család czimereül a gyűrűt örökíté holló szájában. S hogy a kaland helyének is emléket emeljen, Csolnokost minden közteher alól kivette, s asyli joggal látta el.

Igy hangzik a rege. Annyi voltakép áll, mikép Hunyadi czímere gyűrűt tartó holló volt; s hogy Csolnokos ezen kiváltságot egész korunkig élvezé. Azonban Csolnokosra tiszta adataink vannak: azt Hunyadi maga kiváltságosítá 1448-ban. Adta pedig, mint az adománylevél mondja, osztályos atyafiainak. E kiváltságot Báthori Gábor, I. Apafi is megerősíté. *) De úgy tartják, mikép Erzsébet Buttól özvegyen maradván, Jariszlóhoz férjhez ment, s ettől születtek a Hunyadi anyjáróli testvérei. Valamint azt is meg kell említenem, mikép e rege nem a nép ajkán jött le korunkig: meg van az elég hosszason Bonfiniusnál, tehát oly történetírónál, ki Mátyás király korában és udvarában élt. Közölvén, csakugyan megjegyzi, hogy Cyllei Ulrik gróf költötte, mint a Hunyadi gyűlöljője és vetélytársa.

Nem czélunk, megfejteni akarni Hunyadi eredetét; azonban

*) Lásd az oklevelet Benkő Trans. Specialis III.

ha a regét közlöttük, jó közlenünk a historiai véleményeket is. Tudtunkkal négy vélemény uralkodott eddig a nagy férfi eredetéről; e véleményeket alapítóikkal együtt megnevezem.

Bonfinius, Mátyás király historikusa, mint említém, elmondja a regét Zsigmond királyról és Erzsébetről, de azt költeménynek nevezi. Mindazáltal ő is beleegyezik, hogy eredetét homály fedi. Apjának Buth nevű bojárt, anyjának egy császároktól származott görög nőt ad. S hogy a családnak fényt szerezhessen, Buth őseit Roma fő családjaival hozza atyafiságba. *)

Thuróczi, ki Mátyásnak hasonlóan kortársa volt: Oláhország egyik főcsaládjából származtatja, honnan később szerinte csakugyan Zsigmond király hozta be. **)

Heltai Gáspár, XVI. században írt kronikájában, olly emberek szájavallomása után, kiknek atyjok Hunyadit szolgálta: Hunyadit csakugyan Morzsina Erzsébet, oláh nemes leány fiának állítja, Zsigmond királytól. Következöleg a nép ajka után, a rege mellé nyilatkozott. Heltai mind a mellett, hogy Bonfint tükrözi vissza, e regét kora népmondáival vegyíti. Szerinte Oláhország fékezésére indult Zsigmond; míg az erdélyi hadak felülnek, Hunyadban mulat, s úgy ismerkedik meg Erzsébettel. S négy hónap mulva, mikor visszatérne, már értesül a következményekről. Ily állapotjában férjhez adja Buthhoz, egy oláhhoni menekülthez; s miután ez meghal, indul Gáspár testvérével Budára. ***)

S nem lehet tagadni, mikép e regének annyi közönsége van, hogy Bonfiniust több történetbuvár a rege feletti kétségiért megtámodta, őt csak stílyt de igazságot nem szerető szónoknak, hizelkedő kegyencznek, pártos és az oláhok- és olaszokra fényt deríteni kívánó olasznak nevezé.

A negyedik vélemény e háromtól, mely egyre látszatik kimeneni, merőben különbözik. Már Bonfinius megemlíti, hogy vannak, kik Hunyadit székely eredetűnek tartják: ezen véleményhez korunk igen méltánylandó adattal járul. Az Erdélyi Híradó mellett, 1841-ben felíratot közöltek, mely szerint egy elefántcsont nő-mellkép hátlapján a következő irat olvasható:

*) Bonfin Hist. Dec. III. Libro 10.

**) Thuroczi Chronic. IV. 30.

***) Magyar Kronika. CXI—XIII.

Ad
 Similitu-
 dinem N. Ac
 G : F : Elis : Zilaa-
 ghi de Horog-
 zegh coni: Sumi
 Viri vai: Joh:
 Zeechel D. Hun-
 jad. F. O. ve-
 netus op:
 man.

Azaz: Ad similitudinem nobilis ac generosae foeminae Elisabethae Szilágyi, de Horogszegh, Conjugis Summi Viri Vajvodae Joannis Székely de Hunyad. Az írás új goth betű.

Ezen elefántcsont képet a hírlap egy erdélyi báró birtokában lenni állítá. A kép tojásdad és négy ujjnyi magas. A nőkép keblén átnyilazott növekedő hold van, s holló gyűrűvel szájában. Melyek mind kétségtelenné teszik azt, hogy e kép a Hunyadi János neje képe: sőt azt tartják, hogy azt Hunyadi keblén hordozta volna. S Hunyadi Székely Jánosnak nevezvén, az előbbi mesés véleményeket végpusztulással fenyegeti.

Ily zavart vélemények közepette, nem fogunk a Hunyadi és vára eredete története megoldásához; hanem kiemeljük mégis azt, mikép a történeti valószínűség oda mutat, mikép Hunyadi e várhe-lyet és a hozzá tartozott 60 falut Albert királytól 1438-ban kapta vitézségiért. S úgy építette e várat.

E helyet Hunyadi után családja bírta, le Korvin János özvegyéig. Utána jött az enyingi Török családra. Bocskai alatt a Bethlen Gáboré leve; s családján által a Bethlen István vejére Tököli Istvánra száll. Később a Tököli Imre notáztatásával, II. Apafi alatt fiscalitás lett; s utána úgy szállt az Álladalomra, mely jelenleg is bírja.

60. §.

Marosvásárhelyi vár.

Marosvásárhely, mint a székelyföld egyetlen nagy és királyi városa, több tekintetben nevezetes. Jelenleg csak vára érdekel bennünket. A város a Maros bal partján, épen a folyó mellett terül. Be-

lőle délkeletre hegy emelkedik ki, lapályos oldalokkal: ezen hegy előfokán, a város közepette van vára.

A városnál magassabban áll. Délről és keletről, hol a hegygyel összefügg, 40 lépésnyi sáncza van. Ezen sánczozatból emelkedik ki négyszegre vont téglakőfala, mely öt hat öl magas. Négy szegletén négy bástya: azonban a városra néző, északnyugoti oldalán, a szegletbástyákon kívül több bástyai is vannak.

Belé a város felől visz az út. A mint kapuján belépünk, tágos várudvar nyílik fel, mekkora Fejérvárt kivéve, Erdély egy városában sincs. Tágosságra nézt tehát a márosvásárhelyi vár jó váraink közt másod helyen, mint a melynek körmérete 900 lépésnyi, s 200 lépés az átmérője.

A vár udvarának délnyugoti részét egy reform. templom, a délkeletit omeletes várparancsnoki lak foglalja el; egyéb épületei a várfalhoz vannak ragasztva. Mindazáltal annyi tér marad fen, hogy rajta egy pár század kényelmesen teheti mozgásait.

A várba a főútan kívül, ugyancsak a város felől, gyalogut is vezet fel az egyházba, hol a város e felekezete isteni tiszteletét jelenleg rendesen tartja. Azonban a múlt században Mária Teresia azon megszorítása következtében, miszerint a protestans egyházokat újjátatni nem lehet, e templom, a goth izlés egyik műve, szinte összedült vala.

A mostanítól valamivel alább, e vár előtt is volt Vásárhelynek egy kis erőssége. Miről az a vélemény, hogy Báthori István vajda, a XV. században emeltette volna a lázangó székelység ellen. A mostanít a város építteté, vagyona megmenthetése tekintetéből. Mire nézt, a várfal építése czéhek szerint rovatott ki a polgárookra. Mint Borsos Tamás írja, a Bástaféle zavarokban Brassóba szorulván, falait addig nézegeté, hogy hazajövet, vár építését terjeszté a nép elé. Ugy kezdék el, egy leégett kolostor alapján, 1602. augusztusában; s már szent Mihály napjára kapuját is felvonák, s bele rekeszkedének.

Más évben, 1603-ban Básta György Dézsre országgyűlést hirdet, hol e várat a székelyek lerontatni kívánják, törvényök szerint azt igényelvén, hogy székelyföldön várnak lótezni nem szabad.

Két napon át mind sürgeték lerontását ; de alapítója, Borsos, ékeszölésével megvédte. *)

Vásárhely és e vár körében sok sajtáságos történeti esemény vonult el. Itt folytak a mesés ökörsütések a magyar királyok korában, miről Vásárhely nevét is vette.

Mint tudjuk, régen a székelyföld minden szabad polgára, az elsőtől az utolsóig, nemesi kiváltságban élt : pénzadót nem fizetett. Hanem minden adójuk abban állt, hogy mikor a király trónra lépett, nősült, vagy első fia született : számára ökörrel adóztak. Ezen adószedés ökörsütés nevet horda. Ilyenkor a székelység, hogy királya iránti hódolatát bemutassa, Vásárhelyre hajtá minden ökrét, királyi adószedők elébe. A kihajtott ökröket a tulajdonosok négyenként az adószedők elé állíták. Ekkor a birtokos elválasztá kettőt, a harmadikat elválaszták a király számára, negyedik ismét a székelynek maradt. **)

Mások szerint e választás nem négy, hanem hat ökör közül történék. A mely székelynek csak egy vagy két marhája volt, az másokkal állítá össze. Az így beszédett ökrökre azonnal bélyeget sűtének ; s e bélyegzésről nevezték az egészet ökörsütésnek.

Ezen adozás színtere a város azon része volt, mely régi baromvásárutczának hivatik, a város keleti részén. Mivel ily alkalommal vásár és cserebere folyt, a város Vásárhelynek nevezetett.

Mily jövedelmes adónem vala ez, onnan gondolhatni, hogy történészeink 30, 40,000 ökröt is emlitenek mint elbélyegzettet. Ezen ökörsütésből 1506-ban gonosz lázadás kerekedett. Minthogy se Zsigmond se V. László se Mátyás királynak nem vala fia, s mire ekkor a II. Lajos születésére ökröt kérnének, a székelység megtagadta. S midőn a királyi adószedők keményebb eszközökhöz nyulnának, a nép fegyverre kelt. Tomori Pál jöve Budáról ellenök ; de az ellenök jött hadat itt a város alatt bevárták, s megverék. S csak nagyobb erővel lehete őket rendre hozni. ***)

Ezen megtagadási eset Izabella királyné ellen, midőn János

*) Erd. Történetei Tára II. 6. 31—32.

**) Kovachich Scriptores minores II. 387—89. l.

**) Istvánfi Historiar. Libr. IV.

Zsigmondja született, még egyszer megújult. S e volt az utolsó ökörsütés.

1551-ben csatát látott. Izabella segélyt kér vala a töröktől ellenei elébe. A közlgő sereg azon részét, mely Moldvából jött, Martinuzzi árulásából I. Ferdinand javára alatta megverék.

1556-ban mégis épen az itteni országgyűlésen határoztatott el az, hogy az ország mégis csak eláll I. Ferdinandtól, vissza a török pártjára: mert igen messze lévén, Erdélyt kellően nem védelmezheti.

Izabella halála után, az ifju János Zsigmond ellen, a székely nép 1562-ben ismét felkelt: a vajai rétre vont a táborát. A 40,000-re növekedett néptömeg a birtok szentsége ellen kezét emelt. A fejdelem hozzájuk küld, kérdeti mit kívánnák: ők minden hajdani kiváltságaiukat követelték. Nem leheté tovább tűrni: Majláth Gábor sereggel jön ellenek. Megütköznek, a győzelem a népé lett; maga Majláth alig mentheti meg életét. Vásárhelyre fut; a mostani vár helyén állt monostorban serge romját megerősíti. Azonban segélyre jött Radák László ezer lovas, ezer gyaloggal, s a székelyeket megverék. Erre lett azon híres segesvári hongyulás 1562. jun. 20. hol a székely nép kiváltságaiból annyit veszített; s hol e felkelés főnöke Nagy György s társai oly kegyetlenül végeztettek ki. *)

1669. sept. 24-én a várban hongyulás van, mely a radnóthi kastélyban táborozó II. Rákóczi György volt fejdelmet székébe ismét visszatette; s sept. 29-én onnan a városba nagy pompával behozta. Történt, miután Barcsait, a helyébe tett fejdelmet, Temesvárra küzte.

1661. sept. 3-án épen Vásárhely vala ismét színhelye annak, hogy Ali pasa ide érkezett, s innen fejdelem-tevést intéze el. Tábor a Koronka felé feküdt. Elkülde Apafi Mihály után, Ebesfalvára, ide hozatá; s sept. 14-én meg is választatá.

1707. apr. 5-én ugyan csak itt igtattatott be a kurucz világ vezére, Rákóczi Ferencz, erdélyi fejdelemségbe. Az ünnepély a postaréten, a várostól északkeletre eső rétségen folyt le. Ugy tartják, a rét zöld posztóval volt bevonva. Remény színnel bár, mégis uralma még azon fák leveleit se láthatá elhullani, melyek a beig-

*) Wolf. de Bethlen. Libr. V.

taláskor rügyökbe indultak volt. Az itteni országgyűlés 26 pontban kelt t. cikkelyeit a Szebenben tartott főkormánysház által b. Tige tábornok érvényteleneknek nyilatkoztatta. Erre Rákóczi majusban Magyarhonba ment, hol az ónodi gyűlést tartá. Azonban még azon év szeptemberében Rabutin bejöve, s Erdélyt tőle egyidőre elfoglalá.

1848-ból is maradt Vásárhelynek csataemléke. Berzenczei idehozá az Agyagfalvára összehívott székelységet. Gedeon altábornagy a császáriakkal megjött, s nov. 5-én az ágyu nélkülieket néhány percz alatt szétágyuzá. A székelység elfutott, a város és vár a győztes hatalmában maradt. E nap óta a kormány tartá e várt 1849. jan. 13-áig, mikor Bem elényomula, s ezen év aug. 2-áig kezét rajta tartá.

61. §.

S z a m o s ú j v á r.

Hazánk északi felében, a Kis-szamos jobb partján fekszik Szamosújvár királyi városa: azon városok egyike, melyeket Erdélyben az őrmények alapítának. Benne vagyon Erdély legépebb s nagyobb várainak egyike.

Mikor e vár ide épült, Szamosujvárnak egyéb neve lehetett, főfaluja lévén uradalmának. Csak 1726-ban VI. Károly császár engedé őrmények kezébe, s tevé várossá. Az egykori faluba Martinuzzi György, Izabella királyné kincstárnoka építtette e várat 1540-ben. Még pedig mint a hagyomány mondja, az ide néhány órára feküdt Bálványos-vár romjaiból.

Vára a város szélén, a Szamos partja terén vagyon. A mint hozzá közeledünk, azonnal a várfal alatt, kereken egy viztartó mélyedését látjuk, köfalak között. S hol néhány tized előtt csak mocsárt s vad növényt látánk, most csinos kert futja körül a várt. Az egészségtelen mocsártanyát kertté mostani várnagya, Rácz Péter alakítá; mit külső oldalában egy felirat fog fentartani.

A viztartó felett hídon megyünk a várba. Az egykori felvonó híd karikáit még láthatni a falban. Belépvén, négyszegletű várban látjuk magunkat, melynek négy szegletén négy bástya, s körüle jól megőrzött köfal.

Beléptünkkel, az első udvarra jutunk. S mire itt szemünk legelőbb esik, az egy emeletes épület szemben, a Rákóczi épülete.

Jobbunknál egy más nagyobb épület, mely a vár udvarát ketté metszi úgy, hogy a belső nagyobb udvarra kapuján átmehetni. E nagy épület tartalmazza a palotát, kápolnát, s egyéb díszépületeket; vele szemben apróbb épületek.

Egy várunkban sincs annyi felirat, basrelief, mint itt. S mivel mind a régi időből maradtak, figyelmet fordítunk leírására.

A várfal külső homlokzatán a híddal szemközt faragott kőven, falba vakoltan, ez áll:

PAULVS BANK VNGARVS DE COMITATV BACIENSI
PROCVRANTE HOC OPVS CEPTV. ET PERFECTVM. 1540.

E feliratból világos, mikép 1540-ben végeztetett be bácsmegeyi Bank Pál által. Ezen felirat felett faragott kőven féldombor metszésben egy felmászó helyzetbeni oroszláncolyók áll.

Ezen felirattól fennebb, az alsó és felső emelet között, hasonlóan kőbeni féldombor metszéssel, két angyal egymással szemben, koszorút tartva; mind kettőt tenyérenyi széles szalag fonja össze derekon. A szalag jobbfelőli végén ez látszik: Anno MDXL. Balfelőli végén a betűk elkoptak, csak C. E. látszik még.

Az angyalok által tartott koszorúban felül püspöki süveg; alább paizsban csillag és újuló hold, melynek szarvához egy farkas kitátott szájával kapkod.

A bástya első emelete két ablaka alatt két egymással egyező metszvény; féldombor metszetű két oroszlán ül szemben tátott szájjal, farkukat derekukon felfelé facsarva, első lábokkal paizst tartanak. E paizson új holdat felfalni akaró farkas, két lábra emelkedetten.

Csakugyan ezen bástyán az első emeleti ablakoknál látható a Martinuzzi címere, összeromladozva. Látszik még belőle felül a püspöki süveg, a paizsban a holló eledelt tartva szájában, s nyujtva a két lábra állott egyszarvúnak, mely nyelvét az eledel után kinyujtá. A címér alatt kőbe vésve olvasható:

FRATER GEORGIVS ... NFANS CROVACIE EPISCOPVS
VARAD. . . SIS ET TESAVRARIVS ET CONSILIARI EGIE
MAIESTATIS. MDXX. . . A többi kiporlott.

Mi magyarul így hangzik: György barát, horvátfi, váradi püspök, a királyi felség kincstárnoka és tanácsosa 15. . .

A vár külfelén, keleti bástyáján ismét a Martinuzzi címere,

mely egészen ép: püspöki süvegén lánczok, gyöngyökkel és drága kövekkel; ott van a holló is az egyszarvúval czimborálva.

Bemenve a várba, a főépület, az ugynevezett püspöki lak kapuja felett e felirat van, kőben:

DOMINVS ADIVTOR ET PROTECTOR MEVS QUEM TIMEBO.

Magyarul: Az ur az én segitőm és gyámolom, kit félek.

Ezen kapu baloldalában, hol régen feljárás volt, most azonban be van vakolva, a már ismert Martinuzzi czímer tűnik elő. Paizsát két szárnyas angyal tartja.

Ezen metszvény alatt versben a következő mondatok olvashatók:

QVESIVIT PRESVL VIRTUTE GEORGIVS AMPLA
HEC ARMA ET TITVLOS NATVS DE STIRPE CROATA
HIC VNICORNO VT CORVUM PREBERE ALIMENTA
CERNIS SIC FIDE ET CVRIS VIGILANTIBVS APTVS
ASSIDVE REGI STVDVIT SERVIRE IOHANNI ET
POSVIT IMPENSIS LONGEVE HEC PREMIA FAME.

M. D. XL. II.

Magyarul: György főpap ki horvát eredetű, e pompás czímer s czímeket erényével szerezte. Miként itt a hollót az egyszarvúnak eledelt szolgáltatni látod: aképen ő mint hív és folytonos gondoskodásra alkalmas, szünet nélkül törekedett János királynak szolgálni. S költségesen állítá fel hosszas hírének e jutalmát.

A belső udvarra belépve, balra, az épület alatt, fülkében, basrelief metszéssel, a Martinuzzi mellszobra áll. Feje hosszukó szegletes ábrázatra mutat, magas homlokkal, melyen ott látszanak a gondolkodás redői. Haja sűrű, szemei nagyok és hosszukók, orra rendes, szája nagy, s hasonló az álla is. A fő jobb felé ügyel, parancsolólag. Nyaka meztelen; alább palást fedí.

A püspöki lak külső ajtajánál az ismeretes czímereket látjuk ismételve.

Ennyi feliratot, czímer-metszvényt hagyta fen Martinuzzi e várban. S mégis hiányzik benne egy, mit legméltóbban fel lehet vala reá írni, például: Congeries lapidum multis congesta rapinis.

Azonban vannak későbbkori feliratok is: ilyen az, mely a püspöki pinczegátor oldalában így hangzik:

REST: HOC POMER. FELIC. REG: SEREN PRIN: — DO.
 GABRIELE: II: D. G. P. T: PP. H: D. ET S. C. . . . CAPI: GIO
 GIEROFI: PROVI: IO. ZOLIOMI: CASTEL: . . . STEP VAMOS:
 ET FRANCISCO BORZÁSI EXISTEN: . . . ANN: M. D. C. X. IX.

E felirat egészen kiírva így hangzik: Restauratum hoc po-
 moerium feliciter regnante serenissimo principe domino Gabriele
 2-do, Dei gracia Principe Tranniae, partium Hungariae domino et
 Siculorum Comite, Capitaneo Georgio Gyerőfi, provisore Ioanne Zo-
 lyomi, castellanis Stephano Vámos et Francisco Borzási existentibus.

Magyarul ezt teszi: Megújított ezen köfal melléke, dicső-
 ségesen uralkodó fenséges fejdelem második Gábor ur, isten ke-
 gyelméből Erdély fejedelme, magyarországi részek ura, és széke-
 lyek ispánja alatt; lévén kapitán Gyerőfi György, felügyelő Zolyo-
 mi János, várnagyok Vámos István és Borzási Ferencz. 1619.

A mint a hídról az első udvarba léptünk, egy emeletes épü-
 letet említünk, a Rákóczi épületét. Rajta, az emelet ablakrájája fe-
 lett, köben a következő betűk vannak:

A. D. 1653. Ezzel egy irányban jobbra ez: S. B. P. I. Balra:
 G. R. P. t.

Az ablak alatt pedig e van írva:

REGNAN SSO AC CELSISSIMO TRANNIE P . . . E
 GEORGIO RAKOCI D. DM NOBIS CLEMENISSO ANO 1653.
 I EMFORE PROVIS STEPHANI FABIAN DE MARUS SZ.
 IMRE.

Magyarul: A mi legkegyelmesebb urunk Rákóczi György Er-
 délynek fenséges fejedelme uralkodása alatt 1653-ban, maros-szt-
 imrei Fábián István felügyelő idejében.

Ez irat alatt későbbi korból: Ren. Ano 176 . . . Az utolsó
 szám nem ismerhető. Csak annyit látunk belőle, hogy 1760 után is
 megújították.

E vár legfényesebb korát kétségkívül Martinuzzi teremtetle.
 Itt tartá kincsét, s mikor meggyilkoltatott 1551-ben, itt 250,000
 magy. forintot, 889 mark veretlen aranyat, 2453 mark ezüstet,
 4000 Lysimak aranyat, négy magyar arany értékűeket, s 300
 díszlovat találtak. Ezeken kívül feles arany ezüst edényeket arany
 lánczokat, drága öltönyeket, s egy asztalterítéket, mi királyt is
 megilletett volna.

Pár év múlva, 1553-ban Ferdinándnak két vajdája van Erdélyben: Dobó István és Káldi Ferencz. A két férfi között gyűlölet fejlődik ki, s a hon közöttük pártra szakad. Kendi, a honból kiment Izabella-val kezd szövetséget; Dobó Ferdinándnak maradt híve. Ezért az ellenpárt Dobó üldözöbe veszi, ő Szamosujvárra húzódik; s az ostrom elől feltételek mellett magát feladja. De a feltételeket nem tarták meg, hanem megfogák, s ugyancsak itt nejével gyermekeivel elárják. Ő tette magát, mintha lába fájna, nem nagy gondot foglaltottak reá. Honnan 1557. nov. 15-e éjjelén kötelen a várból leereszkedett, s kész lovakon Prágáig meg sem állt. *)

Ezzel szinte elhagyhatnók a várat, ha egy borzasztó emlékezet nem újulna meg emlékünkből. A vérszomjas Báthori Zsigmond, mint tudjuk, 1594. augusztusa végén azon főurakat, kik a töröktől elhajló politikájába nem egyeztek, elfogatta: Kolozsvártt belölők lenyakaztat, s között Gyaluba küld; Báthori Boldizsár unokatestvérét pedig, és cancellár Kovacsóczi Farkast elküldi ide. Kivégeztetvén a haza főbjeit, Fejérvárra indul; s Tordáról Ravazdihoz, e vár parancsnokához megírja: hogyha azon reá nézt kedves munkát, melyet Benkner küldött le nyilváníttani fog, végrehajtja, mentől nagyobb titokban vigye véghez; s róla kötelessége teljesítéseért egész életén megemlékezik.

Ravazdi értette mi legyen kedves, zsarnoka előtt, a setét tervhez azonnal hozzá lát. Vasárnap volt, sept. 11-e. Ravazdi Báthori Boldizsár börtönébe lép, s inti, hogy készüljön halálra. A szerencsétlen férfi reá emlékezett, hogy az általa elbukott Gálfinak is, kivégeztetése után a kegyelem megérkezett: időt akar nyerni. De három fegyveres férfi rohant be, s — megfojtatott. Azon éjjel Kovacsóczyt is azon sors érte. **)

A vár, hol e setét tény véghez ment, még jó karban áll, kivéve egy puskaporos bástyát, mely a Szamos felé mintegy külön fekküdt; ez fel vagyron adva az enyészetnek.

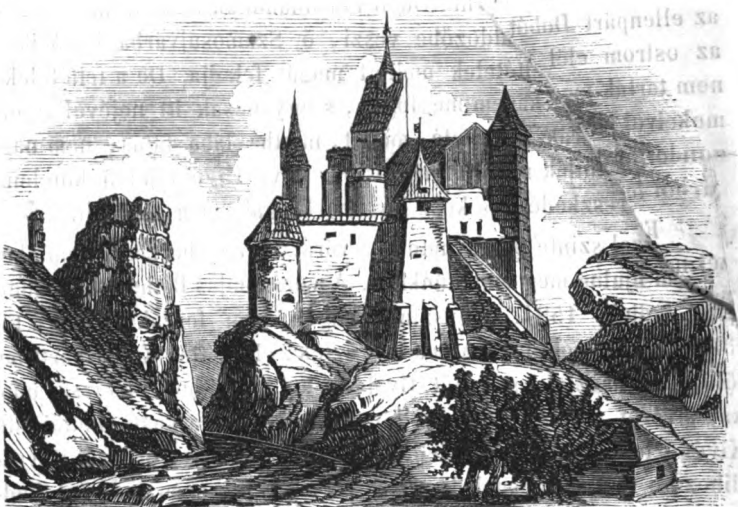
E várból, mint Erdély egyetlen álladalmi börtönében, 1787 óta az ország foglyai tartatnak. Felügyelőjük egy várnagy.

*) Istvánfi Libr. XIX.

**) Wolf. de Bethlen Histor. Libr. VIII.

6. §.

Töröcsvár.

Németül Törzburg, románul Bran, latinul Lapis Tidrici.

Erdély délkeleti szögében, két nagy útszoros visz a határszéli hegyek közt Oláhországba: e két használtabb útszoros másodika a töröcsvári. Tájéka igen festői. Völgyületét néhány száz öl hosszú sziklarepedés, kőszirtbe metszett országút, az alatta csörgedező Töröcs vize, mögötte a roppant hegyek, s vámházok: a legfestőbb képpé várazsolják.

Töröcsvár eleitől fogva egyik végszéli erősségünk. A csiki kronika traditioi szerint, Szt. László idejében már erősség, s minden hozzá tartozóival a vitéz Sándor Istvánnak van adományozva. S egy oltalmazási jelenetet beszél, miszerint a Sándor István halála után, egykor a vár ostromoltatik; oltalmát hős neje, Erzsébet, intézte; s annyira védette, hogy saját kezével öt ellenséget leszurt, s csak a hatodik kezétől esett el. A szülők elhunytával a vár fiók kezébe ment; s ez is e vár oltalmában tatár kéztől esik el.

A mesés kronika utáni időkről tiszta történelmi adataink vannak. Szerintök II. András, magyar király, Barczaságot 1211-ben a

német lovagrendnek adományozza. Ezek itt öt várat alapítanak, s köztök Törcs várát is. Ezt Ditrik nevű nagymesterük építményének mondják; azon Ditrikének kinek egy 1212-i oklevél teljes nevét és czimzetét így adja: Frater Theodoricus crucifer hospitalis s Mariae de Acaron. *) Építette, s az ő nevéből aztán sokáig Detrichsteinnak is neveztetett. De miként felebb megjegyeztük, a rend a Barczát, s vele Törcsvárt, tiz és néhány év múlva a királyoknak lett nem engedelmeskedés miatt, elvesztette.

A Ditrik által épített várról azt tartják, mikép csak fából lett volna; s hogy nekik ide a kőből építést meg nem engedék. Történetíróink szerint, ide a legelső kőből vár, csak I. Lajos király idejében épült, 1377 körül. **)

Építé pedig a Barczaság, saját költségén. ***) Miért I. Lajos király nekik régi szabadalmaikat megerősíté, s még új adományokkal is tetéze. A vár fentartására, s ótalmára Fejérmegye kilencz faluja csatoltatott. E kilencz faluból hetet Hétfalu név alatt ismerünk; saját nevök azonban Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszufalu, Tatrang, Zajzon, Purkerecz; a nyolczadik Krizba, a kilenczedik Apácza.

A törcsvári királyi várparancsnokok Barczaságot sokszor sanyargaták. A panasz királyainkhoz mindegyre ment. S főleg ezen szempontból, II. Ulászló király 1498-ban e várat a vajdák hatalma alól kivette, s Brassó kezébe adta zálogjára, 3000 forintért. Vele együtt a faluk is Brassó kezébe mentek, de azon feltét alatt, hogy a város javítsa s lássa el őrséggel. E zálogosítás, melly előre csak 10 évre kötöttetett, csakhamar 25-re szaporítottatott, s a zálogösszeg is 6300 forintra pótoltaték.

Törcsvár birtokában Brassót a következő királyok is meghagyták, megerősíték.

János Zsigmond 1568-ban reá évenként 200 forint törökadót vet. Mignem bekövetkezett 1651-ben az, hogy II. Rákóczi György

*) Geschichtliche Darstellung d. Deutschen Ordens in Siebenbürgen. v. A. gr. Bethlen. 74. l.

**) Thuroczy Chron. Hung. P. III. Cap. 29. és Bonfin. Decad. II. Libr. X.

***) Ioan Archidiaconus de Kikullew. Cap. 38.

fejedelem Töröcsvárt és falvait, Brassónak örökös birtokába adá. *) S egyszersmind törvénybe iktattatott az, hogy a várat Brassó tartozik fentartani és oltalmazni. S így a vár és falvai a megyéktől elszakadva, Brassó vidékébe kebelezetének.

Töröcsvár a régi időknek sok szolgálatot tett. Az útszoros melynek védelmére épült, sokszor megvédette. Folytonosan fentartá magát. 1612-ben is Báthori Gábor fejedelem, mikor az ellene fellázadt százakat ostromolja, s a Barcaság várait bevette: Töröcsvárt csak úgy vehette be, hogy parancsnokát Hans Heklicheszert megvesztegette. Miért Weisz Mihály is, a feladót leölette. Tököli beütésekor 1690-ben benne német várőrség marad. Cernirozó serget küld alá, s szinte éhhalálra juttatá őket; a vár magát mégis megtartá.

Ez őszere vár annyi század után, meredek csúcson ma is áll, és használatban van. Régi váraink legszebb példányai egyike. Nagy része azon alakban áll, mint századok előtt. A fél góth fél byzanci stílusban épült falak, még mind daczolnak az idővel. Ősz tornyát a byzanci faragványok két sora, golyóktól rongáltan, ma is körülfolylja. Vassal bélelt kapuja az ősidőből, ma is lánczon jár, mint hajdonában; a kis udvar, s az udvart körül folyó apró szobákból több meg van még... S a lovagkort, apáink harcos korát, mintegy előnkbe varázsolják.

Most egy várkapitány, s 12 katona teszi rendes őrségét.

63. §.

V e r e s t o r o n y.

Németül Rothenthurm, románul Turnu-rossu.

Verestorony, a csinos kis vár, a hason nevű útszoros torkában emelkedik. E szoros, mely Szebenből visz Oláhországba, eleitől hazánk legjártabb útszorosai közé tartozott. Itt jött be legtöbb ellenség, itt volt a legtöbb szorosbeli csata: honnan Verestorony igen sok vihart látott.

A vár, a szoros innenső torkában van, az utolsó falu déli végén, minek neve Boicza. Egy országút megy ki rajta Oláhhonba, s menőleg ép az út jobbfelén emelkedik, lábán egy roppant hegynek, mely tőle aztán a fellegek felé nyulik fel. Tája gyönyörű. A

*) Approb. Const. P. 82. III. Titul.

vár alatt az út, azon belől az Olt vize kigyózik kifelé; az Oltan túl ismét a ketté metszett Megyláncz kezdí folytatását; s belől rajta mindenfelé csak erdő.

A vár inkább bizarságával, mint nagyszerűségével lep meg. Beléje kis oldalon lépdelünk fel. Udvarán jobbunknál a várparancsnok szép laka nyulik úthosszában; a kaputól balra apróbb épületek. S ez épületek közepette emelkedik ki a torony, mely zsinde lyétől kezdve, tetőtől talpig veresre van festve; miről nevezetét vette. E torony magassága 6, átmérője 5 ölnyi; földszint több apró szobát, emeletében pedig egy használható kápolnát tartalmaz. S mind a szobák, mind a kápolna ablakai, csak egy félláb szélesek s két lábnyi magasak.

Ezen különöz torony, az Olt mentére néz Oláhország felé. Előtte hat ágyura való bástya, mely az utat ágyulövésre könnyen dominálja. Annýira, hogy Bem 1849. mart. 18-án, mikor a muszkákat itt kinyomta, s a várban a LV. honvédszászlóaljot ott hagyta: az ágyuk első kerekeit, lovait, mint tökéletes feleslegest, magával elvitte.

Verestorony erőssége, az Olt felől, a meredekségre könyöklő épületek falaiban áll. Többi oldalát nem fenálló köfal, hanem csillagszegletekben környező sánczozat, s a sánczból kiemelkedő köfal teszi erőssé. Honnan láthatni, mikép csillagszegletes, fenálló várfal nélküli várak dolgában csak úgy állunk, hogy Fejérvár mint ilyen első, s Verestorony az utolsó: a többi mind antik modoru. Sánczában most vetemény terem.

Az egész vár nem nagy. Oláhország felőli oldalából köfal foly le, épen az Olt partjáig, mely az országutat átmetszi, s rajta csak kapun juthatni keresztül. Ezen kapu felett felirat áll, hirdetvén mikép Mária Teresia alatt épült.

E helyen régi időktől vár volt. Azonban nem mindig ez, s nem mindig e helyen. A régít 1533-ban az Olt árja elseperte. Régi várat 1453-ban V. László király a szász nemzetnek adományozta volt, Talmács és Latorvárral; de 1678-ban I. Apafi fejdelem egyezmény útján ismét fiscalitássá tette; s az mai napiglan.

HATODIK FEJEZET.

FELLEGVÁRAK.

64. §.

Előzmény.

Erdélyben két fellegvár vagon: egy Brassóban, a más Kolozsvárrt.

Szebennek is van ugy nevezett citadellája, de a valóságnak csak puszta nevét birja. A külváros déli részében a kaszármán tul, sánczozatok nyomai maradtak fen: e helyét nevezik Szebenben citadellának. Ide I. Leopold 1701-ben fellegvárat akart építeni; de a Rákóczi forradalma miatt, az elkezdett munka félbeszakadt. Innen maradt a név, innen e hely sánczai.

65. §.

Brassó Fellegvára.

Brassó, mint említők, egy völgyteknőben fekszik. Mögötte roppant hegyek, előtte nagyszerű térség, s csak e térség felől megy bele országút. Ezen síkság torkolatában, a város előtt áll Brassó fellegvára. Jobbján és balján út vonul be a városba: ezt fedezi a fellegvár, egy magas hegy tetejéről.

A várt hordó hegy, a rónaságból czukorsüveg alakban emelkedett ki. És oly magasra, hogy oltalmi tekintetben tán igenis magas. S oldalai annyira meredek, hogy a város felől lépcsőzetén járnak fel, s e lépcsőzetek száma 270; pedig egy negyede lépcső nélkül vagon.

A mint felmegyünk, a hegytetőn előttünk áll egyszerre az egész vár. Legelőbb is egy töltés folyja körül; e töltésen belől sánczmélyedés, s e sáncz belső oldalából emelkedik ki a várfal, mely kívülről ugyan négy öl magasnak tetszik, belőlről azonban csak fél ölnyi magasságu, annyira fel van töltve.

A váron kívül, kapuja közelében, egy kiboltozott üreg merült a hegy oldalába; most azonban be van omolva.

A sánczozat felett hídon jutunk be, délfelőlről.

A vár négy szegletű, egy egy oldala 100 lépés hosszú lehet. Négy szegletén négy várfok, mindenik hat hat ágyura készítve.

A vár teréről emeletes nagy épület nyulik fel, mely az udvart úgy elfoglalja, hogy tőle a várfalig alig marad kereken néhány öl. Ezen épület négyszegű s közepén egy kis udvart képez. Az épület, természetesen, hadi készletek raktára.

E hegycsucsra, melyet a természet maga Brassó paizsául emelt ide, mint mondják, már a német lovagrend erősséget tett le (1211—25); de ez csak fából volt, földhányás és sánczozattal. S mégis e gyenge védbástya is sokszor megátalmazá a város becsebbjeit. De jött Péter, moldvai vajda, Zápolya János alatti beütésével, s ezek egyikében, 1529-ben e várat szétrombolta.

Pár tized múlva Brassónak ismét megfordult fejében e hegycsucsat használni. Azon viszázkodás, mely Izabella és az ausztriai ház között Erdély felett támoda, a vár helyreállítása eszméjét létrehozá. A mint az I. Ferdinánd rövid erdélyi uralma a csendet megalapítá, 1554-ben, a régi favár helyére kőfalat húzának. *)

Szörnyű mély kutját 1623-ban ásták, Bethlen Gábor idejében. S az így helyreállított erősség rendesen a kereskedők raktára volt egész addig, míg álladalmivá nem leve.

E vár inkább az utolsó időkben szerepelt. A nemzeti fejedelemiség utolsó perczeiben némelyek, kik fejüket meg nem akarák hajtani, ide vonták vala 1688-ban magokat, s a várt elsánczolák; de jött Caraffa tábornok, néhányat lőtet, s a vár magát feladta.

Pár év múlva Tököli Brassó közelében Oláhországból beüt, s az általa meglepett német-magyar serget Zernyestnél szétszórá. E csata hírére a brassói parancsnok, gr. Guttenstein alezredes, 1690. aug. 22-e éjjelén a fellegrvárba veszi magát. A városnak megparancsolja, hogy várkapuit zárja be; de a város, közelében látva a győzelmeseket, nem csak neutral maradt; sőt hódolatát követői által Tökölnek kijelenté. A fellegrvár tehát csaknem magára volt hagyatva; de mintha nem is létezett volna, Tököl még csak nemis czerniroztatá, ostromról szó se volt. Azonban a várbeliek elég merészek voltak, minden a vár körében mozgó kuruczságra

*) Istvánfi Libr. XVII. és D. Fundgruben. I. 55.

reá ágyuzni. Tizenhat ágyu volt velök. De egyszer csak azon kedvetlenség merül fel, hogy a kútból a víz kifogya: az erélyes parancsnok azonnal hordókkal a városból töltet meg. S azon remény fejében, hogy a Bulgáriában harczoló osztrák sereg győzni fog, s onnan segély érkezik, egy perczig se engedé magát zavartatni.

S reménye csakugyan teljesült. Lajos, badeni herczeg, meg is jöve, s a vele volt 8—10 ezred lovasság elől Tököli jónak látta Oláhországba huzódni. Oct 11-én haladt el Brassó alatt; s a herczeg oct 24-én érkezett meg. S a fellegvár az ostromállapotból felszabadult. *)

A forradalomban is ágyunak volt kitéve. A muszkák a Tömösön 1849. jun. 18—19-én tartott csata után, betörték. A brassói forradalmi helyőrség hirtelenében bele jött, s oltalmat kísértett. De jun. 20-án megkezdődött ágyuztatása, azon napi ostrom után, mire felkérték, feladák.

66. §.

Kolozsvár Fellegvára.

Kolozsvár a két Szamos völgyületében fekszik. A Szamos folyását két hegykar kíséri. Ezen hegykarok jobbikán, a Szamos és Nádos összefolyása által képzett hegyfokon épült Kolozsvár fellegvára.

A város felett magasan fekszik, s errőli oldala oly meredek, hogy lépcsőzet segélyével juthatni fel. Szekérútja a hegyet megkerüli.

Kőfal körüle nincs; földhányás, és nagyszerű sánczozat teszi erősségét. Jókorá tér vagyon felfogva: több lakházat s több rakhelyül szolgáló épületet foglal magában.

Kútja igen mély s úgy tartják, hogy az alatta folyó Szamosból venné vizét. S szeretik beszélni, hogy a bele vetett kácsa a Szamosban fogna kibukni.

Emeltette e fellegvárat főhadai parancsnok gróf Steinville István, 1721—23-ban. Rendes katonai őrség vagyon folytonosan benne.

*) Des Gr. Tököli Einfall. Fundgruben. II. 246—59. l.

HETEDIK FEJEZET.

V Á R R O M O K É S V Á R H E L Y E K.

67. §.

Előzmény.

Mintegy száz várrmot és várhelyet fogok elsorolni. Nem mintha csak ennyi volna, hanem a többiről hagyomány és történet nem igen emlékezik. Alig van hegycsúcs, melyet egykor vár nem koronázott volna. Említetlen hagytam Csikban: Dán, Máté, Gümőz, Csikó és Gyimes várát; Gyergyóban a Gyitró, Hiribné, Köhinc és Gyergyót; valamint Háromszéken: Csonkavár, Almás, Sombor, Gahány, Gerebicz és Rakatyást, Oltszem fölött a Semesi, Szentgyörgy fölött a Gein várát; a magyar és szász földön: Alldorf, Dobra, Kékes-nyárló, Batos, Bedecs, Bokaj, Folt, Mikes, M. Bogát, Noszoly, Nagydemeter, Nagypestyén Nagyiklód, Paszmos, Petres, Romlott, Sajgó, Szilvás, Szarvaskend, Szászfenes, Szászlóna, Szászpéntek, Sárvár, Tasnád, Tihó és Vármező várhe-lyeit. Hogy állanak ezek, nem mondhatom meg. A leirandók közül csaknem mindeniket tapodtam, s lelkem mindeniket külön külön is elfájlalta.

A régi emlékek vizsgálatában van is valami szomorító; oly érzelmet költ fel, mintha temetőben, síremlékek között járdalnánk. Egy ősvár dülédékénél fáj a szívnek egyszerre a mult, jelen és jövő.

Ha csak Bécs körét járjuk, a hegycsúcsokon mindenfelé jól conservált romok, melyek a keblet inkább büszkeséggel töltik el.

A mi romjaink igazán romok. A mi hazánkan átvonuló fegy-

veres csapatok tán gyönyör-élvezetet találtak váraink földig rontásában. S mit azok szét nem dülának, szerteromboltuk s romboljuk kőveért mi magunk, mintha még romot se akarnánk hagyni utódainkra.

Foszd meg az erdős bérczeket várromjaitól, annyi mintha az eget fosztanád meg csillagaitól. Lerombolni a várakat annyit tesz, mint szerterhányni a hon oltárait, feldulni őseink szent emlékeit: minden várrom ledülése, a nemzet szívmelegének egy egy kihalt dobbanása.

Töröljétek el e hon őse emlékeit, s kioltátok a honszerelmet. Gyaluljátok le a romot, melyre melegen emlékezik a honfi, bár hol jár a világon; s majd a kopasz hegyekre gondolva, nem fog úgy fájni, ha szülőföldét elhagyja. Mint minden hegyi szülött, az erdélyi is vitte magával eddig a honvágy fájdalmát; ontsátok le az emlékeket, s a szívet a hontól elmetszétek.

Maholnap eljön Europa műveltebb utazója, nyelvünk érteni nem fog, csak átkocsizik a hazán, tekintete nem lesz min megnyugodjék, nem lesz, mi figyelmét magára vonja; kimegy a hazából, s fel fogja jegyezni naplójába: miként se új se régi emléket nem látott, s azt hiszi hazánk barbarok hazája.

Pedig alig van várrom, s a romokon egy szöglet, mely történet, szóhagyomány, vagy népregétől ne volna megszentelve. A mint ezeket szerteduljuk, szertedultuk velők a népköltészet drágaköveit; s tűzbe dobtuk a historiai traditiók sybilla könyveit, melyet a történetbúvár tisztelettel nyitott volna fel ott, hol a történetész lapjai homályban vesztek el.

Nem igénylem, mintha költészetünk e drága gyöngyeit mind összefűztem volna; de gondolom eleget hozok arra, hogy felmutassam, mennyi ereklej rejlik e romokon.

68. §.

A r a n y i v á r.

Arany, Hunyadban a nyugoti havasok lábain, épen a Maros jobb partján fekszik.

A falu mellett hegy emelkedik, mely egyenellen, mintha valaha elsüllyedt volna; e szikladombon van az aranyi vár alapfala.

Többi falaiból az aranyi birtokosok házat építettek, s a vár terén ma már a falu veteményes kertje van.

Ki építette e várat, nem tudni. A nép tündéreknek tulajdonítja. Említettük már a regét, miszerint három tündérleány egykor azon gondolatra jött, hogy mindenik valamit építsen. Egyik feltevé magában a kaláni fürdő, másik a dévai vár, harmadik e vár, létesítését. A más kettő midőn tervét előadá, szerényen így szóla : föl-épitem egy nap, ha isten engedi; az aranyi tündér, ha segíti ha nem, kimondá felépítését. Fel is építék, s az aranyi vár is elkészült; de még azon éjen összeomlott, elsüllyedett. A más két tündér műve most is áll.

69. §.

A r o k a l j á n ,

Besztercze felé, a Sajó jobb partján van egy hely, mit ma is csetát ye, tehát magyarul várnak hínak. Nyoma nincs; hihető, még a kún vagy tatár rontá le.

Határán egy halom pedig, Tattero Kírchének neveztetik; ki tudja, melyik tatárjárás hagyta ezt is itt. Megjegyzésre méltó még az is, hogy 1793-ban két darab kocsikerék nagyságu réz kereket szántottak ki, melyek négy küllő egyarással keresztben valónak alkotva. *)

70. §.

B á g y i v á r .

Brassóból Udvarhelyre menőleg, az országutól balra, a hegyek oldalában egy falut, s a falutól még magosabban egy romot pillantunk meg, ez a Bágyi vár.

András Mátyás hagyományai egy lakadalmi jelenetet tartának fen, hol tán Szt. László is jelen lett volna. Tartá pedig Sándor István, Drusilla leánya és Kálmán László között. A lakoma folytán beszéd tárgya leve az akkor tájt a Rákosmezején hozott fiuleányságróli törvény, mi a székelyeknek nem tetszett. A mint a vita folya, a menyasszony a nemzet áldozó poharát felkapja, s

*) Dobokamegye Ismertetése. Hodórtól. 782. I.

fel akarja köszönteni. Egy azon vendégek közül, kik a nőnem e szabadalmát nem szívelheték, a poharat kezéből kikapta. Mire az apakardot ránt, s vendégét levágta. . . E jelenet színhelyének e várat gondolják. *)

71. §.

B e r e c z k v á r a i.

Bereczk egy kis székely város, az ojtózi útszoros torkában. Rajta tul már csak hegy és havas, s közepette a vámhivatal, s e város prediuma Sósmező.

A mint a várostól az Ojtoznak tartunk, két várhely tűnik fel: egyik az úttól balra, lapályon, a más jobbra, czukorsüveg elaku kis hegyen. Az elsőnek neve: Veneturné vára; a másodiké Leányvár.

A Leányvárnak, ma már semmi nyoma; bokrai közt állat legel.

A Veneturné vára a lapályból kiemelkedik, s jókora terét vársáncszerű mélyedés és ormó folyja négyszegben körül. Elpusztulását a néprege így adja.

Itt élt egykoran e vidék leggazdagabb urnője, Veneturné. Vára az ojtózi útszoros torkában esvén, sok ellenségnek volt kitéve.

A büszke úrnő meguntá félelmét, s egy időben, mig fia hosszas hadjáratban távol maradt, föltette magában, hogy egy erős várat fog építtetni. Itt a keleti határhegyek alatti térségen meg is veté alapját, s rövid időn oly várat emeltete, mi az akkori erősségek közt tekintélyt vívott volna ki magának.

A fiu, hihetőleg oly soká az ábrándos kereszthadakban maradt. Veneturné várával annyira meg volt elégedve, hogy alig várta fia hazajöttét. Híre jön, hogy közelget: lóra kap, messzire elébe lovagol. Kifejezi látásáni anyai örömét; elbeszéli mit mivelte mióta nem látta, elmondja, hogy új várat építtetett.

A régi várat a fiu fájlalta, s kételkedett az új vár erődítési czélszerűségén. A büszke úrnő, ki önmagára s művére kelletténél hiubb volt, főemelé hangját, s merészen szól: fiam! a vár, mit építtettem oly erős, hogy maga az isten sem fogja bevenni.

A hit melegével megtért fiu, szörnyen megbotráncozott az

*) Tudom. Gyűjtemény 1835. III. kötet. 17. l.

isten-káromló szavakra : s a vár felé lovagoltában megállt. Megcsókolta anyja kezét s kijelenté, hogy bár teljes szívéből szereti, várába még sem lép, nem akarja kitenni magát az isten bizonyos haragjának. Megfordítá lovát, s anyját elhagyá.

A fiu elment, az anya visszalovagolt. De alig lépett várába, mit fia megjósolt, borzasztóan beteljesedett. A vár egyszerre csak megrendült, dörgések és villámok közt lesülyedt, összeomlott úgy, hogy a vár feneke fordult felül. Veneturnét pedig isten, hogy példát adna, mikép nőnek a vallásosság egyik legszebb erőnye, kő-békává változtatta. Most is mutatja a nép a vár terén.

72. §.

Beszterczén, a Hunyadi vára.

Beszterczétől félórányira, Bukovinába menőleg, balra hegy emelkedik, ezen is volt Hunyadi Jánosnak egy vára.

Beszterczét és vidékét V. László magyar király örökös főispánsággá változtatván, Hunyadinak adományozta. A beszterczeiek azonban úgy tartják, mikép csak a regalék voltak neki adva. De az errőli oklevél, mely 1452-ben kél, tisztán kifejezi, mikép Besztercze-vidékét megyévé változtatva, mint örökös főispánságot adja neki és maradékinak. *)

Besztercze tehát a Hunyadi kezére került, s ő az ugynevezett várhegyre várat építtete magának. Milyen lehete, elgondolhatni onnan, hogy Mátyás király idejében a haza erősségei közé soroztatik. Mátyás király 1458-ban e várat főispánsággal együtt anyja testvérének Szilágyi Mihálynak adja. De miután köztök a barátságos viszony felbomlott, s a beszterczeiek is kihágásai ellen panaszt emeltek : a király a beszterczeiek azon kérését, miszerint e várat leronthassák, meghallgatta, jóvá hagyta, s 1465-ben a leronthatási engedélyt ki is adta.

Köveiből a város várfalát húzák. Ma csak pinczéje jeleli, hogy hol álla egykor a szép vár.

*) Lásd az oklevelet : Pray. Annales.

73. §.

A Bethleni vár.

Ha a vándor e falun, a gr. Bethlen család ez ősfészke úrlakjai közt halad: lehetlen hogy fel ne keljen keblében a borkasztó tragoedia emléke, mely itt a mámoros I. Apafi fejdelem nevében elkövetetett; lehetlen hogy ne ohajtsa látni, hol fekketett a vár, melyben korának leggazdagabb, legkiünőbb férfiát, tanácsos és főispán Bánfi Dénest lefejezték.

Ott áll a várhely, jobb partján a Szamos vizének: kőfala többé nincs; csak alapjának itt ott kiálló romja, víztartójának ovál mélyedése jeleli a helyet, hol a sok emlékü vár összedült.

Az épület, hová I. Apafi Bánfi Dénest, féltván tőle fejdelmi süvegét, 1674-ben bezáratta; a szoba, melyben dec. 13-án bakója felkölté éji álmából, s alvó nejét a férfi nyugodtan utószor megcsókolta; a setét falak, hol reá vérpad és pallos várt, hol a nemes fej elbukott: mindezek nincsenek többé, mindezek helyét most nyomorult kunyhók fogják el. Csak a kapu, hová a kogylmet hozó hírnök néhány percz mulva megérkezett, csak ennek helyére ismerhetni még.

A parancs aláírására a fejdelmet délután vették rá; mire eszélyes neje észrevette s a parancsot visszahuzatá, már késő volt: hírnöke repült; de repült a Bánfi ellenségei is. A fejdelemné ha tán első hírnöke későn érne oda, egy mást is indita el, szemfedélnek egy vég bársonnyal: csak ennek veheték már hasznát.

A vár ekkor a Béli Pál, a hon második otygarchájáé volt; ki várnagyának Bánfi életét lelkére kötötte. Hihetőleg sejté, hogy utána neki kell buknia.

A vár nem volt nagy, kerülete 200 lépésnyi. De minthogy a Szamos völgyületét dominálá, sokáig kulcsa vala e vidéknek. S ha sánczait az épen alatta csörtető nagy Szamosból megtölték, szép erősséggé vált. Fekvése a vízpartra dülve, minden esetre gyönyörű volt.

Ösztönt alapítására alkalmasint az 1437-i jobbagylázadás ada. Így látjuk, mikép György, a Bethlen János fia, Albert királytól 1438-ban engedély-levelet vesz, hogy magának bethleni jó-

szágára erősséget építhessen; mely oklevél maig is meg van a családléváltárában. *)

Az ország szívéből kiszorított pártvezéreknek mindig kedvencz menhelye.

1553-ban, az Izabellához ragaszkodó székely és magyar urak ide menekülnek. Dobó, Ferdinánd vajdája ostrom aláveszi; kétségbeesett önvédelem után magokat feladják. **)

1575-ben Békes Gáspár a Szentpálnáli csatavesztés után belefut; de Báthori István fejd. nyomban követi. Békes elmegyja a hont, Báthorinak júl. 12-én a vár megnyílik.

1601—2. telén Básta ostromoltatja, mint a Báthori Zsigmondal tartott Csáki István birtokát. Miután Besztercze be volt véve, 400 ember jön alája: benne 100 székely tartá a fedezetet. Az akkor özvegyült Csákiné bátorságosabb helyrevonta magát, s rájok bizta várát. De alig vonatá fel Básta ágyuit, az őrség elmehetés feltelete mellett, magát feladta: azonban nihelyt a kapu megnyílt, nem vala számokra kegyelem. A várát pedig lángba boríták, s puskaporral megrongálák. ***)

1662-ben Kemény Péter hívei vonák ide magokat, miután testvére, Kemény János, Nagyszöllősnél elesett. S innen küldenek Bécsbe segélyért.

1705-ben zsibói csatavesztése után Rákóczi Ferencz is itt pihen meg.

74. §.

Bibarczfalván, Tíburczvár.

E falu ős hangzásu nevével a székelyföldön, Erdővidéken fekszik, patak völgyében. A falu és völgy felett, északra, hegy-csucson áll Tíburczvár romja. Falait legyalulta az idő; csak a népkégyelet tartja fen emléket.

75. §.

A Bodolai vár.

Bodola falu, Brassó közelében, a Tatrang vize partján.

*) L. Magazin v. Ant. Kurz. II. B. III. Heft. 373. d.

**) Sieb. Würg-Engel. 51. l. és Fundgrab. v. gr. Jos. Kemény. I. 53—4. l.

***) Wolf de Bethlen. Libr. XI.

Benne egy eltöröltött vár hirdeti újlag I. Apafi fejdelem gyengeségét. E várat Béldi Pál építteté, a hatalmas férfi, kitől Bánfi Dénes elbukta után kezdé féltetni biborát. Cserei irva hagyta, hogy ha az Apafi kegyenczei valakit üldöztetni akartak, elég volt annyit hírlelni, mikép ez és ez fejdelemségre vágyik: s azt Apafi azonnal ellenségének nézte. Béldi Pál, és e vár is e gyengéjének lett áldozata.

Béldire féltékeny lett a fejdelem, a szép Béldinére irigy a fejdelemné. Apafiné szikár, beteges lévén, nem szerete öltözni; Béldiné pedig, a gazdag és hatalmas úrnő kevésszer, de akkor fényben, aranyban jelent meg a fejedelmi udvarban. A kegyenczek ismerék a szív hiúságát, felhasználák.

Béldit ürügy alatt, mintha a hon csendét meg akarná zavarni, csak hamar elfogák, börtönre veték. Apafiné nem bánta, de azért férje felett szüntelen örködött, nehogy a Bánfi sorsára juttassák. Bár nem szívelhette a Béldiházat, de a végleteket nem ohajtá. S úgy lőn, a mitől félt bekövetkezett. Apafi egy jókedvében Béldi halálos ítéletét aláírta. A gondos nő az ítéletet kezére keríté, s másnap férje elébe tartá, hogy látná mit írt alá. A jámbor fejdelem neje gondosságát megköszönte: s Béldit reversalis mellett szabadon bocsátotta.

A Béldi család egy széles vasbékót tart, mint ereklyét, azt hívén róla, mikép Béldi Pál hordozá: hihetően e fogságának lesz emléke.

Azonban némely lelkeket a börtön szándékukban még szilárdabbá edz, így volt Béldivel is. Kijött, s azonnal pártot kezdé gyűjteni, hogy az érdemetlent trónáról letaszítsa. Köztudomássá lett: Teleki Mihály, saslelkének elővigyázatával a vésznek elejét veendő, Bethlen Gergelyt sereggel Bodolára küldi. Béldi Bethlent nem várta be, Oláhországba futott. A főnök leléptével pártjának is vége lett. Az országgyűlés Béldit száműzte: nejét és gyermekeit pedig a szamosújvári várba fogságra hurczolák, s ott halának el. *)

Várára is kimondatott az eltöröltetés. 1678. aug. 24-én kezdék ontani; s oct. 14-ére földdel lett egyenlő. **)

*) Cserei Mihály Historája. Kézirat.

**) Mart. Ziegler In Collectaneis.

Sáncza meg van. Kőveiből házakat építettek.

Ez eseményre Béldinek jószágait is confiscálák. S miként Cse-rei megjegyzi: Béldi volt az első székely ember, kinek lázadásért nem csak fejét keresék, de jószágait is elvevék.

76. §.

A Bolyai kastély.

Bolya Szebentől északra esik. Benne szép kastélyrom vagyon.

Eredetét homály fedi. Biztós adatot róla 1542 januárában kelt törvényczikkelyek hoznak; mint a melyekben rendeltetik, hogy azon hatalmaskodás, mit a bolyai várnagy némely szebeni polgáron elkövetett, kellően egyenlítették ki.

Mihály, oláhhoni vajda is birta. Így látjuk 1598. mart. 23-áról hongyülésileg elhatározva, hogy Bolya kastélya, a hozzátartozandókkal, a vajda hazánk iránti érdeme jutalmául, adómentessé tétessék. Ez érdem azonban növekedő befolyásában álla, melylyel a Básta kora ruházá fel.

77. §.

Borbereken, az Ebernyik vára.

Németül Burgberg: hihetően innen lett Borberek.

Városocska a Maros jobb partján, épen szemben a balparton eső Alvinczczel.

Tőle északra, mindjárt kezdődnek a nyugoti havasak. Ezek egyik előfokáról várrom néz le a völgyre, a Zebernyik, vagy mint a nép itt mondja, Ebernyik vára.

Az alvincziek és borberekiek közösen bírták, s a két helységnek viharos időkben menhelyeül szolgált. S miként az itteni családok levelesládái fentartják, minden jobb családnak volt ha nem több, egy szobája, hová az ellenség elől magát megvonta.

Magas meredek hegyen fekszik. Még 1723-ban oly használható állapotban volt, hogy várdarabontok lakták. B. Josinczi Józséf ítélőmester is, († 1750. körül), még benne születik. Korunkra is ép szobák jöttek le; szobák, melyek magából a szírtből látszanak kivágatva. Most már naponként pusztul.

78. §.

Boros-bocsárdon, a Kecskékő.

Elmondottuk felebb (13. §.), mi szépen fekszik Kecskékő, s rajta Tündér Ilona vára; el a regét, el azt, hogy e vár keletkezéséről adatunk nincs.

Annai bizonyos, mikép e vár legrégibb váraink egyike. Történeti nyomozások után, már 1272-ben Kun László király reá zárdát épített. Hogy később őrhely, s várnagy van benne: arról a fejevári káptalanban. adalok vannak. 1469-ben Csupor Miklós, erdélyi vajda bír a hozzá tartozó falvakkal együtt. S ekkori oklevelek Castrum Kecskésnek nevezik.

A XVI. század elején rablók vették belé magukat, s ezért 1515-ben királyi parancs következtében lerontaték.

Romjai 1603-ban még oly karban valának, hogy egy csapat oláhság Básta katonái ellen rajta menhelyet keres, s magát megkísérté oltalmazni.

Végre engedniök kelle, s felkonczoltatának. Meredek oldalán gyenge ellenséget kövel is vissza lelete seperi. A hegy, aljától csucsáig egy órát tart.

79. §.

Brassóban, a Czenki rom.

Brassó felett a Czenk 3136 láb magasságra emelkedik. A város felőli oldala oly meredek, hogy mintegy a városra látszik borulni. Mikor oldalán az erdő zöld, egész búskomolylyá teszi a nézőt. Ezen hegy tetején volt Brassó legelső vára.

Mikor épült, nem tudni. Az Amurath XV. század első felébeni beütéseinél, Brassó népét ide látjuk menekülve. E viharoknak bizonyosan áldozata lett, mert már 1450-ben, Hunyadi János erdélyi vajdától, a város engedélyt kér, hogy a czenki vár falát, a város körül építendőhöz felépítés végett lehordhassa.

Később, a Sieb. Quartalschrift közleményei szerint, egy óriás kigyó tévé innen magát félelmessé; mely egy borjut egyszerre elnyelt, s az ott tanulni szerető fiatalságot vésszel fenyegeté. Söképen kísérték elpusztítani: végre valaki egy borjut megtöltete oltatlan mésszel, s kitevé a kigyónak. A félelmes szomszéd ur el-

jött, és felfalá : a mész melegülni kezdte gyomrában, vízre futott, s a megbőltödött mész életének végét vete.

80. §.

Bréd en, a Mojgrádi vár.

Bréd első postaállomás Zilahtól Kolozsvár felé, a Meszes aljában.

Felette, a Meszes hegy erdős oldalában volt a Mojgrádi vár, szép térségű hegyen : ránk csak alapjának nyomai maradtak.

81. §.

Bűkszád várai.

Bűkszád a székelýföldön, az Olt jobb partján fekszik. Oly friss falu, hogy él még az ember, kinek nagyapja, mint udvari bíró alapítá ; s ma legnagyobb falvaink közé tartozik.

Három vármaradvány van határán.

Egyike a Sól y o m k ő, egy czukor alaku hegyes sziklán emelkedve ki az Olt partjáról. Örtorony lehetett, várnak igen kicsiny. Még meg van kevés fala. A hagyomány szerint egyike azon helyeknek, hol a portára küldözött solymakat szokták befogni.

Második a Vá p a v á r a, a faluval szemben, az Olt túlsó partján, egy erdő oldalában. Csak sánczai maradtak korunkra.

Harmadika alább van, neve K i n c s á s.

E tájék gyönyörű képet ad. Az Olt partján felnézve, jobbról a falu, balról erdős hegyláncz ; szemben az Olt, s partján Solyomkő sziklatornya ; mögötte óriás sziklák fenyvesekkel, melyek közül az Olt kigyózik ki.

82. §.

Csicsó vára.

Csicsó Dézstől nem messze, a Nagy-szamos jobbán esik, ben hegyek között.

Csicsó-keresztur nevű falu határán van ; de aljában Csicsó-újfalu áll. A mint Újfalu felé megyünk, hegyek tömkelegébe jutunk. Az erdős hegyvidék fenékterén, mint nagyszerű sószikla fejezik ki egy meredek szírt : rajta volt a híres Csicsóvára. Fájda-

lom, maholnap csak volt, mert azon sziklából, melybe a sasfészek bemetszve van, malomkövet vágtak. Vághatták volna azt úgy, hogy a vár megmarad; de a mostani kezelés mellett nem sokára fenálló szeglete is le fog oda a messze völgybe zuhanni, hol többi darabjai pusztulnak.

Mikor építék, hallgat róla a hagyomány. Apró kerek kövei, mesze, mely a hegygyel egygyéolvadott: régiségét tanusítják. A történetész nem tudja adatait felebb vinni a XV. századnál. Ekkor úgy látszik királyaink azt, Moldva fejedelmeinek adományozák. Történetészeink azt hiszik, hogy Mátyás király adományozta. *) Néme-lyek ez adományozást a következőkép regélik.

Mint tudjuk, azon időben Moldva Magyarhon védelme alatt élt. S az így védelmezett Moldva érdekében egykor Mátyás király Mahomed török szultánnal egyezményre lép, s kikötnek egy néhány várat, melyekben egyik se tarthasson őrséget. Mint e várak az oklevélben számláltatnának: Moldva két vára, Albanezter és Chilia, Péter cancellár fejedékenységből kimarad. A szultán kapja magát, s mind két várt elfoglalja. Miért Moldva fejedelme, Mátyásra szörnyen megneheztelt, s az adót megakará tagadni. Hogy e vesztesége kárpótoltassék, Mátyás Küküllővárt és Csicsót a moldvai fejedelmeknek adományozta. S hogy a moldvaiaknak megmutassa, mikép a kihagyás nem akaratából történt: Péter, érseket és cancellárát, Árva megyébe számüzé ezen szavakkal: Arva fuisti Petre, arva eris, et in Arva morieris.

Mások szerint II. Ulászló 1495-ben adta volna István moldvai vajdának, ki magát királyunk védelmébe ajánlotta; s azon esetre kapta e két várat, ha idehajlásaért a török, trónjából kivetné. — Ugyancsak Ulászló e két vár birtokában István vajdát és fiát Bogdánt, 1505-ben is megerősíti.

Elég, hogy Zápolya Jánosig, mind a moldvai vajdák birták. Még I. Ferdinánd is meghagyja Pétert benne, 1535-ben. Megerősítő oklevele Csicsó, Küküllővár, Bálványosvár és Besztercze városa birtokában erősíti meg; de megjegyzi, mikép e birtokokat részint a vajda, részint a vajda elei nyerték a magyar királyoktól. **)

*) Nic. Istvánfi Histor. Libr. XIII.

**) Pray Commentar d. Jure Regum Hung. in Valachiam, Mold. et Besarab. 1787.

Pétert 1538-ban Szolimán Moldva trónáról száműzte, s nem vala más menedéke, mint erdélyi várai. Feleségét gyermekét szeptemberben Csicsó várába kiküldi, maga pedig lóháton egyedül akart ide menekülni. Mint a két hon közötti határszéli hegyeken vezetné lovát, süvegét egy ág kiveri, lova megijed, s őt ott hagyja. A gyalog maradt Péter vajda, ott bolyonga az erdők között, míg az ojtózi szoroson álló vajdának, Majláth Istvánnak, értésére esett. Tüstént székelve indít felkeresésére, kik fel is lelték; de a helyett hogy Majláthhoz vezessék, Csicsóba vezették. De nem soká nyughatott; mert Zápolya Szolimánnak kegyét igyekezett keresni, nehogy a Ferdinánd-dali szövetségért megharagudják: megígérte tehát, hogy Pétert fogva a portára küldi. Martinuzzival a várat ostromlatni is kezdi, s négy havi ostrom után meg is fogatá, s elküldé. De azért a várat neje birtokában hagyta. *) Azonban Pétert Szolimán ismét visszahelyezteté székébe, s ő ismét beült Erdélybe rabolni: honnan Izabella alatt, 1544-ben, a Péter ellen felgerjedt néppel, a rendek lerontaták.

E vár benne volt Belsőszolnok megye címerében.

83. §.

Dézs négy vára.

Dézs városa épen a Nagy és Kísszamos összefolyásánál esik. Szembe néz a Bukovina felől jövő Nagy-szamos völgyével, és országúttal.

Dézs hegyek közt épült, a Kis- és az egyesült Szamostól képezett háromszögen. Előtte zug el az említett folyó: s e folyóra három hegyfok könyököl, melyek mindenikéről egyegy vár nézett hajdan szembe a jövő ellenséggel. Fedezte a Kolozsvár felé menő utat. Negyedik vára, a Belahegyről, ezekkel összemunkálva, a nagybányai útról szorítá le a pusztítani akarókat. Igen nevezetes positio annak idejében. Most már e városoknak csak nevét ismerjük, s pusztán maradt helyöket tapodjuk: azért mindeniket feljegyzem.

Dézsztől Kolozsvár felé van a Rózsahegy, rajta most egy kápolna és temető. A kápolna körében 70 lépés átmérőű csil-

*) Wolf, Bethlen Histor. Libr. II. és Libr. III.

lagszegletes sánczozat mélyedése és ormai látszanak. E hegyen feketett a vár, mit a XIII. századbeli oklevelek *Castrum Dézs-várnak* neveznek.

Azonban igen fognának azok csalatkozni, kik e sánczolatot Dézsvár sánczának tartanák, mert ha jól tudom, a várak csillagszegletekbeni építése, a XVI. században kezdődik. Hanem e sánczon belől, ott vannak eltemelve egy régibb vár téglái és kövei, melynek kapuhelyét a nép még mind vaskapunak nevezi: e lehetett Dézsvára. A nyomok nagy várra mutatnak. Erről emlékezhetik a megye levéltárában az 1236-beli oklevél is, mely rendeli, mikép a megyciszték a várba szálljanak, s ne alá a városba.

Heltai azt mondja, hogy azon hét földvár egyike, melyeket Almosék, Erdélyben megpihenésökkor emeltek, Dézsnél volt, a hegyen. *) Ha e várak építése nem mese, s egy azokból Dézsen volt, úgy kétségkívül e vár helyén állt.

Egyébiránt a néprege szerint Rózsakirályné vára volt.

Benn a városban, a Szamos egy hegyfokot mos, tetején egy földhányásszerű orom megy be a pap kertjébe, mely egy vár alapfalát fedi. E helynek neve ma is Óvár.

A harmadik Nagybánya felé vagyon, ugyancsak hegycsoncon. Itt kőfalak is vannak még. Neve e hegynek Cziczhegy.

Negyedik a Cziczhegygyel szemben, a Szamoson tuli hegyfokon állt: neve Belahegy. Helyét az idő simává gyalulta. A városi levéltárban egy oklevél, róla 1261-ben emlékezik.

A városon kívül eső három várban, a rege szerint egykor három királyné lakott.

84. §.

D i o d v á r a.

Diod Enyed táján esik. Porba omlott vára, egykor e hon nevezetesebb várai közé tartozott.

Keletkezését megmondani nem tudjuk. Legfényesebb korszaka a XVI. század, mikoron mint birtokukból, a Balassák folytonosan éleszték a forradalom szikráit.

Zápolya alatt egyik vajdája, Balassa Imre, kezén látjuk. A

*) Heltai Kronikája. N. Győr. XXVI. Rész.

vajda 1540-ben I. Ferdinándhoz hajoltában pártot üt, mit Zápolya budai királyi lakában hall meg. Nem szerette volna Erdélyt elveszteni, azonnal személyesen lejő: sergét Erdély nemzeteiből megerősíti, s működéshez kezd. Diod alá ér, ostrommal beveszi; s lerontatja.*) Innen indult aztán Fogaras ellen, mely útjában Szász-Sebesen meghala.

A vár tovább is a Balassák kezén marad. 1556-ban, Balassa Menyhárt van birtokában, s ez időben, mint helyreállított vár jelenik meg ismét. Diod újra fészke lesz a pártoskodásnak; s 1562-ben viszont ostromló sereg van alatta. A vár parancsnokai Nagy Ágoston és Szegedi Miklós, harmad napra magokat feltétlenül feladák. János Zs. pedig a várat egészen lerontatja.**)

85. §.

D o b o k a v á r a.

Doboka falu Dézs és Kolozsvár között. Benne vár volt, melytől Doboka megye nevezetét vette.

Milyen volt a vár, alig tudjuk megmondani, pedig helyét a nép ma is várnak nevezi; már csak a körötte mélyedett kettős sáncz tartja nyomát. E vár, mi Dobokamegye czimerében tornyokkal ábrázoltatik, e várnak vala képe.

Szép teret foglalt el. Ugy gondolják Dabuka, a szt. István veje építette. Bonfinius a XI. századból már emlékezik róla, azt mondja, hogy Salamon király innét ment a kunok ellen a kerlési csatára. S megjegyzendő, mikép kerített városnak czimezi. Azonban az várerősségek 1459-i összeírásakor, az erős várak közé már nem soroztatik.

Mint regélik, Izabella királyné e várban igen szerete mulatni, tán mert Martinuzzi vára, Szamosújvár, ide nem messze esett. Az Izabella által kedvelt szobák romjaira a gr. Telekiek egy új lakot emeltek.

A bádoki, kidei, csomafai nemesek valának a vár rendes őrei, miért királyi tizedjök el volt engedve. Utolsó ismert várnagya Bá-

*) Nic. Istváni Hist. Libr. XIII.

**) Sieb. Würg-Engel v. M. Miles. 82 l.

doki Mátyás, Izabella alatt. A felhagyott vár aztán, a Basta zavariban omlott össze.

86. §.

Az Ebesfalvi kastély.

Ebesfalva, más neven Erzsébetváros, 1738. óta az örmények második királyi városa. A Nagyküküllő völgyében esik, Segesvár és Medgyes között. I. Apafi korában még uradalmi középpont. Az Apafi család kihalta után végre Bethlen Gáborra jött, ki azt az örményeknek eladja, s úgy leve várossá. Apafi kastélyának szép romját bírja még.

E kastély Apafi fejedelemsége előtt is áll; s 1660-ban Kemény János elől Bethlen János bele fut, mint erősségbe. *)

Év mulva, 1661. szeptembere elején sajtáságos jelenetnek színtere. Apafi Mihályné épen gyermekágyba esett. A családi élet ezen fájdalmas örömei között, török csapat robog az udvarra, s elmondja Ali pasa azon üzenetét, miszerint Apafi azonnal induljon marosvásárhelyi táborába. Apafi, ki nem rég tére haza a tatár rabságból, megijedt: betegágyoni nejétől elbucsuzott úgy, mintha új rabság várna rá. Alig haladnak újakban, vágat utánok a hírnök, jelentve, hogy a fiu világon van. Apafi, mint apa boldog vala.

A táborba ér, hol nem mint foglyot, hanem mint kinézett fejdelmet köszöntik. E regényes jelenetet Kemény János fejedelem Erdélyből kifutása idézte elő. A pasa a megürült fejedelemséggel előbb Petki Istvánt kínálta meg, de ő oly méltóságot, mit csak a hon adhata, tőle el nem fogada. Mi tevő legyen, a kezénél volt hongyülésszerű testületet felkérdezte, ajánlanának valakit; a vásárhelyi két polgárkövet ajánlá Apafit. S ily vélelenség hozá fejdelmi székre az embert, kit bárha a hon is megvásárolta, még se tölté be helyét.

E kastély vidéke ma is beszéli Apafi vadász jeleneteit, mint a melyeken egy szép lövésért magas jókedvében nemesite, jószágot adományozta.

A négyszegű kastély egy része, a város-piaczhoz közel, ma is fenáll. Keleti és északi szárnya városházzá van alakítva. Nyugat

*) Joannis Com, de Beth. Commentar. Libr. III.

felől áll az emeletes fal, de fedéltelen. A dél felőli rész apró szobái kis ablakokkal épen úgy állanak, mint I. Apafi korában; hason jó karban mellette egy bástya. Mint mondják, a Küküllő akkor körülfolýá; víztartója egy része most is ott mélyed.

Néhány év előtt a homloképület újítása közben, falba rejtve, II. Apafi nejéhez írt szerelmes leveleire találtak. Hol vannak a levelek, nem tudni; a pohár, melybe rejtve voltak, s mi művészileg van dolgozva, egy ebesfalvi polgárnak van birtokában.

Gyulafi László, Bocskai vezére, 1605-ben e kastély mellett üté fel táborát. Áldozó-csőtörtők hajnalán csak azon veszi észre, hogy Rácz György Medgyesről, a berethalmi erdőken át sergére csap. Négy száz ember, 3 ágyú s 60 tonna puska por vesze oda. Maga Gyulafi is alig szabadula meg. *)

87. §.

A Feketealmi vár.

Feketealom kis szász város Brassó közelében. Felette nyugotról egy tekintélyes hegy sötétlik: ismeretes neve Kotla, mely egyszersmind a városnak is oláh neve. E hegynék, melyt erdő fed, egyik szikla csucsa úgy nyulik fel, mintha várfal volna. E csucsot németül Schwarzburgnak, vagy Räuberburgnak nevezik. Az itten állt várat a német lovagrend alapítá; ma várnyom semmi; csupán egy sziklába lejáró 4—5 ölnyi mélyedés adhatna menedéket; s ez is úgy be van már telve, hogy egy ember benne fel nem állhat.

Történetiróink, hagyományok után tudni akarják, mikép István erdélyi herczeg, 1262-ban, míg apjával IV. Béla magyar királylyal versengése folyt: e várban tartózkodott, s az ellene Kemény Lőrincz által intézett ostromot feltartotta. S 1267-ben, egyik hívének, ki vele e várt oltalmazta, adománylevelet ad, melyben atyjátólí üldöztetését s Feketealom várába szorulását tisztán megemlíti. **) Ez időben oly erősség, hogy Robert Károly trónra léptével, nem akarván e királyt elismerni, husz évnél tovább daczolt, s csak 1331-ben jött a Károly kezére, akkor is alkalmasint árulás utján. ***)

*) W. Beth. Libr. XIV.

**) L. az Oklevelet: Geschicht. Darst. d. D. Ordens. v. Gr. Bethlen. 109—10 l.

***) Fejér Cod. dipl. VIII. 3. 527. l.

E vár mellett Feketehalomnak van még egy temlomkastélya is, mi alatt a város mellett fekszik: régen víztartó sánczozattal volt körülvéve, s ma is úgy áll, hogy a város rakhelynek használja.

Mikor Báthori Zsigmond 1595-ben Sinán pasa ellen készült, s indult Oláhországba, sept. elején ideér; innen a székelyeket az 1562-ben elvesztett jogaik visszaadása mellett táborába hívja. A székelység örömet felkelt, kiment vele, Girgie várát neki bevette: mégis az ígért szabadság csak karácsonig tartta. *)

E kastély 1612-ben még olly erősség, hogy bevárja a Báthori Gábor ostromló ágyuit. S annyira jól löttek benről az ostromlókra, hogy csak csellel sikerült bevenni. Az őrséget benne főleg a Brassótól kikért 32 fiatal tartá; s minthogy a fejedelemnek egy igen kedves emberét lelővék: a bevétel után közülök huszat nyársba vonat, tizenegyet felakasztat; s a harminczkettődiket, ki mindezt véghez vitte visszabocsátá Brassóba, hol Weisz Mihály, a nagy királybíró, gyalázatossgáért halállal büntetvé. **)

88. §.

Felvinczen, a Zsidóvár.

Felvincz afféle amphibium, falu és kis város között. Torda és Enyed közt országutban esik. 1575-ben Báthori István fejedelem, Fejérvárról Békes ellen indultában, darabig itt táborozott, kémlelvén a pártos mozdulatait, ki Tordától a Maros felé vette vala útját.

Báró Tige főhadparancsnok is itt hala el 1729. sept. 14-én; ugy vivék Szebenbe, hol sept. 26-án temeték el. 1848. nov. 13- 14-én pedig az oláhok merőben porrá égeték.

Határán egy várnak van maradványa, mit a nép Zsidóvárnak nevez.

89. §.

Földvár.

Németül Marienburg.

A kis város épen az Olt balpartján fekszik, Brassó közelében. Tőle egy kis emelkedés hegyfokszerüleg jő az Oltra; ezen fekszik

*) Boros Kronik. Erd. Történetei Tára I. 177. l.

**) Mikó Ferencz Hístor. kézirat.

vára, vagy inkább kastélya. A kastély mély sánczczal, s köfállal van ma is erősítve. Benne a lakosok tartják féltőbb holmijöket; s felette éjjenként rendre örködnek.

E kastély előtt földbőlí vár leheté itt, mit alkalmasint a német lovagrënd alapita. E rend, azon kevés idő alatt, mig Barczát birta, az Oltan hajókázást folytata, ennek védésére építhetö e várát. Földbőlí épült, mert a köbőlí építést bukásuk előtt csak pár évvel, 1222-ben kapák meg. S ök nevezték Mária várának. 1345-ben a mongolok összeronták.

Akkor a helység is virágzóbb volt. Zsigmond király egy 1421-i oklevelében mezővárosnak czímezi. *)

Alatta több csatára emlékeznek. Többek között 1529-ben jul. 22-kén, Péter, moldvai vajda, I. Ferdinánd magyar-székely-szászból álló sergét, kiket Gerendi Miklós püspök, Török, Majláth és Pemphlinger vezettek: a Zápolya részére megverte.

Székely Mózes megveretése után, 1603-ban Brassóban 800 katona marad, azok az egész Barczát nyomorra juttatják. Földvár lakosai a kastélyba vették magokat, ott éltek; de csak terhes pénz-fizetés mellett tarthaták meg tölök javaikat. **)

1612. oct. 16-kán Báthori Gábor fejd. verte meg itt az ellene felkelt Weisz, brassói királybíró seregét.

1848. novemb. 29-kén, a császáriak és székelyek között mellette egy ütközet volt.

90. §.

Garádon, az Ungleberg.

Garád, németül Stein.

Garád, Köhalom és Fejéregyház határai központján hegy emelkedik, az Ungleberg, rajta egy várhely. E vár az Ungler család bírtoka volt, s utószor egy leány laká, ki előkelő családja fáját pár század előtt bezárta.

Az utolsó Ungler leány soha nem ment férjhez, aggszüz maradt. Nem tartozott azok körébe, kik szerelem nélkül is bár kihez elmennek, csak pártában ne maradjanak. Fiatalkora hasonlita az

*) Geschicht. Darstel. d. Deuts. Ord. 45. l.

**) Wolf de Beth. L. XII.

ibolyáéhoz, mely elvonultan virágzik el, pedig ha útszélen virul, ezer kéz hajolt volna meg utána.

A világ nem kereste fel őt, hogy megnyerje; ő is megveté tehát a világot. Egyetlen nőcselédével ide vonta be magát, nem ment senkihez, ohajtá hogy senki ne látogassa. Élt mint remete. Terjedelmes birtoka haszonbérét a szomszéd falusiak pontosan beszolgáltaták: szükségét csak világi örömekben látta.

Élete, mit imádkozásban tölte, már alkonyára járt. Nem volt rokona, mert utolsó ivadék; nem barátja, mert a világot gyűlölte, nem ismerte senki, s ő se ismert senkit, csak a jámbor népet, mely jószágait mivelé. S mikor megjött, hogy haláláról gondolkodják, s keresé, hogy javait kire vég hagyományozza: nem érzett közelebb senkit, mint a szomszéd falusiakat.

Elkészíté tehát vég hagyományát, mely szerint azon falut hagyá örökösévé, mely halála esetére hamarabb ideér, és eltemeti. E vég hagyomány hosszú elhagyatott betegségtől félélemre volt alapítva. S czélt ért, mert azon naptól a két falu igen szorgalmasan kezdé látogatni.

Egy reggel egy fejéregyházi felmegy, látja, mikép jöltévőket a gutta megütötte, s csak kevés percze van hátra. Sietve le-rohan falujába, hogy szekeret hozzon, s a leányt elvigye.

De egy garádi polgár is arra hajt ekéjével, az is felmegy látogatását megtenni: s mire felért, a leányt kimulva találta. Keveset gondolt a czeremoniával, a holtat felveszi, hogy ekéjére vigye. Nőcseléde eleget ellenzé bánásmódját; de ekéjén mégis csak elvivé. S mikor a fejéregyházi ember a falu véneivel, papjával ünneplésen érette megjelent, már csak hült helyét találák a vár asz-szonyának.

A garádiak szépen eltemeték, s a birtok övék leve, és az a mai napiglan.

Azonban a fejéregyháziak mivelik, s róla a garádi papnak adják a tizedet. S hogy a más falu földesuri jogát elismerjék, Miklós napján, mely névre van a garádi templom szentelve, a fejéregyháziak évenként Garádnak egy kakast küldenek, s négy magyar forintot borra. A falu küldöttsége összeül Garád véneivel, s barátságosan elköltik. *)

*) Sieb. Volkskalender v. 1845.

91. §.

A Glogoviczai vár.

A két Küküllő között, a két folyam mentében hegyláncz nyúlik le végig: rajta, Glogovicza nevű falu felett, erdőtől benőve, várhely vagyon. Kőveiből Bethlen-szentmiklós egyik kastélya épüle, I. Apafi korában.

92. §.

Görgény-vára.

Görgényvára, az erdélyi zászlósuraság e nevezetes sasfészke Szászrégentől egy órára, Görgényszentimre felett állt. A czukorsüveg szerűen kiemelkedett hegyecske szépen dominálja a völgyet, mely Régenből Gyergyóba, a székelyföld belső felébe visz; a csigaút most is felkavarog a vártetőre; de a vár többé nincs, romba dült.

Nevezetes a szerep, mit e vár hazánk történetében játszott; s nagyszerű az esemény, mely között porba omolt.

A királyok korában, Görgény volt a vajdák egyik székhelye. *)

Befolyását nem mutathatom ki biztosabban, mintha három évet felveszek e vár életéből. Ezen három év: 1660, 1661, 1662.

1660. őszén Kemény János Barcsai Ákos fejedelem ellen seregget hoz. Barcsai testvérét, Gáspárt, elébe küldi; de mint Örményesen mulatna, egy előcsapat meglepi, s megöli. Hasonlóan esik el Lázár György tanácsosa is. Ily körülmények közt az üldözött fejedelem magát Görgénybe veszi: ostromot készül elfogadni. Kemény megelőzi a bajt. Régenből Bánfi Dénest hozzá küldi, hogy jöjjön le a vár alatti udvarba, s ott intézzék el az ügyet. Barcsai ajánlatát elfogadta, s egyfelől Barcsai, ipjával Bánfi Zsigmonddal, másfelől Kemény segédeivel a kijelelt helyen megjelentek. Hosszas tanácskozás indul, sikert senki sem remélt. Magokra hagyák tehát a két alkudozót, s mire behivattak: Barcsai fejedelemségéről lemondta, országgyűlés hirdető rendeletet irt alá, s megesküdött, hogy ezen országgyűlés végzésének hódoland. Ily ingatlaggá tette e férfit ifju neje iránti határtalan szerelme.

*) Heltai Kronikája. I. 1 Rész.

1661-re Barcsai, mint e vár ura virad fel, tizenegy faluval udvara tartására lévén átadatva.

Azonban a fényvágý nem aludt ki lelkében: míg Keménynek mindent ígért, titkon török segélyért küldé.

Kemény a várakat átvette: Görgényt is megraká katonáival: következőleg őrizet alá vetette. Februárban hongyülés van, Kemény már elfogott leveleket mutat fel. Juniusban ismét összejönnek, s ekkor Barcsai álkodásait leleplezi: s gondolhatni, hogy Görgény erre inkább foghelye, mint uradalma leve a volt fejedelemnek.

Azonban a török csakugyan megjött, de Barcsai szerencsétlenségére. A mint Vaskapunál belépett: Kemény Barcsait fedezet alatt innen Kővárra indíttatja; mely fedezet az útban őt — megöle. *)

1662-ben Kemény János elesik, hívei két pártra szakadnak: osztrák és török pártra. A német párt a bethleni várba gyűlt, s Kemény Péter részére tanácskozott. A török párt Görgénybe, s a már megválasztva volt I. Apafi mellé nyilatkozott. S a néhány évtől dúló belháborúnak véget vetének.

Ily befolyással van e vár még hanyatló éveiben is. Hogy mi befolyással volt a Rákóczi-forradalomra, s mint omlik porba, arra Csereit kell hallani.

1708-ban, Görgényvára alá 500 gyalog és 500 lovas érkezik, ágyukat, bombákat hoz; s a várnak szegezzi. A várban Rákóczinak 100 palotás hajduja, s kevés erdélyi nép, szükében a golyónak, de bővében a lelkesültségnek. S élöken egy férfi rendíthetlen jellemmel: Rátoni, István.

Az ostrom kitört. Golyó, bomba a várba mint fergeteg hull. A várbeliek is visszafelelnek. De nagyobb gond van arra, hogy a kis várban semmi meg ne gyuljon: Rátoni leszedeté az épületek fedelét, a szénákat befödelteté; hogy vízben meg ne szüküljenek, a kut elébe földtöltést emeltete. És hogy golyóját pótolja, makkot főzete, pokróczokkal beteríté az udvart, s azokon szárítá.

Az ostrom szakadatlan folyt. A falak, épületek, golyók záporától gyulnak, omlanak. De Rátoni mindenütt jelen van: a falon ejtett réseket vasboronákkal egészített ki; s a leeső bombákat vizes marhabőrrel terített be. Már 300 bomba repült be, épület majd

*) Ioan. de Bethlen Commentar. Libr. III.

semni, a vár csaknem rom. Rabutin a császári fővezér, saját fia által kéreti fel a várat: Rátoni feleletül a várfokra áll, poharat ürit, s izeni, hogy kériék fel Rákócztól, mert ő utolsó csepp véréig fogja védeni. Válaszolt a kurucz vezér.

Igy válaszolt, mert miként mondják, Rátoni még feladott egy várat, s azzal gyaláztatott meg, hogy mint lefegyverzettnek, kötés ellenére, a győztesek előtt defilíroznia kelle. Ekkor tanulta meg, miként kell magát tartania.

Rabutin újból elkezdte az ostromot. Nappal löteti, éjjel ásat a vár alá, homnan a cernirozást intézhesse. Éjjel nappal megkísérti a rohamot, de a makkal tölt ágyuk a labanczokat visszaseprék.

Végre sikerült, mit nem reméltek. Rátoni egy éjjel, mint a várat körüljárá, az udvaron égő őrtűz világánál látható és kivehető lön: apró fegyver villana reá; nehéz sebet kap.

Azonban a vár alá újra 30 gránátvető, 500 muskatéros s egy ezred lovasság érkezik. A várat három felől kezdik bombáztatni, s főleg szórni a követ, hogy a bombákat beborogatni rettegjenek. Rátoni, tán kétségbeesve a siker felett, — megholt.

Az ő szellemével az őrség szelleme is megtört. Feladásról gondolkodtak, de nem megadásról. A palotás hajduknak csak egy gondolatjok volt, menekülni: de az ezred lovasság úgy őrizte éjjelenként, hogy titkon nem teheték. A szükség minden perczen növekedett: egyéjjel kirohantak, átvágták magokat, s elmentek.

Másnap a benmaradt erdélyi nép feladta a várat . . . S Rabutin — lerontatá. *)

Ez esemény még nincs másfél százados, s a népakja már áttette az óriások korába. Egy rege költ róla, mely ilyszerűleg hangzik. A várat hajdan óriások birták, s az óriásokat egykor ellenség támadja meg; de oly keményen tarták magokat, hogy velők sehogy se boldogulhattak. Egy bűvös vémasszony, mint mindenüvé ide is megérkezett. A labanczok tábornokához viteté magát, s megjósolá, mikép e várat be nem veszi, míg az óriások kapitánya el nem esik. De minthogy a kapitányt a golyó nem járja, így adá tanácsát:

A kapitány minden nap imádkozni jár a várfoki kápolnába:

*) Cserei Mihály Historiája. Kézirat.

s ott czélba lehet venni. Azonban csak oly egyén ejtheti el, ki az anyjának hetedik fia, s mind a hat testvére él.

Egy ilyet kerestek fel a táborban, s ehez folytatá: végy tisztabúza szalmát, s az újhoid első sugára feltetszésekor, e szalmánál önts golyót, s az át fogja járni az óriást.

Ugy tett mint mondatott... s az óriások kapitánya elesett.

A főnök nélkül maradt óriások nem védheték tovább a várat. Egy része, mi lovas volt, kirentott egy éjjel, áttört s kiment Magyarhonba, hol óriás utódjok a síkságokon ma is él. A más része szárnyra kelt, s kirepült a székelyföld felé, a hegyekre. Így véte-tett be Görgényvára. . . Így teremti a nép regéit.

Ott gyászolja most régi nagyságát a csupa 200 lépésnyi hosszú vár. Az épületek helyén öreg fák, a hősök véréből vadrózsa és kásea nőnek.

Hol egykor fejedelmi pompában ragyogának fegyvereink, ott most ló legel, s kőhalmai között bokrok töviseznek; de a vár csiga-útját maig se merte benőni a fű.

Néhány ölnyi várfal, s a várudvaron egy tágas pincze mind az, mi a régi korból fenmaradt. Mikor épült, nem tudni. Némelyek János Zsigmondtól vélik emeltetni, mikor a székelyek két meggyalázó vára építé. De ezen romai stíly, még bolthajtásaiban is kerek kövekkel, nem mutat az újkorra. Téglá sehol; a várfala nagy kerek kovacs; a pincze négy oszlopon, kerekded: s mind'ez kovacsból. Ki tudja ki veté meg a nevezetes vár alapját.

Bethlen Gábor s az egyik Rákóczi György építtetett rajta. Korunk fölibe egy kápolnát emeltete. Leomlott kővéből az alatta épült kastélyt emelék.

93. §.

Gyalun, a Gelu vára.

Mint Kolozsvárról Nagyváradra utazunk: Gyaluban, balra az uttól, gyönyörű kastélyt hagyunk el. Ez épületet a kastélyok rovata alatt fogjuk adni: itt csak a Gelu váráról emlékezünk.

A magyarok bejövetelekor, mint Anonymus beszéli, az oláhok fejedelme innen ment Tuhutum elébe; s miután csatáját elveszté,

ide akart volna visszaszaladni, de a Kapus vizénél utolérték, s levágák. *)

Szerintem ezen vár nem a faluban, a mostani kastély helyén állott; hanem a havasok között, hol maig is fen van egy rom.

Erdély régi várait a nép mind tündérek- és ördögökkel hozza érintkezésbe, ez eset fordul elő e várral is.

Azon más várhely, Gyalutól félórára, a Hidegzsamos felé esik. A nép ma is Várhegynek nevezi. A sáncz és töltés nyoma, a törhetlen régi falmaradvány, hely, anyag, minden oda mutat, hogy e vár lehetett a Gelué. Erre mutat a rege, mit ős koráról fogok említeni.

Nem messze ide volt az ördögnek egy leirhatlan szépségű kertje, mi maig is áll a nép szerint; engem is hajlandók létének volna reá vezetni. E kert négyszegű sziklaüreg fenekén oly mélyen feküdt és fekszik, hogy a beleereszkedő előbb egy pokoli setéten halad át, s csak ha ezt áthaladta, kezd neki megviradni. Hol aztán minél alább megy, mind vakítóbb fény és világosság jön elő. Ezen föld alatti fényárban volt az ördög kertje, földi nyelven le nem írható virágokkal.

Történt egykor, hogy az ördög kertésze meghalt. Elment a várhegyi vár urához, kérte, hogy leányát adja kertésznek. A vár ura nem gondolta meg, hogy ördöggel van baja, megtagadta kívánságát. De nem is maradt boszulatlanul: az ördög nemcsak hogy a szép leányt elragadta; de mérgében várát is összerontá.

Ily regéket csak legrégibb várainkról hallunk, a milyek lehetek a Gelu korabeliek. Valamint a Darius kincsét is keresi itt a nép, a Czigányhavasan, mit oroszlányoktól hisz őriztetni.

94. §.

A H a d a d i v á r.

Hadad a Szilágyban esik. B. Wesselényiek fészke, kiknek Báthori István fejdelem ajándékozta.

Azon időben szép vára volt, minek azonban ma csupán helye. Azért e vár mégis nyomát hagyá történetünkben.

1562. mart. 4-én Németh Ferencz és Báthori István, János

*) Anonym. Belae Reg. Notar. Cap. XXVII.

Zsigmond vezérei, e vár körében tábort ütnek. De már 9-kén jött Balassa Menyhárt és Zai I. Ferdinánd seregével: Báthori a csatát a vár alatt elpróbálja, de vesztességére; mert maga megsebesedett, sergéből pedig 4000 székelyt, száaszt, oláhot elfogtak, lefegyvereztek, ágyuit elvevék, s a várat is elvesztette. *)

A vár magas hegyen feküdt, cserjétől s szőlőhegytől körül-fogva: a nép alatta táborozott. Balassa őket reggelinél lepte meg; csak hamar széljelszorta. Szerencsétlenségükre az nap épen kevés hó esett, s így az erdőre futók nyomot hagyának. Sokan elestek, sokan sebesültek. Schmidt Simon, brassói. százados, itten szétvagdalt pánczélát később a brassói tanácssházhoz emlékül tette le. Balassa pedig Kinizsit majmolva, estve holtakból terítettett asztalt.

1564-ben, pár év mulva, most már nem a János Zsigmond, hanem a Miksa király emberei kívánják megtartani. Szenyesi Mátyás belé indul, de sergét Báthori az utban szétveri: azért a vitéz százados csakugyan a várba jut. Báthori is nyomában Hadad alatt terem, s ostromoltatni kezdi. Falait csaknem lelöveté: Szenyesi magát még se adá meg. Végre szénával, fakazalokkal körülrakja, meggyújtja, s belőle kiperzselé. Az így elfogottakat János Zsigmond elibe vívék.

A kifüstölt Szenyesi bár háromszorosan szenyos volt, büszkén lép elébe. Mindenki várta, hogy a győztes láhaihoz fog borulni, nem, ő megtartá magyar jellemét. S mikor kérdezők, miért nem adta meg magát? Férfiasan szolt: engemet felséged vitézei most se fogtak volna el, ha Báthori István katonáimat embertelenül el nem csábitja; miért magamat sergén átvágva, e szarkafészekbe kelle huznom. . . János Zsigmondnak a vitézség e szavai annyira megtetszettek, hogy Szenyesit szabadon bocsátá. **)

1585-ben várnagyja Kopaczi Ferencz, kinek ez év máj. 9-ről hívségeért a fejdelem Oláh-karát adja.

95. §.

I k a f a l v á n, a z I k a v á r.

Háromszéken a falutól nyugotra eső hegyek erdős oldalából rom látszik ki: az Ikavár romja.

*) Nic. Istvánfi Histor. Libr. XXI.

**) Sieb. Würg-Engel v. Miles. 83. és 98. l.

A hagyományok a magyarok kijötte előtti időkre teszik építetését. Egy hagyományokra épült kronika szerint, a székely rabonbának korában építtette Ika, a kinek fia volt azon Gázon, ki Kászon széket alapítá. *) Régi korát egy óriás kígyó tevő regényessé; melynek rettenetes tetteiről, s végső pusztulásáról a nép maig is beszél.

96. §.

I l y e v á r a.

Erdély nyugoti szélén esik, Magyarhon felé, a Maros partján. Vele szemben van a dobrai vár; s ketten azon völgyet dominálák a törökök ellen.

Ma már egészen rom; de mint egy összeírás mondja, benne 1714-ben az észak felőli szobák még épen álltak. A vár falán sokáig látható volt a felirat, mely elmondá, mikép Bethlen Gábor fejedelem, mint apja várában, 1580-ban itt született. E követ 1794-ben innen az enyedi kolégyom könyvtárába vivé, falba vakoltaták. A kö Bethlen fejedelemségében, és igen nagy gonddal faragtattott. Rajta angyaloktól tartott korona, a két hon s Bethlen címere, s hosszas felirat volt, mely így kezdődött: HONORI AC MEMORIAE SEMPITERNAE CASTRI ILIE NATALIS SER. SACR. ROM. IMPR. ET TRANNIAE PRINCIPIS GABRIELIS QUI IN DICTO CASTRO PATERNO AN. XTI 1580. FELICITER NATUS EST CLAR. FAMILIAE BETHLENIANAЕ ANTIQUISSIMAE SIDUS s. t. **)

1686. jun. 2-kán Tököli Imrét, mint lázadót, Bethlen Gergely az I. Apafi fejedelem részére itt megverte.

97. §.

Kis-disznódon, a Michaelsberg.

A disznódi posztó, s még híresebb disznódi cseresznye házaja, Szebentől délre, a határszéli hegyek aljában fekszik. Kisdisznódtól egy órára a Michaelsbergen, mások szerint Götzenbergen gyönyörű várrom.

Igen régi lehet. II. András király ezt Götzelin nevű papi em-

*) L. Székely Nemzet Constitutioi. 279. l.

**) Nagy-enyedi Ritkaságok. Benkőtl. 7—8. l.

bernek adományozta; Götzelin pedig az innen nem messze eső ker-
czi apátságnak, mit a király is 1223-ban jóváhagyott.

Reichersdorfer, I. Ferdinánd király titoknoka, a XVI. század
harmadik tízedében bejárván Erdélyt, Chorographiájában írva hagy-
ta, mikép négyszegű kövekből e várat fenállani látta. Még
1658-ban a bejött törökség ellen a nép magát bele veszi; de csak
váltságdíjjal menté meg a várat.

98. §.

Kissebes vára.

Mint Kolozsvárról Váradnak megyünk, a Körös balpartján, a
hegyláncz oldalában, nagyszerű várrom látszik le az országu-
tra. Benn van a faluban, sziklára építve. Alatta a Sebes vize csörg a
Körösbe.

Az egész vár fala épen áll, csak a fedél hiányzik róla. A
lakszobák, istállók még ismerszenek. Csonka toronyába most is fel-
visz a lépcsőzet. Udvara egész négyszegletben be van építve, két-
oly hosszú, mint széles. Mikor épült, bizonyost róla nem tudunk.
Báthori Gábor idejében meg volt: mikor 1613. Bethlen Gábor elől
fut, Erdély rendeitől azt kéri, hogy bár Sebes váráig kísérjék
el. *) Régibb történetíróink mit se emlékeznek róla. Szobái nem
boltívesek, csak gerendások.

99. §.

Kisselyk.

Medgyesről Fejérvárnak menve, a Nagyküllő jobbpartján,
mint egy patakából a hegyfokra emelkednénk, az út várhelyet metsz
ketté. Minden nyoma kevés várfala, s kettős sánczozata az erdő
felől; más két oldalát e patak és a Küllő mossa. Nem csak mossa,
de a Küllő el is mosta.

1661. nov. 20-án e faluban hongyülés volt, melyben I. Apa-
fi fejedelemisébe beigtaták. E gyűlésre Ali pasa is megjött. Erre
Ali, Ibrahim alatt 2000 törököt, s néhány zászlóalj oláhot hagy Apafi
védelmére; maga Limegy Temesvárra, telelni.

*) Erd. Történeti Társ. II. 268.

100. §.

Kolczvár, Malomvizen.

A kies Hátszegvölgy déli részében, a Retyezát erdős oldalából szép várrom fejeződik messzire: neve Kolczvár.

Nem annyiban történelmi nevezetessége, mint gyönyörű szép fekvése teszi érdekessé. Az erdők lombjai közül, mint a mult idők síremléke néz le a völgyre.

Magas sziklacsucson épült, lábait a Sebesvize mossa. Szép nagyszerűnek tetszik. Benne egy felhagyott kápolna áll, melynek belső falára e van írva: Tobias Décsi, de Boronya, hic fuit Paedagogus Nicolai Kendefi, 1692. Továbbá 1707-ből az, hogy a Kendefi fiuk egyik nevelője e kápolnának papja lett volna.

Gyaníthatólag a vár és kápolna akkor még állott, s a Kendefi család még lakta.

E rom nem beszél hősekről, nem regél tündérek és orjasokról; hanem igen is hoz egy hagyományt, a föld legszebb tündére, az isten legszebb gondolatjáról — a nőről. E képet a magyar nők legszebb erénye, háziasságuk emlékére mellékeltem.

A nép maig is beszéli, hogy úrnője kiült a vár párkányzataira, s oly finom szálakat font, hogy azt a vár alatt fekvő mélységbe eregeté.

101. §.

Koppándon.

Torda mellett, az udvarban egy várnak látszanak csekély falai. Még a XVII. század vége felé lakható állapotban volt. Cserei még emlékezik róla, mint akarák itt egy keresztelőben elfogni Bánfi Dénest, kit 1674-ben lefejeztek. Még e század elején is fenállt, s be volt fedve. Most fala alig egy öl magas, az is csak 5 vagy 6 □ öl helyen. Pinczéit az udvar most is használja.

102. §.

Kozárvár.

Kozárvár, Dézsről Besztercze felé indulva, az első falu. Dézs felőli végén, az országúttól jobbra, kerek domb emelkedik, rajta gyümölcsfák, s a fák lombjai alatt a reformátusok temetője; de egyszersmind a nevezetes Kozárvárnak is helye.

A domb, melyen feküdt, három négy ölre emelkedik a Szamos tere felett. S kerülete nem nagyobb 200 lépésnél. A téglafal egész kereken jól látszik még; valamint a sírok is mind veres téglaföldbe ásatnak. Sehol senmi kő, sem tégladarab: hanem az égett föld kenyér nagyságban hanyódik.

E vár körül semmi történeti nyom. Hanem a miveltebb osztálynál azon vélemény uralkodik, hogy az még a kozár népfaj hagyomány. Azon népé, kiről Anonymus azt írja, hogy a magyarok bejövetelekor a Szamostól a Marosig, birta Marout, s lakta a kozár nép. *) Következőleg eleink e népet is meghóditák, s földjét elfoglalák. Azonban meg kell emlitenem, mikép a kozár népnek, e vár nevén kívül Erdélyben semmi nyoma. Miféle népfaj volt pedig, az maig is kérdés alatt van. **) Hogy tehát e nép, s korában e vár mi szerepet vitt, ismeretlen.

Mikor Békes 1575-ben Szathmárról Báthori István ellen be-

*) Anonym. Belae Reg. notar. Cap. XI.

**) Uj magyar muzeum. I. Füzet.

jött, itt üte fel táborát, s szólítá fel Erdélyt, hogy siessen táborába, míg a fejdelem készületlen. Csalatkozott, Báthori várta: megverte, s ismét kiüzte Erdélyből.

103. §.

Kőhalmi vár.

Kőhalom németül Reps, románul Kohalm. Egyik kis városa a Szeben táji szász földnek.

A város felett, sziklacsucson igen festőileg áll egy várrom, mely annyira ép, hogy pár tornyát ma is raktárul használja a város. Ezen vár egyik bástyájában 1812-ben két roppant vasbilincs még fel volt akasztva. Ki viselte, ki akasztotta oda, senki se tudta megmondani. Csupán egy kömetszés ad némi világot, melyre azonban nem sokat lehet építeni. E köbe a következő szavak vannak bemetszve: EN BANFI ANDRAS IT FOKVO VOLTOM 164-. A számok utolsóját nem lehet kiismerni.

Ugy kell lenni, gyakran használák álladalmi börtönül. Így látjuk 1616-ból, hogy Bethlen Gábor az ellene összeesküdt Orend Márton segesvári consult ide zárátá, mint olyat, ki észgyengeségben szenvedett. Azonban másfél év múlva csakugyan megszabadult. *)

Hol a történet ki nem segít, segít a népmonda.

Elmondom a regét, mint termett e bilincs ide.

Török dúlt a hazán, s beütött Kőhalom székibe. A királybíró, Helvig, serget rögtönöz, szembeszáll az ellenség fabló csoportjával; de szerencsétlenül, mert a csatát elveszti, s többed magával fogságra jut. Konstánczinápolyba viszik, hol mély tömlöczbe zárattott.

Kevés az örömvirág, mi a börtönben nyílik. Nappal epekedés, hasztalan remény, éjjel álmatlanság a rab mulatótársa. Helvig se vala máskép, szüntelen busúlt, rabtársai nem tudák megvigasztalni. Mikor így busongana, Menenges, egykori szék-darabont áll elébe. Mit adsz uram — szolt vigasztalólag — ha ma szép nőd s gyermekeid ölébe vislek? — A királybíró elmosolyodott a jámbor ember ajánlatán, s tovább folytatá bánatát.

*) Fundgruben, II. 110—1. l.

Eljött ismét az óra, hol a börtön vasajtói megnyitlak, s a rabcsoporthoz szabad légre bocsáttatott. Uram — szolt újra a darabont — fogadd el ajánlatom, bizzál bennem, én nem akarok nálad nélkül hazamenni, mert jó uram voltál: tedd mit mondok, s még az éjjel haza érünk. Helvig mosolygott, de megemlékezett, hogy Menengesnek bűbajos híre vala otthon. Ez szeget ütött fejébe: mert a rabnál inkább senki sem tud remélni.

A szabad óra ismét eljött: Menenges újra megtevé ajánlatát. A királybíró most biztatá a hív embert, hogy követendi tanácsát. Kik Erdélyből fogva voltak, mind kün valának a börtön udvarán. Egy helyen, hol kevésbbé figyeltek rájok, Menenges avatag kék köpenyét földre teríté, reá ült s kérte Helviget, üljön ő is mellé, fogódzék bele, hunyja be szemét, s bár mi történjék körülö, ki ne nyissa, míg nem mondja. A bús rab úgy tett mint embere mondá: a kék köpenyre ráült s szemeit behunyta.

S mi történt? Repülni kezének: szél sebességével elhagyák a török földet, el a sok hegyet és völgyet. Helvig szerette volna látni, mi történik vele; de nem volt szabad. Elmult a nap s repülésökben ki nem fáradtak.

Jött az est, s vele hazájuk földe. A kék köpeny földreszállt, s vele rabjaink. S mire szemét Helvig kinyitá, a köhalmi erdő szélén találta magát. Minek fessesem örömét, kevés embernek mondanék most újdonságot. Betértek e várba, rabbilincseiket levéteték, s ott a bástya mélyében emlékül fölakaszták. És haza mentek kedveseikhez.

Igy hangzik a rege, mely azonban a valóságban egy szép kis megszökés lehetett. *)

104. §.

K ö r ö s b á n y a .

Németül Altenburg.

Zaránd e kis bányavárosának, hajdan erőssége volt, melynek alapromjai ma is látszanak. Innen neveztetik e város régi oklevelekben Altenburgnak.

*) Sieb. Volkskalender v. 1843.

105. §.

K ö v á r.

Miről Kövár vidék nevét vette, az nem város, nem falu, hanem ezen vár volt. Kövár nevű helység nem létezik.

Kövár Butyásza nevű kis falu határán fekszik, tőle egy órányira, Szerny nevű hegy oldalában, a Lapos vize balpartján.

Mind magas hegycsucsoni fekvése, mind építészeti alkotásánál fogva, sokáig egy volt legtekintélyesebb végváraink közül. Kettős várból állott: egy felsőből és egy alsóból. Innen latin neve Arx duplex. A felső várban voltak az úrasági laktermek, börtönök; az alsóban a hivatalok és a várórség.

Kövár most lakhatatlan rom, csak alapfalai jelelik helyét. Ki építette nem tudjuk; modora igen régire mutat. Sokáig a Drágfi család birtoka volt.

Az első oklevelet róla Benkő József 1424-ből látja, neve ez iratban Kuvar. *)

Mily erősség volt, egy 1567-ben ellene intézett ostrom kézzelfoghatólag rajzolja. János Zsigmond, Erdély fejedelme Miksa magyar király ellen, atyai örökségeért hadat viselt. Kövár alá jő: benne Viczmándi Tamás van, kit Swendi teve oda pár év előtt. Kemény ostromot kezd, tüzesen ágyúztatja; de az őrség magát vitézül tartá. A külső várban végre szép rést lövet; Bebek a gyalogságnak rohamot parancsol; a roham órákon át foly; de visszaveretnek. Ágyuzáshoz fogtak ismét; a rés mind nagyobbra nő: napok múlva újra rohamot kísértének. Mi itt történt, azon kor hadi taktikáját szépen jellemzi. Az ostromlók rohannak, de benről apró golyók és kövek zápora fogadja; mire ez nem segít, égő kén s szurok kezd leözoñleni. Vissza kelle vonulniok. Csened lön várban és táborban; minden a nap fáradoalmát pihente. Két erdélyi, Somogyi Mihály és Dégi János a vár alá lopódzik. Észreveszik, mikép az őrség pihen, s örök sincsenek. A hírrrel János Zsigmondhoz sietnek. A fejdelem kap az alkalmon, sergét szép csendesesen lábrateszi; s a már lött résen úgy bevonul, hogy az őrségből sok, a rövid álomból

*) Transilvania Specialis Jos. Benkő III. §. 184.

az örök álmra szenderült. Viczmándi maga is elesett, s az ostrom tizenharmadik napján János Zsigmond a várnak ura lett. *)

1605-ben újra hadi csel színtere. Bocskai várról várra száll, s győzelmesen halad Erdély felé. Kövár alá érnek. A sereggel néhány nagybányai lakos vala mint fogoly, rokonaik eljönnek, s kéri ki őket; de csak azon feltét alatt ígérék oda, ha Kövárt kézre kerítik. A kívánság nagyon észszerű; mert a várban magyarhoni nép volt, kikkel ezek összeköttetésben álltak. A felső várban 150 magyar, az alsóban 32 német tevő a fedezetet. A nagybányaiak addig jártak a várba, hogy a magyarokat egy nap a felső várból lehozák, az ottani németeket velők megfogaták, s a várt kézre kerítették. **)

I. Rákóczi György alatt, egy kebelrázó börtönjelenet merül itt fel. Zólyomi Dávid vala egyik, ki Rákóczit az erdélyi fejedelemségre segít; miért is szép jószágokat kap, s országtábornokságra emelkedett. Ez ember szerencsáját nem bírja meg: felfuvalkodottságában fenről függeni nem akart, az alsókat pedig elnyomta; s az ország válogatott katonáiból magának mintegy testőrséget alakította. Mámora csak három évet tartott; mert Rákóczi 1633. aug. 21-kén notáztatja. Elfogják, Kövárba zárják, s itt hala el 1651-ben, 18 évi fogság után. Javait pedig a fejedelem ön fiainak adományozá. ***)

1613-ban Dóczi András szathmári várparancsnok, a magyar király részére, Kövárt ismét csellel veszi be.

1615-ben Bethlen Gábor fejedelem, Mátyás királytól Kövárt ismét visszakapja, még pedig egyezmény útján.

A Rákóczi-forradalomban még erős vár. 1703-ban a császáriak kezén van: szeptemberben a forradalmiak keményen megtámadják, de Rabutin jő, s felszabadítja az ostrom alól. ****) Később azonban várőrsége a forradalmiakhoz áll. Minek következtében a vár lerontatott; s ma rom.

*) Nicol. Istváni Histor. Libr. XXIV.

*) Wolf de Bethlen Histor. Libr. XIV.

***) Ioannis de Bethlen Commentar Libr. I.

****) Fundgruben von gr. Jos. Kemény, II 304. I.

106. §.

Krizbán, a Heldenburg.

Krizba egyike a Töröcsvárhoz tartozó falvaknak. Felette egy hegy a tengerszín felett 3510 lábra emelkedik: neve Várhegy. E kőszál igen gyönyörűen áll, magára; s büszkén néz le az alatta elmaradt apróbb hegyekre.

Ide a XIII. század elején, II. András alatt, a Barczaságot kevéssé ideig birtokolt német lovagrend várat épített. Neve volt Heldenburg, latin öklevelekben Castrum Heltvin. Hihetőleg a tőle három órára fekvő Höltvény nevű falutól.

107. §.

K u d u n á l,

A Nagy-szamos partján, Bethlen szomszédságában, Besztercze felőli végén, jobbra, terjedelmes várhely vagyon. Sánczozatának mélyedése és domborodása jól látszik. Benne most gabona terem. Egy részét a Szamos már elmosta. A falusiak a helyet várnak nevezik.

108. §.

K u s a l y n á l,

Hadadhoz közel, hegycsúcs emelkedik, mit erdő fed: várvala rajta. Régen le kellett omlania, mert birtokosai már századok előtt a faluban lakhattak, mit a templomba temetkezésök bizonyít. A hagyomány szerint belőle földalatti alagút vitt le a faluba, s állítólag a templomba szolgált.

109. §.

M a g y a r - l é t á n, a G é c z i v á r.

Léta Kolozsvártól a havasok felé esik. Ezen falu és Asszonyfalva határa közt van Géczivára.

Nem sokat emlékezik róla a történet, pedig az árpádházi királyok alatt tekintélyes erősség. 1405-ben látjuk, mikép a Létai várhoz tartozott három lisztelő, két ványoló, s egy csertörömmalot Zsigmond Kolozsvárnak adja, hogy jövedelméből várfalát építse.

Magas csucson feküdt, mely a Járápatak felőli oldalán meredek, tul székérrel járható, A Jára vize felől ma is áll kevés várfala. Vizfogója faragott kövekből még ott van; gárgyáját Kendefi, Fenesre nem rég vitette el.

Még 1540-ben, Mindszenti naplójában, mint erősséget említi a pártos vajdák kezében*) Azonban a pártosság csakugyan e várnak meghozá halálos csapását. János Zsigmond Balassa Menyhárt ellen 1662-ben serget küld, ostromoltatni kezdi, s végre február 11-kén ez magát feladja. De a mint a győztesek bele vonulnának, elrejtett puskapor lobbant fel s a várat elhányta. Mások szerint magok a győzelmesek ejtettek tüzet a rejtekekben talált puskapor közé. **)

E baját ki kellett épülnie; legalább a történeti hagyomány pártized mulva Géczi főkormányzó kezében látja, (+ 1589. jan. 7.), s azt hiszik, hogy róla neveztetik Géczi várnak. ***)

Asszonyfalvát s a két Fülét, a vár körül fekvő e három falut, ma Kolozsvár birja, hogyan kapta azt Géczi kezéből, a népmonda beszéli el.

Géczi bele szeret egy kolozsvári polgárnőbe, kit várába magához hoz. A szép nőt férje is szerette; de a rettegett hirű Géczi ellen nem mert követelőleg fellépni. Egyszer mégis csak ráveszi magát: eljön oda. Géczi, mint meglátja, elébe áll, s kérdi kit keres? A politikus csizmadia kerülőleg felel: egy asszonyt, két fülel. Géczinek tetszett az elménczség, mely nem tett egyebet, mint azt, hogy ha nejét nem adja vissza, adja neki három faluját, Asszonyfalvát s a két Fülét kárpótlásul. Géczi megadta: e polgár gazdag leve. S a város oda egyezett, mikép válassza tanácsosnak, s végahagyományt csináltata vele, melynél fogva e három falut a városnak adá, és ma is birja.

110. §.

Magyarosnál, a szt. László vára.

Mellékneve Sajómagyaros; a Sajó jobb partján. Felette hegykar vonul, ennek egyik ormóján van a várhely, mit sz. László

*) Erdély Történetei Tára. I. 9. lap.

**) Siebenb. Würgengel v. Miles 82. l.

**) Deutsch. Orden in Sieb. v. Bethlen. 58. l.

várának neveznek. Sánczozata a völgyből is igen jól látszik; egyéb maradványa semmi. S úgy tartják, hogy a szt. férfi kerlési ütközete után építtette és lakta.

Rajta egy kápolna korunkig állt. Miután elromlott, belőle egy fára festett szent képet lehoztak vala az itteni oláh templomba. Onnan gr. Bethlen L. Kerlésre vitette, mással kárpótolván.

111. §.

Magyar-zsá kodon,

Mi a két Küküllő közt fekszik, várhely van egy hegyen. Út megy el alatta, s ma is várútjának nevezik. Van mellette egy kút, melyben kincset vélnek rejleni.

112. §.

Makfalván, Makravára.

Hová b. Wesselényi Miklós a székelyeknek népiskolát alapita, hol a Siklód vize a Küküllőbe szakad, várhely van. Gyönyörű fekvése volt, alapja még látszik. Neve volt: Makravára.

113. §.

Martinuzzi kastélya, Alvinczen.

Alvincz kis mezőváros, Fejérvár szomszédságában, a Maros bal partján. Benne van romjaink szebb példányai egyike.

A várost az országút átmetszi; innen a Marosnak tartva, csaknem a folyó partján, ott találjuk a kastélyromot, melyben egy cancellárság, kincstárnokság s főkormányzóságra emelkedett pórfinu élt, uralkodott és árulta honunk.

A kastély várszerű s négyszöget képez. A körülte mélyedő víztartóban most is mocsár. Északi szárnya, nagyszerű homlokzatával, ma is lakható. Nyugoti és déli oldala, mióta Mártonfi püspök alatt utószor leégett, fedéltelenül sorvad.

Most északon van kapuja, hajdon keletről volt. Akkor a víztartó hídján bejutva, tágos, mintegy 140 lépés átmérőű tér nyílt fel, s ott magaslott szemben nagyszerű épülete. A környező kőfal, az északi szárny még áll, a többi rom.

Itt látta utószor lemenni napját a férfin, kiről a kastélyt most is nevezik.

A tordai országgyűlés 1542-ben őt s Petrovicsot levé Izabella mellé a kormányra. A szelid Izabella, s jó öreg Petrovics csakhamar azon veszik észre, hogy György barát az egész hatalmat magához ragadja. Hatalma közepette azon gondolatra jött, hogy Erdélyt kivevén a török pártfogás alól, I. Ferdinánd kezébe tegye. Alkudozásait megkezdette, s Izabellával meghasonlott; de a gyenge nővel bár hányszor ki tudott békülni.

Végre tervét nem titkolható: nyílt ellenségeskedés ütött ki közöttök. Erdély pártokra szakadott, s 1550-ben Martinuzzi I. Ferdinánd serge élén jelenik meg, Fejérvárt ostrommal beveszi, s Izabellát lemondásra kényszeríti.

A királyné Kolozsvárt lemond, kimegy a honból, s az ország a magyar korona alá jő.

De Szolimán Izabella részére serget küld. Martinuzzi megijed, a portánál magát ki akarja menteni. Ez Castaldo, osztrák főparancsnok fejébe szegget üt, megírja urának, hogy Martinuzzi miatt Erdély felett a béke soha se foghat helyreállni. Tegyen mit jónak lát, volt fenről a felelet.

1551. dec. 17-ke hajnalán, mint György barát épen imádkoznék, Ferrari Antal, Castaldo titoknoka, az ajtón kopogtat s belép hozzá. Egy, a fejedelemhez küldendő sürgönyt nyújt át. Martinuzzi az iratot átveszi, átolvassa, tollat ragad, s az asztalra lehajol, hogy aláírja. Mig ő utólszor kísérté nevét alájegyezni: Ferrari két szúrást ejt rajta. Az életteltjes Martinuzzi ellenét megragadja, s leteríti. Azonban Sforcia, a spanyol katonaság főnöke, az ajtón kivont karddal beront, s csapást intéz a hűtelen fejére. Erre tusa kerekedett; a megtámadott kétségbeeső hősiséggel vív, mig Vas Ferencz udvarnoka is segítségére jött. S bár mindketten jól vívtak, Carrid János - spanyol, a nagyravágyó keblet átdöfé. *) Így végzé életét a férfi, ki ma a török, holnap Ausztria, s majd fejedelem aszszonyával gazdagíttatá magát, s egyiknek sem vala hive.

A bástya délről ott porhad még, miként porhada benne Martinuzzi hullája, mig a fejérvári papok martiusban eltemeték. A vérével áztatott falak ott sötétlenek, mint a három százados setét emlékezet, mit e férfi hagyta maga után.

*) Istvánfi Libr. XVII. és W. d. Bethlen. Libr. IV.

A kastély egy emeletes volt, de azért oldalai elég emelkedtek. Fala tetőtől talpig síma; ablakai keskenyek, de magosak, szépen metszett köpárkányzatokkal. Hegyről gyönyörű képet adna, kár hogy lapályra épüle.

Felirat rajta nincs, kivéve mostani kapuja homlokzatát, hol olvasható, mikép e kaput egy sok címekkel felruházott báró kanonok építtette, 1733-ban.

Tulajdonosa a rom. kath. püspökség, hova 4000 forintban van inscribálva, a fejevári kathedrale fentartására.

Keletkezéséről adatunk nincs. Annyi bizonyos, hogy e kastély régi időktől uradalmi főhely; s hozzá szolgált: Alvincz, Borberek, Borsómező, Korna, Ratkó és Tartaria. E helyek II. Lajos előtt a szászokhoz tartoztak; de miután ők innen kiköltöztek, 1526-ban hozzátartozóikkal együtt Rádul, oláhországi vajdának adományoztattak. Ez adományozásnak a szászok ellenmondtak. Később Majláth István erdélyi vajda, keríté kezére; de Zápolya 1540-ben mivelhogy ellene pártotűtött, tőle elveszi, s Rádul vajdának visszaadja. *) Utána sok kézen megy át, milyenek: Martinuzzi, Báthori András, Békes Gáspár, Józsika István, Ifjú János, Báthori Gábor. Mig végre meghatározák a rendek, hogy legyen bárkinek adományozható. **) Ennek következtében a faluk egyesek, a kastély pedig a püspökség kezére került.

114. §.

Mezőbándon, a Pogányvár.

Marosvásárhelytől négy óra. Várhelye van, minden nyom nélkül, neve Pogányvár. A nép kincsről álmodozik; s azt hiszi, hogy minden kilencz évben felnyílik ürege, belőle két szép tündér leány jő ki a közel fekvő tóra vizért; az üreg ekkor nyitva marad, s ki elég korán oda ér, megrakodhatik kincseiből. De ha sokáig mulat, oda vész. A mai emberek még emlékezni akarnak egy emberre, kinek sarkát az ajtó oda csapta, s bele megsántult.

*) Kovachich Scriptores Minores.

**) Comp. Const. II. R. 1. tit. 4. art.

115. §

Nagy-almáson, Dezső vára

Kolozsvártól északnyugotra esik, az Almás partján.

Most csak egy szeglete áll, nyugoton. Szépen nézhetett le a magasból. Romjait e század második tizedében hordták le lóiskolának.

E vár sok pártütésnek volt fészke.

1540-ben Zápolya, mint a pártütő Balassa Imre birtokát, Török Bálint, és Petrovicssal ostromoltatja, s miután bevevék, lerontatja. *) De helyre állott ujlag, mert

1551-ben Castaldo tábornokot alatta látjuk; de Izabella parancsára, a vár magát feladja. **)

1602-ben Básta, mint Báthori Zsigmondhoz hajló várat, ostromolja. A várőrség magát megkegyelmezés feltétele alatt feladja, a vár azért lerontatott.

116. §.

Nagyidán,

Teke és Besztercze közt, magas hegyen egy vár feküdt. Bár az erdő benőtte, csigaútja, sáncza, alapfala, még mind látszik. Azonban nem azon vár ez, hol a nagyidai vajda hősködött: az Magyarhonban van.

117. §.

Nyén,

Brassótól öt órára fekszik. Határán várhely, mit németül Kreuzburgnak hínak; régi oklevelekben Kruzburg. Építék a német lovagok a XIII. század elején. Egy oklevél van fen, melyben II. András e várat, mint a mit ujba építetttek, a mellette lévő réttel nekik adományozza. ***) A Rétynél említett Homárka e várhely mellett megy el, fáktól benőtt sáncza még mind látszik, s itt már papsáncza nevet visel.

*) Mindszenti Naplója. Erd. Történetei Tára. I. 14. l.

**) Wolf de Bethlen. Histor. Libr. IV.

***) Deutscher Orden. v. A. Bethlen. 76. l.

118. §.

Ojtoznál, a Rákóczi vára.

Ojtoz szorosa Kézdi-vásárhelytől megy ki Moldvának. Ezen szorosút egy napi járó földet tart, az Ojtoz-vize völgyületén.

A vám - házaktól óranegyedre volt erőssége. Állott egy várból, mit Rákóczi várának hínak, s egy előrsi sánczozatból, a Gyilkos nevű hegyfokon.

Az útszoros egyenes irányban megy keletnek: de a hol e két erődtvény van, ott a déli hegy mintegy benyulik az út elébe, s kavarakodást ad az útnak és Ojtoz vizének; ezeken emelkedtek az erősségek.

A vár igen kedvezően feküdt, 30 öl magasan. Két felől a hegy meredek oldalai vonulnak; alatta az Ojtoz vize csörgedez; a hegyeken a földdel egykorú erdők: az utat kényelmesen dominálják.

Jelenleg is szép rom. Várfalából néhány oldal 3—4 öl magasságban áll. Mintegy 50 öl hosszú, 30 öl széles lehete; szemben az úttal. A vártól fel a hegyre, s le a völgybe kőfal nyult el; mely mögül igen jól lehetett védelmezni. E kőfala csaknem földig van törpülve. A vár alatt kemény kapu, s mellette várda, mi éjjenként a vám érdekében bezáratik.

A vártól előbb, félóra messzeségben fekszik a Gyilkos: oly hegyfok, minek a váréhoz mindenben hasonló fekvése. Rajta most is sáncz, s mellvédül kőfal.

A hagyomány úgy tartja, hogy e várat II. Rákóczi György építtette: neve is ide mutat. Elpusztulásának körülményeit a nép következően beszéli.

Az utolsó török háborukor, 1787—8-ban, a székelység ide őrségre járt: Horváth ezredes volt velök. Egy nap azoknak, kik a Gyilkoson előörsködtek, fegyvertakarítást parancsok. S alig szedik el, ím a törökség a déli hegyvonalból álutakon özönlik reájok. Ugy hiszik, árulás következtében. A fegyvertelen székelyeket megrohanták, köztük dühös mészárlást vívének véghez. S innen nevezik e pontot Gyilkosnak.

Azonban a törökség erre, elényomul. A várat is megtámadja, ostromolja, beveszi, meggyújtja, leégeti. S könnyű győzelme után előbb halada Erdély felé. A vár után kezébe jött a vám is.

A vámon innen, hegyre jő fel az út, neve e hegynek, Bóbics. Itt a török emberére talált: Varini, harminczadi főnök, a visszavonult s visszavert székelységet a Bóbicson felállítja, harczra vezeti, s a törökséget visszanyomja.

119. §.

O r l á t o n,

Az egykori I. oláhezred stabhelyén, s hol Erdély legnagyobb papírgyára van: az erdőben igen szép várrom porladoz.

120. §.

Rapsonné vára, Ilyésmezején.

Parajd és Szováta között, a Szék havasán, legeltető pásztrok időnkben egy telepet alapítanak: neve Ilyésmező. Hozzá közel, a fenyvesek szikláin Erdély legrégibb, legmesésebb várai egyike dült romba, a Rapsonné vára.

A vár hollétét falak jelelik. Kövein a pünköszt rózsza még mind virágzik, a nép Rapsonné rózsájának nevezi.

A rege a vár asszonyát szépnek, fiatalnak festi, s neki tündéres jellemet ad. Ugy tartják, mikép Rapsonné négy nővérével lakta e várt, kiknek egyikét Firénének nevezték. A nép szerint Rapsonné hallá mikor Kolozsvárt a harangot megkondíták, s mig behúzák, nemcsak felöltözött, hanem befogata s úgy hajtatott, hogy másokkal még templomba ért. Egyszer a szél történetesen kocsisa kalapját kifűtta; az le akart utána szállani, de nem hagyta, mert úgy monda: órákig gyalogolhatna már érette, úgy elhagyák.

Az útnak, hol Rapsonné a kocsikázást tevő, maig is látszanak nyomai. A várból a Kaczelelőn, Szováta sódombja felé ment. (Lásd a 30. §-ban.) A nép ördögutjának nevezi, s hiszi, mikép azt Rapsonné az ördöggel készítetté.

Készíté pedig az ördög egy hegy arany s egy völgy ezüstért. Rapsonné a kért díjt megígérte, s az út el is készült egész Kolozsvárig. Azonban mikor az ördög bériért jő, Rapsonné hallani se akart róla. S mire mégis sürgetné, Rapsonné összefogja jobbkeze hüvelyk mutató és középujját, ég felé emeli, reá tesz egy aranyat, tenyere völgyületébe pedig tesz egy darab ezüstet: im a hegy arany s a völgy ezüst, szólt az ördögnek, itt van fizetésed.

Az ördög erre dühében elrohant, s az általa készített útát Szovátától egész Kolozsvárig elrontá, csak a vár közelében hagyta fenn egy mérföldnyit.

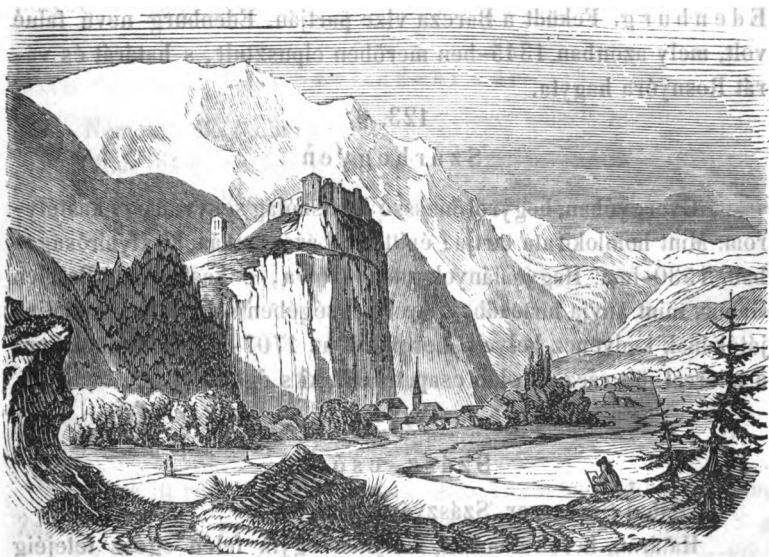
121. §.

A Rikában, Huszt vára.

A felső-rakosi és vargyasi határok összenyúlásánál, magas csucson volt Husztvára. Romja nincs; csak nyomai látszanak.

122. §,

Rozsnyó vára.

Rozsnyó német neve, Rosenau, mit hihetően azon három rózsáról vett, melyet czimerül is használ.

Szász mezőváros, Brassó szomszédságában. Felette tekintélyes sziklacsucs emeli fel kopasz homlokát; rajta mint korona áll ma is hazánk egyik legpompásabb várromja: a Rozsnyó vára.

Gyönyörű képet ad: előtte térség, alatta a város, mögötte a hóvonalt megütő Bucsecshegy, hávasaival, fenyveseivel.

A várfal messze ellátszik. Feljárója, s benne a 76 öl mély-

ségű kút, ma is épen vagyon; s az egész oly karban, hogy a városiak rakhelyül használják.

Fuchs Markus tolla után szólva, 1612-ben, Báthori Gábor fejedelem, a fellázadt vidéket zaklatván, miután a feketehalmi várat bevette: Rozsnyó alá jött. A vár, mint írja, akkor megvehetetlen, s ostromát a szász férfiak két nap derekasán is visszaverték, de mégis csak fel kellett adniok. Egyik oka a víz szűke; más főbb oka mivel az őrségbeli oláhok annyira sürgeték feladását, mikép a bírót kötve akarák Báthori kezébe adni, s ennek következtében apr. 3-án feladák. Báthori felment, az őrséget kibocsátotta, s népének szabad zsákmányt engedett.

Rozsnyó határán más várnak is van nyoma, melynek neve: *Edenburg*. Feküdt a Barcza vize partján. *Edenburg* nevű falu volt, mely azonban 1345-ben merőben elpusztult, s határát és várát Rosnyóra hagyta.

123. §.

Szárhegyen

Gyergyóban, hegyről messze lelátszólag senyved egy kastélyrom. Mint homlokirata tartja: építtette Lázár István, királybiróságában, 1530-ban. Hagyományok után szólva, e kastélyban Bethlen Gábor, mint anyja birtokában, gyermekségében sokat ült, s mutatják játékanak kedvencz helyeit. Leromlott az 1707-beli tatárduláskor: a tatárral jött rác és oláh csapat rablá ki s égeté le.

124. §.

Szász-csóra.

Oláhu! Szeszcsor. Szászváros közelében.

Határán, kerek dombon, melynek egyik felén egész tetejéig szőlőhegy van, várrom emelkedik. Fala igen széles. Beszélik, mikép nem oly rég három svájci jött, s egy régi iromány nyomán, benne kincs után kezdenék ásatni; de mit se találtak.

125. §.

Szász-erked

Felett, a Nagy-küküllő partvidékén, magas hegyen egy várrom oly jó karban van, hogy a falusiak rakhelynek használják; s benne őrizetet tartanak.

126. §.

S z á s z - k é z d ,

Egy kis szász város. Benne I. Apafi 1663-ban, mikor a török adó már igen magasra hágott, országgyűlést tart, hol, mi addig szokatlan volt, a nemesség is megrovátott. Egy kis vára van mit rakhelyül használnak.

127. §.

S z á s z - z s o m b o r n á l ,

A Rikateőről nyugotra, igen szép várromot pillant meg az útas. A helységen kívül, erdős hegyoldalban fekszik. Ma is rakhelyül szolgál.

128. §.

A S z e l i n d e k i v á r .

Németül Stolzenburg.

Medgyes és Szeben között esik. Egy felette álló hegyről, nagyszerű várromja kellemesen lepi meg az utast. Nagyobbszerű romjaink egyike.

A várfal 5—6 öl magasságban a hegytetőt egészen körülfolyta. Kerülete 300 lépés lehet; terén egy roppant leégett templom. A várban felügyelő lakik, ki a lakosok raktárait őrzi.

A nép e várat 800 évesnek mondja, s a templomot még a reformatio ideje előttinek. Hanem ebben a jámbor lakosság kevés tévedésben vagyon.

Hogy itt régi időktől vár volt, igaz. 1529-ben Báthori István, Zápolya vajdája, Szelindek várát ostromolta és be is vette. S a benne volt őrsóget, mely a várat I. Ferdinánd részére oltalmazta, szétszórta. De a szebeniek Hähn Mártont segélyül küldik, s a vajda sergét még azon éjjel belőle kiverék. *)

1668-ban a Rákóczi ellen bejött török-tatárság ellen a nép bele menekül. A falu elégett; de a vár, a benne lévőekkel, megmaradt. **)

*) Sieb. Würgengel v. Miles 21. l.

**) Siebenbürgische Ruin. Fundgruben II. 152.

Hanem az a vár nem a mostani. Azt Pekri Lőrincz, kurucz vezér, a mult század elején lerontatá.

Ugy építék helyébe téglából ezt, 1715-ben; de nem végezték be, ma is félben áll. A benne látszó templom a mult század végén égett le; ugy építének érette mást a faluban.

Bemnek a császáriakkal, 1849. jan. 24-kén, itt kemény csatája volt; de a vár nem szerepelt.

129. §.

Szent-lélek várai.

Kézdi-vásárhelyről Csíkba menőleg, Szentléleken nagyszerű rom tűnik elő. Épen a falu szélén esik, jobbra. Felette emelkedik a kopasz Perkő, rajta kápolna és egy zárandok-lak fejrlik: mind ez egy tömegben kellemes képet ad.

E rom egy erős kastély volt. Fedelét csak korunkban veszté el; falai most is tetőtől talpig állanak. A nép mutatja még benne a tömlöczőt, s felette keserű ellentétül a kártyaházat; igen a kápolnát. Ablakai faragott kövében ott látszik: M. M. B. D. 1715.

Sziklán épült. Egy egy oldala 50 lépésnyi; négyszeg idomú bástyákkal. Udvara majd mi sincs, egészen épületekkel volt zsúfolva. A rom 6—7 öl magas. Neve Mikes vára.

Azonban meg kell jegyeznem, mikép a Castrum Zent Leleuk, miről legrégibb okleveleink e neven emlékeznek, nem ez. Az a kastély fölötti hegyen, jóval hátrább feküdt, ott hol Csíkba menőleg az utas egy völgyet lát a hegyre felcsapni. Evölgy neve ma is Várpataka. A vár terét ma kaszálják, de kútja mélyedését jól ismerik.

Hibás tehát azon vélemény is, mely a Perkő homlokán véli a régi várat: ott ilyesminek sem hire, sem pora.

A Szentléleki vár egyike hazánk legrégibb várainak. Mint tekintélyes végerősség a királyok előtt figyelemben állt. A IV. Béla alatti tatárdúlás alkalmával elpusztítaték: s 1251. januárjából a hazajött IV. Bélától parancsot látunk, melyben Lőrincz, erdélyi vajdának rendeli, hogy a várat helyreállítsa, várnagygyal és őrséggel lássa el.

1271-ből látjuk, mikép V. István király alatt, a fenebbi parancs következtében már fenáll, s benne őrség vagyon.

1465-ben már csak rom. Hihetőleg az Amuráth szultán e századi becsapásai tévék tönkre.

Mátyás király e században, a vár alatti kastélylyal Bályogi Lőrinczet ajándékozza meg, s a várról, már csak mint voltról, emlékezik. E nemzetség kihaltával, II. Lajos, 1517-ben, Zápolyaéknak adja.

A XVI. század vége felé a kastélyhoz tartozó falvak feloszlának, s a kastélyt a hozzá szakadt részjóságokkal I. Apafi fejedelem Kálnoki Sámuelnek és Zsuzsánnának adományozza. *)

E kastély 1634-ben könnyelmű kalandnak volt színhelye. Mikos János, Tarnóczi Sebestyén, a vár birtokosa leányába Sárába szeret. Megkéreti, de kosarat kap. Mikos erre fölveszi két rokonát, szolgálát, beront ide a kastélyba, s anyja honn nem létében a leányt elrabolja. A leány Mikest nem szerette, erővel vitetett. A fájdalmas anya, Károlyi Zsófia, Zabolára jő, leányát törvényesen kikéri, de nem adják. I. Rákóczi György fejedelméhez megy, s mint leányrabló ellen a keresetet elrendelteti. Mikos kifut Moldva fejedelméhez, Lupulhoz; s bár a leányt leányfővel kapák is haza, mégis csak nótázzák, s jószágait elvevék. Nehány év múlva pedig a fejedelemhez folyamodik, kegyelmet nyer, s úgy tére vissza honába, 1639-ben. Mikor haza jött, a szép Sára még hajadon volt, azután ment férjhez Haller Péterhez, ki már nem volt fiatal ember. Szembenben lakott, s mint nő magának torkát metszé, szomoruan végző élete végperceit.**)

130. §.

Szeredfalván, a Rózsavár.

Szeredfalván, Beszterczére menve az országúttól jobbra, egy dombon várhely van; neve Rózsavár. Ugy látszik kerek volt. Alapköveit korunkban hordák el. A nép óriások várának tartja, s a kutat melléte óriások kútjának nevezi. A gyanítások és szóhagyományok úgy hiszik: végtére rablóvárrá változott, s ezért Mátyás

*) Lásd az okleveleket: Arpadia I. 170—5.

**) Szalárdi Siralmas magyar krónikája III. könyv, 6—12. rész.

korában, parancs következtében rontatott volna le. Valamint azt is igénylik, hogy Mátyás király benne mulatott volna. *)

A forradalomban e hely nevezetes positio volt, honnan meg lehet mérni, mi szolgálatokat tehetett e vár.

131. §.

Szilágy-cseh.

Várának omladványa egy hegytetőn még ott van. A múlt században még több szobája állott. A török többször dult alatta: így látjuk 1670-ből, hogy Szilágy-cseh adója, harcz miatt szenvedett károk tekintetéből, három évre elengedtetett.

132. §.

Szilágy-somlyó várai.

Ezen Somlyó, Szilágy egyik városa: épen a Mogurahegy tövében, a Kraszna partján. A fejedelmi Báthori család ős fészke. A családra Báthori László által jött, még 1351-ben, ki azt Pók Annával, mint nejével, kapta.**) Ugy tartják Báthori István, a lengyel király, valamint Báthori Zsófia, az egyik Rákóczi anyja, itt születtek.

Három várhely van határán. Egyik benn a város piaczn. Bástyás romjai katonai sülőház és rakhelynek vannak idomítva. Ajtaja felett a Báthori család czímerének sárkányfogai most is agyarkodnak. II. Rákóczi György ellen jött budai pasa 1660-ban előbb kiraboltatja, azután leégeli. ***) Most is igen szép rom.

A második vár a Mogura oldalában volt, a Várhegyen. Kiterjedése nagyszerű várba mutat. Báthori István építtette. A romok között egy földalatti út nyomai látszanak, melyről azt tartják, hogy az alsó várba vezetett volna le.

Egy P o g á n y v á r ról is beszélnek. A hagyomány úgy tartja, hogy soha sem volt egészen felépítve; mivel a vár ura ezt a nép kínzásával építtette, mit szelid neje ki nem állhatott. Azért mit

*) Doboka Ismertetése 780. lap.

**) Budai Fer. Polgári Lexicon I, 157—81.

***) Joannis de Bethlen Commentarii Libr. II.

pogány férje nappal építtetett, neje éjjel lerontatá: elhíteté vele, hogy az angyalok rontják le, s rávette, hogy építésével hagyjon fel.

133. §.

Talmácsi vár.

Német neve Landskron.

Talmácsot a Szebenből Verestoronyhoz vivő országút átmetszi. Mellette magas hegytetőről, Erdély legszebb vármomjainak egyike néz el a messziségbe. Öt hat öl magas várfala, melyen néhol még a lörések is látszanak, tágas kapuja, s kapujának mellékfalai: meglepő nagyszerűséget mutatnak, s a lábainál folyó Olthal gyönyörű képbe olvadnak össze.

E vár az egész hegycsúcsot koronázza: Várfala tojásdad, s kerülete mintegy 600 lépés. Udvarán épület nincs, bokrai között csak a kincskeresők ásásai domborulnak. Kapuja melléke északkeleten még áll; előtte a Szeben vize az Oltha szakad.

A várat szászok építették: miért is I. Lajos király, 1370-ben, engedély-levelet ad nekik, melyben felmenti őket a további fentartás és hozzá teendő szolgálattól.

1453-ban pedig V. László király Talmácsot, Verestorony és Latorvárral együtt, a szász nemzetnek adományozza. Az oklevél maig is meg van. *)

A népmonda azt tartja, benne egy vajda élt, kinek azon vajdával, ki a Verestoronymáli trojai toronyban lakott, találkoznia nem szabadot.

134. §.

Tartód és Firtos, Korondon.

Hol Korond szép fürdője áll, a völgy felett, két hegycsúcs emelkedett ki: mindeniken várrom, mindeniken agg bükkek setélenek. A két hely neve Firtos és Tartód.

Mikor Erdély földét még ős tenger borította, s hullámai közül alig emelkedtek ki legmagasbb hegyeink: Firtosan már tűndérek laktak.

*) Jos. Benkő, Transylv. V. §. IX.

Firtos a jó szellemek tündére volt. De minthogy a föld a jót rosszal vegyesen termi, vele átellenben Tartód lakott, a rossz szellemek egyik tündére. Két szép nőnek mindig szűk ugyanazon vidék. S mint mikor több nap ragyog az egen, két melléknak udvarszivárványa mindig viszácson áll egymáshoz : így e tündérekkel se lehetett máskép.

Firtosnak szép gondolatai, remek művei valának. Tartód, mint pulya lelkek szoktak, mindent utánozott. A mit amaz bírt, azt neki is birnia kolle.

Fejlett a chaosz, Firtos elhatározá, hogy várat fog magának építeni. Összegyűjté tündereit, s tudtokra adja, hogy gondolatának ma létesülni kell. Tartód megtudja, ő is kimondja egy vár építését, s megizeni Firtosnak, mikép ő nemcsak hogy szebb várat építend, de egyszersmind oly sebesen fogja végrehajtani, hogy éjszél előtt még időt nyerend Firtos várába menni, s várának szegletkövét kifestítve, saját várába vihetni.

A szelid lelkű Firtos nem írigylé társnéja vágyait : azért az építésről le nem mondott. De hogy büszke feltételében ne boldoguljon, a vidék legnagyobb ködarabjaiból rakatta le vára szegletköveit.

Firtos vára éjszél felé pompában ragyogott, építője eléggülten legelteté rajta szemeit ; s örvendeze, hogy ellene gúnyos terve dugába dült. De keveset tarthata öröme, idegen tündérek repülnek várába, élőkön Tartód.

Egy pillanat, s az új vár roppant szegletköve ki vala döntve, átfurva ; s két tündér vasrudan karára emelve, repült vele Tartód vára felé. Utjok Korond felett vitt el, s már már örvendettek reptökben a sikernek, mire Korondon a kakasok éjszélre megszólaltak.

Éjszélre fogadta volt Tartód, hogy beérend a kövel várába. Szóla a kakas : s im a vasrud ketté repedt, a követ leejtették.

S Tartódnak, mert igényeit túl feszítette, lakolnia kellett. Nem volt elég, hogy fogadását elvesztette : az istenek büntelésből várát is összeronták. Mire visszaért, napimunkájának csak romjait találta.

A nép a szegletkövet most is látja a falu határán : egy nagy kő hever ott, olyszerű, mintha furva lett volna.

Tartód romja, még mind érdekes kép, Korond fenyvesei kö-

zött : a Tartod vize alatta szakad a Kis-küküllőbe. Mi történt azután rajta, nem szól róla a kronika.

Mi folyt a Firtosan, arról is hallgat az írás. Az újabb időben Mária Terezia alatt a jezsuitáknak látjuk ajándékozva ; s ők birták 1773-ig. Ezen szerzet eltöröltetésével, a szent ferencziek birtokába jött ; kik csakhamar ráuntak a felhőkkel szomszédságba : a várat felhagyták, földét egyes székelyeknek eladák ; s lejöttek lakni az Árcsóra, a Firtos aljába. S így a vár rommá leve.

A Firtos az ország legszebb hegycsúcsai közé tartozik, épen a korondi borvízfürdő felett, honnan a fürdővendégek nyaranként látogatni szokták. Róla majd fél Erdély látható, s oly út visz hozzá fel, mikép öreg úraink, hogy a székely szekeren hanyat ne bukjanak, megkötetik magokat a lajtorjához.

A hegyteteje, délfelől szántókká olvad, északról csak amúgy nézhetni le a mélységben setéllő öreg bikkekre. Ott van tetején a várhely. Falából néhány ölnyi még áll : s benőtt udvarán egy templomnak romja. Még emlékeznek a korondi vének azon időre, mikor a vidék asszonyai ide gyónni jártak.

A váran kívül egy kápolnácska romja pusztul. Körében, 1831-ben, egy öreg fa kidőlt, gyökereivel töméntelen régi aranyat fordíta ki. A nép, mint a minek értékét nem érté, olcsón elszórta. Mit összegyűjthetének a még fületlen gomboknak is elkevertelt aranyokból, odamutatnak, miszerint kilencz császárnak voltak közte pénzei : legtöbb volt a Justinianus, Theodosius, Pulcheria és Marcianus korából. Ezen aranyok ismét életbe lépteték azon hagyományt, mely szerint, Ethele Udvarhelyt lakott, s ezen aranyok azok volnának, miket a neki adózó Theodosius császár Konstanczinápolyból küldé ; s azt hiszik, hogy Ethele ide, mint erősségbe rejtette azokat.

135. §.

Torda várai.

Tordának mindig meg volt maga vára. Kulcsa lévén a völgynek, mely az ország szívéből Kolozsvár felé visz, minden kornak gondja volt erődítménynyel ellátni, hogy ellenségét illően fogadhassa.

A dákok Diernáját, a romaiak Salinaeját, a 32. §-ban már előadtuk: most a későbbi várakra leszünk figyelemmel.

Az oklevelek, évezredünk elején egy Aranyos nevű várról emlékeznek. Egy határjárásról oklevél, 1116-ban, Castrum Aranyosnak mondja.

Az Aranyosszéket adományozó oklevél, 1289-ből, Thurda Oronos néven említi, ezt tevén Aranyosszék itteni határául. Hol feketett, már nem tudjuk bizonyosan megmondani: hihetőleg a Tündérhegy alatt, a malom felé, hol nagyszerű alapromokat ásnak mai napiglan. Annál kevésbbé mondhatjuk meg, mikor épült, s mikor romlott el.

E várból Torda még az első századokban kifogyott. S úgy következett, hogy Zsigmond király, mikor az erdélyi városok bekerítését elrendelte, intézkedett egyszersmind, hogy Torda is erősséget nyerjen.

Ugy épült Torda negyedik és utolsó vára, mit ma kastélynak híznak. Hogy Zsigmond százada emelte, abba mindenki beleegyezik; csak abban van egy kis eltérés, mikép némelyek 1445, mások 1455-ben kezdik építtetni. Épüle pedig a Salinae romjaiból.

Ezen kastély valami nagyszerű volt. Az ótordai piacz mellett, óriási várfalának két oldala, egy kapuja, s két bástyája most is fenáll. Keleti oldalából fen lehet mintegy 50 öl hosszúságu. Magassága 7—8 öl: oly magas fal, milyen Erdélyben kevés vagyon. Terjedelmes udvarát, most a reformatusok temploma, s 10 polgárház foglalta el. Hogy a mellette levő álladalmi épület akkor beleesett-e, megmondani nem lehet.

136. §.

Torján, a Bálványos.

Háromszék felső felében négy falu egyesült, s általános nevök Torja. Mögötte fenyők- és bikkékkal fedett roppant hegység. E hegyek közül patak jő a faluba, melynek völgyén ha felindulunk: hazánk legmagasabban fekvő, s legszebb várromjai egyikére találunk. Neve Bálványosvár.

A völgytől jobbra esik, égbe nyuló hegyes sziklatetön. Kerülete két száz öl lehet; modora német eredetre mutat. Romjaiból

egy tornya most is kiemelkedik ; ablakából fel Csikra, s le Háromszékre a legmeglepőbb kilátást nyújtja.

A nép tündérekkel épített. És még azon időben, mikor a kövek még meg sem valának keményedve: a vár felépült, s kövei csak azután szilárdultak meg. A nép azt is tudni akarja, mikép benne oly óriási tündérek laktak, hogy a tündér leányok egy pár lépéssel Háromszék rónáin termettek, s az ökröket, mint apró csibéket, szedék fel kötényeikbe, s repültek velek vissza magas várukba.

Honnan magam is valószínűnek látom történetbuváraink azon gyanítását, mintha itt már a dákoknak várak lett volna.

Történeti hagyományok, s a csíki krónika szerint, e várat Uopour Sándor rabonbán fia építi. Ős hitünknek híve lévén, midőn Gyulát, Erdély vezérét, szl. István pogány hitéért legyőzte s fogságra hurczolta: ő e várat emelteté, s ide a hegyek magányába vonta magát, hogy scythá isteneinek háborítlanul áldozhasson. S ezen bálványozó építőjétől híjják Bálványos várnak.

Itt e sziklaasúcs fellegkoszorus tetején, szent berkek, sziklák és források közepett, áldozgata a család Hadurnak hosszas időn át, mignem a vár biralma három fítestvérre juta. A fiak felnőttek, szerelmesek lettek ; de a kereszténységhez hajolt székelységből, senki sem akart nekik nőt adni.

A legnagyobb fiu egy Mike leányba szeret, egy tekintélyes család gyermekébe. A szép fiu megnyerte a szép leány hajlamát; de a leány hajlama gyakran nem elégséges a célhoz, még azon tul sok akadályt kell leküzdeni. Így volt Uopour is. Megkérte a leányt, de anyja, mint bálványozónak, keresztény gyermekét teljességgel nem akarta adni.

Ha két szív egygyé lángol, rendesen csak kitartás kell: a vár urai is így gondolkodtak. Sürgeték az anyát ; de hajthatatlan maradt. Elhozzam elevenen az ójlozi rémes góliágot, idevezessem meglánczolva az emberfaló ikavári, kigyót, asszonyom: — szólt végre a fiu, — kívánj bár mit, csak őshitemet ne. De az anya semmi mást, csak hite elvetését kívánta.

A három fítestvér egy estve komolyan tanácskozik. Reggel már hajnalban fegyverek zörgenek az udvaron, tombolnak a

harci mének. A várban minden készült; de hol lesz és kivel a csata, csak a fiak tudák.

Vasárnap volt. Ünnepi ruhát öltötte minden, s tudtul adaték a vár darabontjainak, hogy az urak Torjára vásárba szándékoznak, s minden fegyverfogható kövesse őket. Miként tudjuk, az időben országunkban a vásárok vasárnap tartatának, míg királyaink e napról el nem tevék.

Leszálltak a várból, s a pár órára eső Torjára siettek. A nép egy része vásárolt, a más épen templomozott; a templomban egy gyönyörű gyermek imádkozék, kiért a nagyobb Uopour szíve be vágyott volna; de nem akarta őt isteneit megbántani. A más két fiu, két csapatra osztott táborával, bátyjától messze maradt.

Az imának vége lőn: a templombóli kijövetel megkezdődött. A nők koszorújában a Mike leány is kilép. A néptömeg árja között férfias kar ragadja meg: pár pillanat, s a hölgy az ifjú keblén s harci ménen van, mely ura szép zsákmányával büszkén száguld tova.

Az anya sikoltása, s vallásos esdeklése a székelység férfait föllelkesíti; gyalog és lovon utána erednek. Táborrá vált a nép, de elibők is tábor állt. A kisebb fiu fogta fel rohanó árjokat a vár darabontjai egy részével: összecsapnak, hull mind a két rész, a fiu elesik, a székelység áttör, s minden perczen nyomában van a repülő párnak.

S mikor már csaknem utólrénék, az erdőség kanyarulatán a középső Uopour tartja eléjük fegyverét: a harci ismét megújul. A nagyobb fi az alatt száguld. A győzelem itt is a népé: a második testvér is elbukott.

A merész gondolat azért véget ért: a nagyobb fi szép terhével várába jutott. S csak mosolyogta a föllegek szomszédságából a csigaúton hasztalan dühöngő népet.

A nászójának végtelen volt öröme, bánata. A szerelmesek mindent megnyertek; de egyik két testvért, másik egy jó anyát veszle.

Másnap, a mint a korány pirúlni kezdte, a vár alatt ostromlók zaja viszhangzott: az ostromlók közepett egy amazon, az anya vitte a vezérletet. A leány letekint, s a szív két leghatalmasabb szerelme

feszíté keblét: egyik levonta az anyához, míg másik a várban lett boldogsághoz kötö őt.

A szolgák, pandúrok, testvérek mind sirban valának már, csak agg emberek tarták a várat; künn pedig hatalmas volt az ellen, maga állt a kifogyhatatlan rohanó ár. A leány, szerelme legszivreszólóbb hangján kérte mátkáját: ne szálljon szembe nemzete haragjával, ne szakassza meg közte s anyja közt a szent köteléket, hagyja el ő s isteneit, térjen a keresztény hitre, s anyja áldással ajakán lépend a vár udvarára.

A fiu hajthatlan volt, az ostrom mind dühösebbé vált. Upour felöltö ősei pánczéját, s várat egy maga akará megvédeni. Már döngének a vár kapui, mire a szép hölgy ismét fölemelte szavát: de a férfi rendíthetetlen maradt.

A sértett anya, s boszus papok, kik jelen valának, végre győzelemhez vezették a népet. A vár sziklaterén állának már, s egyezkedésre kérték föl a vár urát.

A fiatal pár előlépett: Upour karán vezelte aráját. Megkezdődött az alkudozás: Upour maga meg nem keresztelkedett, de gyermekeire megegyezését adta. Bekövetkezett menyegzője: a harczí nép nászszá vált. S szerelmők egy családot, az Apor-családot alapítá.

E regét nem csak a nép emléke tartja, történetbuváraink is igaznak vélik. *)

A IV. Béla alatti tatárjárás alkalmával e vár nagy szolgálókat tett; s ekkor új és nagyobb szerű erősítményeket nyert. Hasonlókép a IV. László alattiakban is; s mind kétszer feltartá a tatárok ostromát.

Hanem jövők e várnak leghatalmasabb urára, Opor Lászlóra, Hunyadi után Erdély legnagyobb vajdájára. Mint tudjuk, korában Magyarhon annyira bőviben volt királyának, hogy számszerint három királya s ugyanannyi nádora volt. E trónkövetlési fejtenkedések zavarában, Erdély vajdája Opor, magát a királyoktól függetlenné tette: bányát, adót, fegyvert tetszése szerint kezel.

A három király közül, a bajor eredetű Ottonak, azon ötlete jött: hátha elvenné Opor leányát, hogy hatalmas ipjával, a más

*) P. Szegedi Synopsis Regis Belae IV. §. 17.

két követelőt leültetné. Be is indula hozzá, 1306-ban. A mint Erdélybe ért, Opor elébe ment, hódolata jeleül előtte leborult; a király pedig felemelte őt, s kezét és ajkát nyujtá üdvözléssel. A szászok azonban megsugák, mikép Opor, Károly királylyal tart. S viszszeret a nélkül, hogy a leányt látta volna.

A viszály tovább folyt. Otto trónja, ámbár a korona nála volt, mind ingatagabbá vált, segítséget sehonnan se remélhetett. Újra reávetette fejét, megkísérteni a vajdávali szövetséget: ismét Erdélybe indult.

Ez útját 1307. májusában tevő. Fényes kíséretet vesz fel; s egyszersmind a koronát is magával hozta. Ottó a koronának nála létevel akarta a magyarokat részére nyerni, honnan, hogy Heltai szavaival éljek: Budán a koronát fejére téve farsangolt az utczákon; s hozta magával Erdélybe is, hogy népének azt mintegy mutogassa. *)

A magyar korona, mint tudjuk, apró elszedhető részecskékből állt: — fatokba tette, s egyik kísérlőjének nyeregkapájába akasztotta.

A hatalmas vajda, hallván királyja jöttét, Péter testvérét, erdélyi püspököt, messzire elébe küldi, hogy ünnepélyesen fogadja. A szászok most se mulaták el Ottót figyelmeztetni; s erre annyira zavarba is jött, hogy lemondván a vajdánálí látogatásról, csak a püspök birtokába kíváná magát vezetetni.

Azonban Péter bátyja várába vezette.

S mit talált? pártfogás helyett, a vajdának azon kérését, mondana le trónáról. S mikor lemondani nem akarna, mátkakebel helyett, börtön nyílt számára.

Ott üle Ottó elhagyatottan, pártfeleitől elfeledve: s nem nyerte vissza szabadságát, míg trónáról le nem monda. Egy évi börtön, s teljes lemondása után, Opor 1308-ban kikísérteté Erdélyből úgy, hogy Magyarhon földét nem tapodta, s a magyarok többé nem láták. Haza ment, nősült, s 1312-ben elhala. **)

A korona Opor kezében marad. Robert Károly, ki Otto után hatalomra vergődött, a koronát felkérte, de helyette csak kitérő

*) Heltai Kronikája. Nagygyőr. I. 85. Rész.

**) Archiv des Vereins. I. B. 1. Heft. 31—37. l.

válaszokat nyert. Hosszas alkudozások után, két év múlva, 1310. júniusában csakugyan kézhez adta. S úgy koronáztatá meg magát Károly augusztusban.

Hogy ez esemény színhelye valósággal e vár volt, arról kezkeskedni nem lehet. Elég hogy a hagyomány ide helyezi. Mások Dévára gondolják.

A vár azután is állt. Zsigmond király 1402-ben még megerősíti benne az Apor családot, mint a mikor annyira megújítatták s erősítették, hogy a Zsigmond diplomája ujitóját, mint a vár új alapítóját említi.

Benkő József szerint a XVII. század elejéig állt, s lakták is. Ekkori birtokosát, királyi irnokok megveréseért, üldözöbe vevék. Mire a vár pusztán maradt, s idővel magától romba dőlt.

E váron kívül Torjának még van egy várhelye, neve D ó z s a vár a. Van a falu közelében, az erdők alatt. Helye ma kaszáló.

137. §.

Toroczkón, a Székelykö.

Toroczkó Erdély leghíresebb vasbányászati helyei egyike. A nyugoti havasok aljában esik. Mellette, mintegy ráborulólag, magas sziklahegy emelkedik, rajta az ős időnek hatalmas vára volt, mit legrégibb okleveleink Castrum Turockon név alatt emlegetnek.

A vár többé nincs: fű nőtte be az agg vár helyét; csupán kapuféle áll még; s egy lejáró üreg nyomai látszanak, mely a sziklahegy oldalán Toroczkó felé vezetett ki.

A vár fénykora azon időre esik, mikor alatta a kézdi székelyek megverék a roppant tatár tábort, miért aztán ők Aranyosszékot nyerék jutalmul. Ugy tartják, hogy e nevezetes tatárjáráskor Toroczkai Celleus, nejével, gyermekeivel e várba szorult vala: a tatárok pedig körülvevék, s keményen ostromolák. Tüzes nyilaikat már annyira szórák be, hogy a várbeliek csak nem kétségbe estek. Ekkor érkeznek a harczos székelyek, a tatárokat a vár alól elverték, s a várat az ostrom alól felszabadították. És e megmentés háljául Toroczkai Celleus e várat s vidékét megmentőinek, a kézdi székelyeknek ajándékozta. *)

*) B. Mikola László Genealogiája 33. lap.

138. §.

Toroczkó-szentgyörgy várroma.

Várromjaink hazánknak annyi felséges tájképet alkotnak, hogy alig vagyunk képesek közülök választani. Szentgyörgy magas sziklák, havasok, erdők völgyében fekszik, s kellemesen néz le a lábánál terülő falura.

Romja oly nagyszerű, hogy egy részén úgy látszik, mintha csak fedele hiányzanék.

Oklevelek nyomán állítják, mikép Toroczkai Celleus, erdélyi alvajda építtette, még pedig azonnal, hogy a Toroczkó feletti várból a székelyek megszabadíták. S csakugyan, a várral szemben egy kútát, ma is vajda kútjának, egy mást Loránd kútjának neveznek.

Ez idő óta a Toroczkai család ősfészke volt. A XVI. század elejéről tudni akarják, hogy birtokosa, Toroczkai Ferencz ellen a nép fellázadt, a várat ostrommal bevette, és leégette. Azonban ismét felépült.

Ezen várban volt aranykora egy helynek, melyet a család, mint emléket tart. Kokusdióból van, ezüstbe foglalva, nagysága félkupás. Egyik oldalán írva van: sub tempore Joannis Zápolya; a más felén négy szlv, s e más felírat: a ki tizenkét ilyenmel megizik, megrézezik.

Később itt sajátságos esemény folyt le. Bocskai, magyarhoni győzelmei után Erdély felé nyomult. 1605. első napjaiban bizonyos Hoffchircher azt veszi fejébe, hogy ő, ha egy Básta féle csapattal elébe megindul, Erdélyt Bocskai ellen felköltheti. Megindul tehát Déváról, eljő Tordáig: mindenfelé irogat, sehonnan se gyűl népe. Tordáról meglér, feljő Szentgyörgyre, ott Toroczkai Istvánné udvarába beül, s a farsang lakomáihoz kezd. A nép a hivatlan vendégeket nem tűrhette tovább: összegyűl, reácsap, s a félszázadra olvadt csapatot elfogja. Az eddigi tréfa komolylyá változott. A nép lekísérte őket Enyedre; ott nem vevék át, tehát visszahozá. De útközben bőszerűségök oda ragadta, hogy mindnyájokat leölelék. *)

A Rákóczi-forradalomban a nép e várat ismét megrohanta, ki prédálta. Birtokosa, Toroczkai István, Rákóczinak tábornoka lévén, a forradalom után nótán elvesztette. Ekkor a vár leégettetett, s azóta rom.

A szentgyörgyi határon két kápolnának van maradványa. Egyikből bejárás látszik a föld alá: úgy tartják, e várral lett volna összeköttetésben.

139. §.

Tótfaludon, Szt. Mihály vára.

Tótfalud Fejérvárhoz közel fekszik, az Ompoly vize mellett, aljában a nyugoti havasoknak. E havasok egyik meredek csucsán várom küzd az enyészettel. Okleveleinkben Castrum sancti Michaelis név alatt jött elő. Végző napjaiban benne a szentpál szerzeteseknek klastroma volt. Római maradványokat is találnak, honnan azt akarják gyanítani, hogy első alapját még a rómaiak vetették meg. A múlt század végén benne két szoba még ép. Az út nyoma, mely hajdan Fejérvárral közlekedésben tartá, az erdők között, maig is fen van. **)

140. §.

Udvarhely várai.

Székely Udvarhelyen két vár volt: egy a Budvára, a hegytetőn; más ben a városban.

*) Wolf de Bethlen. Historia Libr. XIV.

**) Nyelvmivelő társ. munkálatai I. 155.

A Budvára eredetéről hagyományokat, a hún maradványok közt elmondám. Meddig áll a vár, nem tudni: gyaníthatólag Szent István alatt még állott. Ugyan is azt beszélik, hogy a mint a keresztény vallás terjesztői Udvarhelynek tartanának, a várból reájok nyilaztak. S mivel azok Jesust kiáltoznak: innen neveznék Jezus kápolnájának azt, mi most a várral szemben áll.

A vár helyét az idő csaknem egészen simává tette. Csupán északi felén van kevés fala; s közte egy üreg, mely a földbe be-
merül. Kincskeresők nyoma lehet, mert üregeiben azt vélnek rejl-
leni.

Udvarhely más várroma a város közepette vagyon. Oly nagy-
szerű, hogy ha hegytetőn, szabadon emelkednék: legfestőbb rom-
jaink egyike volna. Széles víztartója még ott mélyed, benne apró
házak. A víztartó felett 4—5 öl magasságban, fala egész területé-
ben áll; állanak négy szeglet bástyái; igen, a vár udvarán egy de-
rék laképület romja, melynek még felső ablakai is megvannak.
Tere többi részén, árva gyümölcs fa s törökbuza tenyészik. Kör-
mérete 400 lépés lehet.

E vár építése előtt, ugyan e helyen a szt. ferencziek klastro-
ma és temploma állott. Benne volt a nemzet levéltára. E kolostor
alakíttatott át várrá.

Építését történetíróink János Zsigmondnak tulajdonítják. Ist-
vánfi, Bethlen Farkas, Miles Mátyás, mind 1562-re teszik építte-
tése korát; az udvarhelyi convent levéltárapedig 1565-re. Gya-
níthatólag 1562-ben elkezdék, s 1565-ben bevégezték.

Hogy János Zsigmond építteté, arra mutatnak a várfal északi
oldalába helyezett címerek: a János Zsigmondtól végig használt
magyarhoni négy folyó, kettős kereszt, stb. Arra mutatnak ugyan
csak az ő ott látható családi címerei: ugymint apai címere, a
farkas; anyai címere, a kígyó. Bizonyítja végre a rákövetkező
felirat, mi ugyan már alig olvasható, hanem régiebb másolatokból
kiegészítve így hangzik:

HAEC QUICUNQUE VIDES ELECTI INSIGNIA DUCIS,
PRO PATRIA GRATES HUNGARE LAETUS AGAS.
CUR VAGUS EXTREMIS TERRARUM FINIBUS ERRAS?
EN PROPE, QUEM MULTO SANGVINE QUAERIS, HABES.

QUIPPE PEREGRINI QUAM SIT DAMNOSA POTESTAS
PRINCIPIS, ACCEPTA DISCERE CLADE POTES.
FLECTE GENU DOMINO, FELICIBUS UTERE FATIS;
SAGVINE SUBLATO SICCA MANEBIT HUMUS.

Ezen felirat értelme igen világosan vonatkozik János Zsigmond korára. E feliratban inti honfiai, hogy ne hajoljanak idegen uralkodók felé, hanem hozzá, mint magyarhoz. Sőt ha a történet kárpitját kissé félrebb vonjuk, e felirat értelmét még világosabban birandjuk.

Tudjuk, mikép a székelység szüntelen forradalmat folytatott a nemzeti fejdelmek ellen. Az elnyomott közrend, kiváltságai visszaállítását Austriától remélve, oda hajolt. S mikor a viszály János Zsigmond és I. Ferdinánd között kardra került: a székely nép Balassa és Székely Antal erdélyi vajdák biztatásából I-ső Ferdinánd részére nyilatkozott. S közülök 1562-ben vagy 40,000, pálfalvi Nagy György vezérlete alatt ki is szállt a vajai rétre: János Zsigmondra s a nemességre kimondák a halált, s az udvarokat kezdék zsákmányolni.

Azonban János Zsigmond sem szunyadt. Majláth alatt elküldé sergét: s a felkelteket Maros-vásárhelynél szélyelverte. Nagy Györgyét és főnökeit, a segesvári országgyűlésen halállal bünteté; s a székely közrend kiváltságait még inkább megszorítá.

S hogy további láz ongásokat féken tarthassa, Miles szerint egy *), Istváni szerint két várat építtetett a székelyföldre. **) Miles azt mondja, a várat Székelytámadásnak nevezte. Bethlen Farkas pedig tovább megy, s a két várak egyiket nevezeti Székelytámad, a másikat Székelybánja várának. ***)

Ez világosabb kulcsa a vár feliratának. Azonbau, hogy e két gúnynevet valósággal János Zsigmond adta volna, nem mernők állítani. Okleveleinkben soha se jönnek elő.

Bár ki adta e neveket, azok éltek a nép ajkán; s e két vár létezése szálla volt a szemében. Mig végre ismét felkapott

*) Siebënbürgischer Würgengel v. Math. Miles 90. l.

**) Nicol. Istváni Histor. Libr. XXI.

***) Wolf. Bethlen Histor. Libr. V.

a nép: s a két vár közül a várhegyit 1599-ben, dühében szélyelhányta.

Az udvarhelyi vár is feldúlott, legalább a Léczfalván 1600. oct. 25-kén tartott hongyülés azon határozata, mely a lerontók által új felépítését rendeli, ide mutat. Hihetőn felépült, tul élte azon napokat; de nem kerülheté ki a székely nép dúló kezét. A Rákóczi-forradalomban e vár a székelyeknek szolgálatokat tett. Miután Holdvilágnál a kuruczok 1704-ben csatát vesztenek, b. Tige ide jő, s felgyujtatja. De ugy látszik Tige mégis használta e várat, mert Pekri Lőrincz, kurucz vezér neki fordul, s hogy többé igénybe ne vehesse, székelyekkel lerontatá, használhatlanná tevé.

E várat egyelőre az álladalom birta. 1657-ben II. Rákóczi György Bornemisza Susánna, Kemény Boldizsárnénak adja át 5000 ftban. Később Apafi fejdelem gr. Gyulai Ferencznek adományozta, s e vonalon birja ma a gr. Kornis család. A nép Csonkavárnak nevezi.

141. §.

Zsábenyicza várai.

Zsábenyicza Szászrégen mellett esik. Sós fürdőjéről ismeretes. A falu felett hegy vonul a Görgény vize mentében. E hegyen két várhely vagyon: egyiket Szalonnavár, a mászt Leányvárnak nevezik.

142. §.

Valkóvára.

Valkó határán, Szilágyban, a Réz hegy oldalán, a zöld erdők közepéből Valkóvára, mint egy halálfő fejrlik ki messzire. Emleke az őskorban vesz el, egykor sáncz és a bele vezetett Berettyó köriték.

A Dersffí, s később a losonczi Bánfiak kezére került.

Már rongált állapotban I-ső Apafi fejdelem korában őrség vala benne, de ez nem mentheté meg Ali pasa tatárai kezétől, kik egy kirándulás czéljául tűzve ki egykor, fölégeték; azóta romban hever.

143. §.

V á r a l j a.

Hazánkban több váralja nevű falu van, melyek mindenike vár alatt fekszik. E Váralja Szamosujvár szomszéda, a mezőség felé; melléknévvel Bálványosváralja.

Romja magas hegytetőn, erdőből benőve pusztul.

Helye azon várak egyikének, melyekről az a hagyomány, mikép őseink rajtok a keresztény vallás behozatala után is folytatták bálványozásukat. A nép, Gyula vezérünk kezéből hozza le. Köveit Martinuzzi lehordatá, s Szamosujvár falaiba építteté.

Mint helye mutatja, nagy nem lehetett. Benne, minthogy döngött, kincset gyanítanak. Korunkban két kincskereső be is törte üregét, egy pinczébe értek, s azt hitték a jámborok, Dariusakká lettek. Találtak is vak ablakában egy kőfazakat, kőfedővel. Mielőtt felnyitnák, egymásnak ünnepélyes esküt tettek le, hogy tartalmában illően meg fognak osztózni. Erre felnyiták a fazakat; s mit benne találtak egy majorság összeaszott csontja volt. — Most már e pince is beomlott.

Megjegyzendő, hogy e várba csak egyfelől lehet feljutni; s hogy a szomszédos hegycsucsokkal őrségi összeköttetésben állhatott. Honnan szomszédai neve ma is: Vajda lesi, Ispán lesi, s más illy nevek.

144. §.

V á r h e g y.

Ezen várhegy Háromszék közepén fekszik, sík téren. A faluban domb emelkedik, melyen most a gr. Nemes udvar van: e ponton állt a várhegyi vár. Ugy tartják, mikép itt lett volna a János Zsigmond által épített második vár. Akkor 1562—5 között kellett épülnie.

Sőt mint említém, Bethlen F. nem csak a vár építtetése, de elnevezésével is tisztában akar lenni.*) Azonban ismét kikelünk a gúnynev hitelessége ellen, mert ugyan csak János Zsigmondtól oklevelet bírunk, egy adományt Sepsiszentgyörgy számára, s benne e várat Várhegy várának nevezi.

*) Histor. Libr. V.

A nép azt hiszi, hogy e hegyet a nép hordta össze, addig itt hegy nem létezett; s úgy építék reá.

Ma a várnak semmi nyoma. Miként Bethlen megírja, porba dült 1599-ben, azon kezektől, kiknek fékezésére építtetett. Ugyan is Mihály vajda Oláhhonból, mint Básta szövetségese, bejő. Brassótól felküld a székelységhez, felszólítja Báthori András fejdelem ellen. A székelység hajlandónak nyilatkozott; de csak azon feltét alatt, hogy 1662-ben elvesztett kiváltságait adja meg, s e várat engedje lerontani: Mihály vajda mind a kettőt megígérte. S mire a székelység táborba szállt, pályáját e vár fenekestől felforgatásán kezdte meg. S innen mentek Sellenbergnek, hol Bátor Endrét megverék, minek aztán élete is áldozatul esett.

Újra fölépiését mindjárt más évben, az 1600. oct. 25-én Léczfalván tartott országgyűlés elvégezte, meghatározván, hogy a várhegyit Háromszék és Csík, az udvarhelyit Gyergyó és Kászon minden rangu lakosa építse *); de úgy látszik a végzés Várhegyre nézve nem teljesedett.

145. §.

• V á r h e g y .

Ezen várhegy Marosvásárhely közelében vagyon. Német neve is Schloszberg. Közte és Sárpaták közt, a hegy élén, mit jelenleg erdő fed, vár volt hajdanában. Épen a Marosra nézett, mi alatta foly. Mellette romai út megy el; rajta is sok romai maradványt találtak.

146. §.

V e r e s t o r o n y v á r a i .

A verestoronyi szoros pár órát tart a hegyek közt Erdély határszéléig. Hol a vámházak jelenleg állnak, a Latorvárpatakának Oltha folyásánál, van azon vár, miről még emlékezni akarok.

A vámtól kifelé menőleg jobbra, fáktól fedett sziklatetőről várrom néz a völgybe: ez Latorvár. Mint sánczozata mutatja, hosz-

*) Erdély Történetei tára I. 252 l.

szukon nyult el az Olt mentiben. A népmonda prófiasokkal köti össze.

Egy 1453 beli oklevél mint várat említi; mikor is László király Verestoronynyal együtt a szász nemzetnek, adományozza : ezen oklevélben neve Lothe vár.

Ezen várromon innen, az Olt partja és az országút között egy őrtorony romját látjuk. Valaha kerek lehete; de fele lehasadott; honnan a nép Hasadt-toronynak nevezi, mások trojai toronynak. Átmérője öt, magassága hét ölnyi. Falában a lépcsőzet, egy kis szoba, és ablak maradványok még mind látszanak; igen a torony felső párkányzata. Mellette több apró rom; s töle várfal csap fel a hegyek oldalára.

Egy öreg harminczadi szolga azt állítja, mikép egy ezredes 1821-ben megvizsgálta, s úgy találá, hogy a torony építésétől az ideig 789 év tőlt el.

NYOLCZADIK FEJEZET.

NEVEZETESEBB ÉP KASTÉLYOK.

147. §.

E l ő z m é n y.

Erdélyben a kastélyok nevezete alatt nem az egyszerű nemesi lakokat értjük: azokat udvaroknak szoktuk nevezni.

Itt a kastély értelmét eredeti jelentésében veszem. Mit latin történetíróink, okleveleink castellumnak czímeztek: azokat sorolom e rovat alá.

Az előidőnek ezen másodrangú várai többnyire kőfallal, sánczczal valának erősítve, csakhogy rendesen nem hegyeken vagy sík mezőn, hanem a falukban ben feküdtek. Nem táborok feltartására, hanem csak portyázó rablócsapatok ellen látszának emeltetve.

Kastélyváraknak is meglehetősen bőviben vagyunk. Közülök még sok tartatik lakható állapotban: s most városon lakni szerető főuraink nyári mulatóiul szolgálnak.

A mennyi kastély, elő mind nem számíthatom; inkább csak a történetileg nevezetesebbeket tárgyalom. Pedig meg kell adnunk, hogy alig van kastély, mely legalább festőiségével a figyelmet meg ne ragadná.

Egy drági kastély, dombon, bástyákkal;

egy egeresi hasonló fekvéssel, négyszegén négy bástyával, körül folyva a Nádos két ágától;

egy gerneszezi, sánczokkal, töltésekkel, s a nép szerint annyi ablakkal, mennyi nap az évben;

egy paszmosi, hegycsúcson, kert közepette;

egy szentbenedeki, Dézsnél, egész hegyoldalt ragyogtatva nagyszerű épületeivel;
 egy úzoni, ószerűségével, lapályon;
 egy zsiói, hegyoldalban, nagyszerű kert közepette;
 egy választóúti különöz, bizarr olasz modorával stb. stb;
 mint meg annyi érdekes pont merül fel szemünk előtt. Nagyszerűségével, belsejének fényével mindenik meglep, elbájol. De a történetben nem játszották azt, mit a következendők.

148. §.

Alsó-rákosi kastély.

Ezen Rákos a székelőföld körében esik, az Olt jobb partján. Kastélya mintegy kulcsa volt e völgynek; most is erősségyszerű. Elöl épületek, hátul köfal teszük várfalát; az egészet mély sánczozat övedzi.

Déli bástyáján ez áll: Dei gratia ex fundamento fecit Georgius Sükösd. 1624. Csakhamar a Budai Péter kezébe jött. Róla Bethlen Sámuelre, ki 1760-ban már nevét rámetsetti.

A falutól északra, az Olt balpartján, egy czukor alaku szirtet, Tódor-szírtjének neveznek. Nevét egy rablótól vette, ki az előidőkben róla lelecsapott a vidékre.

149. §.

Bethlen-szentmiklós kastélyai.

Szentmiklós Küküllőváron alól fekszik, a Kis-küküllő jobb partján, a folyam partja mentiben elvonuló hegykar aljában. Benne két kastély jött le a XVII. század közepéről.

Eredetileg e jóságot nyerte volt Bethlen Gergely, a hős, Zsigmond királytól.

Bethlen Miklós, a nemzeti fejedelmek végnapjaiban cancellár, önéletiratában ilyszerűleg ír e kastélyokról:

Bátyám, Bethlen Farkas, íten meglehetősen erősségű kastélyt építtetett, széles árkokkal, melyekbe a Küküllő vizét bele lehet boesátani.

Mihelyt a jóságot atyám nekem átadta, azonnal feltettem magamban, hogy ide csinos, franczia izlésű kastélyt építsek. Tehát

egy nagy köépületet emeltettem, melynek közepén folyosó, jobbról balról lakszobák vannak, s körében kert. Az épület körül én is sánczot huzattam, melybe a vizet azon patakból bocsátottam, mely részemet a bátyámétól elválasztja. Egy külső udvart is csináltattam udvari tisztjeim számára.

Ezen nyílt építésmód — írja tovább — hazámfiainak, kik magokat épületeikbe be szokták keríteni, s mintegy bezárni, egyelőre különösnek tetszett. De később megbarátkoztak vele.

A cancellár fiatal korában, szerelme fájdalmai elől, sokáig Franciaországban bujdosott; onnan hozta ezen építészeti modort. Szerelme tárgya, Bánfi Agnes, Barcsai Ákos fejdelem neje. Később haza jött, Kun Ilonát speculatióból elvette. S azt írja, hogy e kastélyban lakván, hazafiai még egy más francia szokásba is bele hozta. Ugyanis, azon ideig a magyar úrhölgyek látogatásokat tenni, és szokás szerint, házuktól magokra soha ki nem mozdultak. Ő neje által a nők látogatásba mehetését, francia modorban, hazánkba is be kezdette hozni. *)

150. §.

Bonczidai kastély.

Bonczida Kolozsváron alól, a Kis-szamos partján fekszik. Benne a gróf és báró Bánfiaknak úrlakjai. A grófi kert mind szépsége, mind terjedelmére Erdély első kertjei közé tartozik: roppant helyet foglal el; szökőkút, tó, szobrok, feliratok teszik változatossá.

A török hadjáratok korában vára volt. Később kastély lett, mi századunkban omolt össze. Jelenleg épületei újak.

A kastély I. Apafi fejdelem korában Bánfi Dénes birtoka volt. Midőn el akarták fogatni, az e végre küldött székelység itt nevetséges jelenetet idézett elő.

Koppádon keresztelől van, Bánfit benne meglepik; de kivágja magát. A székelység tehát Bonczidára jő, mint a Bánfi Dénes kastélyára. Körülfogják, tövé teszik az egész épületet, de nem találják. Azonban találtak, mit a bel székelyföld nem terem, jó bort, s székelyeink az ingyen borméréshez derekasan hozzá láttak.

*) Gr. Bethlen M. Élete I. kötet.

Fel lévén Bánfi ellen izgatva, mámorosan minden szobát feltörték, kipredáltak : butordarabbal, felmetszett ágynemű tollal tele lett az egész kastély. A pinczében a boredények fenekét beverték, a hordó mézeket elbocsátották : az egész udvar prédára ment. S annyi útazás után vitézeink oly görbe napot csináltak magoknak, hogy a hadi tanyává vált udvar minden szegletében heverésztek.

Mikor a dolog javán folyna, sajátságos alak jelenik meg. Egy székely, ki a pinczében előbb a mézbe keveredett, azután bele a tolluba : egyszer csak elé tántorog. Azon torz alak józan főnek is csodálatosan jöhetett volna. A mint meglátják, csak menni kezd szájról szájra : ni a Bánfi Dénes ördöge. A jó félben volt hiedékeny székelyek megzavarodnak ; s az ördögi alak oly mozgást, oly futkosást, oly nevetséges pani félelmet idézett elő, hogy Cserei, mint kora kedves anekdotáját jónak látta fenhagyni. *)

A Rákóczi-forradalomban egy mellette történt csata után, bevétetett, kiraboltatott.

151. §.

Bonyhai kastély.

Bonyha a gr. Bethlenek kedvencz lakhelye, egy igen szép úrlakot, s egy kastélyt bír. E falu a Kis-küküllő balpartján fekszik, Vásárhely irányában.

A kastély mostani tulajdonosa gr. Bethlen Farkas, ki rajta nevezetes ujtásokat vitetett véghez. A csinos épület, szeglet bástyákkal, terjedelmes udvarral, szép kerttel van körülvéve.

A XVI. században épült. Mint templomábani felirata bizonyítja : Bethlen Farkas, Izabella királyné tanácsosa tevő le alapkővét, 1545-ben. Cserei is fenhagyá, hogy a kuruczvilágban, 1709-ben, egy császári ezredes a kuruczok elől a kastélyba vonult, s megerősítván, védelmi állapotba tette magát.

152. §.

Fejéregyházi kastély.

Fejéregyház Segesvár szomszéda, a Nagyküküllő partján : benne gróf Halleréknek igen szép kastélyuk van. Fenlévő nagy-

*) Cserei Mihály Historiája. Kézirat.

szerű sánczozata mutatja, hogy némi erősség volt hajdanában. Kertje terjedelmes, benne szép halastó, nagyszerű virágház és citromos; mely utolsót azonban, másokkal együtt, a forradalom tönkretette. A százados citromfákat kivágták, szerte szórták.

E kastély, fekvésénél fogva főhadiszállása volt csaknem mindenkinek, ki Segesvárt ostromolni jöve. 1605-ben Gyulafi László ostromolja innen, a Bocskai részére. Egy nap Rácz György reájok csap: Bedő István a bocskaiakat elébe vezeti, megütköznek, a győzelem az utolsóké volt. 1662-ben Kemény János is cerniroztatá I. Apafit, ki magát előle Segesvárra vontat vala. Innen huzódott el Nagyszőlősnék, hol másnap csatát és éltet veszte. Alatta veszte Bem is 1849. júl. 31-kén az orosz tábor ellenében.

153. §.

Gáldi kastély.

Gáld, Fejérvár közelében esik. A b. Kemény Albert gyönyörű kastélya, magashól az országra meglepően néz le.

Itt van a hős Kemény Simon sírboltja, ki Hunyadi Jánosért Szent-imrénél elesett. A mint a kastélyból kijövünk, jobbra egy kápolna romja van, abban fedezte fel porait az újabb idő.

Ezen sírboltot b. Kemény Simon 1780—85 táján kibontatá. A sírboltban nagy termetre mutató test maradványt talált: mi egészen el volt már porhadva. A test mellett rozsdától megemésztett pallas hevert. Egyik lábvégénél vastag csizmatalp, s egy hosszú sarkantyú; a másik lábánál semmi. Fejét nem sisak, hanem fejér szélű selyem kendő takarta: melyhez midőn hozzá nyultak, hamuvá lett. Mellette még egy pánczél.

Ezen pánczélt a harmadik kibontató, b. Kemény János, az enyedi kolégyom muzeumának ajándékozta: a könyvtár 1848-ki tönkre tételése után hova lett, nem tudni.

A sírboltban két követ is találtak. Egyik fejér márvány, s rajta goth fractur felirat volt; de olvasni nem lehetett. A más követ, veres czifrázatok közül ki lehetett venni: SIMONIS K.M.NY.*)

*) Öt szomorujáték. Kemény Simon. 35. lap.

154. §.

Gyalui vár.

A kastély, mit a nép várnak nevez, a faluban dombon fekszik, közepette szép kertnek.

E kastély egy régi vár omladványain újjátott mostani alakjára. Épülete négyszegű, mindenik szegletén egy bástya, melyek akkorák, hogy egyik bástyájából a leggyönyörűbb kápolnát alakíták. Homloka és balszárnya a hajdani vár fala; többi újabb építmény.

E helyen legrégibb időktől fogva erősség volt. Szent László már a váradi püspöknek adományozza.

1538-ban Erdély erősségei közé beszámíttatott. 1602-ben Bástatól látjuk ostromoltatni. S mire őrei fentartani nem tudák, feladák az elmehetés feltétele alatt, de azért azt meg nem nyerték. Végre 1605-ben, Gyalu volt azon erősség, mely minden erdélyi várak közt, legutólszor jöve Bocskai kezére. Ily események félszke e kastély nem lehetett; ennél nagyobbbszerű erősségnek kellett a hajdani időben fenállani.

A szt. László adományozása következtében a váradi püspök birta a XVI. századig, mikor is Martinuzzi az erdélyihez csatolta. Az erdélyi püspökség javai secularisaltatása után*), fiscus utján a Kendi család kezére került. A vár birtokosa 1594-ben Báthori Zsigmond által lefejeztetvén, ismét álladalmivá lett. Báthori Zsigmond fejdelem Náprági püspöknek adja, kinek számüzettetése után 1601-ben ismét visszazáll. Még ez évben Csáki István kezére jő. **) Báthori Gábor a szép Kata férjének, Kamuthi Farkasnak adja, ki Gyalu váráért a fejdelemnek nejejénél igen sokat elnézett.***) A Rákócziak alatt ismét az álladalomra jő. Mig végre a Bánfi családnak, jelen birtokosának, bizonyos öszvegen átíratott.

Több nevezetes esemény vonult keresztül e vár belsejében. Báthori Zsigmond vérszomjának feláldoztatott urakból, 1595-ben Kendi Ferencz és Bornemissza János, ide hozatának: s itt főjták

*) Approbat. Const. I. R. 7. Tit.

**) Wolf. Bethlen. Histor. Libro X—XI.

***) Kemény János Önéletiratában. Ruminál II. k.

meg őket sept. 12-kén. Végrehajtója volt Óvári, a vár parancsnoka. *) Az ujtáskor börtönében egy rabvasat találtak, mit maig is tartanak a kastélyban. Ugy hiszik, e rabláncz valamely főurat terhele.

A két Rákóczi György fejdelem, igen szeretett e várban mulatni; minek itt több nyoma maradt. Egyik egy kőbeni felirat, mi a vár alatt fekvő, akkor a várhoz, most pedig Eszterháziakhoz tartozó részen van, ajtó fölibe vakolva. A négyszegletű kővön olvasható: Georgius Rákóczi Anno Domini 1639. 30. mai. Az a hagyomány, hogy I. Rákóczi maga véste.

Egy más emlékre kívánom a figyelmet felhíni. Ez emlék egy rutafa (*juniperus sabina*), a kastély alatt, az Eszterházi udvar kertjében, mely azonban régibb időben a kastély kertjével egy volt. Egy csodálatos fát neveznek ott ma is Rákóczi fájának, a Rákóczi fejdelmek emlékére, kik alatta igen szerettek ülni. A jó öreg fát megemészte az idő: öt öl átmérőű széles lapos koronáját, meghasadozott törzse, ma már csak támaszok segélyével tartja; s lombja, alig foghat sokszor zöldülhetni.

155. §.

Homorod-szentpáli kastély.

Szentpált Udvarhelytől Brassóba menőleg, az út átmetszi. Az alsó falu végén setét kastélyon akad fen tekintetünk, mely távolról erősségnek látszik. A b. Wesselényi család birtoka.

E kastély a tatárfutásos előidőnek igen szép példánya. Elöl kemény ajtók, rácsozott ablakok. A szobákban rejtett lejárások a szobák alatt eső istállókba; hol mig elől a rablócsoport az ostromot tartá: a család lemenekült, lóra kapott, s rejtett úton nyílt térre ért. E kastélyt Józsika egyik regényében szépen felhasználta.

156. §.

Keresdi vár.

Keresd Segesvárhoz pár órára fekszik. A faluból domb emelkedik ki, e dombon setétlik festőileg keresdi vár. Az egész ugy el

**) Wolf de Beth. Hist. Libr. VIII.

van rejtve, hogy igazán keresni kell; s azt hiszik neve is innen : Keresd.

Régi Bethlen birtok; most gr. Bethlen Gáboré. Mint egy nem rég még látható felirat bizonyítá, építette Bethlen Márkos 1300-ban. A jelen alakba Bethlen Elek idomíthatá 1683-ban, minthogy egy feliratot hagyta fen, melyben építtetését ez évről magának tulajdonítá. Tulajdonkép csak kastély, a nép várnak nevezi. Négyszög épületének két bástyája még mind áll, s erősségszerűleg veszi ki magát. Építészeti modora német. Régi alakban maradt lakházai padlata, hat szögű téglá.

Falához feltámasztva áll egy sírkő, a Kemény család címereivel: azt igénylik, hogy az a Nagyszöllősnél elesett Kemény János fejülemnek lett volna szánva. De hogy ide temették volna, nem bizonyos.

Kapujában néhány öl hosszú, kerek, s hegyesen végződő gerenda alaku kődarab van ledőlve: hinni akarják, hogy a jus gladii czímere volt. Valamint azt is igénylik, hogy a vár régi urai, úrbérescik nászánál, a jus primae noctis is birták volna.

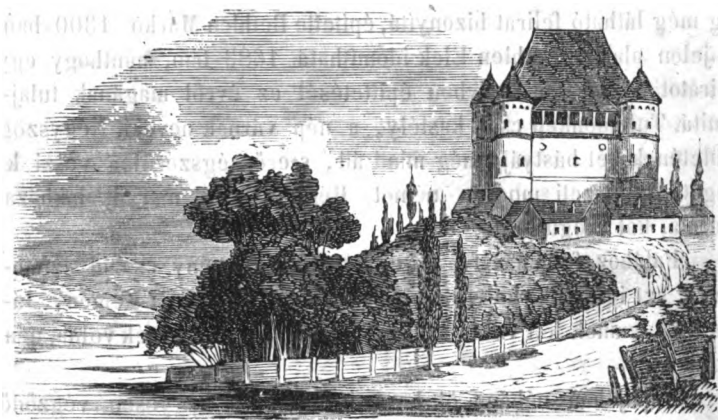
E vár történetünk irodalmában szép szerepet játszott. Bethlen Farkas, legterjedelmesebb történetírónk, ide nyomdát akar vala állítani, hogy irományát kinyomassa; de a halál 1679. dec. 30-kán életének véget vetett. Azonban testvére, Bethlen Elek országos elnök, tervét nem hagyá dugába dűlni: 1683-ban a nyomdát itten csakugyan felállítá, s a nagy munka nyomtatását elkezdeté. De oly hosszason folyt, hogy 1690. augusztus a Tököli által tett beütés zavarai a mű folyamatát még csak a negyedik kötet végénél tállták; s minthogy a várat féltették, a sajtót Segesvárra szállították, honnan a nyomtatás félbeszakadt. Keresdnek ugyan semmi baja se lett, de a nyomdát többé működésben nem látjuk, holott e műven kívül több könyven birjuk bélyegét. *)

A kápolnát, mely felett a sajtó állt, maig is láthatni, a kapun bemenőleg, balra. Ezen kívül több antik tárgy vagyon fenn: ősi kőképek, egy terem goth boltívekkel, egy ágy 1578-ból; a kápolnában egy metszvényekkel ékitett kőszék; melyek a várnak némi ősiek színt kölcsönöznek.

*) Benkő: Wolf, d. Bethl. Hist. V. kötete előbeszédében. 25—32. lap.

157. §.

K ü k ü l l ő v á r .

Németül Kukulburg, oláhul Csetályé de Baltá.

A Kis-küküllő balpartjára hegyfok nyulik be : azon díszesleg e kastély. Körüle tágas udvar, északról alatta százados kert, s lábainál a szőke Küküllő : délről egy salu, Majos, mitől azonban egészen külön áll.

Olvasóink előtt északi oldala áll.

A hajdan híres Küküllővárról e kastély is várnak neveztetik. S meg kell adni, hogy az udvarát környező kőfal kerítés, tornyos kapuja, a bástyás főépület, s körüle mélyedő, téglával bélelt sánczozata : valóban az egészet némi várszerűséggel öntik el. Az épület emeletes ; négy bástyájában négy szoba.

Küküllővár régóta szerepel történetünkben, megyéje is róla neveztetett. Ki építette, nem tudni. Bonfiniusnál látjuk, hogy 1352-ben Veres Péter a várnagya. *)

Csicsónál ömlűök, hogy Mátyás király két várat ad Moldva fejedelmeinek : ezen várak másika e volt. S hogy az általunk előadott módon jutottak hozzájuk, Veráncz Antal, ki a XVI. században Erdélyben is püspökösködött, egész terjedelmében elbeszéli. **)

*) Bonfinius Decad. II. Libr. X.

**) Kovachich Scriptores Minores II. 84—82. l.

Zápolya még mind tartá őket birtokában ; azonban fia János Zsigmond, megtagadta tőlök. Basilik Jakab moldvai vajda, a jogot fen akarta hozzájuk tartani, s irt érettök a fejdelemnek ; azonban kedvetlen választ nyere. A vajda erre tűzbe jő, mérgesen állir, s a szavakat is jónak látta beszöni : hogy ha fejdelmünk szinte keblébe rejtene is a várakat, mégis visszaszerzi. A követelő vajda krétai születés lévén, János Zsigmond fenyegető levelére e gúnyos példabeszéddel válaszolt : cretenses sunt mendaces. S ugy lett, János Zs. eltalálta, hogy a vajda fillent, mert fenyegetődzései után csakhamar, pártos kezek által elesett. *) Ez események multával erdélyi főuraknak adományoztatott.

Hanem azon megjegyzéssel tartozom olvasóimnak, hogy a híres Küküllővár, nem a mostani kastély. E kastély új : styl, anyag, minden újabbkor építményének jelöli. A régi Küküllővár a falun alól, a Küküllő partlapályán feküdt, azon helyen, hol a rétség közepett most is látszik egy vár sánczozata, s melynek egy részét mind a maig se növi be, kaszálható fü. Ide mutat e vár oláh neve, mi tőli várat tesz magyarul ; ide azon hagyomány, mikép e várat a Küküllő hajdan körülfolyta, s mint a nép magát kifejezi, bele vetőhidon jártak. E vár többé nincs ; birtokát, nevét a kastély örökölte.

A kastély kapuja baloldalán egy kigyós-bethlen czimer van, s a Csákiak törökfeje. Alájok e van írva : Arcem hanc cum super-aedificiis erexit, adornavit, stabilivit Comes Nicolaus Bethlen MDCCLXIX. Ez benne a legrégibb felirat ; szerinte tehát gr. Bethlen építené. Ezen kastély és vidéke, a nemzeti fejdelmek korában a Geréb családé ; utánok Tökölire jött, kinek notáztatásával alldalmivá lett.**) I. Apafi fiának adományozta, kinek halálával ismét visszament a fiséusra, kitől Bethlen Gábor kapja kezére 1764-ben, de 1769-ben csere útján testvére Bethlen Miklós birtokába megy. Az épület homlokára már 1773-ban gr. Bethlen József iratja, hogy megújítatá.

Jelenleg is a gr. Bethleneké.

*) Wolf de Bethlen Libr. V.

**) 1686 kelt országgy. írt.

158. §.

M a r o s ú j v á r.

A híres sóbányák felett, a Maros bal partján emelkedik ki a falu, s benne a nevezetes kastély. Jelenleg a gr. Mikesék birtoka.

Szép fekvése van, a folyamra dülve. Építtette Gálfi János, a XVI. század vége felé.

Gálfi tanítója, később tanácsosa Báthori Zsigmond fejedelemnek. Ő jött s hozá azon gondolatra Erdélyt, hogy fejedelmi székébe gyermekeket, a gyermek Zsigmondot ültesse.

Báthori felnőtt, s 1588-ban a kormányt átvette. Közte s az ország nagyjai közt az egyenletlenség naponként nőtt, s az ellenzék élén unokatestvére Báthori Boldizsár állott. Zsigmond hivatja tanácsosait, s felkéri, hogy adnának véleményt, mit kellene Boldizsár fékezése végett tenni. Az országtanács határozata lett: a fejedelem és rokona közt elkísérteni mindent, mi kibékelteti; ellenesetben Boldizsárra száműzetést vagy halált véleményeztek.

Báthori Zsigmond, kiről Kazinczi Ferenczként, nem lehet tudni, a bolondok vagy tyrannok közé kelljen számítanunk: eskütt tett vala le, hogy mindent titokban fog tartani. A tanács, véleménye följelentésével Gyulai Pált és Gálfi Jánost bizta meg. A fejedelem hallgatott is, de papjának meggyónta: az megmondta Boldizsárnak.

Következése lett, hogy Gyulaira Abafaján katonákat küld, s összevagdaltatja.

Ez esemény éve 1592. Gálfi kastélyában van, nejével Pereszi Erzsébettel, s leányaival. December 30-ka estvéjén szobákban ülnek, hírnök lép be, barátai küldék, tudtára kívánván adni, hogy Boldizsár katonái útban vannak, s még az éjjel megérkeznek. Fájdalmas bucsut vesz szeretett családjától, elhagyja kastélyát, s fut Magyarország felé; de a máramarosi havasokon elfogják, Huszt várába viszik.

Gálfi sejté mi következik. Egykori neveltjénél mindent elkövetett; de egy második Neroval volt ügye, és ő egy áldozatra szánt Seneca. S 1593-ban, életírása folytatása közben megjelent a bakó, s őt vérpadra hurczolá. Tán gúnyból, később a kegyelem is megérkezett. *)

*) Wolf de Bethlen, Hister. Libr. VII.

A kastélyt a fejedelem Bodoninak adá, ki Gálfi legyilkoltatásának egyik tényezője. *) Mihály vajda 1600-ban Bán nevű bojárnak adományozza. **) 1601-ben Báthori Zsigmondtól Ribis Siegfried szamosujvári várparancsnok, Básta teremtménye, kapja el.

A kastélyból a Maros partjára föld alatti lejáró volt, mit közelebből fedeztek fel; azonban be van omolva.

159. §.

Radnóti kastély.

Radnót az első postaállomás Vásárhelytől Kolozsvár felé. A falutól egészen külön válva, a Maros balpartján, áll a szép kastély. Legnagyobb kastélyaink közé tartozik: oldalainak hossza 50 lépés, négy szegletén négy bástya. Épülete, mi egy kis udvart környez, emeletes.

Építette I. Rákóczi György fejedelem, 1630 körül. Mestere volt Serena Agoston, velencei építész, mint ezt a kastély északra nyíló ajtaja felett a következő felirat mutatja: Geor. Rákóczi. D. G. Princ. Trans. et P. H. D. stb. Valamint ez: Augustinus Serena Architectus Venetus opera regit. Mit azonban csak a jelen épületre kell értenünk, mert itt azelőtt is erősség vala.

E kastély és urodalom teméntelen kézen ment át. A Báthoriak alatt a Kendiek birják. 1575-ben Kendi Ferencz és Gábor kezén van, kiknek egyike Gábor a Békes, Ferencz a vajda táborában harczol meg Szentpálnál. A Geréb család a fejedelmek alatt potencián elveszti, s megy a Bogáthi családra. A Bogáthiak fiágban Menyhárral kihalnak, s Kornizs Boldizsárra száll. 1610-ben Kornizs Boldizsár és Zsigmond birják; De Boldizsárt lefejezik, Zsigmond Moldvába fut; s így akkor álladalmivá lett.

I. Apafi fejedelem 1665. sept. és 1673. jun. politico-ecclesiasticai gyűlést tartatott itt. ***)

Az országút épen alatta megy el. Igen könnyen gondolhatni mennyi vizsályt látott e táj.

*) Mikola Genealog. 52. l.

**) W. de Bethlen Libr. X.

***) Benkő General. Transilv. I. §. 275.

1575-ben, Békes Gáspár Nyáradtőn meghallja, mikép Báthori István nyomban követi, visszafordul, hogy a csatát Radnótnál elfogadja. Jul. 8-kán a két sereg itt szembe áll: de másnap korán Békes sergét Szentpálíig visszavonja; ott a csatát elfogadja, de veszteséggel.

1659-ben II. Rákóczi György, kit a török fejedelemségéből kitett, de ki azért fejedelemségét egy tábor élén mégis folytatá; e kastélyba jön. Innen M. Vásárhelyre gyűlést hirdet, hol magát újra fejedelemmé választatja, s innen nagy pompával Vásárhelyre bevonul.

1661-ben, mire Ali pasa meghallá, hogy tábornok Montecuculi Kemény Jánost Kolozsvárra hozá, Vásárhelyről Kolozsvárnak indult. Azonban jő a hír, mikép a tábornok visszament Magyarhonba; Radnóttól tehát visszatért, s a székelység ellen folytatá táborozását.

1848. oct. 23-kán a kastély az oláhok kezén van; jönnek a székelyek, az oláhokkal megverekedtek. A csatatér és kastély a székelyek kezébe jut.

160. §.

Szentdemeteri kastély.

Szentdemeter a Kisküküllő bal partján, Vásárhely irányában esik. Egy a folyam völgyére nyúló hegyfokon, öreg fák mögött áll festőileg e kastély. Épületei jó karban vannak, s rajtok két bástya.

Építéséről csak a rege szól. Szerinte Balázsi és Nyujtódi, két népszarló, kezdé építeni. Azonban építési anyaguk csakhamar fogytára járt, s az építés megállott. A két építő bujában kifakad, s kimondják, mikép menybeli jogukat is oda adnák, csak fölépíthetnék. Erre az ördög előpattan, a kijelölt áron az épület-anyagokat megigéri: megadja, s fölépült. A mint a kastély készen volt, az ördög azonnal megjelent, Balázsiékat minden éjjel ekébe fogta, s rézostorral sujtogatván, akkora árkot szántata velök, hogy ma is látszik, s a nép Balázsi- vagy ördög-árkának nevezi. Az ekevasat meg is kapák később a jó székelyek, s mint mondják, akkora volt, hogy belőle kilencz szekeret vasztak meg, s mégis megmaradt egy fejszére való.

Egy más néphagyomány szerint csakugyan Balázsi építeti a kezo alatti székelyekkel, mint csapatvezér; s mire a kastély meg volt, s a népnek törvény szerint föl kelle hadra kelnie, alattomban arra ösztönzé, hogy ne keljenek. Ekkor fordult, a fejdelemnél bepanaszlá őket, s jobbágyaivá tétette, mint engedetleneket.

Annyi történetileg igaz, hogy a Balázsiak, a Báthori Gábor fejdelem adományából csakugyan birták. Már 1647-ben gr. Gyulafi László kezén van, neje Balázsi Erzsébet által. Utána még két Gyulafi László birta; az utolsónak egyetlen fiórököst, fölbérlet dajkája az északi ablakból kiejtette. Azután Eszterháziak, Révaiak kezén át gr. Trauttmannsdorffra jut, kitől néhány éve gr. Toldalagi Ferencz megvette.

1660-ban e kastély szomorú látvány tanuja. Lázár György, Barcsai fejdelem eszes tanácsosa, Kemény János elől ide fut Gyulafinéhoz; de Kis András csapatvezér a kastély alá jön, Lázárt belöle kivészi: s helyben felkonczolják.*)

161. §.

V é c s i v á r.

Vécs Szászrégenen felül esik. Kastélya gyönyörűen néz le egy halomról a Maros partjára. Épülete négyszögű, négy toronnyal; nyugoti és északi oldala franczia stýlben ki van ujitva. Körüle mély sáncz. Kemény János fejdelem kezén át a Kemény családra szállott: s ma b. Kemény György bírja.

Hajdan szép szerepet játszott. II. András egy adománylevelében 1228-ban már mint várat említi.***) A XVI. századból hinni akarják, mikép Verböczi benne Magyarhon codexén, a tripartitumon dolgozott. 1537-ből egy latin felírás mutatja, hogy kiujíták. 1555-ből Kendi Ferencz vajdánk fenhagyá nevét, s jelszavát: *Fata viam inveniunt*.

Kendi, korának legnagyobb talentoma, azon férfi, kit I. Ferdinánd vajdává nevez, ki azonban titkon Izabellát segíté vissza fejedelmi székébe. A mint Izabella a kormányt átvette, úgy látszik e kastélyban visszavonulva élt.

*) Joann Bethlen. Histor. Libr. III.

**) Fejér Codex diplomat. V. 129.

A férfiás Kendi, a pazar s csak tánczban gyönyörködő Izabella, s nőtársaságában növekedő fia kezében, Erdély jövőjét kockáztatva látta: a portára küld, s őket a szultánnak bevádolja. A tény Izabella fülébe megy: lelkében bosszu kel, csak alkalom és eszközre várt.

Az eszköz is megjöve. Balassa Menyhárt, kinek nővére, Török János férje iránti hűtlensége miatt a Kendiek végzéséből verpadra jutott: kész lett a kettős bosszura. Országgyűlést hirdetnek, s mint elkerülhetlenül szükségést, Kendit is meghíjják.

Kendi Fejérvárt megjelent. 1558. sept. 1-je estvéjén Kendi, Bebek Ferencz és Kendi Antallal vigan vacsorál, s a három, ugyanannyi szobában lenyugszik, . . Éjfélre járt az idő: a királyné aggodalmak közt viraszi; félt, nehogy tervének ő legyen áldozata. Azonban Balassa megjelent: fáktya világánál a Kendi szobájába tör, 200 katonával van vele, s a beteges öregot hegyes törökkel leszúrják, szétvagdadják. Ugyan e sors érte a más kettőt is. Testét a Martinuzzié mellé tévék. Másnap a királyné a hongyülés előtt beszédet tart, melyben magát menteni kíváná, s előmutatá a mérget, mit számára Kendiek hozattak: a nép Izabellára zúgott, tetét rosszalta. Erre egy napon, mise alkalmával megnézte a felkonczolt hullákat: azon nap óta többé nem nevetett, lelkét búskomolyság fogta el; naponta gyengült, hervadt. Kevés időre maga is elhalt. *)

De elég ideje volt még Vécset Kendi lesujtójának, Balassának adományozni.

Később Báthori Zsigmond fejdelem Mihály vajda elől, ide szállíttatta kincseit; maga is 1599-ben, Báthori Endre alatt, kevés ideig itt lakott, onnan rándult Lengyelországba, honnan Romába szándékozott, hogy barátta legyen. **)

*) Siebenb. Würgengel v. Miles 70—72. l.

**) Borsos Tamás: Erd. Történeti Tára II. 23.

KILENCZEDIK FEJEZET.

TEPLOS-KASTÉLYOK.

162. §

E l ő z m é n y .

Szerencsétlen hazánk eleitől fogva Eris almája lévén a hatalmasságok szemében: népünk örök harci zaklatásnak volt kitéve. Innen a sok vár hazánk bércein.

Miként történetkönyveink megjegyzik, igen gyakran reggel táncz, estve láncc volt szegény eldődeink sorsa. Jött a kún, török és tatár, s maig is él a nép ajkán a monda, hogy elől vetették be a kenyeret, s más oldalán szedték s futottak vele erdőkre, hegyekre, hogy életüket megmentse. Innen van hazánkban annyi falu temploma kemény várkerítésben. Belé vitték kincseiket, családokat, s egyes portyázó csapatok ellen élethalálra oltalmazták.

Őseink templomaikat bekerítették, házaikat messze be udvarokra építették; falvaikat az országúttól félre, hegyek közé rejtették: mindezt ellenségeik miatt. E szokás maig is vérében van Erdélynek.

A templomkerítésekről mégis meg kell jegyeznem, hogy az nem vala mindenütt honos. Oláh templomaink teljességgel nem mutatnak fel ily erősítvényeket; sőt az ország belső felén, távol a határszéltől, még a magyar templomok sem. A honnak inkább délkeleti szélén divatozott, mint a honnan a bécsapás leggyakoribb vala.

Igy látjuk, miként a székelyek is, déli helységeikben, mint Doboly, Sepsi-szentgyörgy, Árkos, Maksa, Úzon, Ilyefalva gondosan bebástyázzák magokat: azon belül már nem igen.

Sőt maguk a szászok, kik a határszél felé, nem csak templomkerítéseket, de várakat emelnek: a széltől távolabb eső falukban, még ők is elhanyagolták.

Bár merről induljunk Szebennek, útunkban mindenütt templomkerítéses szász falukat találunk. Vásárhelytől menve, a bogácsi, egerbegyi, Fejérvárról menve a szászsebesi, nagyapoldi, keresztényszigeti, kisteronyi maig is mintegy erősségek. Melyek azonban már csak békés időknek lehetnek raktárai.

Ily feles számú, másodrangu dolgok elősorolására nem bocsátkozunk; elégnék tartjuk, némely nevezetesebbeket megjegyezni.

163. §.

A Berethalmi kastély.

Berethalom egyike a szászföldi apró városoknak. Szebenhez esik közelebb. Székhelye a lutheranus, vagy is mint Erdélyben mondani szokták, szász püspökségnek. Birják pedig a püspökséget papjai 1572 óta, mint a mikor Unglerus nevű papját püspöknek választák; utána aztán Berethalom lett a püspöki lakhely.

Temploma dombon épült, régen várfala hármasan folyta körül. Lehet, hogy többi várainkkal együtt ez is Zsigmond korában épült: Zsigmond királytól különben is kiváltságokat bir. 1522 előtt már állott, mert ekkor már megújíták. Sokszor volt a lakosság menhelye; többek közt 1605. martiusában. Ez időben Bocskainak Medgyesen őrsége van; a város egy éjjel kapuit megnyitá, s az ellenfél katonáit szépen rájuk bocsátá. Roppant mézszárlás lőn elkövetve. A lesújtott sereg egy része, dühében Berethalmot megtámadja, a városban 132 lakost, papjával együtt leöl. A kastély azonban bántatlanul maradt. *)

1704. ápril 6-kán, Rákóczi kuruczai Ecsedi János vezérletében ostromolták, bevették: raktárait, templomát, sirboltját kirabolák.

*) Wolf de Bethlen Histor. Libr. XIV.

164. §.

Enyed kastélya.

A szerencsétlen Enyed, Szebenből Kolozsvárnak jöve, országútban fekszik. Alig van az országban hely, mely a harczos időkben annyit szenvedett volna: minden erőssége kastélyában állott.

Enyed 1656-ig uradalmi jóság és falu. Ekkor emeli II. Rákóczi György fejedelem a három erdélyi nemes városok egyikévé. Alig kapta meg kiváltságát, jött 1658-ban a II. Rákóczit trónjából kivetni akaró török-tatárság: a város népe kastélyába vette magát, az ostromot férfiasan fogadta. De miután az ellenség roppant táborra megérkezett, s az egész várost felégeté: annyira megszorultak, hogy sept. 10-kén minden drágaságaikat váltságul kiadák; sőt többet, három szüzet is, mit a tatár cham számára kívántak. Ezen szerencsétlenség emlékére Enyed az augusztus 20-kát megelőző vasárnapon minden évben úrvacsorával élt, s azon napot megbőjtölé. Azonban a szent áldozat a népet nem oltalmazá meg. Az említett év után II. Rákóczira, mint tudjuk, a török ismét rájöve, s őt 1659. nov. 21-kén Vaskapunál megveré. Rákóczi onnan Enyedre fut, hol pár ezer segélyére jött hajdut talál: a törököt bevárja, megütközik vele; de a csatát ismét elveszti, s tovább vonul. *) Jött 1704, s a Rákóczi katonáit üldöző labanczok Enyednek ismét kerservet hoztak: a várost, kastélyt, templomaival együtt porrá égették. S a protestans Enyed virágvasárnapjára ezért is böjtet fogadott. A nyomor és inséges napokat a végzet még se hárlá el Enyedről, megjött a harmadik csapás is: 1849. jan. 9—11-dik napjaiban a felkelt oláhságtól egészen hamuba döntetett; lakosai egy része legyilkoltatott.

A kastély, melyben a polgárság mindig megkisérté menekülését, a város közepén áll, és oly nagyszerű, hogy befoglalja a reformált és lutheran templomot s néhány lakházat. Derék bástyákkal volt ellátva. Építék az Enyedre telepedett, de már elmagyarosodott szászok, 1239-ben.

*) D. Fundgruben II. 168. l.

165. §.

A Holczmányi rom.

Németül Holzmengen.

Szász falu, Szebenről nem messze. A falu felett, hegyen van kerítéses temploma. Róla a tradíció a következő eseményt tartja fen.

A XVII. század vége felé a kuruczok ide törtek. A nők a vénekekkel és gyermekekkel, előlük az erdőkre futnak; a férfiak pedig felmentek a kastélyba, hogy becsesebbjeiket megoltalmazzák. Az ostrom folyt: első nap szépen feltarták.

Éjjelre az ostrom megszűnt, a beszorult lakosság szorongatott kebellet ült össze, s tanácsot tart a teendőkről. Hol e tanács folyt, egy köajtó vála, mely által a kastély a pap pinczéjével jött összeköttetésbe. A tanácskozmányban a várőr leánya, Lizi is ott üle. Azonban egyszer csak a köajton mintha kopogást hallana, s mintha nevét kiáltanák. A köajtót erre felnyiták, s rajta a pap leánya, János buvik fel. A pap azon izenetét hozta, hogy még egy napig oltalmazzák magukat, mert segélyhez lehet reményök.

Jól van, úgy lett mint a pap akarta. Azonban másnap a kuruczok még kuruczosabban hozzá láttak az ostromhoz. Már csak nem bevették a várat: s im a kétségbeesés a segélyt csakugyan megküldi. Lizi, rémültségének közepette, apja méhkasait megrohanja, s azokat a csaknem betörő kuruczokra kezdi szórni. E kartácsolás megtette hatását: az ostromlót, futásra kényszeríté.

Elvonultak, de fájdalom, csak hogy kényesebb ponton folytassák harczukat. Az erdőkre mentek, az oda menekültek ellen. Mit hallván a férfiak, leszállnak innen: a kuruczokkal csatát állnak; de mind egyig elhulltak.

A falut is leégeték, úgy hogy csak 15 gazda maradt benne. A faluban azon ház, mely akkor végsőnek maradt, ma is végsőnek hivatik. S akkori Mihály nevű birtokosáról, most is, bár ki lakja, lakója Végső Mihálynak neveztetik. Mihály mellett akkor Tamás lakott, ki ez eset után Lizit elvette: ezen Tamásról a Végső Mihály szomszédját, ma is „az ifju Tamásnak“ hívják, ha szinte oly vén is mint Mathusalem. *)

*) Siebenb. Volkskalender v. 1848.

166. §.

Höltövény, kastélya.

Németül Holdsdorf. Szász falu, Brassótól három órányira.

Kastélya a falu közt van. Egyike legkeményebb ilyenmő erősségeinknek. Sáncz veszi körül s várfal, mi tornyokkal van erősítve.

167. §.

Medgyes kastélya.

Medgyes nagy templomát kemény köfal környezi. Mint egy felirat mutatja, mostani erőssége egy másnak nyomán, 1809-ben, emeltetett.

A régi kastély vérfagylaló jelenetet látott. Elmondók felebb, az 50. §-ban, mint öleté meg Cibak vajdánkat Gritti, a felméri papi lakban; el azt, hogy e kegyetlenkedésre a nép felkelt, s hogy Gritti Medgyesre futott. A mint ide ért, a magyar sereg már nyomában: ő a templomkastélyba veszi magát, mely sánczczal s háromszoros köfallyal volt övedzve. De csakhamar átlátja, mikép minden oltalom sikertelen: felölti leggazdagabb ruháját, jobbjaiba veszi szultánja atnaméját, melyben e hon biztosává van nevezve, a kaput feltáratja s kilép. Azt hitte, lefognak hunyászkodni előtte; nem, a helyett Majláth megfogatta, s ugyanazon karddal, melytől Cibak elesett — lenyazkattatta.*) Révai szerint előbb kezét és lábát veszté, s csak azután fejét.

168. §.

Szász-hermány kastélya.

Németül Honigsberg.

Sikságon esik, mely Brassó és Háromszék közt terül. Fekvésénél fogva teméntelen harci vizsályt látott.

Erősségének kettős köfala van, derék bástyákkal. Még az utolsó forradalomra taraczkpuskák maradtak volt benne.

Ugy tartják, hogy 1117-ben épült; mit azonban már csak

*) Sieb. Würg-Engel v. Miles 24—28. l.

azért is kétségbe lehet hozni, mivel a szászok ekkor benn se voltak Erdélyben. Hanem hogy bejövetelek után azonnal építheték, azt meg lehet engedni. S úgy látszik, mihelyt épült, a kemény ostromok ellene azonnal elkezdődtek, s majd egész napjainkig folytak.

1236-ban a tatárok,
 1421-ben a törökök,
 1552. jul. 11. a moldvaiak,
 1595. apr. 21. a tűzvész,
 1600, 1602-ben Mihály vajda oláhai,
 1603. jul. 18. Basta katonái,
 1612. apr. Báthori Gábor, fejdelem,
 1658. aug. a moldvaiak — rablák, égeték, pusztíták az öreg szász falut.

S e kastély még az 1612-ki ostromnál is oly jó karban áll, hogy bár akkor már csak egy kőfal keríti, s abban több ölet lelővelnek, mégis Böhm Hans Báthori Gábor ostromát visszaverte. Böhm egyike lehete kora legügyesebb fejeinek: észrevette egykor, hogy az ostromló székelység éléhezett, kenyereket vettete ki, s mikor azok elkapkodák, csak akkor vevék észre, hogy röppentyűkkel vannak tele. *) A moldvaiak 1658-ki ostroma sem sikerült jobban, a kastély alól azoknak is győzelem nélkül kelle elvonulniok. A forradalomnak is valának körüle csatái. Sőt 1848. dec. a felkelt székelyek, főleg a Mátyás huszárok a faluval együtt a kastélyt is bevévék.

169. §.

S z á s z v á r o s k a s t é l y a.

Szászváros németül Broos. Egyike a hét fő szászvárosoknak. Épülni kezd 1200-ban. Ennek kerítése nincs; elkezdték volt ugyan keríteni, de a nagy hadak miatt félben maradt. **)

Különben igen szépen fekszik a Maros balpartján, nagy országutban, honnan le az utolsó napokig számtalan vihar vonult felette keresztül.

*) D. Fundgruben I. 261. l.

**) Heltai Kronik. I. IV. Rész.

Nem levén kerítése, magának egy sánczokkal, bástyákkal ellátott erősséget vonata, benn a város közepén. Tágos udvarán a két protestans templom, maig is kényelmesen megfér. Köfala s bástyája ma is fenállanak, s szebb várromjaink sorába emelik.

1603-ban e kastély még egész erősség. Ez évben Basta Szászvároson 400 katonát hagy telelni, kik magukat oly mostohán viselék, hogy a polgárság előlük mindenét a kastélyba takarítá, magát belevevé, s a várost a katonáknak hagyá. De megjött Székely Mózes, török segélyvel: előcsapatát Bethlen Gábor vezérlé. A német katonák főnöke, Tech Ilyés, a mint közeledtökről értesült, a kastélyba ment, megvizsgálta, s úgy egyezkedett, hogy veszély idején cresszék be, s ő megfogja védeni őket. Bethlen közelegett, s egy hajnalban tatársággal önté el a várost; a német katonák félig öltözve futnak a kastély felé, de Nagy Albert és Gosztoni vezérlete alatt a kapuk helyett karddal fogadják. Nem volt más menhely, mint a vár sáncza; mit körülfalaztak, beleszálltak, s ritka kintartással egész nap tarták magukat. Éjjel elakarnak menni Szászsebesre, a kastélybeliektől vezetőt kapnak; de egy a népből a falon kötéllel leereszkedik, Bethlenéknek hírül adja, után mennek, s csak 11-et hagytak életben a vitéz csapatból.

Azonban Székely Mózes a Barczán elesik, Bethlen kifut a hónból; Básta kezét ismét ráteszi Erdélyre. Erre jő, Szászváros bíráját magához hivatja, s a kastély ki nem nyitásaért felakasztatja. Azonban a seregben nagy szükség támad. Értésökre esik, hogy e kastélyban feles élelmi szer van, reája jönnek. A kastély kapuit befalazva találják. A hajduk élelmet kérnek, kapnak is valamennyit; de meg nem elégedvén, a kastélyt ostrom alá veszik. A polgárok; félvén Básta katonáit megölni, csak kövekkel dobálák; s mikor ez sem használna, méhkasokat kezdének a feltörők fejére hányni. A csel sikerült: az apró szuronyokat nem sokáig állhaták, s az ostrommal fel kellett hagyniok.

170. §.

Ú z o n k a s t é l y a .

Úzon Brassó felé, csaknem véghelysége a székelyföldnek. A síkság, melyen fekszik, sok szerencsétlen napra viradott. Benne, az országút mellett, nagyszerű templom-várfal pusztul.

Sokszor menté meg a lakosságot. Még 1612-ben oly karban állott, hogy Weisz Mihály, Brassó főbirája s a Báthori Gábor ellen felkelt szászok vezére, csak ostrommal vala képes bevenni.

171. §.

V o l k á n y k a s t é l y a.

Németül Wolkendorf. Szász helység, Brassó közelében.

Derék templom-kastélya volt, mi a Báthori Gábor fejdelem ostromát sokáig állta; de 1611. évi szeptember 20-dikán mégis csak kaput nyitott. Oltalmazói közül még ekkor is sokan a toronyba huzódtak fel: a fejdelem boszujában szalmát és fát hordata, s a tornyot és kastélyt rájuk gyujtatá.

TIZEDIK FEJEZET.

SZENT ÉPÍTMÉNYEK.

172. §.

Előzmény.

E tárgyban mindent mi régi, elősorolni teljes lehetlen: csupán a nevezetesebb antik templomok, kápolnák, elromlott apátságokra szorítkozom.

Eleink azon szokása, hogy falvaikat, ha alant a völgyben fel-dúlta leégeté az ellenség, felebb a hegyek közé költöznének, e szokás elhagyatá velök régi fészköket, ott hagyatá egyszersmind templomukat, s most azok romban hevernek. Példája ennek Árkos, Háromszéken, mely most harmadik települési helyén áll.

E mellett a régieknek gyakran kedvök jött templomaikat, ki a mezőre építeni. Ily felhagyott templomok nagyszerű romjait látjuk Háromszéken Kálnokon, Kolozsvár mellékén, Szt. Lászlónál, stb.

Sőt az újabb idő egy harmadik romosztályt is állít fel. Monoszteriaiák czíme alatt a görög vallás hívei, a faluktól messze, hegyek erdős rengetegébe templomokat, remetelakokat állítottak. E monoszteriaiák az újabb időben, ujónczozás idején, a fiatalság menhelyeivé emelkedének vala fel, hol papnövendékségi ürügy alatt kelletinél többen vonák be magukat: honnan az erdélyi kormány eltöröltetésökre munkált. Így töröltetett el többek közt András-házán, Dornán. De azért ma is sok helyt állanak: mint Füzes szt Péteren, az Almás vize mentén; Feleken, Kolozsvár mellett; s áll messze ellátszólag a tordahasadéki.

Sok regényes, sok ábrándos van szent építményeink törté-

netében; de elég még sincs. Erdély más országokhoz képest, e tárgyban szegény; építményeiben nincs meg a kellő nagyszerűség. Tán a magyar nemzet szelleme még most is mind scytha vallásán csügg, hogy vallásosságát építményeiben mind ez ideig kellő arányban ki nem fejezte.

Azon néhány nagy templomot, mit Brassó, Szeben, Fejérvár, Kolozsvár bír, azt mind a törökök elleni visszahatás, nem pedig a kebel kihatása emelteté. A mint vallásunkat az izlamtól mentve látuk, többé nagyszerű templomunk nem emelkedett.

A csínt, mi templomainkon előmlik, azt Nagy Lajos király olasz táborozásának köszönjük. Legrégibb templomaink stylje fél goth fél bizanczi. A XV. századdal a byzanczi styl eltűnik; s mi megmarad, az a goth ízlés reminiscenciája. Ez is időnként mind hanyatlott; míg az újabb idő ízlésre nem sokat gondolt.

Napjaink az apák apáthiáját helyre kezdi hozni. E század építészeti modora nem csak ízlés, de nagyszerűségben is emelkedett. Kolozsvárt az új reformát templom valóban nagyszerű lesz; a piaczi templom mellé épülő goth stylű toronnyal hazánkban e nemben, semmi sem fog mérközhetni.

173. §.

Almakerek egyházai.

Almakerek Segesvár közelében esik. Benne a reformatusok kápolnája az Apafi márvány emléket, a lutheranusoké egy festészeti ritkaságot őrzene.

A reformát kápolna a falu keleti szélén kívül esik. Oly kisserű, hogy az emlék piaczát csaknem egészen elfoglalja. A mint bele lépünk, a kápolna közepén egy félől magas, egy öl hosszú négyszeg sarkophagra esik tekintetünk; miről ha posztó takaróját félre vonják, egy férfi alak lepleződik le. Jobb oldalán fekszik, jobb keze feje alatt, balját kardján nyugtatja. Tetőtől talpig pánczél fedi; fővege nincs, állát szakáll árnyolja.

Ezen emlék körül sok tévedés van. A nagy közönség azon hibás véleményben él, mintha ez a fejdelem Apafiak emlékére emeltetett volna. Annyi alapja van e véleménynek, hogy II. Apafi fejdelem és neje, Bethlen Kata, Bécsből saját kívánságokra lehoza-

tának, ide temetlettek volt egyelőre ; de 1790-ben az itteni lutheran templom sírboltjába tétettek át. *)

De számukra semmi esetre sem állított. Mert felirata tisztán mutatja, mikép az I. Apafi Mihály atyjának, Apafi Györgynek van emelve. Csupán a körül támadhatna kérdés : ki emelte az emléket ? Benkő József, nyomos buvárunk, azt írja, mikép I. Apafi állítá, 1666-ban. **)

A feliratok pedig azt mondják, mikép a fejdelem anyja, Pekri Borbála, tetette férjének, kit gerliczeként szeretett ; ki több gyermekeivel maga is itt nyugszik.

A sarkophag anyaga szürke márvány. Mi technikáját illeti, művészi becsét nem sokat tulajdonítunk. A milyen gondolat, egy hősiességéről ismeretlen férfit, táblai ülnököt és főispánt, pánczélosan altatni el : ép oly gondolatok azon szám és vég nélküli versfeliratok, ömlengések, mik annyira borítják, hogy olvasóimat kötelességemnek tartám megkímélni.

Az egészen minden van, csak egyszerűség nincs. Elkezdve fejtől, hol mindjárt két családi czímer van, le lábáig : az emlék felszíne, négy oldala, földig rakva van szőlő fűrtökkel, a legapróbb kanyarodásaiban is mesterségesen beírt szalagokkal, feldombor metszetű bábokkal. S meg kell adnunk, hogy Nicolai Ilyés, a mű mestere, igen jó kőfaragó volt, de gyenge szobrász.

Az emlék meglehetősen épségben jött le korunkra ; ámbar, míg a kápolna ily jó karba nem hozatott, volt idő, hogy hivalkodó gyarlók ott szarvaikat, hol csak a vésőnek lett volna helye. De még sem szenvedett annyit, mint 1848 őszén, mikor is a felkelt oláhok a kápolna feletti harangot magukévé akarván tenni : az emléket műteteleikkel, de különösen azzal, hogy a harangot reá ejték, igen megrongálák.

A más műdarabot a lutheran templom tartalmazza, benn a faluban. Maga is goth styl s igen őszere. Oltára, és az egész oltár köre tele van a falra festett ábrázolatokkal, melyek az egész fal magasságát elfoglalják és meglehetősen épek. A művész a szent hajdan Galgota körüli jelenetét vette ecsetje alá. Szarvas ördög

*) Lenk Lexicon I. 19. l.

**) Special. Transylv. III. §. XVII.

van rajta meglehetősen számmal. Oltárán egy pár gyönyörű arcz. Mikor és ki által festetett, nem tudni. Egyike lehet a byzanci iskola műmaradványainak.

174. §.

Besztercze templomai.

A beszterczei piaczi luther. templom legnagyobb templomaink egyike. A styl goth, de pompában az első ranguak közé nem számítható: ujtásainál sokat vesztett. Mint felirata mutatja, épülni 1522-ben kezdett. Tornya köfalát, fedele nélkül 36 ölesnek tartják; s valóban e roppant kötömeget a szem bámulva kíséri fel a magasságba. A tornyot fedelénél folyosó veszi körül, honnan letekinteni ritka élvezet. Legnagyobb tornyaink egyike, s tán a legnagyobb.

A minoriták kis temploma még régibb ennél. De a reformatio miatt összehémozdított; s csak VI. Károly cs. alatt ujták meg.

175. §.

Brassó templomai.

Brassóban két templomról kívánok emlékezni: egyik a piaczi, más a bolgárszegi óhitű egyház.

A piaczi a lutheranusoké. Goth styl, egészen faragott kövekből. Mind nagyszerűsége, mind kivitele tekintetéből hazánkban első ranguak között áll. Oldaloszlopain a 12 apostol aranyozott szobra állt, melyeket azonban az 1689-ki égés összerontott.

Belől a templom hajóját 16 toscanai oszlop tartja, két sorban. Épülni kezd 1380. körül. Adatunk van, mikép 1390-ben építtetése keményen folyt, s 40 év kello bevégezésére. Reá angolok, francziák és hollandok is ajándékoztak.

A templom belseje, temetkező helye több nagy szász férfinak, memyiben itt nyugszik s itt van emléke egy Honterius Jánosnak, a lutheran vallás lelkes terjesztőjének, a tudós Wagner Bálint és Fuchsnak, valamint a Jósika által szépen jellemzett Weisz Mihálynak. stb. A templom oldalán a magyar királyok idejéből, nevezetesen országos eseményeket, s Brassó szomorúbb napjait jelelő kronika volt köbe vésve, mit Schwandtner s másoktól kiadva birunk is: de meg kell jegyeznem, hogy az 1689-ki égéssel e vé-

setek is eltűntek. Belsejében Erdély legnagyobb orgonája, tornyában legnagyobb harangja van, mindkettő korunkból. A harang 100 mázsás.

A templom egyik oszlopáról gyermek kandikál le a mélységbe, kőből faragva. Azt regélik, hogy az egy lángész emlékére volna odatéve, kit mestere kenyér-irigységből felkűldé oda, hogy a mérzsínört neki onnan bocsássa le, s midőn azt leeresztette, lerántotta.

Más, miről mondandóm van, a bolgárszegi óhitű templom. Igen csinos építmény, Erdélyben e felekezet legszebb temploma. Első alapja fa kápolna volt, mit a bolgárok 1385-ben építenek; úgy jött az oláhoni vajda segélyével 1495-ben helyébe ez kőből. Több-ször megújított: még pedig egyszer Erzsébet, muszka czárné kegyéből, mit a főajtó fölött rosz latinsággal ily arany betűk örökítenek: *Pia Liberalitate Elisabetha Petrosonae Monocratrix Totius Russiae Imperatricis Invictae Hic Sacer Locus est Renovatus. Anno 1751.* Kívül több képek közt ott látható szt. Miklós. Tornya tetején a görög kettős kereszt, s négy apróbb torony, melyek orosz módorban vasrudakkal a főtoronynyal egybe vannak foglalva.

176. §.

Csik-somlyói kápolna.

Csik-somlyót eddig nagyszerű székház, kolostor és könyvnyomda tette nevéssé. Hazánk első rangu bucsújáró helye, hol a nép pár tízed előtt magát még töviselte. Templomában csodatevő Mariakép van. Egyébiránt temploma fölött egy szobrászati műrészről verve, más a kolostorban kőből faragva, művészi becsessel bírnak.

Van egy kápolnája, a Salvátor, vagy mint a nép mondja, sílátor kápolna: András Mátyás hagyományai szerint, még szt. István építtette, a Gyula vezér legyőztetésekor.

Róla azon hitrege él, mikép az angyalok itt a szent lajtorján fel's eljárdálmá láttattak; mely hit még a múlt század végén falára fel volt írva.

177. §.

C z i k m á n t o r.

Németül Zukmantel. Szász falu, Segesvár irányában.
Tornyában egy harang vagyon a következő felirattal:

ORAX + GLORIA +
VENI +
CUM + PACE +

Azaz: O Rex gloriae veni cum pace. Évszám nincs; de mint a betűk vonalaiból következtethetni, keletkezése 1400 körüli időkre esik.

Ily régi harang, harangfelirat Erdélyben többfelé vagyon. 1847-ben a lutheranusok papi kormányrendeletből az ily feliratokat beszügyalták; igen érdekes lenne világ elé bocsátani. E vidékről a czikmántorin kívül még kettő ment be.

178. §.

D a r l a c z t e m p l o m a.

Darlacz, szász falu, a Nagyküküllő partján. Temploma igen régi festvények- és faragványokkal van előntve.

A festvény mesterkéztől van, s a XV. század végéről kelhet. S mikép eleven színezete s csoportozatáról ítélhetni, a byzanczi iskolának, a török elől ide menekült valamely festészétől maradt.

A templom goth stýlű. Szobrászati faragványai közt szép Krisztusfőt láthatni. Az egész templom magán hordja még a művészeti egység kellemeit.

179. §.

D é z s i r e f. t e m p l o m.

E templom magosan, igen tekintélyesen fekszik. Várfal veszi körül. Épült a XV. században. Több felirat látszik oldalán az újabb

időből. Mellette magas karcsu torony emelkedik, mely minden magassága daczára, a földből csak négy oszlopon emelkedik ki, s minden irányban át lehet alatta menni. Mérész gondolat.

180. §.

D é v a i r e f. t e m p l o m.

Az itteni ref. templom legrégibb templomaink egyike.

Belsejében, a falban több régi feliratos kő. Ugy látszik a XVI. században a várbeliek kedvencz temetkező helye. Ezen latin feliratu sírkövek közül egyik a Banó Kataliné — mint írva van, — a hegy-lakó dákok és géták kormányzója nejeé, 1554-ből. A más Sulyok Zsófiáé, a dévai vár Báthori Zsigmond alatti birtokosa, Geszti Ferencz anyjáié.

A vártól délre a hegy oldalban Calvaria van, több szent szobrokkal.

181. §.

Enyed luth. temploma és kápolnája.

Nagy-enyed kastélyában két templomot említünk. A luther. templom egyik oszlopára ez van írva: Hoc opus inchoatum est anno dmni MCCCXXXIII et finitum IIII. Tehát a templom fölött ötszáz év vihara vonult el, s ma is jó karban áll.

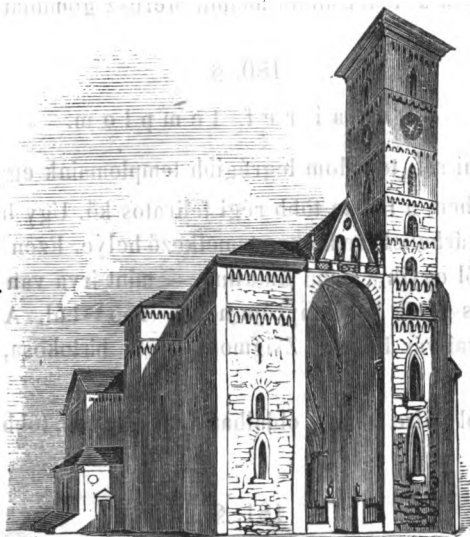
A városon kívül, a Miriszló-utczán kimenne, kápolnarom van. Építtette Püspöki Péter megyei alispán, azon 28 tanuló emlékére, kik itt 1704-ben a b. Tige katonái ellen viaskodva, a város védelmében estek el.

A néphagyomány szerint labanczok törtek Enyed városára. A nép s harmincz deák bottal nyomult ellenök, s oly véres kézi harcztámadott közöttök, hogy a harmincz tanulóból csupán kettő maradt az elvonuló ellenség nyomában. A bátor két fiu, végső fegyverét, a két fűzfát botot, honnan győzelmesen megtért, felüté az országút szélére.

Mindkettő megfogant, s Enyedről Tövis felé menőleg a belőle lett két terebély fűzfát maig is mutatja a nép, beszélvén róla e regét.

182. §.

Fejérvári kathedrale.

Egy templom áll szemünk előtt, mely mind műbecse, mind történeti nevezetességére, csaknem e hon első templomának tekintendő. Ez volt temetkezője, hogy úgy szóljak, walhallája Erdély legnagyobb férfainak; itt folyt le a nemzeti fejdelmek beiktatásának ünnepélye.

Tán mióta csak ember lakja Erdély földét, e hely minden időn istennek vala szentelve; legalább történetbúváraink hinni akarják, hogy a romai Apulum temploma is épen e helyt emelkedett, s megmutatására feliratokat idéznek.*) S felállítják a hagyományt, miszerint az első keresztény egyház, a romai kövein emelkedett.

Mikor épült, azt egész hitelességgel kimondani nem lehet, Ugy vélik 1003-ban, mint a mikor szent István király pogány hitünk hőstét, Gyula vezért legyőzve, ide püspökséget is alapít. Ezen állítás hagyományon alapul; mégis mondáink XVI-dik században élt lejegyzője, Heltai, még azt is tudni akarja, hogy e templom a Gyulától lefoglalt kincsekből építettett. **)

*) Jos. Benkő Transylv. Special. III. §. XXX.

**) Heltai Kronikája I. K. XL. Rész.

Milyen volt kezdetben, leírni nem tudjuk. Mostani alakját Hunyadi János vajdánknak köszönjük, ki szentlimrei győzelme zsákmányából újba építteté.

Alakja keresztidomu. Stíljé félig goth, félig byzanci. Anyagja négyszegű faragott kő; művészi metszvények, faragványokkal és szentek féldombor képeivel. Küljét byzanci czirádák öntik el; beljét 12 oszlop emeli. Melőle pompás torony emelkedik.

Hanem nem az építmény külső szépsége, mi a magyar kebelt e templomnál borus elmélyedésbe hozza: a belsejét elöntő sírkövek, síratok, sarkophagok azok, mik előtt az utód szent tisztelettel fog mindig megállani. Erdély legnagyobb fia, ki valaha földén született, Hunyadi János, azzá tette volt e templomot, mivé egy Mirabeau Párisban a szent Genoveva templomát: ő Zimonyból ide hozatá tetemeit, ide temeték el, s építményét 1456-ban nagy embe-reink sírboltjává szentelé.

Hunyadi emléke egy faragott kő sarkophág, melyen egy szakállos férfi hanyat fekszik; balkeze kardját fogja, jobbjá buzogányt tartólag melle felé emelkedik. Öltönye köpeny s mellén öszszeszorított felső ruha, fején főveg. A sarkophág oldalán harczosok csoportozata. *) Sokan a véleményben vannak, hogy az emlék fedélzete újabb mű lenne aljánál.

Ott fekszik Hunyadi öccse, János, siremléke hasonlít a fennebbihez, ennek is fedélzetén egy férfialak. Czimerei mellett felirata is van, melyben Joannes Miles frater Gubernatoris-nak neveztetik. († 1434.)

Ott van Izabella királyné, Zápolya János neje († 1559.) Emléke fejr márvány: felette egy nőalak nyugszik a fennebb leírt helyzethez hasonlóan, öltönye régi magyar nővisolet. Mellette királyi s családi czimerei.

A János Zsigmond, Izabella fia emléke hasonlóan fejr márvány sarkophág, fedélzetén férfi alak hanyatt fekvésben, régi harci ruházatban ábrázolva. Az emlék oldalán lovas és gyalog harci nép, és hadi szerek. Mellette hasonlóképp ott vannak családi czimerei. († 1571.)

Még van egy sarkophág, férfi alakkal; de felirata, valamint

*) Rajzát lásd: Kovácsóczi Arpádiája III, kötet.

a Hunyadi, Izabella és János Zsigmond emlékének, ennek sincs ; kié lehet nem tudhatni.

Fejedelmeink közül emléket bírnak még Bethlen Gábor (+ 1629), fekete márvány sírkövet, s rajta hosszas sírártot ; hasonló márvány sírköve van I. Rákóczi Györgynek is. (+ 1648.)

Ezeken kívül birjuk még sírköveit püspökeink közül : Lépes Györgynek 1442, Várdai Ferencz, s Martinuzzi Györgynek 1552-ből. Polgári állásu nagy embereink közül, Géczi János főkormányzóé mellett, 1588-ból, ott van Varkóczi Tamásé 1566, Lenczies Györgyé 1593 ; ott van Szénás Péteré, Nagy Mátyásé. Ezeken kívül több nőnek van emléke, s több világi és egyházi nevezetes embernek a mult századból.

Azonban távol van, mintha csak annyin temetkeztek volna ide, mennyinek emlékét számítánk. Itt nyugszik többek közt: Hunyadi János lefejezett fia, László, kit Heltaiként, Szilágyi Mihály, mihelyt Mátyást királylyá választák, az árulók közül azonnal kivétete, s ide apja mellé hozata.

Fejedelmeink közül itt nyugosznak még : Báthori Kristóf, bíbornok Báthori Endre, Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Bethlen István.

Minő gyász ünnepélyeket látott e templom fejedelmeink temetkezésekor, annak megismertetésére Báthori Kristóf fejedelem temetési szertartását adom, 1581-ből.

A templom falát s padlázatát, a nagy oltártól a predikáló székig fekete posztó borítá ; s közepén nagyszerű, bársonnyal bevont emelvény, rajta a megholt czímere s egy fejedelmi korona állt, jobb felől fejedelmi pálcza, bal felől egy tör ; az emelvény körét félfontos viaszgyertyák világíták ; négy szegletén négy szék, papok számára.

A fejedelem és a porta követe számára hasonlóan feketére bevont karos szék, könyöklő párnákkal.

Eljövén a temetkezés percze : a fejedelmi udvarba gyűlt sokaság menetrendét két lovag nyitá meg, kik mind maguk, mind lovuk fekete bakacsint hordának. Az egyik fekete atlacz zászlót vive, melyen a fejedelem czímere, s egy korona volt ; alatta a megholt neve, méltósága, halála napja arany és ezüstben. A más lovag balkezén fekete paizzsza, jobbában pedig egy fekete kopjával jelent meg.

A két lovag után a papság indula.

Itt jött a fejedelmi halott, fekete bársonytól takart zselyében; tizenkét fő ember emelé; mellette a fejdelem száz szolgálja, fekete csuklyás ruhában, ugyanannyi fekete gyertyát lobogtata.

A temetendő után fia, az új fejdelem ment, hosszú uszályos palástban, reá mindjárt a porta követe, a fejedelmi család tagjai, a tanácsurak, mind gyászban, fekete gyapjas süveggel.

Mire az egyházhoz értek, az egyik lovag kopjáját a templom falába töré, a másik zászlójával a templomba nyomult. Így értek ide, hol a vallásos szertartások után alamizsnát osztának, s a jezsuiták verseket szavaltak. *)

A templom, melyben e nagyszerű temetkezések folytak, sok nehéz időt láta ősz feje felett elvonulni. Az emlékek, melyek azon kor művészetét visszatükrözték volna, néhány barbar dúlásnak nagyrészt áldozatai lettek.

Ezen dúlások sorát 1601 nyitja meg. Miután Básta s Mihály vajda egyesült serege Báthori Zsigmond fejdelmet Goroszlónál megverte: győzelmesen vonult Fejérvár felé. A magyarok telhetlen ellensége, Mihály oláhboni vajda, Torda és Enyed magyarjait, Básta akarata ellenére legyilkoltatá; Rácz Györgyöt pedig Fejérvárra küldé, a fejdelmek székvárosára. A kegyeletet nem ismerő csapatvezér ide jött: a lakosokat gyilkoltatá, a fejedelmi palota ékeit le tépeté; az ország levéltárát széljel bányatá; katonái, mikor több rabolni valót nem találtak, neki estek a fejedelmi sírboltoknak, a korporsókat feltörék, a sarkophagok ékességeit elrabolák, s belőlök a nemes hamvakat szél szárnyára ereszték.

Egy hajdu a Hunyadi jobb kezébe adott vezéri botot is magával vitte. Idő multával a hajdunak kedve jött vele Orsi Péter, esztergomi várparancsnoknak kedveskedni; s azon hizelgő szavakkal nyújtja neki, miszerint nem ismer, kinek méltábban adhatná. Honnan tudnád bebizonyítani — szólott Orsi — hogy az valóban Hunyadié volt? A hajdu jutalmat remélve, három tanút állít elő, kik egyhangulag bizonyították, mikép előttök vette le az emlékről. Köszönöm — szólott a nemes bajnok — hogy oly messze földről nekem hozád; de mivel oly szent porokat háborgatál, nem vagy méltó

*) Krónika. Kiadta Kulcsár 47 — 50 l.

hogy szíjjad e hon levegőjét. Szólt, s a hajdut megköötztetve leve-zetteté a Duna hídjára, s ott az ősz Dunát felhiva, hogy a vezéri botot, mely őt a hódítóktól megoltalmazá, fogadja keblébe, s oltal-mazza meg ily szentségtelen kezektől: hullámai közé dobá, s utána dobatá a rablót is.*)

Pár év mulva a templomot ismét veszély érte. 1603-ban a trónkövetelő Székely Mózes, törökök élén bejő. Előcsapatát Bethlen Gábor Fejérvár alá hozza, ostromlatni kezdi: ez ostromban a várvédők az alsó városnak tüzet adnak, de oly szerencsétlenül, hogy a várba is becsapott, s többek közt a katedralét is leégette.

Megjött a harmadik csapás is. A II. Rákóczira jött törökség, 1658-ban a várat bevette; s minthogy előlők minden rabolni valót eltakarítottak volt: dühökben neki estek a templomnak, sírboltjait feltörék, a koporsókból, kiket még ott találtak, hihányák, a márvány sírköveket összedarabolák, a feliratokat megcsonkíták, szóval a je-len leverő alakját adák az egész temetkezőknek. **)

S a faragványokat, metszvényeket, melyek korukhoz képest a legnagyobb gonddal voltak faragva, melyeken az ősidő viselete, fegyverzete maradt volna féldombor metszésben reánk: rommá te-vék úgy, hogy alig lehet belőlők valami egészet kivenni; s csak a történet lapjairól tudjuk, hogy egy János Zsigmondot veres karma-zsinban temettek, fekete paláستtal betakarva***); mert ma már e sar-kophágók mind üresek.

Igy játszik a sors a legnagyobb halandók porával. Izabella és Martinuzzi, kik Erdély földén ketten meg nem férhetének: itt egy-mástól nem messze pihentek; porukat tán egy szellő röpíté el a pusztá semmiségbe.

B. Bajtai, püspök, 1766-ban felnyitattá őket, s szomorúan győződött meg, hogy e nagy férfiaknak még porát sem bírjuk többé.

Az emlékek felíratait én nem adom, nem ismétellem: több-ször ki vannak már adva. Legutolsó összes másolatukat 1791-ből.

*) Wolf de Beth. Hist. Libr. XI.

**) Siebenbürg. Ruin. Fundgruben v. Gr. Kemény II. 154. l.

***) Erdély Történetei tára I. 106 l.

birjuk, mint a mikor Szeredai prépost akkori állásuk szerint világ elébe bocsátotta. *)

A forradalom e nevezetes templomot új csapással halmozá. Az ostromló forradalmiak bombái 1849. jun. 24-én ismét lángok martalékává tévék.

183. §.

Földvár temploma.

A Brassó melletti Földvár, várában, egy ódon luth. templom áll: róla azt tartják, hogy a XI. század elején, tehát a kereszténység behozatalánál csakhamar építetett.

184. §.

Gerendi templom.

Gerend Torda mellett van, épen az Aranyos partján. Reform. temploma falában kőbe metszve ezen évszám került korunkban napfényre: ISTAM CAMERAM EDIFICAVIT STEPHAS SACERDOS ANNO DI⁰ CC⁰ XC. Honnan úgy vélik, mikép a templom akkor, 1290 körül épült volna; stílye azonban nem mutatja. A felirat akkori kezelése kétségkívül, a betűk vonalai azon korra mutatnak, minek rajzát a Nemzeti Társalkodó közölte is. **)

Miként Kemény János fejedelem önéletrésében fenhagyá, Sarvaságiné, Gerend úrnője, a XVII. század elején, e templomban tartá légyottjait Marko vajdával. ***)

185. §.

Höltövényi templom.

Németül Heldsdorf, szász helység, Brassónál.

Temploma kastélyban áll. Tornyán ezen évszám látható: 1136, Mely számok vonalai azonban nem azon korbólak. De nem is lehetnek, minthogy az arab szám csak a XIII. században terjedt el Európában. Egyébiránt kemény építmény. A toronybeli legnagyobb harang 1431. évszámmal van jegyezve.

*) Ruminál II. 33. lap.

**) 1840. második félév, 10. szám.

***) L. Antonii Szeredai Collectio Continens Tabulas monumentorum s. t. A. Carolinae 1791.

186. §.

A kerczi apátság.

Németül Kerz, románul Kircz.

Mint az útas Brassóból Szebennek megy, Fogarasföldén, az Olt partján, hegy oldalában látja Kerczet fejerlen. Csekély falu, de nevezetes szent régiség vagyon benne.

Az Árpádházi királyok alatt itt a Cistercita szerzetnek egy jól dotált, tekintélyes apátsága állt; mely alkalmasint a XII. század utolsó évnegyedében épült.

Már a IV. Béla király alatti tatárduláskor lerombolják; s ennek következtében látjuk róla az első oklevelet, melyben István, Erdély hercege, 1264-ből helyreállíttatását elrendeli. *)

1322-ben, Robert Károlynak az apátság panaszol, hogy vagyon és személyes bátorsága nincs eléggé biztosítva: azért, hogy védelmezve legyen, a szebeni grófsággal egyesíti. **)

Egy utóbbi tatárjárás ismét feldulta, s miként a brassói templom oldalán volt kronika fentartá, 1427-ben Zsigmond király Brassóból rendelte el, hogy temploma helyreállíttassék.

Hogy jutott a szerzet e hirtokhoz, nincsenek róla adataink. II. András király korából látjuk, mikép a michaelsbergi, Kis-disznód melletti várat, a király engedelmével, Götzelin nevű pap, ezen apátságnak ajándékozta; mit a király 1223-ban jóvá is hagyott. S még ezután is folytonosan növekedett.

Végre, mint minden, ezen apátság is elérte tetőpontját. Mátyás király, az apátok kicsapongásai miatt, az apátságot 1477-ben eltörölte; javait a szebeni főtemplomnak adományozta. Ezen eltörölő rendeletet H. Ulászló is megerősíté, 1494-ben.

Következőleg az apátságnak vége lett. Épületei attól fogva romlásnak indultak, s idővel összeomlának. Csupán templomának egy része áll, mit a százszok ma is templomnak használnak.

*) Fejér Cod. dipl. V. 1. 208. l.

**) Archiv des Vereins. II. B. I. Heft 40. l.

187. §.

Kistorony temploma.

Németül Neppendorf. Szebennel össze van forrva.

Temploma őszzerű építmény: építtetése korát felirata 1548-ra mondja. Nevezetessé tornya teszi. A templom kereszt idombá van építve, s közepén, a templom piaczából emelkedik ki tornya, csupán két lábon; úgy, hogy ki a templom beljét tapodja, alig hiszi, hogy felette egy torony emelkedik.

Templomának kerítése van; s benne a raktár nem a küfal mellett foly el, szokás szerint; hanem föld alatti hosszú boltíves ürege van, ezt használják raktárul.

188. §.

Kolosmonostori apátság.

A Kolosvárhoz ragadt Kolosmonostor oldalában, domb terén, egy kis templom, kis lak, s egy új készületű feszület áll: ez a monostori Calvária. Csekély maradványa egy nagyszerű apátságnak. Maholnap emléke úgy eltűnik, hogy e hegy nem lesz egyéb a sokaság szemében, mint egyike azon számtalan hegyeknek, melyeken a nép Kristus szenvedéseit jár ünnepelni, s melyeket Calvariának nevezünk.

E dombon a magyar korona két legelső apátságainak egyike állt. Mint IV. Béla okleveleiből kitetszik, még I. Béla királyunk alapítá, 1061—3 közt.

I. Béla csak Kolosmonostor jövedelmére fektetvé. Szt. László több faluval gazdagítá; míg végre 40 falu tevő birtokát. Ezen apátság úgy látszik a fejevári püspökségnek nem vala inyére; mivelhogy a pápa kitűnő kiváltságokkal látta el. Honnan Adorján püspök (1181—1202), egy apátját fogságra hurczolá, s kolostorát elrontatá. *) Adorján egyik következője tovább ment, megrohanta: a pápától nyert kiváltságát tűzbe, a királyoktól nyert vízbe hányatá. De mind ezek meg nem dönték; sőt az 1241-diki tatárjárás sem, ámbár épületeit leégeték, kizsákmányolák.

E romjaiból IV. Béla, 21 évvel később kivétette, helyreállit-

*) Fejér. Cod. dipl. III, 1. 386. l.

tatá. *) S ez idő óta mind emelkedett, míg végre Mátyás király 1463-ban Pécsváradi Pétert nevezi apátnak; ki erejében bizakodva, három év alatt oly erősséget vonata, hogy a környéket félelemmel tölté el. Ez erősség vesztére vált az apátságnak. Belőle kicsapásokat kezdének tenni, honnan Mátyás király az engedelmé nélkül emelt erősség lerontását szentgyörgyi és boznyi gróf János vajdának kötelességévé tette . . . S hihetőleg lerontatott.

Az apátság, mely ekkor fénye tetőpontján állt, hanyatlani kezd. Egy század alig mulik, Erdély Magyarhontól elszakad, a reformatio meglesz: mind azon javak, melyek a katolikus egyháznak voltak adva, 1556-ban az álladalom részére secularizáltattak. Ekkor veszté el ezen apátság is birtokát; s a vagyon nélkül maradt szerzeteseknek el kelle költözniök. S azóta ez apátság, csak mint czimzetes apátság maradt fenn.

Mit birt, a 40 falu, a korona és egyesek birtokába juta. Hat faluból, melynek feje Monostor, Báthori István a jesuiták kolozsvári academiájának veté meg alapját, 1581-ben; azonban egyidőre a hazából kirekesztettek, de I. Leopold alatt visszajövé, birták egész 1773-ig, mint a mikor XIV. Kelemen pápa e szerzetet eltörölte. Ez által Monostor ismét a fiscusra szállott; honnan aztán ismét csak a kath. püspökség kezére jött.

Az apátságnak, magához méltó nagyszerű temploma volt. Mint feliratából világos: 1508-ban nagyobbá tétetett, 1598-ban Maria Krisztina megújíttatja; a XVIII. században az itt virágzott iskola Kolozsvárra betételek, s e templom üresen marad; 1787-ben a József császár alatti, törökkeli táborozás alkalmával raktárul használták, mire aztán pusztulás kezébe jut. Végre, e században, 1818-ban Rudnai püspök, kőfalát a kolozsvári királyi lyceum építésére szánja, mire be is hordák. Sanctuariat, a híres apátság emlékeül meghagyva, templommá idomíták; s ott áll most is a goth stílusú maradvány.

A kolostor lakéületéből semmi sincs meg, pedig nagyszerű lehetett. Itt vala hazánk egyik levéltára, mely most a piaci templomban őriztetik. E kolostori lakban ünnepeltetett a gyermek Já-

*) Fejér. Cod. dipl. IV. 3. 106. l.

nos Zsigmond és I. Ferdinánd leánya közt a mátkaság, képviselők által. Miből aztán semmi sem lett. *)

E kolostor kertjében, mely a Szamosra nézett, folyt el a vég-tanácskozmány Báthori Zsigmond elnöklete alatt, hol a kilencz ellenzéki főur halála elintéztetett. Báthori Boldizsár is itt volt, s hogy észre ne vegye, azért vonultak a kertbe. **)

S ma a pompás épületek, derék erősség, nagyszerű templom, s fényes kertből, csak a kis templom maradvány van s egy őrlak, régi kőfalhoz támaszkodva; a többit csak kaszáló, s egyegy régiségbuvár ha tapodja; mert a templomot csak bőjtnapokon használják.

189. §.

K o l o z s v á r t e m p l o m a i.

Kolozsvártt, hol templom dolgában minden vallásfelekezet képviselve van, ugymint katolikus, reformatus, unitarius, lutheranus, egyesült s nem egyesült görög és zsidó vallás: több nevezetes templomot emlitek.

Legnevezetesebb a piaczi nagy templom. Goth stylben, faragott kövekből, faragott czirádákkal ékitve. Benn hajóját 8 oszlop tartja. Épülni kezdett 1404. körül. Építeni Zsigmond király kezdi, mintegy áldozatul annak emlékére, hogy az ellene lázadt főurak kezéből, kik Siklós várában 18 hétig fogva tarták, felszabadult. Bevégezték Mátyás király idejében. ***) Belsejében a sekrestye ajtaján e szám áll: 1554. Ajtófele metszvényekkel van elhalmozva.

Az unitarius János Zsigmond fejdelem 1556. táján felekezete kezére juttatta. Azok birták az óta 1716-ig, mikor aztán gr. Steinville tőlök elvette, s a rom. katolikusoknak adta.

Mióta a kolosmonostori apátság elpusztult, az ottan volt káptalani levelek e templomban őriztetnek. Most épül melléje egy torony, egészen faragott kövekből; igen nagyszerű mű: de a templomnak, terhe által, már is rokkantást idézett elő.

E templom sok örvendetes és bánatos napjain nyílt meg a

*) Kovachich Scriptorum Minores I. 338. l.

**) L. Kovács Ist. Vándorlásait. Nemz. Társalkodó 1841. 18. sz.

***) Fundgruben von Gr. Jos. Kemény. I. 80 lap.

honnak. De alig van, mi a nemzet történetébe inkább bevágott volna, mint 1551-ke. Itt állt e templom oltára előtt, egyfelől Izabella királyné, tizenegy éves fia és Martinuzzi, másfelől Castaldo osztrák tábornok, Báthori és Nádasdi; rajtok innen ott álltak Erdély rendei. Ez ünnepély Izabella lemondása az austriai udvar részére. Magyarhon koronája, királyi pálczája az oltáron nyugodott, s könyhullatások között monda le rólok fia nevében. Izabella ez ihlettségében, jóslélekkel beszélt; a hon őt is, új uralkodóját is megéljenzé; s a keblek aggódó dobogását harsogó zene nyomá el. A koronát azonnal Magyarhonba vivék, a trónvesztett királyné pedig Lengyelhonba utazott. *)

Régiségre utána a reformatusok várbeli temploma jő; ezt is Mátyás király alatt kezdék. Egyelőre a szent Ferencz kisebb szerzetie; kiktől idővel üresen maradt. Ennek következtében 1580-ban a jesuiták kezébe jut; s ők birták 1603-ig, mikor aztán a reformatusoknak adatott által. **) Oly nagyszerű templom, hogy hívei csak elő részét használják. Művészi csín rajta nem sok.

Tovább jő a piaristák temploma. Méltóságos homlokzata, ket-tős tornyával igen jól veszi ki magát. Alapkövét 1718. mart. 13-án Mártonfi püspök tette le. A jesuiták építék; ezen rend eltöröltetésével, a kegyesrendi szerzet birtokába jutott.

Az unitariusok temploma is említendő. Épülni kezd 1796-ban. Roppant boltozatát egyellen oszlop se tartja. Ezen felekezet 1716 óta, csak imaházra szorult volt. Imaházban tartá isteni tiszteletét, a a magyarság külön, s a Lengyelhonból vallásukért ide menekült lengyelek ismét külön. Ekkor a lengyelek annyira elmagyarosodtak, hogy lengyelnyelvű papságra senki sem készült: innen egyesültek, s együtt építék e templomot.

190. §.

Martonos és Fótosi templom.

E templom, a két falu köztti határon egy hegyen áll, Háromszéken. Itt eredett a példabeszéd: megveszi még lelkén is, mint a fótosi a martonosin; még pedig a következőleg.

*) Istvánfi Histor. Libr. XVI., és W. Beth. L. IV.

**) Approbata Const. I. Rész. 1. Titul. 6 art.

Egy szegény martonosi ember adósa marad egykor a fótosi-nak egy poltrával. Ez eleget kéré pénzét, s mire nem fizetné, megesküvék, hogy lelkén is megveszi. Igen jellemző adat a székelýföld pénzszükségére.

Az adós meghalt; s azon kor szokásából ide a templomba nyújtóztaták. A fótosi ember felpálinkázza magát, s ide jön, hogy esküjének eleget tegyen, s így a lelkén is megvegye poltráját. De mitől erőt remélt, épen ellágyítá, s a padok közt elaludt. Mire felébredt, a templom népes volt, benne azon tájék híres vörös inges zsványai oszták prédájukat.

Történt azonban, hogy egy rubintos kard felett nem tudnak megegyezni, s azt a vezérnek adák; de csak úgy, ha elég merész, azt a halott szívében megforgatni. A rablófőnök vállalkozott: veszi a kardot, felmász a nyomorultul szerkezett nyújtóztatóra. Már csaknem hozzá lát embertelen műtételéhez, mire az állvány összerogyik s a tetszhalott talpra áll. A zsványok a különös látványra megijednek, elfutnak, rémültökben még leolvasott pénzőket sem merték összeszedni.

Halottunk és hitelezője a pénzt utolsó fillérig hirtelen felosztja. S mikor az osztálynak vége van, a lelketlen fótosi embernek eszébe jut poltrája, s azt is követeli. Huzalkodás lesz belőle. E közben az ablakon egy zsványfő tolódik be: az adós sipkáját hirtelen lekapja, oda veti: nesze poltrádért.

A fő és sipka egy rablójé volt, kit főnöke küldé oda, hogy lássa, nem lehetne-e ott maradt pénzőket visszakeríteni. A megijedt rabló megtért, s főnökének azt mondá, mikép a templomban oly sokan vannak, hogy pénzőkből egy poltra se jutott mindennek, honnan egyet saját sipkájával elégitettek ki. . . . Így kapá meg a fótosi a martonosi lelkén e templomban poltráját.

191. §.

M a r t o n t e l k i t e m p l o m .

Németül Mortersdorf. Medgyestől három órára eső szász falu, Szeben felé.

Templomában egy festvény van. Mely, miként Mökesch, a szebeni nagy templom ismertetője megírja: hasonlóan a XV-dik

századból, ugyanazon festőtől, Rosenautól van, kitől a szebeni nagy templom festvénye.*)

192. §.

M e d g y e s t e m p l o m a.

Medgyes temploma, melyt kemény kastély környez, nagyszerű régiség, 1483-ban végeztetett be.

Sajátsága, hires tornyában fekszik, mint a melyet fedelestől 48 öl magasnak tartanak, s melyről azt hiszik, hogy Erdély legmagasabb tornya. Építői a hagyományként, művökre annyira büszkék valának, hogy midőn a gombot reá feltevék, maguknak dedalusi szárnyakat csinálva, lerepültek. Az egyik a Küküllőbe, a más a szőlőhegyek karójába juta dicsősége mámorában.

E templomban 1561. febr. 6-kán, a lutheránus és keletkező reformatus vallás hívei vitatkozására, János Zsigmond szentgyűlést tartott. A reformatusok élén Dávid Ferencz jelent meg: tárgyak volt az urvacsora. S minthogy mind két párt ön véleménye mellett maradt, az ügyet, németországi akademiák elébe terjesztették. **)

193. §.

N a g y k á s z o n k á p o l n á j a.

Nagykászon Csíkban van, egy falutömeg, mely több faluból egyesült.

Egyik falvát Feltűznek híjják. S ennek határán, kívül a falun, kápolna áll, miről az a hagyomány, mikép őseink itt, Ázsiából hozott vallásuk szerint még áldoztak volna. Ma szent Katalinnak van szentelve.

194. §.

R a d n a t e m p l o m r o m a.

Radna Beszterczéhez néhány órára fekszik. Most kis oláh falu, mi egykor mint 40,000 embertől lakott város virágzott. Az árpádházi királyok kora e legnagyobb bánya helyéről szinte nem

*) Die Pfarrkirche zu Hermannstadt. v. Mökesch 1839.

**) Sieb. Würgengel v Miles. 76. l.

mondhatunk egyebet: nunc seges est ubi Troja fuit. Új példája az emberi nagyság mulandóságának.

Ha a vándor Radna elhagyott utczáin járdal, több romra vezetnek, melyek mint meg annyi síremlék, gyászolnak a multak felett. De egy sem ér nagyságra azon templomrommal, melynek sanctuariumából oláh templom van alkotva. Ott áll a nagy város roppant templomának egy része még: tornya most is hét ölnyre nyújtja fel daczoló fejét; ott áll még mellette a templom óriási ajtaja; ott hajójának kőfala tíz öl hosszan; ott a sanctuarium, mit Bab János egyesült görög püspök csinos templommá idomíttata.

Az ó-német stylben épült colossális mű, hat század óta az enyészet kezében van, s vasfogaival maig se birta megemészteni. Tornya, temploma oldalívei, most is összefolynak. S a kőfal, mely téglával nem elegyedett, még sokáig fog az idővel daczolni.

És ez nem minden, mi a kebel fájdalmát itt felkölti. A torony mellett boltíves üreg tátong előttünk: az üregből fel, s a körében zöldelő gyom közül, mint a gyermek csigái, oly sűrűn hanyódnak, hevernek a fejjérre aszott embercsontok, emberkaponyák. Tapodva e csontokat, a kebel mintegy alásülyedni látszik önmaga előtt.

Hat század év előtt, 1241-ben a szerencsétlen város épen husvétját ünnepelé. Hihetően a gyermek vidámon ette piros tojását, a férfi husvétí bárányát: mire a Kukureásza erdeiből csak le omlla a Kadan tatár cham táborá. Radna lakossága fegyverre kelt, elébe ment. A tatár félelmet tettetvén, hátravonta magát: ezek visszajöttek a városba, s örömükben pohárhoz láttak. Így lepte meg őket az ellenség. Nagy rész a templom erősségébe menekült, oltalmat kísértett. De oly vérfürdőt idéze elő ellenállásuk, hogy a felkonczoltak csontjait hat század se tudta eltemetni. S Radna megszűnt a fényes Radna lenni. *)

A radnai templom ó-német styljében még birunk egy templomromot Alvinczen, mi most reformat templommá van átídomítva. Oldalnyílásainak szegletben végződő ívei most is igen jól látszanak.

*) Roger. Carmen Miserab. Cap. XX.— Bonfin Hist. Dec. II. Libr. VIII.

195. §.

S e g e s v á r t e m p l o m a.

A városból kiemelkedő hegy tetejét nagyszerű templom foglalja el: e templom a lutheranusoké. Igen festőileg veszi ki magát a magasban. 1492-ben épült. Mint feliratai mutatják, a város nagy részével, 1676-ban e templom is leégett; de két évvel később újra felépüle, s ekkor órával is ellátott. Leggazdagabbjaink közé tartozott: többek között meg volt benne a tizenkét apostol életmagságu szobra, ezüstből; s hogy 1601-ben mint fosztatott meg tőle, felebb elmondók.

Régen belje művészi festvényeket birt, de a reformatio a művészet kárára bemeszelteté.

196. §.

S z á s z - h e r m á n y i h a r a n g.

Szászhermán Brassóhoz közel esik. Kastélybeli tornyában egy harangja van, mely 1422-ben öntetett.

197. §.

S z á s z - o r b ó r é g i t e m p l o m a.

Német neve Urwegen. Szeredahelyhez közel fekszik.

E falu mellett, dombon, egy régi templom romjai senyvednek, mint a melyet a falu felhagyott, miután a XVII. század hadjáratai elpusztiták.

E rom karzatán reánk egy matka-koszoru ábrája maradt, melyről a monda a következő eseményt tartá fen.

Egy szegény fiu s gazdag leány szerették egymást. A leány szülői gazdag vő akartak; s bár miként ellenzék a két szív hajlamát, esküt tévének egymásnak, hogy másé soha sem lesznek.

A fiut elüldözik a faluból. Szerelmesét szülői kényszer anyyira vitte, hogy fájdalmára egyidőre fátyolt vete: s kezét egy más fiúnak oda nyujtá. A násznap eljött. A gazdag nászkiíséret ol-tárhoz inditá a boldogtalan arát; de mire a templomhoz érnének, a leány keblében felkelt a lelkiismeret, fel a szerelem, mi kétségbe-ejté. A leány imát emele istenéhez, kérte a mennyet, szabadítaná

meg, hogy ne kelljen hitszegés bűnébe esnie. Isten meg is hallgató: a mint nász kíséretével a karzat alá ért, s az oltárra pillantott: szive egyszerre megrepedt, halva rogyott össze.

A nászkíséret halotti menetté vált; s a mátkakoszorút, mit fején horda, az esemény emlékére, s intő például, a karzaton örökték.*)

198. §.

S z á s z - s e b e s t e m p l o m a.

A szászsebesi piaczi templom ha nem is legnagyobb, de kivitelben a legtökéletesebb templom-példányaink közé tartozik. Csak kár, hogy eleje, mi újabb építmény, kivetközteté eredeti alakjából.

Épült Mátyás király korában, mint ezt az oltára feletti czímer, s akkori évszám bizonyítja. Tornyára 1661 van jegyezve, hihetőleg a templom eleje ekkori építmény.

Nem csak az évszám, de a styl, faragvány, szerkezet, minden Mátyás korabeli templomokra emlékeztét. Egészen azon modor bélyegzi, mi a brassóit, kolozsvárit. Anyagja négyeszegű faragott kő. Külfelének oldaloszlopain a szobor két renddel folyja körül, egy sor az oszlopok tetején, a más közepén. Ezen szobrok, hol magyaros, hol görögös öltönyt hordanak; fejük hol korona, hol sisak, hol hosszú hajjal és fővegtelenül jön elő. Ördögök se hiányzanak. Kivánatos lenne a művészet érdekében, hogy e szobrok valamint egyéb faragványaink is lerajzoltassanak.

E templomban hosszasan állt egy Maria-szobor, mely könyeivel mindig megjósolta a vidék közelgő szerencsétlenségét. E szoborért itt sokáig bucsujárás is tartaltott; sőt, mint jövedelem forrásért, miután a szobor és templom már lutherán kezekre került, még azután is folytak a bucsuk. Végre gróf Kornis Zsigmond főkormányzó, († 1731. dec. 15-én), a szobrot a várostól ajándékolta. Előbb Kis-küküllő melletti jószágára, Kórodra vitette; onnan a piaristák kolozsvári tordautczai templomába került, hol most is van; de jósolni megszűnt.

*) Sieb. Volkskalender von 1844.

199. §.

Szeben luth. temploma.

Szeben lutheran temploma egyike legpompásabb egyházainknak. Minthogy nem egyszerre épült minden része, nincs benne művészi egység és összhangzás.

Sanctuariuma látszik legrégibb részének; ennek építtetése a százszok bejöveteléhez igen közel fog esni. Ez egy, Máriának szentelt kápolna volt, ehez ragaszták aztán a többi építményt. Maga a templom, miként a torony alján felirat mutatja, 1431-ben kezdett épülni. Még fenn van festett ablaküvege.

Harmadik temploma Erdélynek, mely nagy embereink temetkezőjévé szenteltetett. Fejérvár a nemzeti fejedelmek, Szeben a szász ispánoknak őrzi porait, emlékeit. Ott lebegnek a karzat északi oldalán az ispáni lobogók, melyek a meghaltat ide szokták vala kísérni. Ott vannak a karzat oldalán az ispánok emlék iratai, családi czímerei: egy Franké († 1694), Brauzneré († 1742), Haupté († 1680); ott a Zabeniusé s másoké. Művészi tekintetben rajtok valami különös nincs.

Hanem van mégis két emlék, mi e tekintetben is érdekes. Az egyik a Budai Margité, Haller Péter nejeé († 1566.) Rajta többek között két féldombor faragásu fiu áll magyarka és kalppaggal: rámutat azon hagyományra, mikép a szász előkelők díszöltönye régen, magyar szabásu volt.

És van ezen kívül még egy emlék, a Lutsch Mihály szász ispáné († 1632). Ez a bementi ajtónál mindjárt jobbra esik, a padlázat alatt. Kőtábla fedi, mit felemelvén, előttünk a legmunkásabb féldombor faragvány lepleztetik le; valódi kár, hogy ugy ki van téve a rongálásnak. Aligha nem ugyanazon mester műve, kié az Apafiaké Almakereken, a Nicolai Ilyésé.

E templomban a régiségbuvár órákig szívesen elmulat. De mi sem lepi meg úgy, mint azon festvény, mi a sanctuarium északi oldalán maradt fenn. A kép nagyszerű és ép: magassága 6, széle $2\frac{1}{2}$ öl lehet. Benne a Kristus megfeszítése van ábrázolva: megváltónk mellett a két tolvaj, s roppant néptömeg. Ezen kép azon részén van a templomnak, mely az új építményhez, a Maria-kápolnából csa-

toltatott, s mindjárt a templom építtetése első éveire esik festetése, 1445-re.

Hogy ki és mikor festé, alatta áll új goth betűkkel, következő szavakban: Hoc opus fecit magister Johannes de Rozenaw Anno Dni Milecimo quadingentesimo XLV. Hogy e Rosnyai Jánostól még Martontelkén is van egy műdarab, már említém. *)

E templom Erdély történetében nevezetes epochát idézett elő: egyik tűzfészke volt a reformationak.

Luther hittani könyveit a szebeni kereskedők hozák legelőbb Erdélybe, s Szebenben oly hatalmas terjesztőkre talált, hogy csakhamar nem csak magán körökben beszéltek róla, hanem a szent Erzsébet templomban nyilván kezdék predikálni. Erre 1524-ben az ottani papság felir II. Lajos királyhoz, hogy akadályozására szabályokat hozzon. Mart. 16-án megis érkezik a parancs, hogy Szeben polgári főnökei tartsanak házkutatást, s a feltalált lutheri irományokat összeszedvén, a piacon égessék meg. Julius 22-dikén az egyházi fenyegetés is leérkezett. S ezek következtében Szeben piacán a megégetés véghez vitetett.

Nem használt. Szeben 1525. febr. 18-dikán minden papot, szerzetest nyolcz nap alatti kiköltözésre szorita. S e templom felett kitűzött vallási reform lobogója, az egész honban egyszerre elterjedett. **)

200. §.

S z é k.

Kolozsvártól nem messze van, sóbányáiról ismeretes. Régi épület nyomokat bir, miről a néprege azt beszéli, hogy a német lovagoké volt, kik itt laktukban, a közel fekvő tavat jobbágyaikkal egész éjjeken át korbácsoltaták, hogy a békakurutyolástól alhaszanak. **)

*) Die Pfarrkirche der August. Confes. zu Hermannstadt von Samuel Mökesch 1839.

**) Siebenb. Würg-Engel v. Miles 1524—5.

**) Deutsch. Orden in Siebenbürgen, v. Al. gr. Bethlen 59. l.

201. §.

T ö v i s t é m p l o m a.

Németül Dreykirchen ; kis város Fejérvár és Enyed között. A hajdani háborús idők magyar lakosait annyira leolvasztották, hogy I. Apafi Magyarhónból bele ráczokat telepíte.

Három templomáról vette német nevét. E három templom egyikét Hunyadi János, Szentimrénél nyert diadala zsákmányaiból építteté. Benkő a mult század vége felé még látta rajta ezt igazoló feliratát, mely így hangzott: Ao Dni 1445. Joann. de Hunyad Regni Hungariae Gubernator. *)

A templom mellett pompás kolostor állt. Birták a szent Pál szerzetesek ; kiknek szerzetét József császár eltörölvén, Erdélyben három kolostoraikkal együtt, ez is eltöröltetett ; honnan ma romban hever.

*) Benkő Special. Transsylv. III. §. XLIV.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

ANTI K VILÁGI ÉPÜLETEK.

202. §.

E l ő z m é n y.

Ódon világi épületek rovata alatt, kevés nagyszerűt mutathatunk fel. Még oly nagyszerű sincs semmi, mint a szebeni tanácsház.

Ez épületeket városainkban keresnők, mert a falvak várait, kastélyait már elősoroltuk.

Volnának még valami őrtorony-romok, mint Homorod-almáson a kölyuk felett; Kákován, egy sziklacsúcson; de elégnek tartjuk rövid megemlítését.

A földesúr régen uradalma középpontjára várat vagy kastélyt épített: ott élte árkádiai napjait. Ha jött öröm, ha jött balsors, várában, kastélyában mindenikkel szembe szállott.

Az ur nem élt városon, a polgárnak nem volt miből építenie: ez egyik kulcsa ebéli szegénységünknek. Szegény egy ország volt Erdély, minden aranya mellett is mindig. Hol kereskedés nincs, ott csak nyomorban van gazdagság. Már pedig ha volt valaha kereskedés, pénzforgalom e honban, az oly rég volt, hogy korából építmény kevés maradt fenn. Ha volt Erdélynek a Jóremény-fok felfedezése előtt transito-kereskedése: annak nyomául templomaink, Besztercze és Kolozsvár lábos házai maradtak. De feltalálták a Jóremény fokát, Europa levantei czikkeit többé nem vidékünkön át kapja már; s Velenczével, Olaszországgal együtt, hazánk is elveszté pénzforrását.

Ezen felfedezés után hátramentünk, szegényedtünk: építeni felejtettünk.

203. §.

B e s z t e r c z é n

Két antik ház vagyon.

Egyik a piacz szegletén, Borgóra menőleg balra. Tekintélytelen rom. Nevezetességét az adja, hogy Hunyadi János házának tartják, azon korból, melyben ő Besztercze vidék örökös főispána volt. E megye falvait Mátyás, katonáinak adományozá, a megmaradt részt Besztercze váltá magához, a vidék ez úton keblesített a szász nemzethez.*)

A más egy hosszú ház, Borgóra menőleg hasonlóan a piacz bal során. E házak most kis szállásokra vannak felosztva. S mindenik épület emelete küljebb áll földszínénél, lábokon, úgy hogy alattuk végig lehet járni. Ezt némelyek bazárnak tartják Erdély azon boldog korából, melyben a levantei kereskedés hazánkra is ki-sugárzott. Mások azt hiszik, kolostor volt.

204. §.

B r a s s ó b a n ,

Legnagyobb s ugyyszólva egyetlen kereskedő városunkban is kevés, mit felmutathatunk.

Legrégibb épülete lehet a városház. Épült 1420 körül. Láthatni fala közt a magyar királyok és nemzeti fejedelmeknek a városhoz intézett több sajátkezü iratait.

Bazára elég nagyszerű, de ízlés nélküli: annyira tágas, hogy benne minden czéhnek meg van saját áruhelye. Építetté Hirschel Apollonia, egy városbíró özvegye, 1545-ben. Még pedig a hagyomány szerint, azon öröme emlékeül, hogy egyetlen leányát, kit eltemetett, a kirabolni akaró harangozó életre hozván, haza vitte.

Emlitendőnek vélem a luther. gymnasiumot; nem annyiban magát, mint könyvtárát. Jelenleg nem csak hogy minden tanintézeti könyvtáraink közt legnagyobb, több szobát foglalván el; de

*) Heltai Kronikája IV. Rész.

egyszersmind tartalmára nézve is a leggazdagabb. Szakosztályok szerint van rendezve. Hazai történetet tárgyzó kéziratokban igen gazdag. Alapítá Honterus János, s láthatni benne egy Luther Mártontól kapott levelét, melyben a reformatio körüli fáradozásait méltányolja.

Brassóban még van egy, mi Erdélyben csupán az ő sajátja: ez vízvezetője, melyen a havasokból annyi vizet bocsát, hogy csatornáit folytonosan ellátja, s általa műiparát s a tisztságot nagyon előmozdítja.

205. §.

C s u c s a

Mellett egy malmot mutatnak a Körös vizén. Curiosumkép megemlítem róla a népmondát, mely azt tartja, hogy Kinizsi Pál, Mátyás legnagyobb hadvezérei egyike, itt e malomból ment katonának.

Heltaiként Kinizsi csakugyan pórfiu, s malomból csapott fel. Esze mellett oly erős, hogy a hordóborból feltartva ivott, s a malomkövet felemelte. Szerinte Magyar Balázs alatt kezdte szolgálatát, ki leányát adá neki vilézsége jutalmul. *)

206. §.

D é z s e n

Több régiség vagyon. Azok közül azon toronyról, s a mellete heverő kődarabról, mely az óvárban van, hátrább a hadjáratok emlékei között fogunk emlékezni. Itt a Rákóczi épületéről teszünk pár szót.

Ezen épület emeletes, a Szamos épen alatta zug el. Mikor épült, nem tudni; rajta semmi évszám é tárgyban. Udvara felőli oldalán a Báthori család címere, a sárkányfogak, s mellettük S. B. betűk, mi alkalmasint a Báthori Zsigmond neve első betűi. Látszik egy törökfő is, a Csáki címer. A dézsíek állítják, mikép valamelyik ajtaja homlokán nem régen még látszott e felirat: Franciscus Rákóczi, Princeps Transsilvaniac. 1705. Ez időben a Rákóczi birtoka volt; buktával az álladalomra szállott, s ma is az birja.

*) Heltai Krónikája II. CLXXV. R.

Az udvar most nem nagy, de terjedelmesebbnek kellett lennie, mert tőle pár száz lépésre egy épületből roppant kőkémény nyúlik fel, honnan a nép ma is Rákóczi konyhájának nevezi. Az épület jelenleg iskola.

Dézs előtt most épül egy kőhid, faragott kövekből; hossza mintegy 120 lépés, s a vízben csak két lába lesz.

207. §.

E n y e d.

Enyeden, a tói utczában van egy ház, mit Atilla házának neveznek, s azt tartják róla, hogy Ethele ott született. Ezen mese eredetét onnan vehette, hogy Bonfiniusék megírák, azon ki tudja honnan meritett tudomásukat, mikép a hún király Engandinban született.

Más épület van itt, mi figyelmünket megérdemli, s ez a reformatusok legelső tandája. Alapítá Bethlen Gábor fejdelem Fejérvártt 1627-ben; jövedelme alapjává az akkori enyedi uradalmat adá. Enyed 1657-ben várossá lett. 1663-ban I. Apafi a tanodát ide által hozá. Ez idő óta ez iskola naponként terjedett, mint ezt épületei nagyobbodása tanusítja. Az új épület alapját 1826. sept. 16-án tették le.

De nem épületei, hanem a könyvtárában és muzeumában foglaltatott ritkaságok és régiségekről kívánok szólni. Ilyenek valának: a családi ezüst veretű czímerek; a fejdelmek és más nagy emberek mellképei; a török porta s más eredeti kéziratok; természeti ritkaságok, romai régiségek, állat- fűvész- ásvány- s többek közt a becses pénzgyűjtemény.

Enyed muzeumával semmi se ért a hazában. Legyen elég csak a történeti ritkaságokból soroynom.

Régi nyomtatások közül említendő: Turotzi Chronica Morav. Brünii 1488, Verbőczy Decretum. Tripart. Viennae 1517; Magyar versek 1201. esztendőből, nyomt. Kolozsvárt 1577. Kézirataiból csak a Benkő József eredeti kézirateit említem, Erdély legnagyobb történeti buvárát.

Egyéb ritkaságai közt emlékezetes volt: Görgény lakatja, 1300-ból, Szilágyi Erzsébettől egy késtok 1441-ből, Kemény Si-

mon pánczélja, Kinizsi Pál sarkantyuja és zászlója, Básta korának kézi ekevasa, Redei János villája 1627-ből, Béli Pál pálczája, II. Apafiné bőrpapucsá,*)) s szám nélküli egyebek, melyek a történetbuvárra mind érdekesek valának.

De fájdalom, a roppant könyvtár és a nálunk páratlan muzeum a forradalomban a havasi néptől hamuba döntetett, mi megmaradt, a hazában elszóratott.

208. §.

Fejérvár.

Fejérvárnak több nevezetes nyilvános épülete vagyon. Ilyen a pénzverőház, hol havonként mintegy 100,000 pft. arany és ezüstet vernek, mint Erdély egyellen pénzverő házában.

Legnevezetesebb mégis reánk nézve a püspöki épület, melyet most a rom. katolikus püspök, négy kanonokjával lakik. E volt másfél századon át az erdélyi uralkodók fejedelmi palotája.

Alapját Erdély első püspökei veték meg. Mikor Izabella királynét a török, Budáról 1541-ben kiszorította, e lakban telepedett le; fia János Zsigmond megnagyitá, megszépítteté, falait művészi képekkel önté el. Azonban 1603. majusában Bethlen Gábor alája jő, az alsó városból a várat ostromolni kezdi; az őrség egy éjjel az alsó városnak tüzet ad, s a palota is ennek áldozata lett. E pusztulását ugyanazon férfi által épülé ki, ki azt elhamvadni látta, Bethlen Gábor által, miután 1613-ban fejdelemmé lett. De nem hordá régi fényét, s hogy ezt se hordhassa, jött az 1657-ki tatárdulás, mely utóbbi szépségeiből is kivetkezteté. **))

Ez épülethez annyi esemény emléke villan át lelkemen, hogy elősorolni sem kezdhetem. Terme sok nagyszerű egyházi és világi gyűlést fogadott magába, melyek a haza történetére oly nagy befolyást gyakoroltak.

Nevezetes benne a püspöki könyvtár, mely mintegy 25,000 darab könyvet, s a mellett számos romai régiséget, középkori kéziratot, s Mátyás király könyvtárabeli példányokat tartalmaz. Alapítója gr. Batthyáni József, püspök 1760-ban.

*) Békő Ferencz Nagyenyedi Ritkaságok. 1800.

**) Wolf de Beth. Hist. Libr. XII.

209. §.

F o g a r a s o n

A hon legremekebb hídjáról akarok röviden emlékezni.

E híd még nincs száz éves. Épült az Olt vizére. Hossza két partjáni töltésével együtt 144 öl. A vízben két oszlopa van; ezen oszlopok egyike egy a maga nemében: vastagsága 12 hossza 27 $\frac{1}{2}$ láb, és az egész egyetlen egy darab kőből van faragva, az innen néhány órára eső persányi kőbányából. Ezen oszlopkő ki van fúrva, s belé ércz öntve. Másik oszlopa faragott kövekből vagyon. Az egészen sok csin ömlik el; rajta II. József császár Erdélybeni utazása emlékére felirat és szobrászati faragványok láthatók.

210. §.

K o l o z s v á r.

Kolozsvár több nevezetes nyilvános épületet bir, milyenek a volt jezsuita kolostor, a kir. lyceum, seminarium, convictus, a ref. és unitár főtánda, színház és kaszáрма: de többnyire az utolsó idő építménye. Benne a római katolikusok, reformatusok és unitariusok tanodái szép könyvtárakkal birnak. A városháznál több régiség közt egy vaskorona van, miről azt igénylik, hogy Dózsa György azzal koronáztatott volna meg.

A piacon és hídutczában, régibb lakházai közül több fenáll még, nehánynak roppant magas, utczára élékonyöklő zsindely fedelét, a jelen ostromállapot alatt parancsolák kisebbel cserélni. Nagyszerűségre azonban egy sem mérkőzik a Bánfi grófok piaczi lakával, mely a főkormányzók szállása volt.

Legnevezetesebb pedig azon ház, melyben Mátyás király született. Heltai, a XVI. század közepén kolozsvári tanár, ez eseményt így adja: „Kolozsvárban lőtt a felséges Mátyás király ez világra óvárban, egy régi nagyházban, mely a déli kapunak szintén ellenében vagyon.“ *) Tovább más fejezetben folytatja: „Szülé pedig ezt a Mátyást Kolozsvárott Erdélyben, mikoron írának Kristus urunk születése után 1443. böjt második havának 27-dik napján, reggel 3 órakort. Mert Erzsébet asszony akkor Kolozsvárott szál-

*) Heltai Kronikája I. III. Rész.

lott vala jövéen Szilágyból, egy szőlőműves gazdag embernél, ki lakik vala az óvárban, egyenesen arczul; mikorön bemennénk az óvárba egy kőházban: és az ember szász vala, annál marada szállásán Erzsébet asszony szülésnek utánna egynehány esztendeig, és ott vitték a fiát, Mátyást legelőször is az iskolába, *)

A krónika szerint, Mátyás, miután király lett, a várost mint születése helyét kiváltságokkal látta el, s az embert is megajándékozta. Még Heltai korában e ház ajtaján, s ahlaka vastábláján ott volt Mátyás családi czimere, a holló. Kolozsvár is bírta e kiváltságát egész János Zsigmond koráig.

E sorokat a balsors kegyéből épen ez emlékezetes házban jegyeztem ki. Az öreg emeletes ház még mind régi felosztását bírja; benne jelenleg katonai kórház vagyoni.

E házzal csaknem szemben, a balszegleten korunkra egy emelet nélküli ház jött le, küloldalára szarvas és szőlőfürt vala festve. 1843-ban emeletessé tévék s ekkor a festvény eltűnt. E házat hasonló esemény örökíti: itt születelt Bocskai István fejedelmünk. Kapuja közt, beménőleg balra, kőtáblán Bocatius Jánosnak egy hosszú versezete van, melyben meg van írva, mi nagy szerepet vitt Bocskai életében a péntek nap, mennyi minden történt vele ez ominosus napon.**))

A fejedelmek korából egy kert maradt fenn, az ugynevezett fejedelmi kert: ma már el van hagyva. A hét vezér: Árpád, Zabolch, Keve, Lehel, Verbuhch, Gyula, Urs megcsonkított, nem igen művészi szobrai, még mind fenvannak.

211. §.

Maros-vásárhely.

Egy könyvtár teszi Vásárhelyt nevezetessé, mely legnagyobb a hazában: a Teleki-könyvtár. Alapítá a nem rég elhalt gr. Teleki Sámuel canoellár, s kötetei számát 60,000-re emelé.

A könyvtár egy e végre készült, 24 öl hosszú, s 8 öl széles teremben van csinosan elrendezve. A terem felső felét karzat folyja

*) I. Kötet. CXIV. Rész.

**) Wolf de Bethl. Libr. XIX.

körül, mintegy emeletet képez, minek egyik oldalát szép ásványgyűjtemény foglalja el. Mellette olvasó terem van, mely mindenkinek nyitva áll.

Leggazdagabb a hazai tárgyak és classica irodalomban. Régi ritkaságai közé tartozik: egy antik földabrosz, egy növénylevelekre irt illuminált biblia, mi azonban nem papyrus, és egy írott Tacitus a Mátyás király könyvtárából. Szép fegyvergyűjteménye, melyben gyönyörű török fegyvereket láthatánk, a forradalomban az oláhok martaléka lett.

212. §.

O f e n b á n y a.

Ofenbánya egyik bányavárosunk; esik a nyugoti havasok között, az Aranyos partján. Erdély négy olvasztó kohóiból egy itt van. Azonban nem erről, hanem a régi kohókról van némi megjegyzésem. Irva van, mikép a magyar királyok alatt 32 kohója volt Ofenbányának: és ezen kohók nyomai a Hermanásze és Válye-csári nevű völgyekben maig is látszanak.

Utolsó főnökéről P. Fridvalszki egy mondát tart fenn. A monda szerint ezen főnök az aranyhegyek között annyira elgazdagodott, hogy többé a földre sem akart lépni; s hogy még is járhasson, e végre 12 arany tányért készíttete, azt rakdálák legényei előbb előbb, s ugy érinté felfuvalkodottságában a földet.

Az ember bolondsága Mátyás fülébe megy. A király, hogy szemével meggyőződjk, népruhát ölt, s elmegy Ofenbányára. Beszáll egy oly lakba, mely előtt az aranytapodónak templomba mentében el kellett haladnia.

Mátyás hozzá kezd egyszerű reggelie elköltéséhez, s im jött mit látni ohajtott, a kamarás az arany csészéken csakugyan elsétált. A király mit sem szólt, de a ház falán a következő feliratot hagyá:

Itt járt Mátyás király,
Megett három tojást;
S látta arany csészén
Járni a kamarást.

S a kamarás is úgy tett, miként Mátyás: ő sem szólt, hanem úgy elűnt, hogy maig se látta senki.*)"

Mondják, mikép itt egy rég elenyészett apátságnak is látszanak nyomai.

212. §.

S z á s z - s e b e s

A piacz keleti oldalán, Szebenbe menőleg balra, egy öreg, emelet nélküli ház áll. Ezen házról azt hiszik, hogy Mátyás király építtette, s volt azon korban az álladalom kezén adó és áru rakhely, valamint az útzó fejdelmek s tisztviselők szállása; minek folytán maga Mátyás király is szállásolt benne 1467-ben, mikor a Veres Benedek által ellene támasztott lázadás után, Moldva fékezésére buzódott.

Legnevezetesebb korszaka e háznak, 1540 júliusa. Zápolya király Budáról az erdélyi pártos vajdák ellen jő: egynehány várat már bevett, s most ment volna Fogarasnak. Serge a város mellett táborozott, várták, hogy a király gutaütéséből, mi Fejérvárrt érte, gyógyuljon. De mind rosszabbul lett: hivatja Verőbeczét, Petrovichot, Török Bálintot és Martinuzzit, tanácskozik a dolgok folyamáról. Azonban a hírnök meghozza, hogy Budán hagyott neje, fiat szült: lovat hozat elő, s bár alig bír felülni, a táborban örömeben ágyuztat. Másnap ágyba esett, végrendeletét elkészíté. Ismét hivatá tanácsnokait, nejét s gyermekét ajánlá, s gondnokul Martinuzzit ki-nevezte. Erre 9 napon át szólni már nem tudott, tanácsnokaival csak fájdalmas nézésével beszélett. Így hala el e házban 1540. jul. 21-én; s úgy vivék innen Szókesfejérvárra temetni. **)

214. §.

S z e b e n b e n

Több épület magára vonja a figyelmet.

Említém, hogy Szeben alapítását Hermánnak tulajdonítják. S Heltai még azt is tudni akarja, hogy e Hermán a saxoniai hérczeg

*) Fridvaldszky Mineralog. Trans. 55—58 l.

**) Joannis Regis Decessus. Kovachich Scriptores Minores I. 48. l.

fia volt, s azon német vitézek közé tartozott, kiket Nagy Károly császár küldé Erdélybe s Magyarországra, hogy őrködnének a magyarok felett, nehogy a római császárságtól elszakadjanak. *) Azt is említém, hogy e Hermán egy telepet és épületet hagyta fenn; de mely helyen, az maig is döntetlen. Némelyek a kaszárma körül keresik. Mások a piacz déli sora keleti szegletén, hol e század harmadik tizedéig egy csodálatos épület állt apró tornyokkal, s melyből egész az erdőig kijárást tulajdonítottak; de ezen épület állítólagosan a templariusok klastroma volt. Ma a városi tiszték özyegyői nyugdíjazására lévén vég hagyományozva, hogy jobban jövedelmezzen, korunkban önték jelen alakjába.

Legrégibb, legnagyobb szerű építményi régisége Szébennek, városháza, faragott kövekből, faragványokkal, szobrokkal ékítve.

Mária Terezia korából maradt egy tágas álladalmi épület, a katonai árvaház. Építteté a Kárlinthia és Kárlinthiából, némelyek szerint a szükség, mások szerint üldözött lutheran vallásuk miatt bevándorlottak számára. De ezen családok a helyett hogy elfoglalják: Kistorony, Nagypold és Szászsebesen telepedtek le, egy fordítottat a jelen czéhra.

Szeben, mely a reformationnak Erdélyben legtüzeesebb apostola volt: a tudomány és művészet érdekében is bír épületeket. Színháza s tanodája mellett, említém a Bruckenenthal-képtárt, mely ritka ásvány, pénz, régiség s egyéb gyűjteménnyel, s 15,000 darabra menő könyvtárral van egybekötve. A képtárban néhány eredeti, s több jó másolat van. Értékét 200,000 pfítra teszik. Alapítá Mária Teresia alatt fő kormányzó b. Bruckenenthal Samuel, s akkora áldozattal, hogy mint állítják, egy szent Jeromosért 80,000, a nevető spanyolért 15,000 forint fizete. Fentartására 36,000 frtot hagyta örököseinek.

215. §.

S z ő k e f a l v a ,

Falu a Kis-küküllő balpartján. Benne egy porladai indult régi lak van, mely egy régibb fölibe látszik építve. Erről e vidék azt

*) Heltai Kronikája. I. XXX. Rész.

tartja; hogy Werbőczy István († 1541.), a magyar Codex írója, benne született. Hogy Erdélyben lakott, hivataloskodott, bizonyos; de hogy Erdélyben született volna, történeti adataink nem mondják.

216. §.

T o r d a.

A nemzeti fejedelmek előtt Kolozsvár szász város lévén, a magyar megyék középpontja Torda vala: itt tartattak rendszeren a tartományi gyűlések, ide gyűlt fel koronként a megyék hadi népe.

Torda azon fénykorából egy udvarház maradt fenn, az ótordai piacz nyugoti során, mi jelenleg is álladalmi épület. Terjedelmes udvarán az emeletes lak ma is lakható, s elég nagyszerű a szerepre melyre építve volt, fejedelmi vendégek beszállásolására. Kapuja boltíve felett felirat áll, mely e kaput, s a mellette levő, mint a felirat nevezi, kamara keletkezését Géczi gubernátor korára helyezi. (1581—1588).

Mátyás király 1462—1467-ben több ideig mulat benne. Az utolsó évben Mátyás a Veres Benedek által támasztott mozgalom lecsendesítésére jött. Mire leért, Erdélyt a nagy adó s hadi terhek miatt, Brassón kívül feltámadva találta. A pártosság oda fejlett volt, hogy János vajdát királysággal kínálták meg, ki azonban elég észélyes volt el nem fogadni; sőt a közelgő Mátyás elébe menve, kegyelmet kért és nyert. Erre Tordán oct. 4-én hongyülés lett, hol a pártfőnökökre száműzetés mondatott, s kimenetelökre nap tűzetett. S miként Heltai írja, csak miután ki nem mentek volna, úgy fogattának el, s fejeztetének le. Veres, a főnök, Lengyelhonban halt el.

A fejedelmek korában is gyakorta gyűlések és táborok főszállása: 1528 aug. Zápolya, 1545. szentgyörgy napján a vallás dolgában országgyűlést tartó Izabella királyné, 1571-ben Báthori Kristóf, 1575-ben Békes Gáspár, 1613-ban a török tábor élén közelgő Bethlen Gábor mulatnak e kastélyban.

Mint ily nevezetes pont, Torda gyakori pusztításoknak volt kitéve, melyek közül legnevezetesebb az 1601-ki, mit Mihály vajda intézett ellene. A mint Goroszlótól jöttek, Mihály egy mult évi ellene elkövetett merényért bosszút akarván állani, a felgyújtatást el-

rendeli. Básta észrevévén, ellenző, mert úgy mond, nem czélja urának a pusztá Erdély ura lenni; de a vajda visszaemlévén, mikép van Rudolfnak elég országa — felgyújtatá, *) s úgy leégetteté, hogy 1619-ben a város pusztán maradt felerészét Bethlen Gábor palotás hajduinak ajándékozta, s ebből lett Ujtorda.

*) Wolf de Bethlen Libr. XI.

TIZENKETTÓDIK FEJEZET.

HADJÁRATI EMLÉKEINK.

217. §.

E l ő z m é n y.

Sok csatát, sok ostromot elmondánk, még is maradt hátra.

Örök csatatér volt e szegény haza. Vérrel lehetne legutolsó halmunkat festeni, annyi vér omla csatáinkon érette.

Négy óriási idegen nemzet villogtatá síkjainkon kardját; s bár ellenünk vagy mellettünk: azért minden nyert vagy veszített harcز vérünkbe került, minden csatával gyengülénk.

Az árpádházi királyok férfi ágát a tatár és kún, a vegyes házi királyokat a török, nemzeti fejedelmeink korát török és osztrák harczi zajok nyugtalaníták. A király és fejdelem a harczon túl nem gondolhata: a hon felvirágoztatása, mit csupán állandó béke hozhat, e honban mind csak távol remény maradt.

A két első nemzet eljött, rabolt, zsákmányolt; de nem volt hódítási célja. Miként öregeink hinni szeretik, összefűzék apáinkat, s elvivék diobéllel meghizlalni, honnan a nép előlök erdőkre futott: s a rabló csorda magát kielégítheté. Vagy ha még embert is vinni akart, azt mondják, libuczt hozza, mi a nádos tavakba bujttak felett el sivitá magát; s a tatár őket kézre keríté. Ilyeket beszél a két első nemzetről a történeli hagyomány.

Ellenben a két utolsónak már messzebb kiható politikai nézet, a hódítás volt céljuk. A töröknek legfőlebb adó és

szűz, szabadságot ábrázoló szűz kelle: Ausztriának pedig tér, hogy polgárosodásával kelet felé nyomulhasson.

S e maroknyi nép mindenikkel megharczola. Ezer csatát állott: nyert vagy veszített, új csatára készült; hitt, bizott és remélt. Mi, a késő ivadék, csak sírdombjaikat látjuk, de nem a sikert, nem a bábért. A haza földje be van terítve harci sírdombokkal: alig van tájék, hol a pásztor gyermek ilyekre nem ülhetne, hogy nyáját legeltesse. A gyermek is tudja, hogy ő tatár vagy török csontokon ül, miket ősei ott leszártának; s még sines egyebünk után, féltelmes dicsőségnél.

218. S.

ALPARÉTI ÉRTÉKELÉS

Alparét azon útvonalba esik, mely Dézsről Zsibóra visz. Egy kis falu, de négy századév előtt nagyszerű népfelkelés központja.

1437-ben Lópes György, erdélyi püspök s némelly hatalmas földesúr, a jobbágyok három évtől felhalmazodott dacát a legszigorubbán felkezdék csikarni: erre a jobbágyság megtagadta az engedelmességet, s Nagy Antal vezérlete alatt Alparétre gyűlt, s kardot fent a földesurak ellen. Erdély nemesei fegyvert ragadnak, s a felkelt néppel ez év tavaszán megharczóznak. Mind két részből sokan esnek el, mire július gúján a két fél közt szerződés keletkezik. Azért a nép el nem oszlott, s innen Csák Miklós vajda, sept. közepén Kápolnán, a nép gyűlhelye közelében, a némések, széke-lyek és szászok közt gyűlést tart, s benne a három nemzet, mely az előtt mindenik önmagát külön kormányzá, a közös oltalom feltételén egyességre lépett. Most az egyesült erő próbálta őket szét-szórni; de nem sikerült. Oct. 6-án fegyverszünetet kötének, s engedmények alapján egy előleges békeszerződvényt. A fegyverszünet főfeltétele volt, hogy mind két fél birádjaul választá Zsigmond királyt, s hozzá követeket küldé: de a királyi határozat addig huzódott, míg dec. 9-én Zsigmond meghala, s így a táborozás 1438-ra is átment. Innen 1438. febr. 2-án Tordán tartott gyűlésen, a három nemzet unióját ismét megújítá: a népet még se tudák előbb lecsillapítani, míg le nem győzőék. Választott királyok, Antal,

Kolosmonostornál daraboltatott fel; kilencz társa Tordán huzatott karóba. *)

Az oklevelek fentartják, mikép a nép Alparéten, Bábólna nevű hegyen fészkel. A falu mellett egy czukor alaku dombot, Antal királyuk ottani trónusáról, most is Király-hegyének neveznek. A táborozás sánczai még mind láthatók.

219. §.

A bodzai sírhalmok.

A bodzai vámnál, Brassó közelében, a harminczadik kelt székely porókat fedez, s a kápolna hegyére 17 székely tszt van eltemetve: az 1788-i osztrák-török háboru alkalmával hulltak el. Esetőket a hagyomány így adja.

A háború kún folyt: székelység tartá e vámot a törökség ellen. Egy éjszélkor lángba borul a bodzai várn lármafája. A huszárság előszáguld, recognosciroz: ellenséget sehol sem lát.

Másnap két török, mint parlamentair jelenik meg. Azt mondják, Schulz ezredesnek görögdyénét hoztak ajándokba. A törökök elmennek, az ezredes kilép sátrából, s parancsolja, hogy kantározzanak le; a székely fiuk a parancsra lekantároztak s elszéledtek.

Egyszer csak az Agárkán és Döblön, egészen más irányban, mint az előőrs felállítva volt, mint orv farkassereg ront elő a törökség: az elszéledt népet meglepi, s a fegyvertelen táboron lőn, rémítő meszárlás, Barta kapitányon s két legényen kívül, mind elhullanak.

A Bodza vize vértől pirosodva hozta a hirt Háromszék felől. A vérnél pirosabb veres csákós huszárság állt ott: a hírre lóra kap, a nyomuló törökséget szemben kapva, megtámadja. Kemény esata lett, olly kemény visszatorlás, hogy a törökségből is csak hírmondó mehele vissza. Maga Schulz is elesett: honnan nem lehet igaz, mintha a görögdyének arany magvai lettek volna. **)

*) L. Magazin für Geschichte Siebenbürgens v. A. Kurz II. B. III. Heft.

**) Kiskövet. 1844. év.

220. §.

A brádi sír.

Brád Zaránd kis mezővárosa. A reform. templom czíntermében egy nagy sír, s kőkoporsó maradt fenn 1784-ből. Alatta az akkori horavilágban meggyilkolt magyarok tetemei nyugosznak.

221. §.

Csíkszentdomokos.

A szt. domokosi rézbányákon alól, az Olt bal partján, völgy csap fel a hegyek közé. Báthori Endre bibornok és fejedelem, a Seltenbergnél elvesztett ütközet után, 1599. nov. 3-án a völgyen bujdosa kifelé, hogy Mihály Vajda elől, ki díjt tett fejére, Moldvába juthasson.

A fejdelmet száz úr és szolga kísérte, mind lóháton nép. A mint a völgybe értek, egy kut mellé leülnek, hogy falatozzanak. Épen vasárnap volt, a fejedelem mint főpap, előveszi poharát, s mintegy szentséggel élteti kísérőit... Kípihenvén magokat útjokat ismét folytatnák, de nem lehet. Pásztor-bükke nevű havason tul, *) útjokat kaszára, kapára, csépre kapott székelység állja el, azon nép, mely a Báthori nevet, s a fejdelmi címet, mint szabadsága eltipróját gyűlölte. Meg kellett ütközni velök, másként tovább nem haladhattak: megütköztek és elhulltanak. Maga a fejedelem is Mikó Miklóssal csak gyalog menekülhete meg.

És tovább bujdosnak, a százból, már csak ketten maradva. Az éj beálltával Naskalat nevű hegy táján pásztorkunyhót pillantanak meg: benne hogy lankadó erejeket felélesszék egy egy pohár tejet megisznak. S mert az éj holdvilágos volt, fénye elől egy bük alá vonták le magokat hogy pihenjenek.

Szomorú ötlet. Néhány percz múlva üldözőik a kunyhóhoz érnek, s a pásztorra fényezetődznek, hogy a futókra igazítsa reá. Nem volt menekülés: a fejedelem Mikót elejükbe küldi, hogy engedjelje ki őket; nem hallgatók ki, fejszével adtak feleletet. S még azt se nyerheté meg, hogy lesujtatására elfogadják az ő élesebb fegyverét.

*) Bors Kronikája. Erd. Történeti tára I. 181.

Mikó után a fejdelem következett: bár oltalmazta magát, egy fejsze vakszemén találja. Elbukott. Kis-ujját egy gyürdért, fejét hogy a vajda díját megkapják levágák, elvivék. Mihály vajda neje meglátván a nemes főt, könyeit nem tarthatva, elsohajta magát: o szeraku popa! oh szegény pap! a vajda pedig nevetve s gúnyosan ismételte neje bánatos szavait; nem sejté, hogy neje fájdalma, előérzete volt az ő illyszerű halálának. A székelyeket dijtalan bocsátotta el.

Az üldözők többnyire szentdomokosiak voltak, főnökeik Ördög Balázs és Kristály András. Szentdomokost ezért a pápa kiátkozá, s Csíkszékre 100 éves bűjtöt szaba, péntek és szombaton tartandót. *)

Hol a bibornok-fejdelem elesett, most kereszt áll. Szentdomokos népe az eset napján, ma is bucsut jár hozzá. Az Ördög család kihalt, a Kristály még él. A kehelyt, mit Báthori a kútnál utószor használta, a karczfalvi templomból a rom. kath. püspökök Fejérvárra vitették. Báthori kardja a Bogáti családnál van, Csíkszenttamáson, kik mint ereklyét őrzik.

222. §.

Dézs emlékei a magyarok kijöttéről.

Árpád Magyarhonba lett telepedését történetíróink kétképpen adják. Legrégibb történészeink véleménye következőleg oszlik meg: Bonfinius és Turóczi Mátyás király idejében azt írják, mikép Árpádék Moldvából Erdélyen keresztül mentek ki Magyarhonba; Béla király névtelen jegyzője pedig azt, hogy előbb Magyarhonba mentek, s úgy foglalák el legvégül Erdélyt. Hazánkban mind a két véleményre van emlék, s mind a kettőre traditio.

Dézszen egy kődarab, s toronyka áll Árpád emlékére: ez emlék Bonfiniusékat pártolja.

Bonfinius és Turóczi csaknem egyformán beszélnek: szerintök a magyarok Ethele halála után 301 évvel Álmos alatt Európába indulnak. Bonfinius szerint 744-ben, Turóczi szerint pedig 704-ben kezdik útjokat. Átjönnek a mostani Oroszországba, s megakarnak telepedni; de olly feles sas kezde reájok csapni, hogy asztalaikra

*) Wolf de Bethlen Histor. Libr. X.

felrakott eledelök se volt fölök biztosítva. Mikor itt aggodalmak közt volnának, elejükbe érkeznek a székelyek küldöttai, kik őket Erdélybe hívak. Őseink elfogadák a hívást, követék a székelyeket, s három hónapig erdős havasokóni utazás után, Erdélybe értek.

Itt míg pihenének, s hogy magokat az ellenséges nemzetek megrohanásától biztosítsák, a népet hét vezérség alá oszták: vezéreik neve, Árpád, Zabolch, Keve, Lehel, Verbulch, Gyula, Urs, minden vezérség alá 80,857 fő jufa. A hét vezér mindenike, nők, gyermekek és öregek számára egy egy földből várat építtete sánczokkal.

Almos életében Erdélyben maradtak, nomád életet éltek. Sőt a kronikai rege tudni akarja Almosról azt is, hogy őt itt Erdélyben leölték; mert róla a volt az istenek végzése, hogy az ígért földet, Pannoniát, meg ne láthassa. *) Azonban meghallák Magyarhon kanahánjának hírért, elhatározzák, hogy kiküldjenek, megnézzessék: s nagy áldozatok után a Kund vezér fiát el is küldik. A követ hegyeinkről az áldott sikságra érkezvén, annak igen megörvendett: elmene Zwatopolughoz, a sarmaták királyához, s kijelenté neki, mikép a magyaroknak kedvök lenne országába letelepedni. Zwatoplugh azt hitte, szolgálva ajánlkoznak őseink, azért könnyedén elfogadta, s a követet még megajándékozta; ki erre megtérni akarván, a Dunából vizet, partjáról füvet és földet kére.

Megérkezik Erdélybe, Árpádékhoz. Bemutatja mit hozott; s a magyarok mikor látnak a jó vizet, a selyemfágy füvet, fekete földet, Turócziként háromszor felkiálták: Deus! Deus! Deus!

Erre Zwatoplughoz gazdagon felszerelt lovat küldnek, mit elég gondtalan volt elfogadni. Akkor megízenék neki, hogy a ló elfogadása, országától fosztá meg; mert a lovan országának földet, kantarán fűvét, s nyergén vizét tevék magokévé... S mint lett ebből háboru, miként harczoltak őseink, mint Átila birtokáért: leírnom itt nem lehet **).

Hanem átmegyek a hagyományra, melly azt állítja, mikép ezen Zwatopluggali egyezkedés épen innen Dézsről történt, hogy

*) Joan. d. Turocz Chronica Hungarorum Pars II. cap. 3.

**) Bonfin Decad. I. Libr. IX. Joan de Turocz Chronica Hungarorum P. II. Cap. I. III.)

itt kiálták Deus, s hogy innen lenne Dézs nevezete, minnek a XVI. században élt Heltai egész hitelt tulajdonít *).

Ezen történet és traditio öszhangosítására, két emlék maradt fenn Dézsen. Egy kő darab s, egy kis torony. Mind kettő az óvárban mai napiglan látható.

A kérdéses kődarab a Szamos partján le van fektetve: átmérője $1\frac{1}{2}$, hossza 8 láb, mintha négyszögre lenne faragva. A múlt század elején a laboncok a Szamosba hengerítették volt; de minthogy az itteni nép úgy hiszi, hogy a hét vezér e kövön ülve tanácskozott Magyarhon elfoglalása felett, s hiszi hogy rajta még

felirat is volt: e kő miatt a városiak közt zűgás támadt, mi addig tartá, hogy Mária Teresia fülébe hatott; ki a kő kivételését elrendelte. Kivették, de sajnosan tapasztalák, hogy az ketté törött, s csak felit kapták meg:

A más emlék, azon toronyszerű maradvány, mit a nép csonka toronynak nevez. Ez is az óvárban, a Szamos partján emelkedik. Igen csodálatos mű: magassága 5 öl; alól három öl hosszú s $1\frac{1}{2}$ öl széles; rajta hegyes zsindely fedél.

Milyen lehetne eredetileg, bajos elhatározni. Rajta semmi styl. A torony homlokzatán, mi keletre áll, alól két kis boltíves üreg; ezen íveken felül e felirat:

HUNNUS DE SCYTHICIS DIGRESSUS EDIBUS HOSPES
PANNONIAE GLEBAM TRANSFERT HUC GRAMINE TUNDAM
TER CLAMANS DEUS HAC LICEAT TELLURE POTIRI
DESICAMQUE DIXIT DEI DE NOMINE TERRAM.

1578.

HAEC FABIUS RENOVAT IV. DE X. MONUMENTA NEPOTI
CUM LUCAS DÉSI V. S. PASCIT OVILE DEI.

A feliraton felül, a tömör falat egy ablak metszi át; főlebb a keskenyebb kőfal, más tornyok módjára üregesen megy felfelé.

Más oldalai merőben simák, jelentéktelenek. A nyugoti azon-

*) Heltai Kronikája. Győr. XXVI. Rész.

ban kivétel, rajta hosszas latin felirat tartja, mikép Mária Terézia alatt, gróf Haller főispánságában, 1758-ban megújíták. E feliratban *sacellumnak* van nevezve.

Ez emlékekre sok minden vonatkozik. Vannak többen, kik a Siebenbürgen nevet az említett hét vezér várától származtatják. Heltai még azt is tudja, hogy a hét vezér egyik vára Dézsen vala. A latin versek is azt mondják, hogy Dézs neve, a Turócztól említett Deus-ból keletkezett. Valamint Belsőszolnok megye címere is e mondákon alapult: rajta egy ló felszerszámozottan állt viz parton, alatta e szó: Deus.

223. §.

Ditrón, a Tatárhalmok.

Ditró Gyergyóban van, Borszék anyafaluja. Közelében, az országút mellett halom látszik, mit a nép Tatárhalomnak nevez. 1707-ben beütöttek volt a tatárok, Gyergyót keményen dúlák. A nép velök itt megharczott, vagy 3000-et belőlök elejte, azok nyugosznak e domb alatt.

224. §.

Eresztevény neve.

Háromszék közepén, Brassóba menőleg, az országút balján áll Eresztevény. Nevét kétképpen származtatják. Egyik névszármaztató azt mondja, mikép régen a székelyek azon dombon hol a maksai templom áll, tarták népgyűléseiket, s lovaikat ide ereszték ki: s e kieresztésről lenne Eresztevény.

Mások szerint egy tatárfulás alkalmával, a tatárok annyi rabot fűztek vala fel, hogy alig haladhattak. Itt egy tatár így szólt urához: erezd a vént. A véneket tehát elbocsáták, s lett a hely az eleresztett vénekről, Eresztevény.

Gábor Áron e temetőben fekszik.

225. §.

Esküllőn, az Esküvő-kő.

Kolozsvárról a Meszesnek menőleg balra, Felső- és Alsó-

Esküllő nevű oláh falu közt, kerek hegy emelkedik: az ugynevezett Esküvőkő.

A nép ajkán róla azon hagyomány él, mikép Tuhutum, Erdély elfoglalásakor, az általa legyőzött oláhokat, itt e hegyen állva esketteté fel önhűségére. Lássuk mit mond a történet e hagyományhoz.

Emlitém Dézsnél, mikép a magyarok bejövetelét történeteink kétféleképpen adják; hogy Bonfiniusék Árpádékkal Erdélyt járatták meg előbb; Anonymus pedig előbb Magyarhont, s úgy hozza Erdélybe. A Bonfinius véleményére vonatkozó hagyományokat, és emlékeket már láttuk; itt az Anonymus véleményére fogjuk olvasóinkat figyelmeztetni.

Anonymus szerint, kit I. Béla király jegyzőjének tartanak, a magyarok Scythiából 884ben indulnak ki. Az Etyl vizét átgázolják, Oroszországot vadászva, halászva hátrahagyják. Galliczia fejedelme mezlábbal elejökbe megy, hódolatát bemutatja, s figyelmezteti hazánk dús földére. Ugy indulnak át a Hovoson, s Munkács táján érnek be Magyarhonba.

Anonymus tehát nem vezetteti a székelyek által Erdélybe.

Hogy Magyarhonba érnek, a vezérseget Árpád Almostól átveszi. Mint fővezér, 903-ban Salánhoz ajándékba 12 felszerelt fejér lovat küld, s kéret tőle vizet és fűvet. Salán a kértteket megadja, s ez adomány következtében Árpád a honhoz jogot formált. A foglalási harcot Anonymus is beszéli, igen azt is, hogy az a magyarok részére ütött ki; s hogy Salán az ütközettel birodalmát is elvesztette.

Árpád ura lévén már felső Magyarországnak, Erdély felé nyomult. A Szamos partján Menumarout birodalmát találja; ezt is Salán sorsára juttatja: ura lett e földnek egész a Meszesig. Egy tanácskozmányban elhatározzák, mikép ide tegyék le a magyar birodalom határát: minek emlékére a Meszesre kőkaput emeltek.

Azonban Tuhutum, a Zabolch vezér fia, kit mások Gyulának neveznek, ide ér apjához, ki itt táborozott. Meghallja mily gazdag ország terül belől a Meszesen; eltökéllé magában, hogy maga és családja számára elfoglalja. E végre előbb Ogmandot kémkép Erdélybe küldi, hogy hírt hozna a föld valódi mivoltáról; Ogmand

bejö kikémleli, azon örvendetes hírrel tér meg, hogy hegyeink söt, folyóink aranyat tartalmaznak.

Tuhutum foglalási szándékában megerősödik. Azonnal Árpádhoz küld, elfoglalhatására engedelmet kéret magának, mit Árpádtól könnyen megnyere.

Serget gyűjte tehát és beindula, egy nap a Meszes bércezen sergét által teszi. Azonban Gelu, a blaocok fejedelme, hallván Tuhutum szándékát, már elébe jött volt táborával; a két sereg az Almás vizénél találkozott.

A völgy, mely egyedül vezetett akkor a hon szívébe e tájról, elvada állva; Tuhutumnak e sergen át kellett útát törnie. Csatahoz készül: kora hajnalban serge egyrésztét átküldi a vizen, hogy a támadást megkezdje. A csata megkezdődik, Tuhutum is át kel. A csata nagyszerűvé válik. A magyarok győztek: Gelu táborra elhullott, vagy rabságra juta. Gelu maga is futásban keres menedéket, Gyafunál feküdt várba kívánván menekülni; késő volt, a magyar daliák a Kapus vizénél utól érék, s lesúlyták.

Gelu táborra, mint fejedelme holt hírét vevé, fegyverét letette, a magyarnak kezét nyujta. Hódolati esküjökhet itt e helyen tévék le; s mikép Anonymus megjegyzi, a helyet és fakut, hol e szer-tartás véghez ment, ezen órától Esküllőnek vagy Eskü-ülőnek hívák, s híjják mai napiglan. *)

Igy adja elő a magyarok bejöttét az öreg történelíró, mit a hagyomány is támogat. A csata helyét Rákos nevű falu helyén gondolják. Az Esküvőköről pedig szeretik hinni, hogy az eskü elfogadásánál Tuhutum rajta sátorozott.

226. §.

G o r o s z l ó.

Pusztá-goroszló Szilágy faluja. Hegy oldalban fekszik, alatta egy keskeny völgy megy el. Egy templomrom, s szilvás maradványok állanak rajta alól, egy csata emlékeül, melyben a falu leégett.

E csata 1601. aug. 3-án volt. Egyfelől Báthori Zsigmond fejedelem állt 35,000 erdélyivel; ellene Básta tábornok jött Mihály

*) Anonymus *Belae Regis Notarius Capit. XII—XXVII.*

oláhoni vajdával, Szathmár felől Erdély biralma felett volt a kérdés, mit Báthori Ausztria alá ajánlt vala, s most ismét kezére vett.

A két sereg itt találkozott egymással, egy egész nap szemben állának: a magyarságnak esze ágában sem volt, hogy Básta fáradt katonáit az nap csatarendbe állítsa. Azonban estve felé az ágyuk megdördülnek; Székely Mózes, a fejedelem fővezére, egyszerre felültetné táborát, de készületlen volt. A keskeny völgy minden engede látni egymás táborában: Básta lovasságával, gyalogságával egyszerre csak bevág, s a magyar tábor pillanatra tönkretette.

Feles zsákmány jött a győzelmes Básta kezére: köztök 130 zászló, 45 ágyu, *) s némelyek szerint a csatátért 10,000 ember fedé.

E győzelem Báthori sorsát örökre eldönté, soha se tudta több ily serget gyűjteni; honnan a következő év jul. 26-án a honból végkép kiment, s Csehországban internálva halt el; 1613-ban. Erdély néhány évi sorsa is ott dőle el: Básta erre elényomult, Erdélyt elfoglalta.

A csatában Goroszló leégett, régi faluhelyét elhagyá, főlebb építette fel mostani lakhelyét.

227. §.

Hidalmási sánczok.

Románul Hida. A Meszes felé esik. Határán, szelid emelkedésű hegy oldalában, dudva nőtt be valami sáncz nyomokat: a hagyomány szerint Gelu táborá sánczolta, mikor Tuhutumot a Meszes felől várta.

228. §.

Holdvilági sírdombok.

Német neve Halvelegen. Szász falu.

Segesvárról Ebesfalvára menőleg, midőn e nagy faluba ér-nénk, az országút jobbján nagyszerű sírhalmok emelkednek: harczi sírok a Rákóczi forradalmából, alatta mintegy 1300 székely alussza örök álmát.

*) Nicol, Istvánfi Histor. Libr. XXXII.

1704-ben Guti, néhány ezer székelyt vezetett b. Tíge táborára ágyu nélkül. A csatát természetesen elvesztette, s Gutit e gondatlan vakmerőségeért Rákóczi Tordán kivégeztette. *)

229. §.

Kentelki sírdombok.

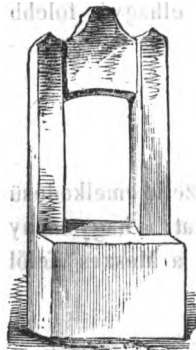
Kentelke a Sajó partján van, Besztercze felé, s szomszédságában Kerlésnek, hol 1070-ben Salamon király a kúnokat megveré. Határán egy patak mellett két sírdomb emelkedik: a nép hite szerint, e halom a Salamon király serge által elbuktatott kúnokat fedezi.

230. §.

Kenyérmezei emlék.

Kenyérmező németül Brodsfeld.

Szászváros közelében, Felső- és Alsó-kenyér nevű faluk között, e gyönyörű síkság erdős hegyek közepett, mint egy arena terül. Közepét a Kenyérvíze, nyugoti szélét a Maros mossa.

E síkságon lefelé menőleg, az országúttól balra emelkedik az emlék, mit olvasóink vesznek: három ölnyi kis oszlopa egy roppant csatának.

Négyszáz év előtt, 1479. oct. 13-ára 60,000 török viradott itt fel; megettök feles zsákmány, élőkön Ali bég.

Báthori István, Erdély vajdája, hogy a törökség pusztításainak végett vessen, az elkésredett haza népét ellene hozza: kis serget egy özőn ellen. A hajnalt vallásos szertartásokkal köszönteti, s csatára készül. A csatarend jobb szárnyát szászok és oláhok, balját a székelység képezi; a lovaság középben. A csata megkezdődik, de keveset ígér, mert a gyalogság jobb szárnya csakhamar megbomlik: Báthori lovasságot vesz elő, maga vezérli. Összevágznak: kemény viadal támad, Báthori hat sebet kap, s lováról elbukik. Lesz végtelen zavar: s az óriási török tábor vérmezővé teszi kenyérföldét.

*) Cserei Mihály Historiája.

Azonban alólról harczi dal s huszár trombita harsog, s porfelleg emelkedik: segítő tábor jő, vezére Kinizsi Pál, a temesi bán. A rettenthetlen vezér, e férfi, kinek nevére most, négyszázad mulva is mint egy Ethelejére, még mi, imádói is borzadva emlékezünk: két kezében két karddal osztva a halált, bevág. Hol vagy Báthori? kiáltott oroszlányi haragjában, s magának barátlájához utat nyit. Kinizsi csak a holtakba nem tudott lelkesedést önteni: a többi új erővel felemeli kardját; s a magyarság többé nem hős, hanem maga a kaszáló halál... Estve vetett véget a mészárlásnak, mikor már nem vala mit kaszálniok.

A csatatér miénk lett. Kinizsi a holt testek között asztalt terített, úgy költi el vigan vacsoráját. Vacsora után a gazdag törfelett a bajnokok toborzóra kerekednek, Kinizsi is kedvet kap, Heltaiként a vér özönből fogába egy törököt ragad fel, jobb kezét hátára veti, s a toborzót népével együtt járja.

Nyolczezer keresztény, és 30,000 törököt mondanak hogy elestett: a sír hova temeték még sokáig látszott. Reá Báthori kápolnát állit, melyben e nap emlékére misét mondanának. *)

E kápolna korunkig állit, Zsibó évenként 100 forintat költe reá. Nem rég összeomolt: hidat, vendéglőt emeltek szent falaiból... Ugy állitattott helyébe a mostani emlékoszlop.

231. §.

Kolozs-monostori emlék.

Kolozsmonostor Kolozsvár szomszéda. Mellette Várad felé menve, az országút jobbán egyszerű rakott kőoszlop áll, hasonló egy nagy sírkőhez.

Ezen oszlopot II. Rákóczi azon csatája emlékének tartják, mit Monostor és Fenes között veszle el.

Rákóczi nem elégedvén meg Erdély fejedelemségével, 1657-ben kiment vala lengyel királyságot keresni. Ezért a porta ugy megneheztelt reá, hogy fejedelmi székéből kiteteté. II. Rákóczi lemondott; de midőn látja, hogy utóda gyávasága miatt a török mind inkább veti kezét az ország torkára; s látja, hogy már Boros-Jenő várát is kezére akarná keríteni: ismét felvette fejedelmi czimét s fej-

*) Heltai Kronikája II. CXCV-V. Rész.

delmi utódját, Barcsai Ákost üzőbe veszi. 1659 telén Szebent miatta ostromolja. Tavasszal bejött a török: s Rákóczi előle ide vonul; a török nyomában. Végre Fenes és Monostor között a csatát 1660 maj. 22-kén elfogadja. A budai pasa roppant tábor a Szamos partjától fel Lonáig terjedt, vele szemben a Rákóczi kis hada; köztök egy patak. A török kezdi a csatát: Rákóczi jobb szárnyának ront, mi elfut; akkor a bal ellen intéz támodást, az is megbomlik. Maga Rákóczi mint a bomló balszárnyhoz sietne, négy sebet kap, s az ott folyó patakon alig menekszik át. A szerencse elhagyta volt már, még a szél is ellene fordult, porral hintve el szemben táborát. A csata elveszett, el mintegy 3000 magyar, s vele 8 ágyu. A sebesült fejdelmet szekérre tévék, úgy vivék Váradra, onnan Ecsedre, hol 18 nap mulva sebében meghalt. E csatának emléke ez oszlop. *)

232. §.

Kozmatelkén, a Barcsai sírja.

Kozmatelke, románul Kozma, oláh falu a Mezőségen Szászrégen felé. Barcsai fejdelem, kiért II. Rákóczi elhulla: itt lelte sírját.

II. Rákóczi buktával Kemény János, a Rákóczi fővezére lépett fel Barcsai ellen. Ellene osztrák segélylyel serget hoz, s trónáról lemondattá. Barcsai lemondott ugyan, de azért titkon felhitta a törököt, hogy visszatenné székébe. E segélyhívás Keménynek tudtára esik: Barcsait Görgény várába fogságba veti. Azonban 1661-ben a török megérkezik: Kemény Barcsait, nehogy velök egyesüljen, Kövárba rendeli vitetni, mivel Kövér Ferencz asztalnokát, s magyarhoni Várad János kapitányát bizza meg. El is indíták Görgényből lovassággal kísértetve; de mint a Mezőségen vinnék, Répa nevű falunál átlövék; ott hevert, míg a kozmatelki lakosok el nem temeték. **)

233. §.

Körözfalvi sírdomb.

Oláhul Kriscsor, Zaránd faluja.

Benne a reformat templom mellett egy sír domborodik, 23

*) Joan. d. Bethlen. Commentar. Libr. II. III.

**) Joannis de Beth. Libr. III.

magyar nemes sírja: a horavilág temeté őket el 1784. nov. 2-án. A magyarság ellen felkelt nép az itteni birtokosságból csak a szebb nőket hagyá életben, azokat is csak azon feltét alatt, hogy méltóságukról lemondva, ó görög vallást vegyenek fel.

234. §.

Mádéfalvi sír.

Mádéfalva Csik faluja. Mint Szeredából Gyergyóba utazunk, a falu alsó végén, az út mellett jobbra, egyszerű sír domborodik: rajta gabona terem; benne székek seküsznek.

Mária Terézia tronját a külhatalmak keményen megtámadák vala. Támogatására mindenfelől gyűjték a fegyveres erőt; s hogy ide az erdélyi határszélekre sorkatonaság ne kelljen: határezredek kivántak felállítani. De a székelység a fegyver felvételére nem volt hajlandó.

Elpróbálák biztosok által capacitálni, nem sikerült. Gyergyó 1763. decemberében felvette, a többi székelység ekkor sem akarta. Buccow, erdélyi főhadparancsnok és kormányzó azért, 1764. jan. 17-kére a csikiakat Mádéfalvára parancsolja. S mire felvenni most se akarnák: négy ágyut szegeztete ki, mik éjjel megdördülnek. A éj álmából felriadt nép futott: sokan az Oltba fultak, mások golyótól estek el.

Az elhulottak itt e sírban nyugosznak. Emlékére később sírkövet tettek volt, melyen az eset hosszasan le volt írva: de elmozdított.

Ez esemény után Csik felvette a fegyvert; fel utána Háromszék.

235. §.

Nagyszőlősi emlék.

Nagyszőlős németül Grosz-Alisch. Szász falu, Segesvár mellett, mellette Kemény János hagyja harci sírdombokat.

Elmondám, mint öleté le Kemény János Barcsait.

Barcsai helyébe a török, I. Apafi Mihályt emelé Erdély tronjára: Kemény, Apafi ellen is folytatá tronkövetelő hadjáratát. Segesvár alá jött, I. Apafit bele szorítá; de jan. 22-kén, vasárnap,

Kucsuk pasa segítségül érkezett. Kemény, Segesvár alól elhúzó-
dott; s Apafi az ostrom alól felszabadult.

Azonban Kucsuk ezzel nem érte be. Hogy látá, mikép Kemény a csatát kerülendő; Segesvártól északra Hétúr felé hecsapott: rögtön utána nyomul. Hétfőn 1662. jan. 23-kán, a Kemény táborában senki sem álmodá, hogy a most érkezett török mindjárt csatához kezdjen. Maga a fejdelem hadiszállásán, a szász papi lakban Bethlen Jánossal levelet írta. Eljött az ebéd ideje, asztalhoz ültek; itt veszik a hírt, hogy török lovasok lettek láthatók; a hirre lóra kapnak, kiszállnak a síkra.

Kucsuk pasa már Hétúrnál volt, köztök egy félórányi tér, s a színhely egy keskeny völgy, mit egy patak mély árkával hasít át. Kucsuk kelétről jó: Kemény mit összeszedhetett, ellenében elhelyezé: centrumát a völgybe, a két oldalra serge két szárnyát; hatszáz embert a falun alól tesz, nehogy megkerültessek. Kucsuk megjö: minden parancsa abban állt, hogy törökjei lovuk nyakára feküve, a golyók zápora közt is bevágjanak. Ugy lön, a törökség jobb szárnya rohan, a serget megbontja, s futásra kényszeríti.

Kemény is fut; de lova mint Bethlen írja, megbotlik; a néphagyomány pedig azt mondja, bérelt lovásza rosszul szerelvén, nyerge fordult le: s földre hull.

Az ellenség üldöző lovasai nyomában vannak. S ím egy magyar, torkában a halálnak, lováról leszáll, s átadja magát a bizonyos halálnak, hogy fejdelmét megmentse: ezen nemes férfi Gyulai István, étekfogója volt. Az önfeláldozás nem mentheté meg: mind ketten elestek.

Lova megszabadult, de a mint Aranyos-medgyesre ért, s Keményné meglátta, botlásáért föbe lövette. *)

A törökök a holttesteket annyira kifoszták, hogy Bethlenként, minden keresés mellett se lehetett Kemény testét megtalálni.

Hanem ott kell hamvadnia a csatatéren. Hol annyin elestek, a falun kívül, most káposztás kert vagyon. E kertek ketteje közösen egy nagy sírdombot bír: még mind magaslik a hely, s rajta virágot termeszt a jámbor nép; s az ott lévő kopott sírkövet még mind tiszteletben tartja.

*) Joannis Bethlen Libr. III.

A kertekkel szemben, az út mellett, egy 4 öl magas tömör építésű toronyka állt, s azt hiszik, ott esett el a fejedelem. A rongált emlékek helyén 1851. nyarán, Nagyszöllös az emléktornyot merőben újra építteté.

Segesvár mellett is van egy torony alaku emlék, a városból Ebesfalvára menőleg az útfélen jobbra: ezt is ezen csata emlékének tartják.

236. §.

Sellenbergi sírdomb.

Sellenberg Szebentől Verestoronynak menve, az első falu. Hozzá szép térség vezet, s a mint e térségen haladunk, Sellenberg mellett az országúttól jobbra, halomszerű emelkedést látunk, a legmagasbbat minden harczi síraink között: alatta 2000 magyar nyugszik.

Báthori Zsigmond nyugtalan elméjének lettek áldozatai. Miután trónjáról Rudolf cs. részére lemondott, Báthori Endrét hozzá Erdély fejedelmi székébe. A jámbor papi ember székét elfoglalta; de jött Mihály oláhhoni vajda, mint szövetséges: a székelységet elletne szabadsága visszaigérésével felkölté, s magával hozta Fejérvár felé. Az új fejedelem kis sergével elébe akar állani, s itt e sikon 1599. oct. 28-án megütköznek, kemény csata lett; vérökkel fedezék a honfiak a haza földét, de még se tarthaták meg. Mihály vajda győzelmesen vonult a fejedelmi székvárosba, maga részére akarván elfoglalni, miért később életével lakola.

A meghasonlott haza harczott itt egymás ellenében: igen méltó volt hogy együvé temessék, ott fekszenek egy sírdomb alatt, kik egymást legyilkolák *)

Báthori elfutott, de futában a székelyek áldozatául esett.

237. §.

Szent-imrei csatatér.

Maros-szentimre Fejérvár közelében fekszik. Kis falu, Hunyadi János Marengoja.

*) Wolf. de Bethlen. Libr. X.

Némelyek e csatát 1441. mások 42-re teszik; de legjobb történéseink egy harmadikban, 1440-ben egyeznek meg.

1440-ben Mezet bég égetve, rabolva, gyilkolva összejárta a hont; mindent mi mozgott, embert, barmot felfűze, s már útban volt hazafelé. Hunyadi, ekkor Erdély vajdája, nehéz fájdalommal hallá, miként kíván a bég letarolt hazánkból megtérni: erős lelke elhatározá magában, élethalál között megkísérteni a rabszijra fűzöttek, s a hon kirablott kincse, megmentését.

Hunyadi Fejérvár és Szentimre közti téren állítá fel a bég útjába táborát. A bég jött, látta mikép Hunyadi csatát ajánl: elbizakodott voltában elfogadta.

Csatához készülnek. A török tábor mint a tenger hulláma: a kevés elkeseredett magyarság pedig, mint annyi szírt a hullám ellenében. Így áll a két tábor egymással szemben.

De meghozzák Hunyadi kémjei a gyászos hírt, miszerint a bégnek csak egy akarata van, Hunyadi elejteni; s egy parancsa, hogy minden török az ismert és előttök leirt Hunyadi életére törjön. Nehéz volt a hír, mert ekkora tábor egy pontra rohanva feltartóztathatatlan, főleg akkor, mikor Hunyadi serge a török mellett csak testőrseregnek sem elég.

S mikor aggodalom fellege ülne minden honfi arczán, egy férfi lép elő: büszkének nyilvánítja magát azon hasonlatosságra, mely köztte s Hunyadi János közt van; s a haza nevében fölkeri a vezért, adná lovát, öltönyét, fegyverzetét oda, hogy a harctéren képviselje. Nemes gondolatja elfogadtatott.

A csata megkezdődött: s megtörténék a mire készen valónak. A törökség egyenest azon pontot kezdé rohamaival ostromolni, hol a vezért vélte állani. Hunyadi, képviselője védelmére a legjobb fiakat, csapatokat rendezé: sokáig is feltarták a vészt; de óránként mind nagyobb csapat rohan, míg védcsapatainkat lesújták, elszórák. . . s a nemes férfi, Kemény Simon, mint Hunyadi — elbukott.

Az ellen öröme hasonló volt az örülséghez. Azt hitte, ellenének szívét már átdöfte, s csak az elbukás percze hiányzik. De nem úgy volt: a magyar tábor szelleme, szive helyén dobogott, működött. Hunyadi ekkor előlépett, csatára vivé fiait: s a roppant török tábor, örömének, diadalának közepette sujtá le.

Mily ütközet volt ez, gondolhatni onnan, hogy mi győztünk, s mégis 3000 bajnok, köztök Kemény Simon és Lépes György fejevári püspök, borítá a csatatér; ellenben török 10,000. Mezet bég és fia pedig futások közt estek el.

Hunyadi megszabadítá honfiait a rabszíjjakról. A zsákmány is kezében maradt, s belőle három templomot építtete, Fejérvárra a piaczt, egyet Szentimrére, mást Tövisre.

Kemény Simon, a csata Kodrosa, Gáldon temettetett el. Ott látszik sirja ma is a Kemény család kastélya előtt. Pánczélát és sisakját onnan az enyedi könyvtárba vitték volt, ott valának láthatók, török kardtól összevagdaltan.

238. §.

Zsibó sánczai.

Zsibó a Szilágyban fekszik, a Szamos balpartján. Szerencsétlen hely a forradalmiakra.

Rákóczi Ferencz ügyei 1705-ben megzavarodnak. Zsibóhoz jő, ott a falun alól, a Karika útjára 24,000-ből álló sereg mellvédéül kemény sánczot vonat, s úgy várta ellenségét.

Azonban gr. Herbeville fővezért, Schlick tábornok, ki Erdélyben sokáig lakván a helyet jól ismerte, nem Karika, hanem Zsibó felől hozza Rákóczi táborára. Nov. 11-kén rémitő csata lett: 6000 ember s 24 ágyu lett a veszteség.

E csatában Désalleurs marquis, XIV. Lajos tábornoka is részt vett gránátosaival. Rákóczi a csata hanyatlásánál felment a Zsibóval szemben emelkedő Pizskujra, s végig néze még egyszer sergének romján. E hegyet e nap emlékére ma Rákóczi hegynek hívják.

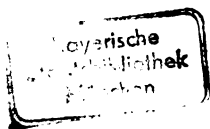
A mint a csata veszte volt, egy ismeretlen lovag, bujdosása közben fájdalomának hangokat adott, egy dallam született ajkain, mit egyszerre felkapának: e dal a magyar marseillese, a Rákóczi-induló volt.

A sánczok nyomai maig látszanak... E hely volt az is, hol 1849-ben az utolsó forradalmi sereg fegyverét, aug. 25-én letette.

Végére értünk a könyvnek. S ha visszagondolunk, lehetlen nem fájlalni, hogy több képet nem adhatánk. Sok tárgyat csak festőecset tükrözhetett volna vissza.

Azonban Erdély festészeti irodalma, mondhatni parlag. Szathmári Pap Károly festő hazánkia volt az első, a mult tizedben, ki Erdély gyönyörű tájait könyomatban kiadni kezdette; de bánatunkra szép vállalata a hetedik füzettel félben szakadt.

Annyi lefestendő lenne itt. Bárcsak művészeink figyelme reá esnék a festői hazára, mely ecsetjöknek annyi kincset nyújtana.

A helységek lapmutatója.

	Lap.		Lap.
Almakerék	266	Csik-szt-domokos	266
Alsó-rákos	203	Csik-szt-miklós	62
Alparét	264	Csik-szereda	92
Alvincz	173	Csucsa	253
Arany	138	Czikmántor	237
Árokalja	139		
		Darlacz	230
Bágy	139	Dézs	149 230 253 267
Bálványos váralja	199	Demsus	15
Bereczk	140	Déva	18 93 231
Berethalom	218	Diód	150
Besztercze	66 141 228 252	Ditró	270
Bethlen	142	Doboka	150
Bethlenszt-miklós	203		
Bibarczfalva	143	Ebesfalva	152
Bodola	143	Enyed	231 219 254
Bodza	265	Eresztevény	270
Bolya	145	Esküllő	270
Bonczida	204		
Bonyha	205	Feketehalom	153
Borberék	145	Felvincz	154
Brád	228	Fejéregyház	205
Boros-bocsárd	21 146	Fejérvár	18 98 232 255
Brassó	68 135 146 252	Fogaras	109 256
Bréd	266	Földvár (székely-)	19
Bükszád	147	Földvár	154
Csicsó	147		
Csik-somlyó	229 266		

	Lap.		Lap.
Gáld	206	Kozárvár	166
Garád	155	Kozmatelke	276
Gerend	237	Kőhalom	167
Glogovicza	157	Körösbánya	168
Gogányváralja	19	Körösfalva	276
Goroszló	272	Kővár	169
Görgény	157	Krizba	171
Gyalu	160 207	Krivádia	47
		Kudu	171
Hadad	161	Kusaly	171
Hévíz	20	Küküllővár	210
Hidalmás	273		
Holczmány	220	Mádéfalva	277
Holdvilág	273	Magyaros	172
Homorod-szt-pál	280	Magyar-léta	171
Höltővény	221 237	Magyar-zsákod	173
Hunyad (vajda-)	115	Makfalva	173
		Malomviz	165
Ikafalva	162	Maros-ujvár	48 212
Ilosva	20	Maros-vásárhely	121 257
Ilye	163	Martonos	242
Ilyésmező	178	Martontelke	243
		Medgyes	77 221 244
Jára	21	Mezőbánd	175
		Mikháza	48
Kadicsfalva	62	Nagy-almás	176
Kercz	238	Nagy-ida	276
Keresd	280	Nagy-kászon	244
Kentelke	274	Nagy-szöllős	277
Kenyérmező	274	Nyén	176
Kézdi-vásárhely	44		
Kis-csúla	44	Ofenbánya	258
Kis-disznód	163	Orlát	178
Kis-kalán	45	Orlya-boldogfalva	48
Kis-sebes	164	Orlya-váralja	48
Kis-selyk	164	Ojtoz	177
Kis-torony	239		
Kolozs-monostor	239 275	Pata	49
Kolozsvár 45 71 136 241	256	Petrosa	49
Komolló	47	Poklisa	49
Koppánd	166		
Korond	185	Radaa	244

		Lap.			Lap.
Radnót		283	Talmács		185
Réty		62	Torda	52 187	261
Rika	63	179	Toroczkó		193
Rozsnyó		179	Toroczkó-szt-györgy . .		194
			Tótfalud		195
Segesvár	49 80	246	Torja		188
Sellenberg		279	Töröcsvár		130
Sóvárad		49	Tövis		250
Szamosujvár	50	125			
Szárhegy		186	Údvárbely (székely-) . .	63	195
Szász-csora		180	Úzon		223
Szász-erked		180			
Szászhermány	221	246	Zalathna		53
Szász-kézd		181	Zsábenyicza		198
Szászorbó		246	Zsibó		281
Szászsebes	84 247	259			
Szász-zsombor		181	Valkó		198
Szász-város		222	Várfalva		54
Szeben	86 248	259	Várhegy		54
Szék		249	Várhegy (Háromszék) . .		199
Szelindek		181	Várhegy (Marósszék) . .		200
Szent-demeter		214	Várhely		55
Szent-imre		279	Vaskapu		58
Szent-lélek		182	Vécs		215
Szerédfalva		183	Vetzel		58
Szilágy-cseh		184	Verespatak		59
Szilágy-somlyó		185	Verestorony	132	200
Szováta		50	Volkány		224
Szőkefalva		260			
Strigy-vize		50			

Igazítandók:

Lap	sor	helyett	olvasd :
45	13	egy öl	egy 5 öl
50	3	sováta	szováta
55	8	könyező	környező
67	6	nyugotoncsáté	nyugoton sáté
74	26	Bálint	Benedek
105	14	pomvával	pompával
112	6	ifju	Ifju
267	9	Ördög	Ördög
269	27	GRAMINE TUNDAM	GRAMEN ET UNDAM.

Aláírók névsora.

Balásfalván, Máty Józsefnél: Rácz Vazul, Alután Konstantín, Bóér István, Szereni Tivadar, Turk János, Papp Gábor. —

Beszterczén, Apostol Mórnál: Buttyán László, Lika Miksa, gr. Bethlen Lajos, Keresztes Kálmán, Gedl Eduárd, Lassel Ágoston, Orbonás Mihály. —

Bözödön, Árkosi Mihálynál: Árkosi Dénes, Kozma Lőrincz, Kiss Mózes, Kovács Mihály, Kozma Tamás, Rafaj Dániel, Sz. kereszturi olvasó egyesület, Warga Zsigmond, Fekete István.

Déván, Péterfi Károlynál: Fodor András, Spanyol József, Bruz Zsigmond, Góla Mózes, Turka János, Fekete Károly, Köpe Sándor, Petke Károly, Lukács József, Puji Elek, Dózsa József, Csonka Ferencz, Koncz Gábor, Jordán Domokos, Veliska József, Bán Mihály, Bód Bálint, Koroltyai Lajos, Dobai Ferencz, Dévai Kapit, Ribiczei János, Barcsai Miklós, Túri József, Bihari Márton, Hámorszky István, Borsos József. —

Debreczenben, Telegdi K. Lajos 7 péld., debreczeni ref. főiskola könyvtára, Lugossy József, Szőke János. —

Dézsen, Pataky Ferencznél: Biró-Pataky Luiza, Simai Lukács, Halmágyi Lászlóné. —

Egerben: Frankel M. J. gyűjtő 2. péld., Makáry György, Doboczky Ignác, Fábry Károly, Bezeg András. —

Gyulán, Terényi Lajosnál: Babó Imre, Behercy István, Nagy Károly, Kertay Zsigmond, Thaisz Gyula, Németh József, Szűcs János, Antonovics Imre, Dániel Antal, Kulmár Mihály, Gedeon Gábor, Razel József, Szucsú Péter, Moldovány Károly, Terényi Lajos, Folting Ignác. —

Hátszegen, Dorgó Károlynál: Máté Béla, Kámeny Péter, Lengyel Gergely, Wágner Károly, Bikfalvi Benjámin, Marra Ferencz, Mich Miksa, Kenderesi Farkas, Buda Elek, Lukács Farkasné, Balló Mi-

hály, Bága Károly, Korolai Zsigmond, Marra Samu, Csulai Albert, Fejérvizi B. Lajos, Puj Elek, Lukács József, Kiss Pál, Jakab Bénjámin. —

Károlyfehérváron, Thalsonnál: Dániel Dénes, Kardos Ignác, Ferenczy György, Gyárfás Miklós.

Biró Miklósnál: Anvander Antal, Mihelyes Zsigmond, Szoboszlai György, László János, Szegedi Samu. —

Keresztúron: Torma Károly.

Kalocsán, Barakovics Ferencznél: gróf Nádasdy Paula Ferencz, ájtatos tanító rend. ház.

Kassán, Hágén Károlynál: b. Lazsenszky Mária, Farkas Mária, Kéler József, Gázsik Ferencz, Podhorszky Károly, Klesztinszky László, Riczkó Lőrincz, Theisz Amanda, Hlávács Jenő. —

Kolozsvártt, Salamon Józsefnél: Méhes Lajos, Szabó Gábor, Gyulai Sándor, Szilágyi Károly, Lázár Ferencz, Mike Lajos, Péchy Zsigmond, Baló Péter, Horváth Ákos. —

Tilsch János könyvkereskedésében: Szabó Károly, Bogdánfy Márton, Jánék Lajos, Pintye Péter, Pákei Lajos, Hauchard József, Kovásznai József, Teslák György, Dobokai Ferencz, ifj. Fekete Pál, Boér Lajos, Foris Zsigmond, Filker Ferencz, Farczády Mihály, Enyedi László, Pap Alajos, Nagy Elek, Sebestyén Gergely, Fülei István, Körmöczi József, Topler Károly, Csath Sándor, Szabó Farkas, Klééberg Oszváld, Ürmösi Sámuel, Rettegi László, Szentiványi László, gróf Mikó Imre, Marra Miklós, gr. Lázár László, apát Kedves István, Wágner Frigyes, Gedő József, id. Pataki József, Incze Mihály, Fekete Mihály, Viski Sándor, Mike Sándor, Biró Pál, Istvánfi János, Farkas József, ifj. Tauffer Ferencz, Gyulai József, Tompa János, Gábor Antal, Fröhlich Frigyes, Balázs József, Weszprémi László, Antal Mihály, Török István, Kedves Alajos, ifj. Pataki József, Medjesi Tivador, Pataki Mihály, Kolozsvári Imre, Hajós János, Miller Péter, Buczy Samu, Weres Lajos, Török Ferencz, Szász Mózes, b. Apor Károly, gr. Bánffy József, Tompa Károly, Wass József, Matusik János, Kegyesrendek háza, Szilágyi Pál, Bartók Lukács, Pernet József, Lugosi József, Kiss István, Szentpéteri Imre, Nagy Ferencz, Nagy Péter, Antalí Zsigmond, Baricz János, Berde Áron, dr. Szőcs, Makódy Samu, dr. Marusi István, Bánó István, dr. Pataki Dániel, Szepesi Gusztáv, Simon Elek, Pávai János, Grois Károly, Kollát Sándor, gr. Csáky György, Lukács György, Gspánn Károly, Pataky Sándor, Gyulai Sándor, Váradi Ignáczné, Déván, Brúz Lajos.

Burián Pálnál: Szigethi kat. gymnasium, Stáncsai Miklós.

Márkusfalván Bodola Ferencznél: Jancsó Máté, Kovács Sámuel, Zajzon István, Szini János, Simó Sándor, Zajzon Áron, Kovács Dániel.

Marosvásárhelyt, Grois Gusztávnál: Balla Albert, Sófalvi János, Lázár Ádám, Szentmiklósi György, Kiss József, Bodola János.

Miskolczon, Szabó Románnál: Minorita kolostor Aradon, aradi gymnasium, minorita kolostor Szegeden, Gaál Damascén, Konrad Konrád, Pléva Balás Lugos, Faragó Czirill, Ládai Tivadar, Behr János, Doboss Donáth. Ungvári János, Ferenczy Imre, Komáromi József, miskolczi gymnasium, miskolczi ref. lyceum.

Nagyágón, Bodnár Lajosnál: Becker András Zalathnán, Marilley Ignác Zalathnán, Mezei István Zalathnán, Frendel Ferencz Zalathnán, Bokos Ferencz Zalathnán, Sós Sándor Offenbánya, Szotyory József Offenb., Kapolán Márton Topánfalv. Nicolau Corchesu Topánf. Aranyasi Péter Topf. Aranyasi József Topf. Lázár Pípos Topf. Thót István Verespatak., Végh János Verespatak., dr. Szentpéteri János Verespat, Kis Lajos.

Nagybaczon, Incze Simonnál: Haggi Gidró Baróton, Jákó György, Bodos, Benkő Gergely Ajtán, Nagy István Ajtán, Incze Zsigmond Miklósv. Birai Károly és Péter Ajtán, Incze József és Budai József K. Ajtán, Szabó László Bölön, Biró Sándor, Bölön, Bartha András Száldoboson, Benedek József Olasztelkén, Pető Mózes Hermány.

Nagykászonban, Ferenczi Józsefnél: Mártonfi János Kozmás, Ráduly Ferencz Tucsnád, Kovács Ignác, Biró Tamás, Orbán István Mindszent. Miklósi Gergely Ménaság. Tankó Imre Szt. Márton.

Nagyszebenben, Bedeus: Dorgó Gábor, Winkler Ferencz, Kovácsi Zsigmond, Herszényi Samu, Czinage Ferencz, Mikó Samu, Ponnory Márk Ferencz, Poncet Nándor, Biró Miklós. —

Nagyváradon, Orbán Józsefnél: Györffy László, Haller Ferencz, Kornhoffer Leopold, Winterthaler Antal, Dániel Imre, Pongrácz János, Márton István, Kubinszky Lajos, Winkler József.

Pesten, Palugyai Imrénél: Gombos Bertalan, Ekstein Adolf, Gampert Alajos, Monaszterli Sándor, Déry Mihály, Szekrényesi József, Fezly Ferencz, Károlyi Zsigmond, Rakita Alajos, Légrády Samu.

Tuba Gábor: Biró Pál Czegléd, ifj. Nagy László Czegléd. ifj. Döme Gergely, Czegléd, Lohonyai Pál Czegléd., Palugyai Ignác Kecskemét, Kapu Endre Czegléd, Obécske községe, Szántó Ferencz Pest, Ruff Kecskemét, Kada Endre, Szabó János, Kubinyi Ágoston, a magyar nemzeti muzeum, Simon Lajos Czegléd, Szűcs Péter Czegléd, Varga Soma Czegléd.

Magyar Mihálynál: Atádi Vilmos, Bereznai István, Dánielik kanonok, Erdélyi János, Gaál Ernő, Gyurics Antal, gr. Károly István, Kecskés Ödön, Kopp Imre, gróf Korniss Károly Telegden, Kovács Károly Pest, Madarász Eduárd, Magyar Ede, báró Nyári Albert, Sárközy József Tatán, Török Pál Pest, Vámosy Mihály.

Székelgyudvarhelyt, Kis Pálnál: Magyarosi József, Sz. Udvarhely, Pataki Pál, Lukácsffy Lajos, Bányai Antal, Nagy Lajos, Zajzon Mi-

Csiszér Dani, Szakács Mózes, Bodor Ferencz, Fogarasi Albert, Bene András, Farczádi Sándor, Csiszér István, Czimbalmos Lajos, Bartha Ferencz, Bálint Lajos, Szemeraiy Lajos, Veress Ferencz, Török Lajos, Bartha János, Karácson Mózes, Jakó Antal, Musna, Kiss Samu, Dálja, Biró Márton Siklód, Petre Mózes Rákos, Szabó Samu Boldogfalva, Benczük Sándor Bögöz, Bándi János Homoród, Gál János, Illés Illyés Szt. Erzsébet, Bodor Pál-Kányád, Görög József Ujszékely, Kovács István, Dáné Mózes Keresztúr, Bitai Mihály Cse-refalva, Kovács János Homoród.

Szerzőnél: Csongrádi Róza, Siméa Ilma, b. Rauber Ferdinánd, Dózsa Dani, gr. Lázár Dénes, gr. Lázár Kálmán, Demes Péter, Molnár János, Szilágyi Sándor, Kolozsvári János.

Ujhely (Zemplén megye) Lakner Antalnál: Ereős Kamelia Tokaj, Deáki János N. Mihály, Bárány János N. Mihály, Benkő István, Beniczky Ágoston, Szmekorvsky Antal, Már Lajos, Hidegkőzy Antal, Be-kes Ede Sirostkón, Kristóffy István, Korbély József, Fűkhy György B. Keresztúr, Tóth Samu Tokaj, Balogh Lipót, S. N. Patak, Vajda Zsigmond Legyes-Bényén, Képes József, Czéhmaster József H. Né-meti, Derekesi Ferencz, Konrád János, Soltész János Szerencs, Göcze Bertalan K. Helmece, Eperjesi István Helmece, Szilágyi Pál, Homonna, Soós Ágoston H. Rékítő.

Vajdaságtanyadon Koncz Imrénél: Mihályi Elek, Kosztin Lukács, Papp János, Cserna Dániel Csernán, Pára Antal Szilvás, Csonka István Zalasd, Kendeffy Elek, Baresai Ábrahám, Koncz Ádám, Gó-la Péter, Szabó Ferencz, Lengyel János.

**E mű ma holnap német nyelven is meg fog jelenni. Tulajdonosa lesz
pesti könyvtáros Geibel Armin úr. Aláíróink példányaikra számolhatnak.**

225 @ 401

